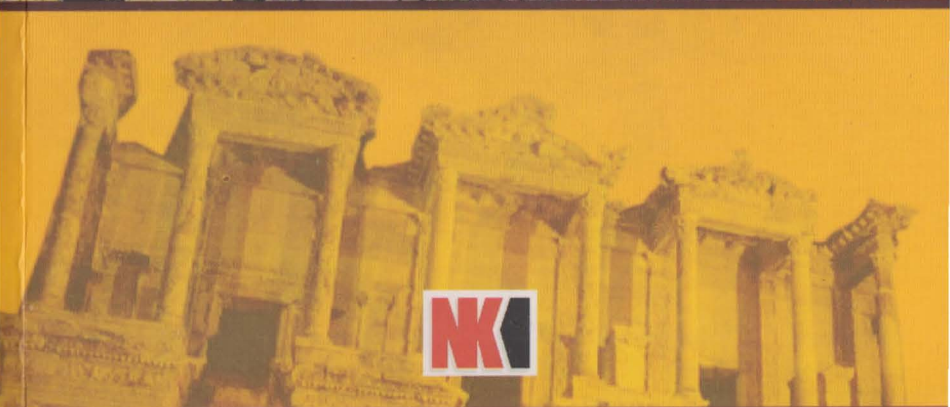
UYGARLIK TARİHİ

IVAR LISSNER

UYGARLIK TARİHİ

UYGARLIK TARİHİ
IVAR LISSNER

Yayın Yönetmeni: İbrahim Şener

Redaksiyon: Tarkan Tufan

Çeviri: Adli Moran

Bilgisayar Uygulama: Meral Gök

Kapak Tasarımı: Derya Yini

Film-Grafik: Seval Grafik

Mart 2012

Baskı ve Cilt: Barış Matbaa - Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven Sitesi
C Blok 291 Topkapı - İSTANBUL
(0212) 674 85 28

ISBN : 975-9146-62-2

NOKTA KİTAP
Kazancı Yokuşu, Muhtar Kamil Sokak, Basmacı Han
No: 5/3 Taksim / İSTANBUL
Tel. 0212 243 43 03 (pbx) Faks: 0212 243 43 40
www.noktakitap.com / e-mail: info@noktakitap.com

IVAR LISSNER

UYGARLIK TARİHİ

NOKTAKİTAP

İÇİNDEKİLER

MEZOPOTAMYA

7000 YILDA 7000 TANRI

Doğu uygarlığı olmasaydı bugünkü durumumuza gelemezdik. Kendi uygarlığımızı onsuz anlayamayız. Asurlular, Babilliler, Mısırlılar, Grekler ve Romalılar, bizlere çok geniş bir kültür mirası bırakmışlardır. Nehirler arası ülkelerde yapılan arkeolojik kazılar, Mezopotamya'nın, Batı uygarlığının beşiği olduğunu ortaya çıkarmıştır. Alfabemiz, dinimiz, hukukumuz ve sanatımız, uzun bir gelişmenin sonucudur. Her çeşit kültürün temeli olan yazı, Sümerlilerin aracılığıyla, bize Mezopotamya'dan gelmektedir.

"Sümerlilerin tarihini hiç bilmiyoruz." Bu cümle, 1913 yılında Helmolt'un, Leipzig'de yayımlanan dokuz ciltlik "Dünya Tarihi" adlı eserinden alınmıştır.

O zamandan bu yana, son kırk-elli yıl içinde elde edilen arkeolojik bilgiler, tarihsel bilgilerimizi üç kat artırdı. En zengin uygarlık kalıntıları Irak topraklarından, Dicle ile Fırat'ın alüvyonlarından çıkarılmıştır. Uzun süre gömülü kaldığından unutulmuş ve gerçek dışıymış gibi görünmüş olan çekici bir dünya, böylece gözlerimizin önüne serildi.

Herodotos, Sümerlilerden söz edildiğini hiç duymamıştı. İ.Ö. 250 yıllarında yaşamış olan Babilli bilgin Beroz ise, Sü-

merlilerin varlığı üzerine belirsiz efsaneler anlatır. Bu bilgin, Basra Körfezi'nden gelen, Oanne adında birinin başkanlığını yaptığı canavar gibi bir toplumdan söz eder. Sümer, Beroz'dan iki bin yıl sonra ortaya çıkarılmıştır. Yüz yıl önceki dil bilginleri eskiden Sümer ülkesi olan bölgede, kayalar üzerinde görülen garip yazıların anlamını bilmiyorlardı.

Çivi yazısını söken ilk bilgin, Alman Georg Friedrich Groteend olmuştur. Belli işaretlerle düşünceleri yansıtan en eski yazı, Sümer yazısıdır. Çivi yazısı, Dicle ile Fırat arasındaki Yakındoğu bölgesinde yaşayan Mezopotamya uluslarının çoğunca benimsendi. Daha sonra Elamlılar, Persler ve başka uluslar da bu yazıyı kullandılar.

İ.Ö. 3500 yılında, Sümerlilerin ataları Bağdat'la Basra Körfezi arasına yerleştiler. Bu insanların bilinmeyen zamanlara kadar uzanan tarihleri, nereden geldiklerini belirtmemektedir. İdeogramatik'i, yani düşünceyi belirten yazıyı, yerleştikleri en son yerde geliştirdiler. Kil tabletler üzerine kamış ucuyla oyulan bu işaretler, çivi yazısının ilk harfleridir. Bu tür yazı, Yakındoğu'nun bu bölgesinde icat edildi ve dünyanın başka hiçbir bölgesinde kullanılmadı. Bu yazılara ilk olarak İ.Ö. 3000 yılında rastlanmaktadır. Sümerliler adını Fransız bilgini J. Oppert'e, 'Küneiform–Çivi yazısı' deyimini de Engelbert Kampfer'e borçluyuz. Casus Lawrence gibi kültürlü, yorulmak bilmez bir İngiliz olan araştırmacı olan Sir Henry Rawlinson, politik ajan olarak Afganistan'da çalışmıştı. Bu uzman, İran'a yaptığı bir gezide Behistun yazısını okudu. 1844 yılında Bağdat'a konsolos olarak atanınca, iki dilde yazılmış olan bu belgeyi çözmeyi başardı; orijinal metnin yanında Babil dilindeki çevirisi de bulunuyordu.

1854 yılında Taylor ve Loftus adlı iki İngiliz eski Ur, Eridu ve Uruk sitelerinin bulunduğu yerlerde kazılar yaptı. Tufandan önce kurulan Uruk şehri, Gılgamış'ın oturduğu yerdi. 19. yüzyılın son yıllarında Fransız arkeologları, Lagaş harabe-

lerini ortaya çıkardılar, Sümer krallarının soy ağacı üzerinde kesin bilgiler veren mezar taşları buldular. Sir Austen Henry Layard, Musul'un karşısında, Dicle'nin sağ kıyısı üzerindeki Koyuncuk tepesinin altında Ninova yıkıntılarını buldu. Sir Layard ayrıca, Asur Kralı Assurbanipal'in (İ.Ö. 663-626) sarayının yıkıntılarında çok sayıda kil tabletler ve özellikle birçok sözlük örneği ortaya çıkardı. Bir yandan da Sümer kelimelerini Asur dilindeki çeviriler izliyordu.

Assurbanipal'in saray kitaplığı çok eskidir. Bu kitaplıkta, İ.Ö. 2000 yılına kadar olan çağlara ait orijinal belgeler ve çeviriler bulunmaktadır. Burada bulunan çok önemli bir metin vardır: *Gılgamış Destanı.* Metinde, tufan olayı anlatılır; bu yazı, Musa'nın ilk kitabında Nuh üzerine anlattıklarını şaşırtıcı bir biçimde doğrulamaktadır. Destan, on iki tablet üzerine kazılarak yazılmıştır. Her tablet bir öyküyü yansıtır; eserin bütününde üç bin satır vardır. Ninova sarayının kalıntılarında ayrıca on iki başka tabletin parçaları da bulunmuştur. Bin beş yüz satır ya da satır parçası bugün çözülmüştür. VI ve XII sayılı tabletler en iyi korunmuş olanlardır.

Bu kazılar, Hıristiyan Batı tarihinin süresini aşan bir uygarlığı ortaya çıkardı. İsa'nın çağdaşları, o kadar eski zamanlara dönmeyi pek umursamıyorlardı. Sümer unutulmuştu. Kökeni, zamanın karanlığında kaybolup gitmiş, ondan kalan eserler de kum ve toprakla örtülmüştü. Bu eserler arasında tapınaklar yanında çeşitli renklerle bezenmiş mozaikler, heykeller, vazolar, çanak çömlekler, mücevherler, vb vardı. İ.Ö. 2300 yılında yaşayan şairler ve bilginler için bu çekici geçmiş, daha o zaman bir efsane havasına bürünmüştü. Rahip-tarihçilere göre Sümer krallarının soy ağacı 432.000 yılına kadar uzanıyordu. Bu apaçık bir abartmaydı. Çünkü Sümerlerin Mezopotamya'ya gelişi İ.Ö. 3500 yıllarına doğrudur. Ancak göçmenler başka ülkelerde oturmuş, belki oralarda binlerce yıl kalmış olabilirler. Ortadoğu'nun bu bölgesinde doğan uygarlık, Mezo-

potamya'dan Filistin ve Yunanistan'a, Yunanistan'dan Roma'ya, Roma'dan İspanya, Fransa, Almanya, İngiltere gibi ülkelere, oradan da Kuzey Amerika'ya geçmiştir. Doğudan gelen Sümerliler, Mezopotamya'ya gelmeden önce belki de yavaş yavaş batıya doğru göç etmişlerdi.

Nipur kalıntılarının temeline erişmek için yirmi iki metre kazmak gerekmişti. Bu yükseklik, aşağı yukarı beş bin yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Pensilvanya Üniversitesi'nden E. A. Speiser, 1927 yılında Musul'un kuzeyinde, Dicle Vadisi'ne bakan bir tepe keşfetti. O bölgede yaşayan köylüler, oraya "Tepe Gavra" diyorlardı. Speiser, toprağı kazdı ve yirmi altı tane yer tabakası tanımladı. Hepsi belirli bir çağı gösteriyordu. Ama, bunlardan yalnızca üstteki altı tabaka tarih dönemiyle ilintiliydi.

Bundan on dört yıl kadar önce Mezopotamya'da yapılan kazılar dördüncü, beşinci, hatta altıncı bin yıla kadar inmeyi sağlamıştı. Musul'un güneyindeki Hassuna'daki kazılardaysa tarih öncesi sınırların ötesine gidilebilmişti. Iraklı arkeologlar Hassuna'da çanaklar, çömlekler, kadın heykelcikleri, muskalar, saç örtüsü parçaları, sileksden ve asfalttan yapılmış oraklar çıkardılar.

İ.Ö. 4000'in ilk yarısı üç dönemden oluşmuştur: Halaf, Samarra ve Eridu dönemleri. Bağdat Müzesi'nde bulunan olağanüstü güzellikteki bir eşya o dönemden kalmadır. Bu, bir kadın başıyla süslenmiş bir vazo ağzıdır. Kadının her iki yanağına sürülmüş üç mavi çizgi, Bedevi kadınlarının dövmelerini hatırlatmaktadır.

Bunlar kadar ilginç bir başka kalıntı, on beş yıl önce, Irak sınırı yakınında, Suriye'nin Orta-Fırat bölgesinde ortaya çıkarıldı. 2000 yıl boyunca Tel-Hariri tepesinin, Mari şehrinin kalıntılarını örttüğünü kimse fark etmemişti. Bedeviler bir heykelin parçalarını buldukları gün, arkeologların dikkati o bölge üzerinde topladı. Fransızlar kazılara 1933 yılının Ocak ayında

başladılar. Mari şehrini gün ışığına çıkarmak için yirmi yıl çalışmak gerekti. Bu şehrin tarihi İ.Ö. 2000 yılı civarında başlıyordu. Burada da yıllarca sonra bile el değmemiş toprağa ulaşılamadı. Ama en alt tabakalar (İ.Ö. 4000 yılı), döneminin esrarını açığa vurmadı.

Mari'de ortaya çıkarılan taşlar, tabletler ve eşyalar o kadar canlı ve dokunulabilir bir uygarlığın kalıntılarıdır ki bu şehir acaba çok mu yakınlarda yok oldu sorusu akla gelebilir. Heykeller iri gözlerini gözlerimize dikerler, soytarılar alay eder gibi gülümserler, krallar, elleri birbirine kenetli dua ederler; bir din adamı, kurban edilecek bir oğlağı çekip götürür; soylu kişiler yüzlerinde alaycı bir ifadeyle gülümserler. Şarkıcı Ur-Nanşe, tam şarkısına başlamak üzeredir. Gözleri değerli taşlardan yapılmış bronz bir aslan, yorgun argın gelenlere bakmaktadır. Başı kopmuş Marili bir prensin heykeli, 2000 yıl önceki saray inceliğinin ve giyim zenginliğinin bir simgesi gibidir.

Mari'de oturanlar Sami ırkındandı. Bunların Sümerlilerle bir ilgisi yoktur. Bununla birlikte, her uygarlık gibi Mari uygarlığı da bir senkretizmin, yani karşıt ilkelerin birleşmesinin ürünüdür. Sümerlilerin ağır başlılığının yerini, orada daha Epikürcü(1) bir hayat anlayışı almıştır.

Sümerlilerin uğraşları, düşünceleri ve istekleri, geleceğe doğru çevrilmişti. Gelecek bilinemezse insan yaşadığı andan nasıl zevk alabilirdi? Hem rahip hem de kahin olan 'Baru'lar her şeyi bilirlerdi. Bu bilginler, 3000 yıl boyunca uluslarının kaderlerini yönetmişlerdir. Ölüm düşüncesi ve kavramı, Sümerlilerin içine yerleşmişti.

Kader ve tanrı aynı anlama gelirdi. Şehir de tarıma elverişli toprakların bütünü de tanrınındı.

Tanrı, mutluluk ve mutsuzluğu dilediği gibi dağıtır, kimi-

---

(1) İ.Ö. 341-270 yıllarında yaşamış olan Yunan filozofu Epikür'ün kurduğu öğreti, mutlu olma temeline dayanır.

ne iyilikler, kimine de ölüm verirdi. Sümerliler şehirlerinin koruyucu tanrısına körü körüne bir güvenle bağlıydılar. İkinci derecedeki tanrılara da aynı bağlılığı gösterirlerdi. Bu yüzden de tanrıları için her türlü fedakarlığı yaparlardı.

Bir şehrin sahibi olan tanrı, aynı zamanda devletin de koruyucusuydu. Site-devletler ve yazı, Sümerlilerin, Mezopotamya ve antik uygarlıklara bıraktıkları en önemli şeylerdir. Sümerlilerin site-devletleri uygarlık yuvalarıydı. Bunlar arasında Uruk, birinci planda rol oynamıştır. Alman arkeologları bugünkü Varka bölgesinde kazılar yapmışlar ve 1929 yılından bu yana araştırmalarının sonuçlarını yayımlamışlardır. Bunun gerçek olduğunu anlamak için 4000 yıllık Varka ziguratının kalıntılarını görmek yeter.

Tanrı ve onun koruyuculuğu altındaki insanlarla şehir ayrılmaz varlıklardı. Dağ biçiminde olan zigurat, Uruk'ta oturanların bütün tanrılarının babası ve sahibi, göklerin kralı Anu'ya dualar ettikleri tapınaktı. Uruk'ta Anu'ya tapınma ile göklerin sahibi Tanrıça-Ana İnanna'ya (ya da İnün) tapınma sıkı sıkıya bağlıydı. Daha sonra İnanna'ya tapınma, Uruklular arasında Anu'ya tapınmadan da üstün sayıldı. Zaman geçtikçe 'İnanna', Samilerin 'İştar'ı oldu. Sümer dininde dişi tanrılar her zaman üstün bir yol oynamışlardır.

Nippur'da, hava tanrısı Enlil'e ve onun eşi Ninlil'e tapılırdı. Sümerlilerin yaşantısında Ayın özel bir yeri vardı. Kahinler ay dönemlerini yorumlar ve gelecekte neler olacağını söylerlerdi. Kalde'de Ur şehri bütünüyle Ay tanrısı Sin'e verilmişti. Bu tanrının kutsal sayısı 30'du. Sippar ve Larsa siteleri güneş tanrısı Şamaş'ındı. Eridu'da, sular tanrısı Ea'ya taparlardı. Ea'nın oğlu Marduk daha sonraları Babillilerin tanrısı olmuştur. Borsippa şehriyse yazarların tanrısı Nebo'nundu. Öteki tanrılarca alınan kararları göndermek ve ulaştırmakla görevli olan Nebo, Sümerli yazıcıların (katiplerin) efendisiydi.

Sümerliler, astroloji (yıldız bilimi, müneccimlik) ile uğra-

şırlardı. Bu alandaki bilgileri olağanüstü kesinlikteydi ve bir başka dünyaya göç edeceklerine inanıyorlardı. Bu yüzden efendileri ya da krallarıyla birlikte canlı canlı gömülen hizmetçiler ve uşakların kaderi, sanıldığı gibi pek acı değildi.

Bilindiği kadarıyla, tapınaklar yapmayı düşünen ilk insanlar Sümerlilerdir. Sümerlilere göre göklerden bu tapınağa inen tanrı, üstünlüğünü asıl orada belli ederdi. Bu tapınaklara Teras adı da verilebilir. Her şehrin bir ya da birçok terası vardı. Teraslar bütün siteye egemendi. Birbirinden yüksek olan ve kat kat ayrılan bu teraslar yavaş yavaş, Eski Ahit'te sözü edilen "dağlar" ya da "kuleler"e dönüştüler. Kutsal bir yerin yapılması Sümerliler için bir görevdi. Gökle toprak ve inanç yapıları arasında bağlantı oluşturan ziguratların kökü buradadır.

Profesör Woolley, 1922 yılında Bağdat'ın güneyinde, 350 kilometre ötede bulunan Ur şehrinin kalıntılarını incelerken bir kral mezarlığı buldu. Mallowan'ın yardımıyla 1922 yılından 1932 yılına kadar düzenli bir çalışma sonucunda mezarlığı ortaya çıkardı. Ve bu mezarlık Sümer uygarlığının gerçek niteliğini aydınlattı. Woolley, 1850 tane mezar açtı. Buralardaki eşyaların türü bakımından çoğunun tarihini belirlemek mümkün oldu. 751 mezarda kesin bir tarih sağlanabilecek hiçbir eşyaya rastlanmadı.

Mezarlardan özellikle on altı tanesi süslemenin zenginliği, değişik yapıları ve gömülme biçimleri açısından arkeologların dikkatini çekecek nitelikteydi. İçlerinde, ölünün eşyalarında başka, gömme töreni sırasında kurban edilen kimselerin eşyaları da vardı. Ölülerin sayısı mezarlara göre 6 ile 80 arasında değişiyordu.

Basit duvarlarla çevrili mezarların içinde kurban edilmiş kimselerin iskeletleri bulunuyordu. Çok zengin mezarlarda ise kurbanlara rastlanmıyordu. Kralın mezarından çok daha alımlı olan ve Woolley'in 'PG/1054' sicil numarasıyla künye defterine geçirdiği, Prens Mes-Kalam-Dug'un mezarında hiç iskelet

yoktu. Buna karşılık başka bir mezarda sekiz tane iskelet vardı. Woolley yine, Şub-ad adını taşıyan bir kraliçenin de mezarını buldu. Sağ omzunun yakınındaki küçük, yuvarlak bir maddenin üzerinde bulunan bir yazıdan ölünün kimliği ortaya çıkmıştı. Kraliçe 1 metre 51 santim boyundaydı. Kemikleri çok inceydi, küçük ayakları, küçük elleri ve büyük bir kafası vardı. Prens Mes-Kalam-Dug ise 1 metre 67 santim boyundaydı. Kafatasını inceledikten sonra Woolley, prensin solak olabileceği kanısına vardı. 4500 yıllık olan mezarlar ilk Ur sülalesi çağından kalmadır. Woolley'e göre Prens de, Kraliçe de, İ.Ö. 3400 ve 3100 yılları arasında gömülmüşlerdir.

Kraliçe Şub-ad tahtadan bir kerevete uzanmıştı. Baş ucunda bir hizmetçi çömelmiş durumdaydı. Başka bir hizmetçinin kemikleri kraliçenin ayaklarının dibinde duruyordu. İkisi de mezarın kapanmasından önce kurban edilmişlerdi.

Sümerlilerde kralların ya da prenslerin gömülme törenleri yapılırken törene sarayın ileri gelenleri, askerler, hizmetçiler ve uşaklar katılırdı. Renk renk elbiseler içindeki kadınlar, altın taçlar, altın küpeler, lacivert taşları ile süslenmiş taçlar, altından yapılmış yapraklar, kırmızı akikler, gümüş saç iğneleri, taraklar, kolyeler ve kopçalar takarlardı. Alaya katılanlar mezara girerler, onları da arabacıların yönettiği ve öküzlerle eşeklerin çektiği arabalar, yeraltı yapısına kadar izlerdi.

Ellerinde kil vazolar, taştan, madenden yapılmış bardaklar tutan erkekler ve kadınlar, mezarın orta yerine yerleştirilmiş içinde zehir bulunan, bakırdan bir şarap çanağına yaklaşırlar, bardakları bu şarapla doldurarak içerlerlerdi. Uşaklar ise mezara kapatılan hayvanları öldürdükten sonra çekilirlerdi. Daha sonra giriş koridoru toprak ve taşlarla doldurularak kapatılırdı. Profesör Woolley'e göre, herkes bu duruma kendi isteğiyle uyardı. Ortaya çıkarılan mezarların hiçbir yerinde şiddet izine rastlanmamıştır. Ölüm bir kurtuluş gibi benimsenmiş, daha iyi bir dünyaya gitmek için mutlu bir yaşantının baş-

langıcı sayılmıştır. Taçlar, mücevherler ve eşyalar yerli yerinde dururdu. Müzikçiler bile son soluklarına çalgılarını çalar durumdaydılar...

Her mezarda görünüm aynıydı: Kralın ya da prensin alayındaki her üyenin elinde bir zehir bardağı vardı ve her mezarın orta yerinde de bir zehir çanağı bulunuyordu. Bu kolektif intihar olayını herkes kendi isteğiyle benimsemişti.

Bununla birlikte kesinlikle bilinen bir şey vardır: Bu kurbanlar, bazı bilginlerin sandığı gibi, tanrılara adanan kurbanlık bakireler değildir. Gerçekten de erkek kurbanlar çoğunluktadır.

Ur kral mezarlığında Woolley'in bulduğu ölüm töreni eşyalarının zenginliği, her türlü düşünceyi aşmaktadır.

Kraliçe Şub-ad'ın deniz kabuğu biçimindeki pudralığı, gerekli şeylerini içine koyduğu malakitten, yani mavi ya da yeşil bakır taşından yapılmış kutusu, tacı, iğneleri, bilezikleri, yüzükleri, altın yapraklarından yapılmış taçları, kuyumculuk şaheserleridir. Kraliçenin ve prensin mezarlarında, Woolley, som altından sayısız eşya bulmuştu. Bunların arasında vazolar, harp'lar, lir'ler, minyatür kayıklar; mozaikten bir "kral sancağı"; tahtadan ya da madenden yapılmış lacivert taşlar ve sedeflerle süslenmiş taşlardan olan satranç tahtaları; beyaz mermerden ve lacivert taşından içki bardakları; altından hançerler, baltalar, mızraklar, araba okları ve daha birçok eşya da mezarlar arasında bulunanlar arasındaydı.

Leonard Woolley, Ur mezarlarına girdiği zaman efendilerinin yanı başında çömelmiş uşakları görünce, çok şaşırmıştı. Mezarların kapısı önünde askerler nöbet tutuyorlardı; uşakların ellerinde hayvanların dizginleri, müzikçilerin aletleri vardı. Mezarın çevresinde toplanan saray kadınları dinleniyorlardı. Efendilerine bütün varlıklarıyla bağlı olan erkekler ve kadınlar onları ölüme kadar izlemişlerdi. Kral-tanrılarının yanında, artık sonsuz gecenin derin endişelerinden kendilerini sıyrıl-

mış görüyorlardı.

3000 yılları başında, başka bir site-devlet büyük bir gelişme ve bolluk dönemi yaşadı. Bu, şimdiki Tello'da bulunan ve tanrı Ningirsu'nun şehri olan Lagaş'tı. Aslında bir taşra sitesi olmakla birlikte, Lagaş'ta ortaya çıkarılan tabletler değerli bir bilgi kaynağıdır. Lagaş'ta yaşayanlar Sümerce konuşurlardı. Nüfusun çoğunluğu hayvan yetiştirir, balık avlar, ticaretle ve zanaatla uğraşırdı. Bütün Mezopotamya siteleri gibi Lagaş da tapınağın çevresinde kurulmuştu. Özgür ve bağımsız olan Lagaşlılar, sitenin koruyucu tanrısının ve tanrıya bağlı din adamlarının otoritesine boyun eğerlerdi ama bunun yanı sıra kanalizasyonlar, kanallar ve halkla ilgili genel hizmetlerin iyi işlemesi bakımından kolektif bir disiplinin aksamamasına çok dikkat ederlerdi.

İ.Ö. 2500 yılına doğru Lagaş'ın üzerine bir felaket çöktü: Ülkeye saldıranlar şehri ve Sümer'i ellerine geçirdiler. O çağın bir tarihçisi tabletler üzerinde, şehrin yabancılar tarafından ele geçirilmesi yüzünden ekonominin nasıl sarsıldığını anlatmıştır. Deniz araçlarından sorumlu olan biri, hepsine el koymuştu. Hayvanlardan sorumlu olanlar sığırları ve yararlı bütün hayvanları almışlardı. Bir başkası balık avcılığına el atmıştı. Sarayın önünde bir kuzuyu kırptırmaya götüren bir Lagaş vatandaşı, eğer yün beyazsa o zamanın parasıyla 5 şekel vergi vermek zorundaydı. Bir boşanma, krala 6 şekel, bakanına 1 şekel sağlıyordu. Sitenin koruyucu tanrısına ait en iyi topraklarda yetiştirilen soğanlar ve salatalıklar, doğrudan doğruya ülkeyi zor gücüyle ele geçirenin sofrasına gidiyordu. Ölümün bile tarifesi vardı. Rahipler, ölünün yakınlarından para sızdırmaya çalışıyorlardı. Sümer'de vergi memurundan geçilmiyordu.

Lagaş'ın en karanlık günlerini geçirdiği bu dönemde, Urukagina adındaki ünlü prens iktidarı ele aldı. Halkı aşırı vergiden kurtardı. Vatandaşları oyuncak haline getiren rahip

memurlarını işlerinden uzaklaştırdı. Din adamları yeniden şehrin koruyucusu olan tanrının emrine girdiler. Vali anlamına gelen "Ensi" yeniden sitenin başhukukçusu oldu. Devrimci Urukagina, ulusunun iyi yaşayabilmesi için elinden gelen her şeyi yaptı ve ulusuna özgürlüğünü kazandırmakla büyük bir övünç duydu. Ne yazık ki bu prensin iktidarı ancak on yıl kadar sürmüştür.

O sırada komşu devlet Umma'nın Kralı Lugalzaggisi, Lagaş'ın üzerine saldırdı; Urukagina'yı tahtından indirdi. Zengin mal sahiplerinin her şeyine el koydu, yüzlerce vatandaşı öldürttü, tapınakları yağma etti ve Uruk adlı yeni bir krallık kurdu. Lagaş halkı kaderine boyun eğdi: Tanrılar böyle istemişler, böyle olmuştu.

Sümerliler için uğursuz saat ne zaman çaldı?

Tunguzları Çinliler, Etrüskleri Romalılar, Vandalları Germenler kendi yapıları içinde nasıl erittilerse, Sümerliler de öyle eriyip gittiler. Uygarlıklarının en yüksek noktasına ulaştıkları zaman, Sümerlilerin yerini Arabistan'dan gelen Samiler aldı. Samiler, Akat ülkesine yerleştiler. Akat krallığının yaratıcısı olan I. Sargon İ.Ö. 2350 yılından 2150 yılına kadar süren bir hanedanın kurucusudur. Kral tanrılaştırılmış ve krallık teokrasiyle yönetilmeye başlanmıştı. Sami sülalesinde yetenekli birçok kral vardır. Bunların arasında I. Sargon'u, oğulları Rimus ile Manistusu'yu ve torunu Naramsin'i sayabiliriz.

Sargon'un babası La'ipu adında bir adam, annesi de rahibeydi. Sümer efsanesine göre, annesi tarafından sazlardan yapılmış, kille sıvanmış bir sepet içine konan yeni doğmuş bebek Fırat'ın akıntısına bırakılmış. Akki adında bir bahçıvan çocuğu bulmuş, büyütmüş ve Kiş Kralı Ur-Zabatan'a sakilik yapması için vermiş. Efendisinin dudaklarına içki bardağını uzatmaktan sıkılan ve yorulan Sargon, bir gün tahta el koymuş. Lugalzaggisi'ye meydan okumuş ve onu, Nippur'daki Enlil tapınağının önünde bir kafesin içine sokarak, halka sergile-

miş. Sargon, bütün Sümer ülkesini ele geçirerek Basra körfezi kıyılarına gelince, silahlarını deniz suyunda yıkamış. Daha sonra, şimdiki Anadolu'yu ele geçirerek tarihin ilk büyük imparatorluğunu kurmuş.

Guti adında yeni bir ulus, Samilerin Akat İmparatorluğu'nu yıktı. Lagaş, bir Sümer sülalesinin egemenliği altındaydı. İktidarın başında Kral Gudea vardı. Bu kralın beyaz ve yeşil karışımı diorit taşından yapılmış heykelleri, bugün Louvre'da ve başka ünlü müzelerde sergilenmektedir. Ele geçirilen belgelerden anlaşıldığına göre, Gudea büyük bir yapıcıydı. Sözgelişi Lagaş'ın koruyucu tanrısı olan Ningirsu için yeni bir tapınak yaptırmıştır.

3000 yıllarında Sümerler kil tabletler üzerine yazı yazmaya başladılar; kısa bir süre sonra Sümer yazısı büyük bir gelişme gösterdi.

Bundan altmış yıl kadar önce, Bağdat'ın 160 kilometre ötesinde yapılan kazılarda, üzerleri yazılarla dolu binlerce tablet bulundu. Bunların çoğu Philadelphia Üniversitesi müzesine taşındı. Birçoğu da İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne saklandı. Ortadoğu'da antikacılar, bu tabletlerden yüzlercesini satın alarak, British Museum'a, Louvre Müzesi'ne ve Berlin Müzesi'ne sattılar. Olağanüstü ilginç olan bu tabletlerin üzerlerinde metin parçaları, birçok şiirler, efsane öyküleri, düzyazıyla yazılmış masallar, atasözleri ve özdeyişler vardır. Altmış yıl içinde Sümerologlar (Sümer uygarlığı uzmanları) bunların ancak bir bölümünü çözmüşlerdir. Tabletlerin çoğu kırıktır; yine birçoğunun da kopyası bulunmaktadır. Bu da kırılmış parçaların bir araya getirilmesini ve okunmasını sağlamıştır. Bütün tabletlerin çözümünün daha yıllarca süreceği anlaşılıyor ama şimdiden elimizde Sümer edebiyatıyla ilgili başarılı çeviriler bulunmaktadır.

Kral Ur-Namnu'nun teras-tapınağı kat kat yapmayı düşünen ilk kral olduğu anlaşılmıştır. Zigurat diye adlandırılan bu

tapınaklar, Babil Kulesi'nin ilk örnekleriydi. Üçüncü Ur sülalesinin kurucusu olan Ur-Namnu İ.Ö. 2050 yılına doğru egemenliğini sürdürmüştür.

Philadelphia Üniversitesi profesörlerinden Samuel Noah Kramer, Ur-Nammu'nun kurduğu ve yayınladığı kanunların nasıl bulunduğunu anlatmıştır. 1951-1952 yıllarında Kramer, İstanbul'da bulunuyordu. Leyde Üniversitesi'nde Profesör ve aynı zamanda çivi yazısı uzmanı olan F. R. Kraus, ona Türkiye Eski Eserler Müzesi'nde saklanmakta olan ve Nippur'da bulunan bir koleksiyona ait 3191 sayılı tableti okumasını salık vermiş. 20 santim 10 milimetre büyüklüğündeki tableti, Kramer büyük bir dikkatle inceledi. Birkaç gün sonra da büyük bir buluşla karşı karşıya olduğunu anladı. Tabletin üzerindeki metin, bilinen kanunların en eskisiydi. Bu kanuna göre Kral Ur-Nammu, rüşvet alan memurları görevlerinden atmış, ölçü sisteminden devrim yapmış, dul kadınların, yetimlerin ve yoksulların yaşamlarıyla çok yakından ilgilenerek sosyal düzende değişiklikler sağlamıştı.

Kanun metninden birkaç örnek verelim: "Bir şekele sahip olan kimse 60 şekele sahip başka birinin kurbanı olmamalıdır. Birinin ayağını kesen bir kimse 10 şekel para cezasına çarptırılır. Bir vatandaşın kemiklerini kırmanın cezası 60 şekeldir. Ama, bir kimse bir başkasının burnunu kırarsa 60 şekelin üçte ikisini ödemekle yükümlüdür."

Babil'de, Amorit sülalesinin kurucusu olan Hammurabi'nin ünlü kanunları Ur-Namnu'nun kanunlarından 300 yıl sonra yazılmıştır. Hammurabi, egemenliğini 42 yıl sürdürmüştü. Sümerlilerle Samilerin kaynaşarak bir tek ulusun ortaya çıkması, onun çağında olmuştur. Bu, Babil ulusudur. Ondan sonra da kazılar yapılıp bu uygarlık yeniden ortaya çıkarılana kadar Sümer tarihi yavaş yavaş unutulup gidecektir.

BABİL GECELERİ AYDINLATIRDI

"Babil'e geldim ama seni göremedim, Ah! Ne kadar üzüldüm!"

Çok çok eskiden Babil ve Asur olarak bilinen ülkeler, bugünkü Irak'ta bulunuyordu. Dicle ve Fırat'ın alüvyonları üzerinde büyük bir uygarlık doğmuş, zengin siteler kurulmuştu. Batı tarihinin kökeni işte buradadır.

Eskiden, Dicle ile Fırat ayrı ayrı denize dökülüyordu. Zamanla suların sürüklediği toprak ve kum yığınının birikintisi öyle duruma geldi ki, ırmak ağızlarının ortaya çıkardığı koylar birbirlerine karıştı. İki nehir, şimdi Babil ve Asur çağındakinin yüz elli kilometre daha güneydoğusunda Basra Körfezi'ne dökülmektedir.

Bu bölgedeki kalıntıların şimdilik ancak yüzde biri ortaya çıkarılmıştır. Ötekileri çıkarmak da arkeologlara düşmektedir. Olağanüstü kral mezarları hâlâ toprakların altındadır. Bu mezarlarda altın, süs eşyaları ve değerli taşlar vardır. Kumların on ya da yirmi metre altında, hâlâ yüzlerce kale ve tapınak yatmaktadır. Ortaya çıkarıldıktan sonra çözümlenmeyi bekleyen bir sürü arşiv bulunmaktadır. Babillilerin kil tabletler üzerine yazı yazmaları çok yerinde olmuştur; gerçekten de 4000 yıl sonra, bizim kağıt üzerine yazılı edebiyatımızdan hiçbir şey kalmayacaktır.

İnsan, şimdiki durumuna bakınca, eskiden Dicle ve Fırat kıyılarındaki bölgeleri kutsal bir ziyaret yeri olan tapınaklara ve büyük krallarca yönetilen zengin şehirlere sahip oldukları çok zor düşünebiliyor. Bu çölde, görünümün tek düzenini bozan hiçbir şey yoktur. Bu sıkıntı verici sessizlikte ne bir sütun vardır ne de bir kubbe. Şehirler ve büyük yapılar yeniden toz olmuştur. Buralarda artık tilkiler yaşamaktadır ve sessizliği

ara sıra çakalların korkunç sesleri bozmaktadır. Bununla birlikte arkeologlar, bu nankör toprakların altında daha kimsenin sırrını çözemediği binlerce evin ve mezarın yattığını bilmektedir. Vadi biçiminde yapılan kazılar, kalıntılardan kurulu toprak tepeleri, kaybolmuş şehirlerin ve kasabaların yerlerini belirlemektedir. Şehirler de insanlar gibidir; doğarlar, yaşarlar ve ölürler. Buralarda kullanılan malzemeler toz durumuna gelir, kırılır, dökülür ve yığıntı oluverir. Yıkılan bu şehrin kapladığı yerde yeni bir site kurulur. O site de gelişir ve çöker. Her seferinde yeni bir tepe yükselir. Onun içindir ki, kazılar yapılırken toprak tabakalarının üst üste nasıl geldiğine çok dikkat etmek gerekmektedir. Bütün uygarlıklar günün birinde toz olur. Çok sağlam kurulduğu sanılan yapı, bir an gelir çöküverir.

En yüksek noktasına ulaşan bir uygarlık, savaşma erdemlerini unutunca, insanlar kendilerine daha kolay yaşama şartları sağlamaktan başka bir şey düşünemez olurlar. Barış içinde yaşadıklarından, barışın sağladığı nimetlerden daha çok yararlanmak isterler. Ama her seferinde de bir yerlerden gelen yağmacı ya da saldırgan yığınlar üzerlerine çullanır ve önüne çıkan her şeyi yerle bir ederek bu bolluğa son verir. İnsanın yeryüzünde belirmesinden beri böyle ola gelmiştir.

3000 yıl önce, Babil'e doğru yönelen yolcular uzaklardan göklere yükselen bir yapı görürlerdi. Bu bir zigurat, yani katlardan kurulu bir kuleydi. En üstte bir tapınak vardı. İçerde altın bir masa ve olağanüstü bir biçimde süslenmiş bir yatak bulunurdu. Her gece bir genç kadın bu yatağa uzanarak en büyük tanrının gelmesini beklerdi. İncil'e göre bu zigurat, Musa'nın ilk kitabında sözünü ettiği Babil Kulesi'dir. Söylentilere inanılırsa, kule göklere kadar uzanırmış. Belki kuleyi yapanların gerçek istekleri buydu; ama, hiçbir zaman bunu başaramamışlardı. En sonunda da Babil tanrıları, İsrail tanrısı Yehovah önünde boyun eğdiler. Büyük ziguratın güneyinde, Marduk'un dev tapınağı yükselir, tapınağın altında geniş caddeleri ve gü-

rültülü dar yollarıyla Babil uzanırdı. Pis kokulara, "mürrisafi" denilen zamk kokusu karışırdı. Pazar yerlerini büyük kalabalıklar doldurmaktaydı. Her iki yanında yüz yirmi aslanın durduğu kutsal bir yoldan İştar Kemeri'ne gidilirdi. Almanya'ya götürülen bu anıt, Şimdi Berlin'deki Pergamon Müzesi'nde bulunmaktadır.

Babil'in altın çağı, İ.Ö. 1750 ile 562 yılları arasında yer alır. Kişilikleri ve yaptıkları işlerle ötekilerden ayrılan iki kral vardır ki, bunlar Hammurabi ve Nebukadnezar'dur. Bu kralların egemenlikleri, Babil'in başlangıç ve en son dönemlerine rastlar. Doğu İran steplerinden ve dağlarından inen Kassitler bir kasırga gibi ülkeye çökerek Babil'in egemenliğine son verdiler. İndo-Avrupa ırkından olan Kassitler, Babil'e İ.Ö. 1675 yılında saldırdılar. Birbiri ardı sıra otuz altı kralın tahta oturduğu egemenlikleri 570 yıl sürdü. Artık Ortadoğu'da Babil egemenliği ve üstünlüğü diye bir şey kalmamıştı. Suriye ve Filistin bağımsızlıklarını kazandılar. Asur büyük rahibi de kendini Asur Kralı ilan etti.

Babil'in çöküşü, Nebukadnezar ile başlar. Bu kral, Mısır'a kadar bütün yerleri almış, başkentini de dünyanın harikalarından biri haline getirmişti. Sulama kanalları şebekesi onun eseridir. O zamana kadar çorak olan toprakların değerlendirilmesi, Dicle ile Fırat'ın sularıyla olmuştu. Yüzyıllardır kurumuş olan bu kanallar, havadan gözlendiği zaman kolaylıkla seçilebilir.

Egemenliğin son yıllarında, gücünün sarhoşluğu içinde büyük bir kişilik değişimine uğrayan Nebukadnezar, garip bir deliliğe kapıldı. Kendini hayvan gibi görüyor, dört ayak üzerinde yürüyor, hayvan sesleri çıkarıyor, yine bir hayvan gibi otluyordu.

Ondan sonraki kral Nabonid, savaşçıdan çok bilgindi. En sevdiği şey arkeolojiydi. Bütün vaktini Sümer uygarlığını incelemekle geçiriyordu.

Eski Ahit'te, Peygamber Daniel'in kitabında, Nabonid'in ölümünden sonra Babil tahtına oturan kralla ilgili birçok bilgi vardır. Baltazar adındaki bu kral, Babil sülalesinin yok olmasına sebep olan güçsüzlüğün ve ahlaksızlığın simgesidir. Sarayının duvarları üzerine ateşten harflerle onun kaderini belirleyen şu üç kelimenin yazıldığı söylenmektedir; 'Mane, tesel, fares'. Bu üç kelime onun sonunu bildiriyordu. Bu görüntü belirdiği gece Baltazar da öldürüldü.

Yüzyıllar boyunca Asurlular, Ortadoğu'da Babillilerin elinden üstünlüğü alabilmek için çabalar harcadılar. Vatanları Dicle'nin üst bölümündeki kıyılarda bulunan ovalar ve dağlardı.

Asurlulara yüklenen yağmacılık, yangın çıkarma ve kıyım gibi suçlar, yeryüzünde insanoğlunun belirmesinden sonra işlenen en korkunç suçlardır. Assurbanipal, Teglatfalazar ve Sennaşerip en büyük Asur krallarıydı. Bu krallar saldırdıkları yerlerde ne bağışlama ne de acıma diye bir şey tanırlardı. Kral Sennaşerip, bir başkaldırıyı önlemek için seksen dokuz şehirle sekiz yüz köyü yerle bir etmiş ve iki yüz sekiz bin kişiyi sürgüne göndermişti.

Aynı kral, ayaklanan Babil'i ele geçirince evlerin temellerine kadar yakıp yıktı. Erkekler, kadınlar, çocuklar, yaşlılar hep öldürüldü. Ölüler ve gövde parçaları sokakları o kadar doldurmuştu ki, faciadan kurtulabilen birtakım kimseler şehri yok eden yangından kurtulamadılar.

Tarihler çağdaş kişilerce çok seyrek olarak yazılmıştır. Tatsız, sıkıcı görünmesi de bu yüzdendir. Babil'in tarihini İ.Ö. 450 yıllarına doğru yaşamış Yunan tarihçisi Herodotos'un yazdıklarından öğreniyoruz. Herodotos, Nebukadnezar'ın ölümünden bir buçuk yüzyıl sonra Babil'e gitmişti. Bu tarihçi bazen doludizgin işleyen düş gücüne kapılarak açık bir biçimde abartmalar yapmasına rağmen, tanıklığı su götürmez belgesel bir değer taşımaktadır.

Şehri doksan kilometrelik bir duvar çevreliyordu. Ve bu

duvar o kadar genişti ki, dört atlı bir araba duvarın üzeriden rahatça sürülebilirdi. Kıyıları palmiyelerle gölgelenen Fırat, Babil'in ortasından geçerdi. Nehrin yatağı altından geçen bir tünelle üstündeki köprüler, iki kıyıyı birleştirirdi. Kazılarda tuğla parçaları bulunmuştur. Çoğunun üstünde; "Ben, Babil Kralı Nebukadnezar'ım"yazısıyla bir de tuğlayı yapanın markası bulunmaktadır. Bu kralın egemenliği sırasında Babil bir bolluk dönemi yaşamıştır.

Herodotos, Babil Kraliçesi Semiramis adında bir kadından söz eder. O zamandan bu yana Semiramis, o kadar çok efsane ve masalın kahramanı olmuştur ki, neyin gerçek, neyin gerçek dışı olduğunu ayırabilmek mümkün değildir.

Öte yandan, eğer Semiramis yaşamamış olsaydı, adını dünyanın yedi harikasından birine vermiş olan bu kadının ünlü asma bahçelerini Grekler nasıl benimserlerdi?

Semiramis bir Babil soyadı olan 'Şammuramat'ın Grekçe çevirisidir. 1909 yılında bulunmuş bir sütunun üzerinde okunan bu ad 'Dünyanın kralı, Asur Kralı Şamsi-Abad'ın sarayından bir kadın', anlamına gelir. Bu yazıyı yazan kimse Semiramis'in ayrıcalıklı durumu üzerinde önemle durmakta, bir egemenlik değişikliğine rağmen bu kadının durumunu koruduğunu belirmektedir. İ.Ö. 800 yılına doğru yaşayan Şanımuramat, gerçekten de Medlerle Kaldelilere karşı bir ordu göndermiştir.

Gerçekler bunlardır ama, her zaman olduğu gibi, efsane daha açık seçiktir. Efsaneye göre Med prensesi olan Şanımuramat, Nebukadnezar'ın baş kadınıymış. Babil'in sıcağına ve güneşine dayanamamış, üstelik doğduğu dağları çok özlemiş. Bunun üzerine ona hoş görünmek isteyen eşi, kral sarayının terasına toprak örtmelerini sonra da çeşitli çiçekler ve ağaçlar dikmelerini buyurmuş. Sütunların arasına yerleştirilen kölelerin çalıştırdıkları makineler Fırat'ın sularını bu bahçelere kadar taşımış. Baş kadın nedimeleri ve kralın haremindeki öteki kadınlarla birlikte yaprakların gölgesinde serinliğin bütün zevkini çıkarmış.

Geceleri Babil çok iyi aydınlatılırdı. Bunun için de Mezopotamya'da, maden tabakalarındaki neft yağı kullanılırdı. Maden yağı kaynaklarının varlığını duyan Büyük İskender, bunun doğru olup olmadığını kesinlikle öğrenmek istedi. Geniş bir neft yağı alanına bir delikanlının başını daldırdı, sonra da meşaleyi gence yaklaştırdı.

Büyük şehirlerimiz gibi, Babil de banliyöyle çevriliydi. Bir banliyölünün, Sirüs'e gönderdiği mektuptaki şu sözler bunu doğrulamaktadır; "Evimiz dünyanın en güzel evidir. Büyük şehrin avantajlarından yararlanabiliyoruz; çünkü Babil'e oldukça yakınız. Evimize dönünce de gürültüden ve toz topraktan uzak oluyoruz."

Bütün eski uygarlıklarda olduğu gibi, Babil'de de kölelik toplumsal örgütlenmenin temeliydi.

Herodotos'a inanılırsa, Babilliler evlenme sorununu basit ama doyurucu bir biçimde çözümlemişlerdi. Yılda bir defa evlenme çağındaki genç kızlar bir alanda toplanıyorlardı. Bir çığırtkan, kızları ayağa kaldırıyor ve onları açık arttırmaya sunuyordu. Tabii, en güzelleri ilk evlenenler arasına giriveriyordu. Satıştan sağlanan para, toplumun ortak bir kasasına konuluyordu. Satışın sonuna doğru bir genç kızla parasız olarak evlenmeyi kabul eden bir erkek, hem kızı alıyor hem de satışlardan sağlanan paradan bir parça alma hakkına sahip oluyordu. Verilen para, çirkinliğin derecesine göreydi. Bu konuda Herodotos şunları yazar; "Böylece güzel kadınlar çirkinlerin ve sakatların koca bulmalarına yardım ederlerdi..." Grek tarihçisi, ardından şunları ekliyor; "Ne yazık ki bu güzel gelenek kaybolup gitti!"

Pek de "güzel" olmayan bir başka Babil geleneği yine Herodotos'a göre şöyleydi; Her kadın ömründe bir defa Venüs toprağına giderek bir yabancı ile ilişki kurmak zorundaydı. Zengin genç kızlar tapınağa teskerelerle götürülürmüş, hizmetçileri de yanlarında bulunurmuş.

Aşağıdaki yazı o çağdan kalma bir mektuptan alınmıştır:

"Bibiya'ya... Dilerim, Şamaş ile Marduk seni her zaman sağlık içinde tutsunlar... Sağlık durumunu öğrenmek için bir haberci gönderdim. Rica ederim söyle, nasılsın? Babil'e geldim ama seni göremedim. Bilsen ne kadar üzüntülüydüm!"

Asur kalıntılarında bulunan bir aşk şarkısı çok ince ve dokunaklıdır. Bu şarkının başlangıcı şöyledir: "Kalbi lavta parçası gibi bir genç kızla birlikteydim. Geçen gece hep seni düşündüm!"

Bir şairin kendisine sunduğu şu mısralarda sözü geçen güzel kız acaba nasıl bir kızdı: "Ey gözüm! Kapıya kadar geldin! Bu akşamı buluşalım! Bu gece!"

MISIR

4600 YILLIK DİKİŞ İĞNELERİ

Tarih öncesi çağlarda Mısır, şimdiki gibi dünyanın en kurak ve ormansız ülkesi değildi. Özellikle aşağı Mısır'da, orman hâlâ geniş alanları kaplıyordu.

Alexander Scharff

İ.Ö. 2850-332 yılları arasında ve Büyük İskender, egemenliğini büyük Mısır üzerinde yerleştirene kadar firavunların tahtlarından otuz sülale geçip gitti. Ünlü tarihçi Eduard Meyer, ilk sülalenin başlangıcını İ.Ö. 3200 yılına kadar çıkarmaktadır. Alman Scharff'a, İngiliz Hall'a ve öteki antikite uzmanlarına göre de Mısır tarihi İ.Ö. 3000 yılında başlar. Birinci sülalenin kurucusu olan Menes'in İ.Ö. 2850 yılına doğru saltanat sürdüğü sanılıyor. Bu kralın egemenliği, üç bin yıl süren Mısır tarihinin başlangıcına rastlamaktadır. Aslında, tarih dönemi diye adlandırılan dönem, kural dışı sınıflandırmanın sonucudur; çünkü iki bin yıl önce Mısırlılar aslında uygar bir devletti.

Mısır tarihinin başlangıcından on beş, yirmi ya da otuz bin yıl önce geniş bataklıklarının uzandığı Nil vadisindeki tepelere insanoğlu yerleşmiş bulunuyordu. O insan nasıl bir görünüşteydi? Bunu kimse bilmemektedir. Yalnızca kullandığı aletler bilinmektedir. Taştan yapılmış olan bu eski aletler, her

yerde birbirinin aynıdır. İster Nil vadisinde, ister vadiyi çevreleyen çöllerde, isterse Kuzey Afrika'da ya da Batı Avrupa'da bulunmuş olsunlar, bunun pek önemi yoktur. Otuz bin, elli bin, hatta seksen bin yıl önce Avrupa-Afrika'da yaşayan 'homo sapiens'in, yani memeliler içinde tek tür olan insanoğlunun her yerde aynı tip uygarlığı vardı.

Taş çağının ortasına doğru bundan on beş bin yıl kadar önce Mısır'da ve Kuzey Afrika'da oturan insanlar sileks üzerinde çalışmayı geliştirdiler. Taş aletler yarattılar ama, İ.Ö. 12000 ile 5000 yılları arasında Akdeniz dünyası, kültür birliğini kaybetti. Nil'in eski kıyılarında ve kurumuş göllerin çevrelerinde, pişirilmiş tuğladan oraklar, mutfak kalıntıları, balık kılçıkları, hayvan kemikleri, deniz kabukları, fildişi ve kül artıkları bulunmuştur. Buğday tanelerini öğütmeye yarayan cilalı taşlar, on bin yıl önce Mısırlıların un elde edebildiklerini, tarımla uğraştıklarını ve ekin biçtiklerini gösteriyor. O çağın insanı, yay ve oku biliyorlardı. Sivri uçlu taşlardan, kemiklerden ve fildişinden yapılmış oklar bunu doğrulamaktadır. Buna karşılık, aynı insanın çömlekçilik tekniğinden haberi yoktu.

Cilalı taş çağında, yani İ.Ö. 5000 ile 3000 yılları arasında insanoğlu tarımı geliştirdi. Hayvan üretimine, evler, vazolar yapmaya ve kumaş dokumaya başladı.

O çağda (İ.Ö. 5000) Mısır, garip bir olayın kurbanı oldu. Nil kıyılarındaki bölgeler kurudu. Bu durumda insanoğlu ya doğanın kanunlarına boyun eğecekti ya da zekasına başvurarak bir uygarlık yaratacaktı. Böylece, Mısır toprağı daha başlangıçta "homo sapiens"i bir seçme yapma zorunluluğu içinde bıraktı. Kuraklık yüzünden çoraklaşan topraklardan ayrılarak Nil vadisine inip oraya yerleşti. Tarlaları sulamak, su bentleri yaparak ve kanallar açarak suların yükselmesinden korumak gerekiyordu. Garip, değişken bir nehir olan Nil, güçsüz insanı, örgütlenme yeteneklerini kullanmaya zorladı. Uygarlığın Mısır'da, dünyanın öteki bölgelerinden daha çabuk gelişmesi bu yüzdendir.

Ortadoğu'da, Tasa yakınında cilalı taş çağı mezarlarının ortaya çıkarılışı, tarih öncesi Mısırlısının bu dünyadaki yaşantısının bir kopyası olan öteki dünyadaki yaşantıya, daha o zamandan inanmakta olduğunu ortaya koymuştur. Sol yana yatmış, bacakları bükük bir durumda olan ölü, yumurta biçiminde bir çukura konuluyordu. Bu bir cenin durumuydu. Yüzü batıya dönüktü, bedeni bir hasırla ya da bir kefenle sarılıydı. Bazen, başının altına bir yastık konmaktaydı. Yanında, kahverengi ya da gri renkli vazolar içinde yemekler ve içecek şeyler; abanozdan, kara kaştan yapılmış süslenmeye yarayan boyaların konulduğu paletler; fildişinden bilezikler, gerdanlıklar, merhem kaşıkları, havanlar, cilalı taştan baltalar, bıçaklar, taştan kazağılar bırakılmıştı. Tasa'da yaşayanlar dolikosefaldi. Bu insanlar, bedensel özellikleri bakımından tarih döneminden sonraki Mısırlılardan ayrılırlar. Ama, ruhun ölmediği ve bedenin saklanması gerektiği yolundaki Mısır anlayışı o tarihten kalmadır. Ehramların yapımına da bu anlayış yol açmıştır.

1925 yılında Gertrude Caton-Thompson ile Bruton, Tasa'nın güneyinde bulunan Badari'de kazılara girişmişler ve birçok çanak çömlek çıkarmışlardı. Bunların asıl özelliği şuradan geliyordu: Çömlekler güneşte kurutulmayıp pişirilmişti. Aynı kazılarda, ölülerin yanında gergedan dişlerinden yapılmış kaşıklar, taraklar ve kadın heykelcikleri bulunmuştu.

Ama, Badari uygarlığı, özellikler süsleme sanatında ötekilerden ayrıdır. Aynı kazalarda kristali yontmanın ilk izlerine rastlanmıştır. Bu teknik daha sonraları Mısır camcılığında ve çiniciliğinde çok büyük bir rol oynayacaktır. Orta Mısır ile Orta Afrika insanları arasında sürekli ilişkilerin varlığı da ispatlanmıştır. Bu bakımdan Badari uygarlığı daha da önem kazanıyor. O çağda Güney'den ve Nübya'dan fildişi, Kızıl Deniz kıyılarında deniz kabukları, Sinai yarımadasından da firuze getirtiliyordu.

E. W. Gardner ile Caton-Thompson, 1925'te Fayum'da, Junker ile Menghin de, Merimde-Beni-Salame'de 1928 yılında

kazılara giriştiler. Bu kazılarda da iğneler, kemikten olta iğneleri, kaşıklar, kepçeler ve mücevherler bulunmuştur. Kendileri keresteden, kamıştan, kapıları ise sazlardan yapılmış olan basit evler, daire biçimindeydi. Ölüler çukurlara değil de "ölü evleri"ne gömülüyordu. Yaşayanlar da yemeklerini ölülerin yanında yiyorlardı.

İ.Ö. 3500-3000 yılları arasında, Yukarı Mısır'da ilk Negada uygarlığı gelişir. O bölgede de bakırdan oltalar, bir zıpkın, üzerinde insan, hayvan, kayık, kuş ve ağaç figürleri bulunan seramikler bulunmuştur.

Gerzeh uygarlığı adı da verilen ikinci Negada uygarlığının (İ.Ö. 3000'den 2600 yılına kadar olan dönem) çömlekçiliği, inceliği bakımından olağanüstüdür. Vazoların üzerleri insan gruplarının, hayvanlar arasındaki boguşmaların, dallardaki kuşların, timsahların, ceylanların ve zürafaların resimleriyle süslenmiştir. Bu dönemle ilgili kazılarda yassı baltalar, yiyecek kapları, bugün kullanmakta olduğumuz dikiş iğnelerine şaşılacak kadar benzeyen bakır iğneler çıkarılmıştır ortaya. Gerzeh'de daha da olağanüstü şeyler bulunmuştur. Bunların arasında, aynı dönemde Mezopotamya'da kullanılan testiler, ibrikler, kıvrık kulplu kaplar ve hayvan biçiminde vazolar bulunmaktadır. Bu da Şemdet-Nasr diye adlandırılan üç bininci yılın başında Mısırlılarla Mezopotamyalıların ilişki kurmuş bulunduklarını göstermektedir.

Hiyerakompolis'te, ortaya bir ölü odası çıkarılmıştır. İki bölümden kurulu olan bu odanın boyutları 2x2 metredir. Bölümlerden birinde ölü, ötekinde de ölünün eşyaları vardı. Odanın duvarları resimlendirilmişti. Bunların arasında, Nil'den görünümler, kayık resimleri, av sahneleri, savaş ve dans resimleri yer alıyordu.

Mısır'da, Negade uygarlığından sonra yapılmış birçok kral mezarları vardır. Geniş, dört köşeli, büyük ve tuğladan yapılmış olan bu mezarlar trapez biçimindedir. Toprakta açı-

lan bir delikten, ölü bu odaya indiriliyordu. Kesinlikle cilalı taş çağından kaldığı anlaşılan bu mezarlar, yerli işçilerce bank ya da sıra anlamına gelen Arapça "Mastaba" diye adlandırılmıştır. Nil vadisinin sınırında, Sakkara'nın kuzeyinde bulunan bu tür mezarlara, birinci ve ikinci sülalenin kralları gömülmekteydi. Bunların arasında Horus Aha, Horus Cer, Karısı Merjet-Neit, Horus Uacet, Horus Kaa bulunmaktadır. Aslında bunlar, tanınmış ilk firavunlardır.

Kralın adından önce gelen "Horus" kelimesi baştanrı anlamına gelmektedir. Tarih öncesinden beri Yukarı Mısır'da bu tanrıya tapılırdı. Yukarı Mısır kralları, Nil deltası üzerinde egemenliklerini bu dönemde yaymışlar, Mısır krallığının koruyucu tanrısının temsil eden krallara Horus adı bu yüzden verilmiştir. Bu ad, kral ile onun temsil ettiği tanrıyı bir araya getirmektedir. Horus'un simgesi şahindir.

Mısır tarihinin ilk ve en eski kralı Menes'tir. Bir efsane kahramanı değildir. Bu adam daha önce "sonsuz olan" anlamında başka bir ad taşıyordu. İ.Ö. 2850 yılına doğru yaşayan Menes, Yukarı ve Aşağı Mısır'ı egemenliği altında bulundurmaktaydı. Memfis'i onun kurmuş olduğu hemen hemen kesin gibidir. Ayrıca, Nil boyunca inen Menes, deltayı da eline geçirmişti. Menes'in olduğu sanılan bir mezar, 1897 yılında Negade yakınında ortaya çıkarılmıştı.

Aslında, Mısır tarihinin ilk iki önemli kişisi Kral Ceser ile onun başdanışmanı olan ve aynı zamanda o çağın en büyük bilgini, mimarı, doktoru, rahibi, sihirbazı, yazarı ve şairi sayılan İmhotep'tir. Bundan 4600 yıl önce yaşayan İmhotep, en büyük Mısır mezarının planlarını çizen adamdır. Sakkara'da bulunan ve kat kat kurulmuş olan bu ehram, Kral Ceser'in mezarıdır.

Ehram nedir ve İmhotep ya da onun efendisi olan firavun, basamaklar görünümündeki yerleştirilen yontulmuş taşlarla yapılmış ehram biçimindeki yapıyı yükseltmeyi nereden akıl etmişlerdir? Önce bunu inceleyelim.

FİRAVUN SEŞEM-SET NEREDE YATAR?

Boş bir lahitte şeytantersi ağacı dalı...

Mısır'ın kenar mahalleleri on beş kilometrelik bir bölgeye yayılır. Başkentten daha yukarıda kurulmuş olan Heliopolis, doğrudan doğruya insanoğlunun kurduğu bu şehirdir. Bir tek damla su bile bu şehre dışarıdan getirilmek zorundadır. Kahire'yi, Abusir'den otuz kilometre ayırır. Abusir de tıpkı Sakkara gibi çöl yaylasının sınırı dibindedir. Bu mahallelerde, Mısır en eski başkenti olan Memfis'in eski halkının torunlarının torunları yaşarlardı.

Ehram, hemen dikkati çeker. Çok daha sonra yapılan daha küçük ehramların çevrelediği bu ehram, yaylada, olağanüstü bir görünümle yükselir. Sakkara'daki ehramın rengi de benzerlerinde olduğu gibi sarıdır; ama, kat kat oluşu bakımından ikiye ayrılır. Ceser'in egemenliğinden önce, kral mezarlarının üzerinde tuğladan yapılmış ve mastaba adı da verilen iri dört köşe bir yapı dikmekle yetiniliyordu. Ceser'in yaptırdığı ise üst üste altı mastabadan kuruludur. Buna gerçek anlamında ehram denilemez. Daha çok katlardan kurulu bir mastabadır.

Ceser, yapımını mimarı İmhotep'e bıraktığı bu mezarı on dokuz yıl süren egemenliği sırasında yaptırmıştır. Ceser ve ondan sonraki dört kral, üçüncü sülaleye bağlıydılar. İ.Ö. 2600 yılına doğru saltanat süren Ceser, o zamandan bu yana ehram adı altında tanınan taş yapının da yaratıcısıdır.

Dev boyutlarda bir mezar-höyüğünün ya da höyüğü kaplayan ehram ile mezarın simgesel bir değeri vardır. Bunlar, kralın oturmakta olduğu şehrin temsilcileridir. Ceser mozolesi, kral sitesinin yani Nil vadisinde kurulmuş olan Memfis'in bir karşılığından başka bir şey değildir. Tek başkalığı şudur: Yaşayanların evi Nil kıyısındadır, tahtadan, kilden ve kamışlardan yapılmıştır. Buna karşılık ölülerin evi çöldedir ve yon-

tulmuş taştandır. Ceser'i kendinden önce gelenlerden ayıran özellik de aslında buradadır: Ehramı ilk düşünen, Kral Ceser'dir. Ama bu ehram kral mezarlığının ancak bir bölümüdür. Ölü kralın bulunduğu yerin çevresinde büyük bir sur, yönetim yapıları, dinsel törenlerin yapıldığı avlular, çok geniş depolar, ikinci bir mezar, kurbanlar için bir yer bulunmaktaydı.

Katlardan kurulu olan Ceser ehramı, binlerce mezara bütün gücüyle yüksekten bakmaktadır. Geniş mezarın derin sessizliği içinde kral, uyruğu üzerinde hâlâ egemenliğini sürdürmektedir.

Bir gün havadan alınan bir fotoğraf, Ceser Ehramı'nın yakınında başka bir mozolenin varlığını ortaya çıkardı. Arkeolojide, havadan alınan fotoğraf tıptaki radyografinin aynıdır. Çok eski zamanlardan beri kumların altında gömülü kalan şehirlerin, duvarların ve mezarların kıyıları, özellikle yağmurlardan sonra ortaya çıkar. Sakkara'da çekilen fotoğrafta, iki tane geniş, dört kenarlı bir biçim ortaya çıkmıştı. Bunu inceleyen Mısır Antikite İşleri Genel Müfettişi Doktor Zaraia Ghoneim, kazılara girişme kararı aldı.

Ceser'den sonraki kralların her birinin egemenliği altı yıldan çok sürmemişti. 1954 yılında ortaya çıkarılan mezarın kurucusu firavunun, orijinal bir eser yarattığı anlaşıldı. Ceser gibi katlardan kurulu bir mezar yaptırmaya başladıktan sonra, işçiler üçüncü kata ulaşınca fikir değiştirmiş, Yukarı Mısır'ın göçebe rahipleri gibi bir höyüğün altında değil de Aşağı Mısır'ın köylü kralları gibi bir "ölüler evinde" yatmak istemiş, surlar arasındaki alanla üçüncü kat arsındaki boşluğu doldurmalarını, sonra da mezarın genişletilmesi için kuzey yönündeki duvarın yıktırılmasını buyurmuştu. Mastaba, yedi yüz metre uzunluğunda ve iki yüz metre genişliğindeydi. Keops ehramının kapladığı yerden (250x250m.) daha büyük olduğu düşünülürse, bunun nasıl devasa bir yapı olduğu anlaşılır.

Surun ortaya çıkması, ilk şaşkınlığı yarattı. Gömülü kal-

mış olan duvar, 4550 yıl önce yapıldığı gibi duruyordu.

Çok kısa bir süre sonra Ghoneim katlardan kurulu ehramın üç duvarını ortaya çıkardı. Ama bir sorunun çözümlenmesi gerekiyordu: Mastabanın yığını altında kalan yeraltı odasına nasıl girilecekti? Odanın, yapının tam ortasında bulunduğu kesindi. Ama, giriş nerdeydi?

1953-1954 kışı sırasında Ghoneim, mastabanın kırk metre kuzeyinde kaya içine doğru ilerleyen bir galeri budu. Bu buluş çok şaşırtıcıdır. Çünkü yapı geniş bir alanı kaplamaktadır ve galerinin, daha doğrusu "tünelin" önemi ikinci derecededir. Ama, Ceser mozolesinin, yani katlardan kurulu bir mastabanın, bilinmeyen mezarın yalnızca beş yüz metre ötesinde yükseldiği görülmüştür. Ceser'in mezarı, bu kraldan sonra gelen firavuna örnek olduğu gibi aynı zamanda, aynı nedenle arkeologların araştırmalarına da kılavuzluk etmiştir.

Ghoneim ilk önce ölünün odasına gidilen galeriyi temizletip açtırdı. Kemerden ayrışıp düşen taşlar, bir toprak işçisini öldürdü. Ama, yılmayan Ghoneim, yeraltına doğru ilerledi ve kırk metre derinde ölü odasının kapısını buldu. Odanın içinde nemli ve boğucu bir sıcak vardı. Odanın ortasında tek parça su mermerinden yapılmış çok büyük bir lahit bulunuyordu.

Ghoneim'in dikkatini iki farklı ayrıntı çekti: Lahit tam olarak odanın ekseninde değildi ve hafifçe eğri bir durumdaydı. Bu anormal duruş, insanı düşündürüyordu. Lahit boş muydu? Üçüncü sülalenin çağdaş Mısırlıları, bir lahiti mezarın tam orta yerine koymayarak kurallara karşı gelemezlerdi.

Ama bu lahit kapalıydı. Oysa o zamana kadar bulunan lahitler hep birilerince açılmıştı. Bu da başka bir anormalliktir. Yüzlercesi arasında yalnızca firavun Tutankamon'un, Osorkon'un, Psusennes'in ve kraliçe Hetefere'nin lahitleri dokunulmamış durumda bulunmuştu.

Sakkara'daki mezar, rastlantı olarak bozulmamış durumdaydı. Lahitin içinde kesinlikle cenaze vardı ve yine dünyanın

en eski paha biçilmez hazineleri ve sanat eserleri de arkeologların gözleri önüne serilecekti.

Lahitin on beş ton ağırlığındaki büyük kapağı kaldırıldı. Sonra içi, elektrikli el feneriyle incelendi, boştu!

Nasıl açıklamalıydı bunu? Firavun başka bir yere mi gömülmüştü? Ölü odası simgesel bir mezar mıydı? Bu varsayım gerçeğe uygun olabilir. Gerçekten de o çağda firavunlar, biri Yukarı Mısır'da olmak üzere iki mozole yaptırıyorlardı. Ceser de kendi gömülme yerini duvarları arasına iki tane mezar yaptırmıştı.

Şimdi de aslında önemli olmayan ama garip bir tanıklık değeri kazanan bir şeyden söz edelim. Mezarda olup bitenler nelerdir bilinmemektedir. Ama, bundan 5000 yıl önce, ölü odasından son ayrılan kişiler yürüyüşleri sırasında bir iz bırakmışlardır. Bu, lahitin kapağı üzerine bırakılmış basit bir daldır. Dala dokundukları zaman toz halinde yere düşmüş ama kalıntıları incelenince bunun sayvaniye familyasından bir bitki olan şeytantersi dalı olduğu anlaşılmış. Bir tür reçinenin çıktığı bu bitkiyi Mısırlılar, ölülerin güzel kokması için kullanırlardı.

Kapağın üzerinde bulunan bu dalın varlığını nasıl açıklamalı? Simgesel bir gömmeyi mi göstermekteydi bu? Firavun egemenliğini sürdürüyordu da ölüsü başka bir odaya mı konulmuştu?

Aslında mozolenin kendisi de bir bilmecedir. Sanki her şey doğaçtan yaratılmış gibidir. Odaların düzenlenmesi, anlaşılmaz bir acelecilik içinde ele alınmıştı. Koridorlarda da aceleciliğe rastlanıyordu. Tek bir açıklama yapılabilirdi bu konuda: Mezarı yaptıran firavun belki de kısa bir süre tahtta kalmıştır. Ama hangi firavundur bu?

Firavunun unvanı bilinmektedir: “Şasem-Set”. Testilerin üzerindeki kapaklarda ve mezarda bulunan pişmiş topraktan yapılmış vazolarda bu unvan bulunmaktadır.

Bu unvanı taşıyan ilk firavun budur ama iki deyimin bir

araya gelmesi unvanı taşıyanın kimliğinin bulunmasını kolaylaştırmıştır. Bu firavun üçüncü sülaleden bir kraldı. Sözgelişi, Ceser, Netjer-Şet deyimine hak kazanmıştı ("şet" vücut anlamına gelmektedir).

"Seşem-Şet" Ceser'den sonraki firavun olabilir. O zaman da İ.Ö. 2575 yılına doğru ölmüş olması gerekmektedir. Mezarının Ceser'inkine komşu oluşu böyle açıklanabilir 'Seşem-Set'in mezarını yapan mimar, Ceser'inkinden yararlanmış olmalıdır. Böyleyse Seşem-Set, firavun Ceser-Atoti'den başkası değildir. Ve bu firavunun adı kral listelerinde Ceser'in adından hemen sonra geçmektedir.

Bütün ehramlarda olduğu gibi lahiti ölü odasına taşımayı sağlayan eğilimli koridor, iki yerde taş bloklarla kapatılmıştı. Bu kapılardan birinin önünde bir mücevher kutusunun kalıntısı bulunmuştur. Kutu kaybolmuş ama içindeki yirmi bir bilezik, bir gerdanlık, küçük bir pens ve som altından bir deniz kabuğu olduğu gibi ele geçirilmiştir. Kabuklar bir menteşeyle birbirine tutturulmuş durumdadır.

Bu kabuk, Mısır kuyumculuğunun bir şaheseridir. Kafesli kuyumculuk işi diye tanımlanan bir teknikle yapılan bu mücevher, on iki santimetre çapındaki büyüklüğüne rağmen olağanüstü bir işlenişte olup Kahire Müzesi'nin en güzel süsüdür.

Acaba hangi kraliçe, hangi prenses kullanmıştı bu mücevheri? Süs kutusu ya da koku kabı olarak hangi güzel kadının işine yaramıştı?

En garibi de bu mücevherin, içinde boş bir lahit olan bir mezarla bağlantılı koridorda bulunmuş olmasıdır. Ne olursa olsun mücevherlerle şeytantersi dalının varlığı birtakım ipuçlarıdır. Sakkara mozolesi bir kral ile bir kraliçenin ölülerine barınak olmuştur.

Ama yıllarca ve yıllarca kazı yapılsa bile, bu mastabanın ortaya koyduğu bütün bilmeceleri çözebilmek pek mümkün olmayacak gibi görünüyor.

GÜNEŞ: HAYATIN İLKESİ

Eskiden bu uygarlık gerçek bir inanıştan doğan, insan ruhundan çıkan hayat olmuştu; bu kadar uzun sürmesi ve büyüklüğü oradan gelmektedır.

Şaşılacak kadar kısa bir süre içinde Mısırlılar en büyük taş parçalarını bir yerden başka yere taşımayı öğrendiler. Piramitlerin yapımında kullanılmak üzere girişilen bu eylemin, mimarlık tarihinde eşsiz bir yeri vardır. Taştan yapılma ve katlardan oluşmuş ilk dev yapılar olan mastabaları kurduran Ceser'in egemenliğini, Giseh'teki büyük ehramları yükselten firavunların egemenlik döneminden yalnızca elli yıl ayırmaktadır.

Bu dönem boyunca tuğlayı bırakan Mısırlılar taş yontma işinde öyle bir ustalığa ulaştılar ki, o zamandan bu yana kimse onların düzeyine varamadı. Çöl toprağında kazılan gösterişsiz mezar, yarım yüzyıl içinde önce mastaba sonra da Ceser'in katlardan kurulu mozolesi oluverdi. Yüz yirmi altı metre yüksekliğindeki Keops piramidi, bu gelişmenin en yüksek noktasıdır. Daha sonra ehramların boyları küçülecektir.

Nil vadisinin yamacında, eski Kahire şehrinin karşısında Giseh kasabası bulunmaktadır. Batıya doğru yedi kilometre ötede, mavi göklere yükselen üç tane dev piramitin silueti görülür. Bunları, Kufu (Keops), Kef-Re (Kefren) ve Menkau-Re (Mikerinos) adlarında üç firavun yaptırmıştır. Kufu "koru beni" anlamına gelen "knum"dan türetilmiştir. Kef-Re, "Güneş-Tanrı yükseliyor", demektir. Menkau-Re, "Ra'nın yarattığı sonsuzdur" anlamına gelir. Mısır'da kaldığı sırada Herodotos, 2000 yıl önce ölen firavun Kuf ile ilgili kesin bilgiler edinmek istemiş. Halk söyleyişiyle biçimsizleşen adı Herodotos'a Keops gibi gelmiş ve Grek tarihçisi krala bu adı vermiş. Keops piramidi kayalık bir ovanın kıyısında yükselmektedir. Daha güney batıdaki Kefren piramidi bir tepecik üzerindedir. Üç ehram-

dan en küçüğü Mikerinos'unkidir.

Bir Arap atasözü şöyle der: "Evren zamandan korkar ama, zaman da ehramlardan korkar." Ehramların önünde duranlar düşünsünler. Bunlar İ. Ö 450 yılında tarih biliminin babası Herodotos'un hayranlığını çekmişti; daha sonra ehramlar, Antonius ile Kleopatra'nın geçişini gördüler. Sezar ve Bonapart, ehramların diplerinde durdular. 2000 yıl nedir ki!... Pek az bir şey! 4500 yıl nedir? İnsanlık tarihinin bir saniyesi ancak! Bu ehramlar 4500 yıl önce, yani ilk insanın çakmaktaşını kalemtıraşa dönüştürdüğü çok eski bir geçmişteki dönemde yapılmıştır.

Sfenkse gelince, onun yağlıboya resimleri yapıldı, desenleri çizildi, birçok defalar ölçüleri alındı, her yönden fotoğrafları çekildi. Uzunluğunun yetmiş metre otuz yedi santim, ağzının da iki metre otuz iki santim genişliğinde olduğu biliniyordu. Ama bu anıtın yapılması için kimin buyruk verdiğini kimse bilmiyordu. Oysa sfenks, Kefren tapınağının yanında ve bu firavunun adını taşıyan piramidin dibinde bulunmaktaydı. Onun için bu heykeli Kefren'in yaptırdığı sanılıyordu. Ama bir de bunu ispatlamak kalıyordu. İ.Ö. 2430 yılına doğru yaşayan beşinci sülalenin kralı olan firavun Sahur'un ehramı, varsayımın doğru olduğunu göstermiştir. Kendisi için yapılmış ehramın yanında Sahur bir sfenks biçiminde görüldüğüne göre, Kefren'in tapınağının yakınındaki büyük Sfenks'in de firavun Kefren'i temsil etmesi akla yakın gelmektedir. Bazı arkeologların düşündüğünün tersine, Giseh, Güneş-Tanrı Ra'nın simgesi değildir. Kral Kefren'in hayvan biçimindeki görüntüsüdür.

Kefren'in babası Keops, zamana meydan okumak istemiş ve sonsuzluğa doğru bir anıt yükselterek Mısır'ın en büyük ehramını yaptırmıştır. Yaklaşık bir sayıyla yüz bin kişi krallarına sonsuz bir barınak yapmak için yirmi üç yıl süreyle çalışmıştır. Bunun için de daha önceden dört köşe yontulan iki buçuk milyon taş blokun taşınması gerekmişti. Bu taş blokların bazı-

ları yüz elli ton ağırlığındadır. En büyük vagonların kırk-elli ton taşıma kapasitesi olduğu anlaşılır. Yüzlerce kilometre ötede bulunan taşocaklarından teknelerle taşınan bu taşlar, daha sonra eğimli düzeylerin üzerine tek tek çekilerek yerleştirilmiştir. Giseh'le, Assuvan'daki granit taşocakları arasında sekiz yüz kilometre vardır.

Keops ehramı, 146 metre yükseklikte dir. Kütlesi ise iki milyon beş yüz yirmi bir bin metre küptür. Ehramlardan söz edilince, konuya yabancı kimseler, hayallerinde kamçı şaklamalarını, kürek mahkumu gardiyanlarının bağırıp çağırmalarını, kölelerin küfür ve iniltilerini canlandırırlar. Oysa, bu yanlıştır. Yeni imparatorlukta, Mısır baştan aşağı kendini tanrı-firavunun kişiliğinde buluyordu. O yaşadıkça başka hiçbir şeyin önemi yoktu. Ölünce de öteki dünyadaki varlığının sürdürülmesinin sağlanması gerekiyordu. Ehramı yükselten yüz bin kişi, her halde büyük güçlük ve sıkıntılar içinde çalışmışlardır. Ama, bu insanların dinsel inancı tamdı. Dünyada hiçbir kamçı, hiçbir güç, böyle körü körüne bir bağlılığı sağlayamazdı. Mısırlıları tanrı-kralları için böyle bir anıtı yükseltmeye iten yalnızca dinsel inanış olmuştur. Ehram bir simge olduğu kadar aynı zamanda Mısır halkının enerjilerini de harekete geçiren bir ülküydü. Elbette sıkıntılar çekilmiş, güçlüklerle karşılaşılmıştır. Ama, rahipler, memurlar, çalışanların başlarında durup bu gibi şeyleri yakından izlemekteydiler. Tanrı-firavunun ölüsünün ve eşyalarının konulması için yapılan bir mozole, aslında başlı başına bir amaç olarak benimsenmişti. Kişi, görevin ağırlığı altında ezilip gitse bile önemli olan, bütün ulusu kendinde toplayarak temsil eden kralın öteki dünyada varlığının sürdürülmesini sağlamaktı. İnsan, her şeyin bir anlamı olan ve hiçbir şeyin nedensiz yere ortaya çıkmadığı bir sistemin tutsağıydı. Bu durumda ölüm bile korku yaratan özelliğini yitiriyordu.

Bütün Mısırlılar gibi firavunlar da insanın içinde 'Ka' de-

nilen örneğinin bulunduğuna inanıyorlardı. Vücut ölür ama 'Ka' ölmezdi. Eğer ölümden sonra 'Ka' vücudun içinde kalamazsa, niteliğini yitirdi. Bu yüzden onu hiçbir şeyin ve kimsenin bozamayacağı bir yerde saklamak gerekiyordu. Firavunların ölüleri bu amaçla ehramlara konulmuştur. Mumyalanan ölü, hâlâ yaşıyormuş gibidir. Ehram da yüzyılların aşındırmalarına meydan okumaktadır. Peki ama firavunlar amaçlarında başarı sağlamışlar mıdır?

4500 yıl sonra Keops ehramı, yüksekliğinden yedi metre yitirmiştir. Rüzgarın işbirliği yaptığı bir öğe vardır ki o da zamandır ve zaman bitmez tükenmez bir sabırla çalışır. Yapının ön yüzündeki kaplamalar kaybolmuştur. Döşeme taşları kırık dökük bir durumdadır. Birçoğu kireç yapılmıştır, hâlâ da yapılmaktadır. Bugün tapınaklardan ve mezarlıklardan taş almaları fellahlara yasaklanmıştır. Hele üzerlerinde yazılar ve figürler bulunanlar büsbütün yasaktır. Ama, şurada buradaki sahipsiz kalıntıları fellahlar istedikleri gibi kullanmaktadır.

Keops ehramında aşağı doğru inilmez, yukarı çıkılır. Ehramın merkezine götüren basamakları inen bir kimse, insanoğlunun zamana ve hava şartlarına karşı açtığı savaşın büyüklüğünü anlar. Derin bir sessizlik içindeki ölü odasında, sizi korkunç bir sıkıntı sarıverir. En güçlü bir bombanın bile dağıtamayacağı kalın duvarların dış dünyadan ayırdığı mezarda Keops yatıyordu. Granitten yapılmış lahit hâlâ oradadır ama mezarın kutsallığına el uzatılmış ve bunu yapanlar firavunun mumyasını alıp götürmüşlerdir. Mumya bulunamamıştır. Başlıca kaygıları, kendi cesetlerini insanların meraklarından uzak tutmak olan öteki kralların ölüleri de mezarlarından çalınmış, mücevherleri alındıktan sonra cesetleri çölde bırakılmıştır. Müzelerde sergilenen öteki mumyalar, buraları gezenler için merak ya da bir korku konusu olmaktadır.

3000 yılık Mısır, olağanüstü bir uygarlığın gelişmesini gösteren canlı bir örnektir. Bu üç bin yıllık dönem başka ulusların

tarihlerinde de görülmektedir. Uygarlığın başlangıç noktası, her zaman için yazının icadı olmuştur. Bolluk dönemlerini yabancıların kurduğu üstünlük izlemektedir. Yenilen ulus, melezleştirilme işlemine tutulmakta, sonra da tarihsel dönemin ortalarında sivil ya da askeri diktatörlük altına girmektedir. Uçuruma yuvarlanmakta, yeniden bayındır bir dönem geçirmekte ve 3000 yıllık bir sürenin sonunda tarih son bulmaktadır. Helen uygarlığının süresi de bu kadardır. İ.Ö. 1400 yılında başlayan bu uygarlık 1453'te Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasıyla son bulmuştur. Katalonya Savaşı'yla (İ.S. 451) başlayan Batı Avrupa ya da Avrupa-Amerika uygarlığı da bu duruma göre yazgısal dönemin ortasına ulaşmış bulunmaktadır. Şimdiki çağın diktatörlük çağı olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, Batı'nın durumu Orta İmparatorluğunun sonundaki Mısır'ın durumunu yansıtmaktadır. Bir diriliş ve bolluk döneminden sonra, savaşlar ve yok olmalar bizi de tehdit ediyor.

Mısır, önemli kişiler ortaya çıkarmıştır. Aralarında, zalim ya da iyi yürekli krallar, tiranlar, insancıl krallar, başka ülkeleri egemenlikleri altına alanlar ya da sanat ve edebiyata tutkun parlak zekalar bulunmaktadır. Nekbor, I. Sesostiris ve Amenofis gibi krallar bu sonuncular arasındadır. Heykeline bakılarak bir yargıya varılmak istenirse Kefren, keskin bakışlı, gururlu ve kararlı bir adamdı. Kahire Müzesi'nde bulunan heykeli, onu bu enerjik görünüşte göstermektedir. Diktirdiği ehrama gelince, demir gibi bir iradenin simgesidir. Kefren için söylenenler Orta İmparatorluğun ilk kralı olan I. Amenemhet için de söylenebilir. Mısır, en büyük gelişmesini o dönemde yapmıştır. Amenemhet İ.Ö. 2000 yılına doğru yaşamıştı. Saltanatının yirminci yılında, yani İ.Ö. 1971 yılında oğlu I. Sesostris'i kendine kral yardımcısı olarak atadı. İkisi birlikte on yıl Mısır'ı yönettiler. I. Amenemhet, Tabai'nin tanrısı Amon'a tapardı. Bu kral, öldürülerek can verdi. Oğlu bir ferman çıkararak şu açıklamayı yaptı: "Tebaana karşı sert ol. Halk, ancak zor kullananlara boyun eğer.

Kimseyle dostluk kurma ve kimseyi kardeş gibi görme. Hiçbir dosta güvenme. Yatarken, kapının önüne güven veren nöbetçiler dik. Tehlike anında insanın dostu yoktur."

Ünlü Millingen Papirüsü'nde yer alan öğütleri babası Amenemhet'in ağzından Sesostris yazmıştır.

Sesostris, Lisht kasabasının batısında, Memfis'in güneyindeki bölgenin kırk yedi kilometre ötesinde bir mozole yaptırmıştı. Bu, tuğladan yapılmış bir ehramdır. Ama, mezara soyguncular girmiş, firavunun mumyasını götürmüşlerdir.

Nil'i Kızıldeniz'e bağlayan kanalın açılması o dönemdedir.

Sesostris'in tapınağında büyük sayıda yiyeceklerle çiçekler bulunmuştur. Ölülerin beslenmesi için, yiyecek maddelerin mezarlara depo edilmesi olağan bir şeydi. Sesostris'in mezarında bulunan yiyecekler insanı şaşırtmaktadır. Arasında, kızartılmış ya da tüyleri yolunmuş kümes hayvanları, et parçaları, marullar, salatalıklar, ekmekler, beyaz ve mazi lotuslar vardı ki bunlar zamanımıza kadar dayanabilmişti. Resimler, kral kasaplarının sığırları kesmelerini ve parçalara ayırmalarını göstermektedir. Elli santimden biraz daha büyük olan ağaç bir heykelcik, asası ve tacıyla Sesostris'i yansıtmaktadır. Kralın bacakları çıplaktır. Üzerinde yalnızca peştamal vardır. İnsanın modern diyeceği gelen bu figür o kadar 'canlı' ve doğaldır ki heykelcinin sanat gücünü mü, yoksa gözlemcilik yeteneğini mi övmek gerekir, bir karar veremiyorsunuz. Çünkü her ikisi de şaşkınlık vericidir.

Büyük uygarlıklar, barbarlık okyanusunda kaybolmuş adacıklar gibidir. İnsanoğlu için yaşadığı an önemlidir. Bilginler, sanatçılar, yazarlar ve özgürlüğü her şeyin üstünde sayan kimseler, barışın nimetlerini ancak iş işten geçmiş olduğu zaman anlarlar. İ.Ö. 1675 yılında Asya'dan gelen göçebeler ülkelerine girdikleri zaman, Mısırlılar için de aynı durum ortaya çıkmıştı. Birkaç yıl önce Babil'i ele geçiren Kassitler, Yunanistan'ı fetheden Romalılar gibi, İtalya'yı alan Hunlar ve Pekin'e

el koyan Moğollar gibi, Hiksoslar da Nil vadisi üzerinde egemenliklerini kurdular.

Bu fatihler kimlerdi? İ.Ö. 280 yılına doğru yaşayan Mısırlı Rahip ve tarihçi Manetho "rahip kralların" gelişini ve yerleşmesini anlatmıştır. Onun anlattıkları, Yahudi tarihçisi Flavius Yasef'in aktarmasıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Birçok defa elden geçen ve düzeltilen bu tarih belgesi, ne yazık ki Yahudi ulusunun tarihi üzerine oturtulmuştur. Firavun Kamoz'un, Ahmoz'un ve Kraliçe Haşepsut'un tarihlerinde, Kuzey Mısır'a karşı saldırılarda bulunmak için Auri şehrine yerleşen 'Amu'lardan söz edilir. Elbette bu belgeler tarihe daha uygun düşmektedir. Eğer "rahip krallar" Suriye'nin Semit krallarını belirleyen bir deyim olan 'Amu'lar idiyse, o zaman Hiksosların Kenanlı insanları olmaları gerekir. Belki de bunlar İ.Ö. 1680 yılında Mezopotamya'ya girerek Dicle ve Fırat kıyıları üzerinde büyük Mitanni İmparatorluğu'nu kuran 'Çurriler ya da 'Hurritlerdir.

Hiksosların Mısır'ı almalarını kolaylaştıran neden, bu ülkede süregelmekte olan karışıklıklardı. Mısır, yarım yüzyıl önce karışmaya başlamıştı. On ikinci sülalenin sonunda, otorite yokluğu kendini gösteriyordu. Askeri şefler durmadan iktidarı ele geçirmeye çalışıyorlardı. İyice güçsüzleşen Mısır, artık saldırganların tasarıları arasına aldığı bir av durumuna gelmiş bulunuyordu.

Bereketli bir vadi üzerine yerleşen fatihlerin yavaş yavaş tembelliğe gömülmeleri ve enerjilerinin tükenmesi bir tarih kanunudur. On yedinci Tebai sülalesinin son kralları zamanında Mısırlılar ayaklandılar ve bir kurtuluş savaşı verdikten sonra, on sekizinci sülale firavunları Hiksosları kovarak büyük bir imparatorluk kurdular.

Mısır tarihinin bu dönemine Haşepsut adında bir kadın, yani bir kraliçe, damgasını vurdu. Bu kraliçe, İ.Ö. 1501-1479 yılları arasında egemenliğini sürdürdü. Haşepsut, kendini erkek

olarak ilan ettirdi ve aynı zamanda tanrıların yanından indiğini açıkladı. Resim ve heykellerinde bu kraliçe erkek kılığıyla ve sakallı olarak görülür. Karnak tapınağını büyüterek güzelleştirmiş, iki büyük dikilitaşla süslemiştir. Derrel Bahri'de olağanüstü bir mozole yaptırdı. Bundan başka babasının ve büyükbabasının hayallerinde canlandırmış oldukları bir şeyi gerçekleştirdi; Nil'in batı kıyısındaki dağlarda bir mezar kazdırdı. Kum rüzgarlarının her şeyi silip süpürdüğü bu vadiye o zamandan beri 'Krallar Vadisi' adı verilmiştir. Yüzyıllar boyunca, Haşepsut'un mezarı yanına altmış mezar daha eklendi. Nil'in her iki kıyısında karşılıklı birer şehir kuruldu. Biri doğuda, canlıların yaşadığı Tebai şehri, öteki de batıda ölülerin Tebai'si...

Haşepsut'un kardeşi III. Tutmes, Sudan'dan Fırat'a kadar uzanan büyük Mısır İmparatorluğu'nu kurdu. Bir firavun o çağın en büyük kralı oldu. Kız kardeşiyle çok gençken evlenen Tutmes, iktidarı bu bakımdan tutku içinde olan Haşepsut'a bırakmak zorunda kaldı. Ama ergin olunca karısını ve aşığı Senmut'u öldürttü, 'sevgili kız kardeşi'nin anılarını yaşatan ne varsa yok etti. Uzun süre her şeyi içine atmış olan III. Tutmes'in enerjisi ve dinamizmi birdenbire boşanıverdi. Fırat'a kadar Filistin'i ve Suriye'yi ele geçirdi. Savaşları on altı yıl sürdü. Bu savaşların hikayesi Karnak tapınağının duvarları üzerindeki taşlara kazılarak yazılmıştır.

Ondan sonra gelen II. Amenofis, büyük bir avcı ve ok atıcısıydı. Suriye'de çıkan başkaldırıyı kanlı bir biçimde bastırdı. Tarih belgeleri, bu firavunun yedi Asya kralını zincire vurdurarak Tebai'ye getirdiğini belirtirler. Yedi kraldan altısı, şehrin duvarlarına asıldı. Yedincisi de başkentin güneyindeki Napata şehrinde asıldı. Bu kralın yürekliliği üzerine birçok olay anlatılmıştır. Gerçeklerle uydurmaları birbirlerinden ayırmak zordur ama şurası kesindir ki yirmi altı yıllık egemenliği sırasında, bu kral ününü sağlam bir biçimde oturtmuştur. Giseh Sfenksi'nin ayakları arasına yerleştirilen küçük bir sütunda,

II. Amenofis ok fırlatırken gösterilmiştir.

İ.Ö. 1400 yılından biraz sonra Üçüncü Amenofis taç giydi. Bu kralın egemenliği sırasında imparatorluk zenginliğinin ve görkeminin en yüksek noktasına ulaştı. Tebai'nin canlılığı, güzelliği, çağımızın Paris'i ile karşılaştırılabilir. Pazarları dünyanın dört bucağından gelen çeşitli mallarla dolup taşıyor ve yapılarının güzelliği o çağın öteki başkentlerindeki yapıları çok gerilerde bırakıyordu.

Birçok uydu krallıklar büyük Ortadoğu imparatorluğunun krallarına haraç veriyorlardı. Mitanni, Asur, Babil ve Hitit krallıkları kızlarını Amenofis'in haremine gönderirler ve Mısır'a bağlılıklarından ötürü gurur duyarlardı. Tebai tapınaklarında yığınla altın toplanıyordu. O zamana kadar dünya, Mısır'daki eşsiz şehirler, saraylar, yapma göller gibi eserleri görmemişti. Üçüncü Amenofis, Luksor tapınağını ve firavunun bugün artık bulunmayan, geniş mozolesinin önünde yüzlerini Tebai'ye doğru çevirmiş olarak hâlâ nöbet tutmakta olan Memnon devlerini yaptırdı.

Mısır kralları arasında en ilgi çekiciler III. Amenofis ile halktan bir ailenin kızı olan karısı Teje'nin oğullarıdır. İ.Ö. 1330 yılında IV. Amenofis adında genç bir firavun tahta oturdu ama yaşı çok küçük olduğundan, kral yardımcılığını annesi üzerine aldı.

IV. Amenofis, Heliopolis'te büyük saygı gören Güneş-tanrı'ya çocukken bütün benliğiyle tapmaktaydı. Ama o sırada Tebai'de Ra rahipleriyle Amon rahipleri arasında ikilik vardı. Ra, çok eski dönemlerle ilgili bir tanrıydı. Amon ise eskilik bakımından on ikinci sülaleye kadar uzanıyordu.

Rahipler arasındaki uyuşmazlık, o sıralar açık bir çatışma durumunda değildi. İki tanrı da Mısır'da büyük saygı görmekteydi. Tanrı Ra'nın görüntülerinden biri olarak benimsenen Amon, artık Amon-Ra adını almıştı.

Genç Amenofis, Aten görüntüsünde güneş-tanrıya tapı-

yordu. Aten 'güneş küresi' anlamına gelmekteydi.

Aten, hayatı, yaradılışı ve büyümeyi temsil ediyordu. Amenofis bütün Mısır'da Aten'e tapınaklar yaptırdı ve adını Eknaten olarak değiştirdi. Amon rahipleriyle yıllarca süren mücadeleden sonra, Tebai'den ayrılarak Akhetaten adlı yeni bir başkent kurdu. 'Aten ufkundaki şehir' anlamına gelen Akhetaten, Tel-el-Amarna bölgesindeydi. Bilinen en güzel Mısır şiirini Eknaten yazmıştır: "Göklerin ufuğunda tan ağartın ne kadar güzel ey canlı Aten, ey hayatın kılavuzu!. Dünyayı gönlüne göre yarattın... Herkesi yerli yerine koydun, ihtiyacı olan şeyleri verdin herkese... Sen benim yüreğimdesin. Gözleri güzelliğin üzerinde olduğu sürece insanlar senin sağladığın güçle yaşarlar... Ey sen! Her zaman ve her zaman canlı ve mükemmel olan sen!" Güneşle ilgili bu kutsal şarkı, Eknaten'in buyruğu üzerine Mısır'da her yere, yükseltilen anıtlara, mezarların duvarlarına, tapınakların yüksek duvarlarına yazıldı.

Firavunun ve sarayına bağlı bulunanların başkentten ayrılışının Tebai halkı üzerinde nasıl bir etki yarattığı kolayca tahmin edilebilir. Bu olay Amon rahiplerini çok kızdırmış, büyük bir düş kırıklığına uğratmıştı. Eknaten bununla da yetinmedi, başkentten ayrıldıktan sonra bütün Amon tapınaklarından tanrının adını sildirdi ve insanların bu tanrıya taparken kullandıkları bütün kutsal şeyleri ortadan kaldırttı. Yine resmi arşivleri tarayan katipler, gözden düşen tanrının adını ve onunla ilgili olabilecek her şeyi papirüslerden silip çıkardı. Amon rahipleri görevlerinden oldular. İmtiyazları ellerinden alındı. Mısır'da artık yalnız Güneş-tanrı'ya tapmak gerekiyordu. Mısır, bütün putların kırıldığı bir döneme girmiş oluyordu böylece.

Genç firavun bu devrime girişme gereğini neden duymuştu acaba? Dinsel bağnazlık yüzünden miydi? Aten rahiplerince mi kışkırtılmıştı? Annesi Teje'nin etkisinde mi kalmıştı? Yoksa, siyasal nedenler mi rol oynamıştı?

Eknaten'in karakteri böyle bir yoruma uygun düşmektedir. Son derece dindar olan bu firavun, yeni bir çağın ve yeni bir öğretinin öncüsüydü. Ve ondan önce böyle bir şey ne görülmüş ne de duyulmuştu. Eknaten bir ülkücü, gizli şeyleri gördüğüne inanan bir insandı. Zamanının adamı bu firavun, Mısır tarihinin bir döneminin tipik bir temsilcisidir. Düşmenin eşiğinde bulunan Mısır, bütün Mısır ulusunun yenilenme çabasını simgeleştiren bir kralın egemenliği altında bulunuyordu artık. Sanat en yüksek noktasına IV. Amenofis zamanında ulaşmıştır. Atölyelerden çıkan eserler Mısır'ın o güne kadar yaratmış olduklarının en güzeliydi. Artık doğaya yepyeni gözlerle bakıyorlar, güzelliği överek göklere çıkarıyorlar, sanata hem estetik hem de insanlığı kapsayan yepyeni duygular katıyorlardı. Girit'in büyük etkisinde kalan bu sanat, geleneksel Mısır sanatının katı kurallarıyla bütün ilişkilerini kesmişti. Mısır'ın büyük sanat döneminin üslubuyla karşılaştırılınca, Tel-el Amarna döneminin sanatı belki bir düşüş olarak görülebilir ama orijinal yönü de inkar edilemez. Eskiden yanına varılamaz uzak bir yaratık olan firavun, bir tanrı olmaktan çıkmış, yine insan olmuştur. Sanatçılar onu bundan böyle insan görüntüsünde ve günlük yaşantı içinde ele alıp yansıtabiliyorlardı. Karısının dairelerini dış dünyadan ayıran duvarlar yıkılıp perdeler açılmış, Nefertiti'nin güzel yüzü ortaya çıkmıştı. Sanatçılar onun resimlerini ya da heykellerini yaparken bir kraliçe gibi değil, bir kadın gibi görüyorlardı. Fresklerde prensesler, çocuklarını basit ölümlüler gibi kucaklayıp öpüyorlardı. Sanatçılar, konularını istedikleri gibi seçmeye, gördükleri şeyleri olduğu gibi gösterebilmeye başlamışlardı. Yüz çizgileri eşsiz bir güzelliğe sahip olan firavunun karısı Nefertiti'nin resim ve kabartmalarının bolluğu, işte buradan gelmektedir.

Kimdi Nefertiti? Eknaten'in babası III. Amenofis'in haremindeki kadınlar arasında Mitannili iki prensesin bulunduğu bilinmektedir. Bu imparatorluk, Fırat ile Dicle nehirlerinin

birbirinden ayrıldığı yere kadar uzanıyordu. Kral Tusratta Mitanni, firavunun sarayına, Taduhepa ile Giluhepa adlarında iki indo-aryen prenses göndermişti. III. Amenofis ölünce, kadınlar oğlunun haremine geçtiler. Nefertiti bunlardan birinin kızıdır. Bu kızın damarlarında Pers kanı vardı.

Evlendiklerinde IV. Amenofis on iki, Nefertiti ise on yaşındaydı. Nefertiti kocasının ölümüne kadar iktidardaki bütün kaygılarını paylaştı.

Ama, bu mutluluk kısa sürdü. Yeni başkent Tel-el Amarna'da, dalkavuklar ve sonradan görmeler çoğunluktaydı. Soylu kişiler, mal mülk sahibi olan sınıflarla geleneklerin savunucuları Tebai'de kalmışlardı. Firavun, yapmak istediği büyük görevi başarıya ulaştırabilecek yetenekte değildi.

IV. Amenofis dış siyasetle ilgilenmiyordu. Mısır Kralı'nın sandıkları gibi bir tiran olmadığını anlayan uydu uluslar başkaldırdılar ve haraç ödemeyi kestiler. Mısır'ın gücü gittikçe zayıfladı. Eknaten, o zamana kadar kendisini destekleyenlerin uzaklaştığını, yapayalnız kaldığını gördü. İ.Ö. 1344 yılında öldüğü zaman, otuz yaşını biraz geçiyordu. Tel-el Amarna'da bulunan bir büst, kralı kadınsı çizgilerin yumuşaklığı içinde yansıtmaktadır. Duygulu ve zeki bir yüz, düşüncelerle dolu iç dünyasını açığa vuran gözler, cılız bir beden…

Kocası ölünce Nefertiti çocukları ve belki de kendisi için iktidarı elinde tutmak istedi. Bu amaçla, oğullarından birini koca olarak istemek üzere Hitit kralına gönderdi. Hititlerin gücüne dayanarak kendi durumunu güçlendirmek istiyordu. Ama çabaları boşa gitti. Prens, güzel Nefertiti'nin yanına giderken öldürüldü. Nefertiti'nin ise nasıl öldüğü bilinmemektedir. Hitit kralına başvurduğu için Mısır'a ihanet etmekle suçlanarak öldürülmüş olması akla yatkındır.

Aslında Nefertiti'nin Hitit Kralı'na başvurmuş olması büyük önem taşır. Bu olay, Kral Hattuşa'nın damarlarındaki kanla, Mitanni Krallığı'na bağlı bir prensesin kızı olan Neferti-

ti'nin damarlarındaki kanın aynı olduğunu ispatlamaktadır.

Devrimci Eknaten'in ölümünü büyük bir karışıklık dönemi izledi. Eknaten'in damadı Semenkhare tahta geçti ama birkaç yıl sonra öldü. Her halde onu da ortadan kaldırdılar. Semenkhare'nin yerine geçen Tutankamon da, Eknaten'in damatlarından biriydi. Mezarını arkeolog Howard Carters'ın bulduğu bu firavun, Amon rahiplerinin baskısıyla Tut-ank-Aten olan adını Tut-el-Amon olarak değiştirmek zorunda kalmıştır. Tel-el-Amarna'yı bırakarak başkenti Tebai'ye aldı ve Aten dinini kaldırdı. O da genç yaşta öldü.

Uzun süre ejiptologlar (Mısır uygarlıkları üzerinde uzman olan bilginler), Tutankamon'un kaç yaşında ölmüş olabileceğini kendi kendilerine sordular. Firavunun mezarı 1922 yılında bulunduğu zaman adı bütün dünyaya yayıldı. Carter lahiti açarken onun içinde ikinci bir lahitin bulunduğunu gördü. Bin bir özenle bunu çıkardılar. İçinde, firavunun mumyasını tıpatıp kapsayan som altından tabut vardı. Mumyanın on sekiz yaşında bir delikanlıya ait olduğunu gördüler.

O dönemin karışıklıklar çıkaran adamı, Eje adında biriydi. Yüksek bir memur ve Amon rahibi olan bu adam, Eknaten'in zamanında da gizli işler çevirmiş ve en sonunda tahta çıkmayı başarmıştı. Ama, iktidarın tadını çıkaracak vakit bulamadı. Kendisine karşı olan Aşağı Mısır ordusunun komutanı Horemheb buna engel oldu. Dört yıl boyunca Eje'yi öldürtmeye çalıştıktan sonra ondan kurtulmanın yolunu buldu ve firavunların tacını giydi.

Mısır'a giden bir yolcu, sık sık şu sözü duyacaktır: "Ramses döndü!" Her şeyi kendinde toplamak isteyen bencil bir firavun olan II. Ramses, her fırsatta anıtların üzerinde kendi kişiliğini belirten belgeler bırakmıştır. Kalıntıların yarısına yakın bir bölümü, onun egemenliği sırasında yapılan anıtlardır. Bu firavun büyük Karnak salonunu tamamladı, Luksor tapınağını büyüttü, kendi adını taşıyan büyük Ramesseum tapınağını yap-

tırdı, bütün ülkede kendi biçimini yansıtan dev heykeller diktirdi. Nil ile Kızıldeniz arasındaki kanalı onardı. Yüzlerce karısı vardı. Bu da Mısırlıları şaşırtmıyordu. Çünkü o da kendinden öncekilerin yaptığından başka bir şey yapmış olmuyordu. Söylentilere göre, firavunun yüz oğlu ve elli kızı varmış. Hatta kızlardan bazıları babalarının karıları olmuşlar. Bu da Mısır'ın geleneklerinden biriydi. Ölümünden yüzyıl sonra Ramses adı lanetlendi. Kurmuş olduğu sülale de kendinden sonraki firavunla birlikte sönüp gitti. Ama Ramses'in mumyası hemen hemen hiç bozulmamış bir biçimde zamanımıza kadar ulaştı. 67 yıllık saltanat, 90 yıllık bir ömür ve mezarın içinde 3000 yıl geçirmek, onun çizgilerine pek az zarar verebilmişti.

III. Ramses'in egemenliği sırasında Amon rahiplerinin gücü ve zenginliği büyük çapta arttı. Ambarları buğdaydan taşıyordu. Hizmetlerinde 107.000 köleden kurulu bir ordu vardı. Abartmalar bir yana, kölelerle ilgili bu 107.000 sayısı, eski 'Çok, çok vardı,' sözünden çıkarılmıştır. O zamanki Mısır halkının 5-6 milyon olduğu düşünülürse, her elli ya da altmış kişiden biri rahiplerin kölesiydi.

British Museum'da 'Harris Papirüsü' adını taşıyan bir belge bulunmaktadır. Bilinen en uzun Mısır metni budur. 40,5 metre uzunluğundadır. Çok iyi korunmuş olan bu metinde III. Ramses'in Mısır tapınaklarına armağan ettiği eşyaların ve toprakların ayrıntılı bir listesi vardır. Bu listeden anlaşıldığına göre, tarıma elverişli toprakların yedide biri Amon'un ve onun rahiplerinindi. Bu rahipler aynı zamanda Mısır'ın, Suriye'nin ve kuş ülkesinin 169 şehrinin, 88 teknelik bir filonun, 53 tane deniz şantiyesinin ve 5 milyon sığırın sahibiydiler.

Tatil günlerinin sayısı, çalışma günlerinin sayısına eşitti. Bu durumdan rahipler sınıfı büyük kârlar sağlıyordu. Firavunlar, tanrının hizmetinde olanların uşakları durumuna girmiş bulunuyorlardı. Rahiplerin gücü arttıkça kralların gücü azalıyordu. Ramses'in durumu gittikçe zorlaşmaktaydı. Firavun,

Mısır'ı savunmak için paralı askerler tutma eğilimindeydi. Bu arada, kralı öldürmek için hazırlanan düzen, o zamanki havayı yansıtması bakımından önem taşır. Doğuda sık sık olduğu gibi suikast, gizlice kralın hareminde hazırlandı. Gözdelerinden biri, tacı kendi oğlunun başına yerleştirmek için bir bahane yaratmıştı. Suikast hazırlayanlar daha sonra etkili kişilerin işbirliğini sağladılar. Durum anlaşılınca Ramses'in suçluların cezalandırılmasını buyurmasına rağmen haremdeki kadınlar iki yargıcı elde etmeyi başardılar. Bunun üzerine tutuklanan yargıçların burunları ve kulakları kesildi. Yargıçlardan biri intihar etti. Sarayın ileri gelen kişilerinden ve yüksek memurlarından otuz iki kişiye, bu yargıcı örnek almaları öğütlendi. III. Ramses, gizlice hazırlanan suikasttan kısa bir süre sonra, İ.Ö. 1167 yılında öldü. Orada endişe verici belirtiler vardı. Rahipler üstünlüklerini kurmuşlardı, sarayda türlü entrikalar dönüyordu, yabancılar ülkeye girmekteydi. Bütün bunlar, Mısır'ın yok olmasının ilk belirtileriydi. Ülkeye önce Libyalılar, sonra Asurlular, Habeşler, daha sonra da başlarında Kambiz'in bulunduğu Persler girdi. İskender, orayı Makedonya İmparatorluğu'nun bir eyaleti durumuna getirdi. Sezar, İ.Ö. 48 yılında başkent İskenderiye'yi ele geçirdi. Sezar'la Kleopatra arasındaki aşktan, dünyaya bir erkek çocuk geldi. Ama, Mısır tahtına hiçbir zaman oturamadı. Mısır, Roma İmparatorluğu'nun ambarıydı. Artık 3000 yıllık tarihi ve gücü bir anı oluvermişti. Geriye yalnızca Ehramlar, tapınaklar, yer altı yapıları, kireçli taştan yapılmış kral heykelleri, sutaşından, diyoritten heykeller, freskler, yazılar, papirüs ruloları kalmıştı.

Mart'tan Mayıs'a kadar güneydoğudan esen yakıcı rüzgar, kalın toz fırtınaları çıkarmaktadır. Yılın geri kalan aylarında buralarda kuzeybatı rüzgarı eser. Hafif ve serin bir rüzgardır bu. Kum, rüzgar ve zaman bir araya gelerek Mısır uygarlığının kalıntılarını yok etmeye çalışırlar. Bununla birlikte, Nil'in sularının ulaşamadığı yerlerde, kuraklık geçmişin izlerini koru-

muştur. Her şey bir yana, Nil ancak insanların eserlerini yok edebilir. Bu eserleri ortaya çıkaran düşünce ve zeka yok edilemez.

Maden, sanayi, mimarlık, taş işleme sanatı, Mısırlılarca geliştirildi. Mısırlılara borçlu olduğumuz şeyler arasında şunları sayabiliriz: Mimarlıkta sütun yapımı, daha sonraları Romalıların da benimsediği biçimde din adamlarıyla sivillerin örgütlenmesi, memur örgütünün kuruluşu, camın icadı; takvimin, su saatinin, geometrinin, bezin bulunuşu, posta işlerinin yönetimi ve astronomi ile tıp alanında önemli gelişmeler. Bütün bunlar, insanların büyük bir bölümünün hâlâ ormanlarda ve steplerde dolaşıp durdukları bir çağda olmuştu.

İnsan yeteneğinden çıkan gerçek bir inanıştan doğan bu uygarlık, hayatın ta kendisiydi. Bu kadar uzun sürmesi ve büyüklüğü oradan gelmektedir.

NEŞE İÇİNDE YAŞA

"Yatmıştım; ama, gözlerim açıktı."

Mısır papirüslerinde yer alan özdeyişlerden bir örnek.

Mumya yüzlerinin canlı ve hemen hemen doğal ifadesi karşısında insan şaşırır. Sanki bunlar binlerce yıl önce değil de birkaç hafta önce gözlerini dünyaya kapamışlardır. Bazıları, beş bin yıldır diriliş gününü bekler gibidir. Bilginler, bundan iki ya da üç bin yıl önce gömülen ölülerin ayak tabanlarının belirli bir esneklik içinde bulunduğunu görmüşlerdir.

Ölüm denince, ruhla vücudun birbirlerinden ayrılması akla gelir. Ama, Mısırlılar gömme sırasında rahiplerin ruhu çağırdıklarına ve ruhun yeniden vücutla birleştiğine inanırlardı. Böyle bir gelişme olduğuna göre, ölünün korunmasını ve saklanmasını sağlamak gerekirdi. Mısırlıların yalnız firavunları

değil, aynı zamanda milyonlarca ölüyü mumyalayabilmeleri, oldukça zengin bir devlet olmalarıyla açıklanabilir.

İ.S. 700 yılında mumyalama işlemi kaldırılmışsa da bundan sonra yüz bin ölü daha mumyalanmıştır. Mısır topraklarında binlerce mumya yatmaktadır. Daha bunları ortaya çıkaran olmamıştır. Firavunların mumyalarına gelince, bazıları müzelerde bulunmakta, geri kalanlar ortaya çıkarılmayı beklemektedir. Makedonya Kralı Büyük İskender'in bal ve balmumu ile yağlandırılmış mumyası da bunlar arasındadır.

Ölüyü saklamak için üç yol vardır: Birincisinde, ölü serin ya da soğuk bir yere konur. İkincisinde ölünün damarlarına, anti-bakteriyel maddeler zerkedilir. Üçüncüsünde ise, kurutulur ve nemden korunur. Mısırlılar işte bu son yola başvurmuşlardı. Ama bedenin yüzde yetmişi su olduğundan, dokuların kurumasını sağlamak zordur. Mumyalama işlemini yapanlar ölüleri ateşe tutuyorlar, bazen de güneş sıcaklığından yararlanıyorlardı. Tebai mezarlığında, Haiay adında birinin mezarında, tavana kadar yığılı mumyalar bulunan bir ölü odasına rastlanmıştır. Arkeolog Yeivin'e göre, oda ile koridorun girişindeki duvarları karartan is izlerine bakılacak olursa, mumyalar ateşe tutulmuşlardır. Ama bu izlerin, mezarların girişlerinde hırsızların suçüstü yakalanması için yakılan dallardan yayılan isler olması ihtimali de vardır.

Bir ölüyü nemden korumak için tuz, kireç ve natron gibi maddeler kullanılır. Kimyasal analizlerden sonra mezarlardaki mumyaların üzerinde bu maddeler bulunmuştur.

Herodotos'un anlattığı mumyalama yolları, arkeologların vardıkları sonuçlara pek az bir farkla uymaktadır. Mumyalama şöyle yapılıyordu: Beyin, bağırsaklar, midenin içindekiler çıkarılıyor, yüreğe ve böbreklere dokunulmuyordu. Mumyalama işlemini yapanlar daha sonra karın boşluğunu temizleyerek hurma şarabıyla yıkıyorlar, ardından da karnı mürrisafi, güzel kokulu bitkiler, tarçın, liflenmiş et, talaş, kum ve nat-

ronla dolduruyorlardı. Bazen de soğan eklemekteydiler. Damarlara ve atardamarlara kimyasal maddeler veriliyordu. Erez ağacından ve mürrisafiden çıkarılan yağlar, güzel kokularla karıştırılıp sürüldükten sonra ölü, reçine ya da katrana batırılmış bantlarla sarılıyordu. Güzel kokulu bitkilerin kokuları zamanımıza kadar dayanmıştır. Ölünün yüzüne kendi yüzünü yansıtan bir maske yerleştiriliyordu. Maske ya bezden ve mermer çamurundan ya da değerli taşlarla süslenmiş altından yapılıyordu. Bütün bu işlemler sona erince, başının altına bir yastık yerleştirilen mumya, bir kapakla örtülü tabutun içine konulmaktaydı.

Mumyalama masalarının bazıları bulunmuştur. Bunlar bu işlemin büyük bir özenle yapıldığını ortaya koymaktadır. Masaların üzerinde hâlâ natron ve tuz izleri vardır. Bir belgeye inanılacak olursa, ölünün mumyaya dönüştürülmesi en az on ay sürüyordu.

Önceleri, bir eve benzeyen mezara ölünün mobilyaları da kendisiyle birlikte konuluyordu. Daha sonraları, ölü odasına etler ve öteki besin maddeleri koymakla yetinildi. Pişirilmiş topraktan yapılan vazolar, evi ve ambarları simgeliyordu. Yün dokurken ve bükerken tasvir edilen hizmetçilerin küçük ve büyük heykelleri ölülere arkadaşlık ediyordu. Köleleri gösteren başka heykelcikler de vardı. Bunlar, ölünün sonsuzluğa kadar yaşaması için gerekli yiyecek ve içecekleri taşır durumdaydılar. Mezara aynı zamanda çıplak genç kızları canlandıran heykelcikler de konuyordu. Ama, bunların bacakları yoktu. Eski bir gelenekti bu. Bir kralın sarayının bütün üyeleriyle birlikte mezara girdiği çağa kadar uzanıyordu. Daha sonra kurbanların yerini bu heykelcikler aldı. Bununla birlikte heykelcikler, mezardan kaçmamaları için bacaktan yoksun bir biçimde yapılıyordu.

Mısırlılar, ölümü yenmesini bildikleri gibi hayatın zevkini çıkarmasını da biliyorlardı. Batıl inançlarla ilgili uygulamalara

ve ölülere karşı gösterilen dinsel davranışlara rağmen, öncelikle gerçekçi insanlardı. Bulunan karikatürler, onların mizaha ne kadar değer verdiklerini göstermektedir. Aslında insan yaşamının onların gözünde hiçbir değeri yoktu.

Mısırlıların en büyük eğlencelerinden biri satranç oyunuydu. Mezarlarda bulunan satranç tahtalarında 20-30 kare vardır. Fransızların 'kay oyunu' dedikleri oyuna benzeyen başka bir oyunda, yuvarlak bir tablet üzerinde, oradan oraya sürülen köpek ve aslan biçimlerinde taşlar kullanılıyordu. Mısırlılar güreşe ve spora çok düşkündü. Çok da güzel oyuncaklar yaparlardı. Uşaklar ve köleler efendilerini eğlendirmek için teke tek, karşı karşıya gelirlerdi. Zenginler, baston kullanma sanatında usta olan güreşçileri tutarlardı. Rakipleri bu karşılaşmalarda güçlerinin son damlasına kadar direnirler, çoğu zaman ikisinden biri yerde can verip kalırdı. Toplarla cambazlık hünerleri gösteren kadınlar da çok gözdeydi. Sanatçılar, müzikçiler ve dansözler, zengin Mısırlıları avutmaya çalışırlardı. Mısırlıların kullandıkları müzik aletleri harp, flüt, lavta ve doğu kökenli bir çeşit lir'di. Şarkıcılar ellerini birbirine çarparak tempo tutarlardı. Şarkı söyleyen kadınlarsa, ellerini yalnızca uyumlu bir biçimde oynatırlardı. Uşaklar da efendilerini eğlendirmek için çalışırlardı. Genç kızlar büyük yelpazelerle sinekleri kovar, cüceler mücevherlere ve elbiselere bakar, efendilerinin, hanımlarının maymununu ya da köpeğini gezdirirlerdi. Kambur soytarılar özellikle çok gözdeydi. Her firavunun sarayında birkaç tane bulunurdu.

Şölenler sırasında köleler, Mısırlıların vücutlarına ve yüzlerine güzel kokulu yağlar sürerler, başlarına çiçeklerden taçlar takarlardı. En sevilen içkiler şarap ve biraydı. Bir Mısır yazısı, davetlileri, "ne bu yana ne o yana, bir yararı kalmayan kırık bir dümene" benzetmektedir. Yeni İmparatorluk çağından kalan bir freskteyse, soylu kişiler sınıfından bir kadın kusarken gösterilmiştir. Aynı freskin üzerinde, elinde vazo tutan bir

hizmetçi ona doğru koşmaktadır.

Mısırlılarda özellikle soylu kişiler güzel yapılı, sağlam ve adaleli olurdu. Omuzları geniş, kalçaları dardı. Erkeklerin dudakları etliydi. Ağır ve kararlı yüz çizgilerine sahiptiler. Genellikle yüzleri oval biçimde, burunları düz çizgiliydi. Çocuklar beyaz tenli doğarlar, Mısır'ın kızgın güneşi kısa süre içinde onları bronzlaştırırdı. Fresklerde erkeklerin teni toprak boyası, güneşe daha az çıkan kadınların ise kurum boyası rengindedir.

Mısır tarihi boyunca moda yavaş gelişmiştir. Yine de bu değişiklikler oldukça belirlidir. Eski İmparatorluk zamanında, yani İ.Ö. 3000'den 2270 yılına kadar, erkekler peştamala benzeyen basit bir elbiseyle örtünüyorlardı. Dönemlere göre bu peştamal çeşitli biçimlerde kullanılmaktaydı. 700 yıl boyunca ve her halde daha önceki zamanlarda belden yukarısı çıplaktı. Keops'un egemenliği sırasında olduğu gibi peştamal bazen dar ve kısa, bazen de uzun ve boldur. Orta İmparatorluk zamanında (İ.Ö. 2100'den 1700 yılına kadar) çifte peştamal yaygınlaşmaya başlar. Biri kalın kumaştan yapılmış ve kısaydı, don yerine kullanılıyordu. Öteki uzundu, ince kumaştan yapılmış olup saydamdı; kısa peştamalın üzerine giyilirdi. Yine o çağda küçük bir manto da moda olmaya başlamıştı. Özellikle soylu kişiler, o dönemden sonra ayaklarıyla boyunları arasında kalan yerlerini örtmek için çizgili, dar bir iç gömleği giymeye başladılar. Yeni İmparatorluk zamanında da (İ.Ö. 1550'den 700 yılına kadar), bedenin belden yukarısı uzun kollu bir ceketle örtülüyordu.

Her sınıf, farklı bir elbise kullanırdı. Köylüler, rahipler, işçiler ve köleler, bir kemerle tutturulmuş peştamal giyerlerdi. En ağır işlerde çalışanlar çoğu zaman çıplaktılar. Eski Mısır'da utanma diye bir şey yoktu. Ünlü ejiptolog Adolf Erman'ın dediği gibi; "Hiyeroglif yazılarında öyle şeyler anlatılır ki bunlardan söz etmemek yerinde olur."

Her dönemde gelişme gösteren erkek elbisesine karşılık,

Mısır tarihi boyunca kadın elbisesi hep aynı kalmıştır. Eski İmparatorluk zamanında bütün kadınlar plisiz ve vücut hatlarını ortaya çıkaran uzun, dar bir gömlek giyiyorlardı. Göğüsleri örten, askılarla tutturulan gömlek ayak bileklerine kadar iniyordu. Modadaki değişikliklere göre askılar da biçim değiştiriyordu. Bunlar bazen omuzlara doğru dikine bazen de enineydi. Ya göğüsleri örtüyorlar ya da oldukça belirli bir biçimde ortaya çıkarıyorlardı. Bazı dönemlerde ise askılar meme uçlarının üstünde gül biçiminde süslerle bezeniyordu. Bu gömlekler kırmızı, sarı, yeşil de oluyordu ama genellikle beyazdı. İşlemeli gömleklere pek seyrek rastlanıyordu. Mısır kadın modası tek düzenliği bakımından bir özellik taşır. Firavunun eşiyle en yoksul kadın aynı biçimde giyinirdi. Ancak çok sonraları, 18. sülalenin ilk yıllarında, dar gömleğe bir çeşit korse eklenmeye başlanmıştır. Gömlek de korse de o kadar ince kumaştan yapılırdı ki, kadınların bütün hatları olduğu gibi ortaya çıkardı.

Hizmetçiler, hanımları gibi giyinirlerdi. Ama, ağır iş yapan ve rahat hareket etmeleri gerekenler, erkekler gibi peştamal giyerlerdi. Dansözlerin bacaklarıyla göğüsleri çıplaktı. Yeni imparatorluk zamanında köleler, davetlilere işlemeli, basit bir peştamalla hizmet ederlerdi.

Mısırlılar, elbiselerinin temiz kalmasına özen gösterirlerdi. Bitkisel yağlardan kirlenenleri temizlemek için soda kullanıyorlardı. Mısırlılar çıplak ayakla dolaşırlar, ancak çok gerektiği zamanlar sandal giyerlerdi. Soylu kişilerle zenginler saçlarını kısa kestirip, başlarına ya takke ya da peruka geçirirlerdi. Saç sanatı çok gelişmişti. Mısır berberleri bukleler ve meç yapmada çok ustaydılar. Fresklerde, taktıkları perukaların altından perçemler görünen birçok figüre rastlanır. Eski İmparatorluk zamanında kadınların saçları uzundu. Soylu kadınlar, daha o zaman saç kıvırma aleti kullanıyorlardı. Bazı müzelerde insan saçlarından değil de koyun yününden yapıl-

mış perukalar bulunmaktadır.

Mısırlı kadınlar dudaklarını, tırnaklarını boyuyorlar, saçlarına ve vücutlarına yağ sürüyorlardı. Toplumda belli bir yeri olan kadın öldüğü zaman, kullandığı birçok güzellik kremi ve boya da kendisiyle birlikte mezara taşınıyordu. Mısırlı kadın alt gözkapağını boyamak için havanda dövülmüş malakitten elde edilen bir merhem sürerdi. Kirpikleriyle kaşlarını siyaha boyamak için de antimuandan yapılan bir krem kullanırdı. Böylece gözler daha iri ve daha parlak görünürdü. Mezarlarda fildişinden, taştan, çiniden ve ağaçtan yapılmış biçim biçim boya ve süs kutuları bulunmuştur. Bunların yanı sıra tuvaletle ilgili çeşitli eşyalar da ele geçirilmiştir. Aralarında tahta, fildişi ve çini saplı aynalar, kulpunda çırılçıplak bir genç kız kabartması bulunan büyük aynalar, sutaşından boya kutuları, taraklar, saç iğneleri, pudra kutuları, usturalar; tahtadan, fildişinden, sutaşından ve bronzdan kaşıklar bulunmuştur. Bu kadar incelmiş bir çevrede parfümler de çok kullanılan şeyler arasındaydı.

Eski Mısır'da erkekler de kadınlar da mücevher takarlardı. Bunların arasında inciden, kırmızı akikten, lacivert taşından, ametistten, çiniden gerdanlıklar, kemikten, boynuzdan, bakırdan ya da silekstten bilezikler; göğsü süsleyen dizi dizi inciler; 19. sülaleye kadar erkeklerin taktıkları küpeler vardı. Çok öncesinden beri Mısırlılar, parmaklarına altından, gümüşten, beyaz ve mavi çiniden yüzükler takmışlardır. Firavunun başında taç olurdu. Krallığın ileri gelen büyükleri de ellerinde asalarla dolaşıyorlardı.

Soylu Mısırlılar avlanmaya çok düşkündü. Kuşları ve kazları yakalamak için uzatmalı S biçiminde bumerang gibi bir şey kullanırlardı. Mısırlıların ölü odalarında bulunan fresklerde, tıka basa yedirilirken gösterilen kaz resimleri vardır. Mısırlılar turna kuşlarına da tıka basa yemek yedirirlerdi. Zengin Mısırlıların en hoşlandıkları başka bir spor da çengelli zıpkınla balık avlamaktı. Bu tür balık avında olta, olta iğnesi, serp-

me, sepet ve üçgen biçiminde balık ağları kullanıyorlardı. Güneşte kurutulan balıklar, özellikle yoksulların besiniydi. Bunlar buğdaydan daha ucuzdu. Firavunların onuruna sürek avları düzenlenir ve bu avlarda ceylanlar, çeşitli antiloplar, yaban boğaları ve su aygırları vurulurdu. Hayvanlar kementle de yakalanırdı. Sözgelişi, sırtlanlar da tıpkı kazlar gibi zorla yiyecekler verilerek semirtilirdi. O çağdan kalan bir söylentiye göre, Firavun III. Tutmes 120 fil öldürmüş. II. Ramses'in evcilleştirilmiş iki aslanı, Firavun Kefren'in hizmetindeki bir soylu kişinin de iki tane pars yavrusu varmış. Maymunlar salon hayvanları olarak benimsenirmiş. Çocukların en büyük eğlencelerinden biri de maymunlardı. Hemen hemen her evde köpek beslenirdi. Ölü odalarındaki resimlerde ise evcilleştirilmiş sırtlanları yularlarından tutan Mısırlılar görülür. O çağda zağarlar ve tazılar vardı. Tıpkı bugün olduğu gibi Mısır şehirlerinin sokaklarında sahipsiz köpekler dolaşıp durdu.

Bazı Mısır okullarının kalıntılarında, papirüs ruloları biçiminde okul defterleri bulunmuştur. Okul disiplinin temeli dayaktı. Sözgelişi, Mısırlı bir öğrenci öğretmenine şu açıklamada bulunmuştur: "Beni dövdüğünüz için öğrettikleriniz aklıma girdi." Başka bir rulo üzerinde şu cümleler yer almaktadır; "Çocuğun vücudunda duyarlı bir yer vardır. Kendisine vurulduğu zaman dikkat eder.", "Dayak yemek istemiyorsan dikkatli ol."

"Kağıt" yapımı için, papirüsün sapı ince kayışlar biçiminde kesilirdi. Sonra üst üste konularak sıkıştırılıp bastırılmadan önce birbirlerine çapraz olarak geçirilirdi. 5000 yıl sonra bile rahatça okunabilen Mısır yazıları işte böyle sağlanabilmiştir.

Sümer'le ticaret ilişkileri kurar kurmaz, Mısırlılar kendi yazı sistemlerinin başlangıcı olan Sümer yazısını kullanmayı öğrendiler. Mısır yazısı önceleri özellikle piktografikti. Yani imge, kelimeyi temsil ediyordu. Bazı kelimeler bir sessiz bir de sesli harften, bazıları da birçok sessiz harften kuruluydu. Sonra yalnızca sessiz harflerle yazmak yaygınlaştı.

İ.Ö. 2000 ile 1000 yılları arasındaki dönemden kalma birçok Mısır belgesi arasında, pişirilmiş topraktan yapılmış küplerin içinde özenle etiketlenmiş papirüsler bulunmuştur. Metinlerde, masallar, gezilerin anlatımı, efsaneler, şiirler vardır. British Museum'da bulunan 'Orbiney Papirüsü'nün metninde, iki kardeş arasındaki bozuşmanın nedenini yansıtan öykü anlatılır. Hâlâ günümüzün yaşantısına uygunluğunu yitirmemiş olan bu belge, kıskançlık, aşk ve kin gibi duyguları açık seçik bir biçimde gözlerimizin önüne serer. 'Petersburg Papirüsü' diye adlandırılan başka bir papirüste, bir kazaya uğramış birinin akıl almaz serüvenleri anlatılır. Fırtınanın ıssız bir adaya attığı adam, bu adada altın pullarla kaplı bir yılanla karşılaşır. Sinuhe'nin başına gelenlere ve Suriye'deki göçebe kabilelerle arasında geçen serüvenlere gelince, bunları okurken sanki çağımızdaki bir gezi anısını izlermiş gibi olur insan. Oysa bu serüvenler I. Sesostris'in egemenliği sırasında, yani İ.Ö. 1980 ve 1935 yıları arasında geçmektedir. Sinuhe'nin öyküsü Berlin Müzesi'ndeki bir papirüste eksiksiz olarak yer alır.

Mısırlılar sayıları yazmakta ve saymakta biraz güçlük çekiyorlardı. Ama daha o zaman, onlar basamağı sistemini bilmekteydiler. 1 için bir çizgi, 2 için iki çizgi, 9 için dokuz çizgi kullanırlardı. On, boyunduruğu ya da yuları temsil eden bir hiyeroglifle gösterilirdi. İki "yular", 20'nin karşılığıydı. Başka bir işaret olan 100'ü, bir lotus yaprağı 1000'i, bir parmak 10. 000'i, bir kurbağa yavrusu 100. 000'i, şaşırmış bir durumda ellerini başının üstüne kaldırmış olan bir adam 1. 000. 000'u gösterirdi. Üç rakamlı bir sayı yazmak için, Mısırlılar yirmi kadar işaret kullanırlardı. Çarpımlar daha da zordu. Çünkü tek çarpma sayısı 2'ydi. 4 ile 4'ü çarpmak için üç işlem yapılması gerekiyordu. 2x2, 2x4, 2x8. Bölme daha da karmaşıktı. Kesirler bilinmiyordu. Sözgelişi, beşte bir biliniyordu ama üç ya da dörtte bir kavramları bilinmiyordu. Bununla birlikte, bütün boşluklara rağmen matematik çok gelişmişti. Aslında matematik

olmasaydı, Mısır mimarlığı da olmazdı. Yüzlerce ve yüzlerce yıl izlenen yıldızlar, çıplak gözle görülemeyen beşinci büyüklükteki yıldızlar da içinde olmak üzere sabit yıldızlar ve gezegenler sınıflandırılmıştı.

Tıpla ilgili iki Mısır metni arasında Berlin Müzesi'ndeki 'Büyük Papirüs'le eskiden Leipzig kitaplığında bulunan 'Ebers Papirüsü' çok ilginçtir. Mısır doktorları, daha o zaman iskeletle kan sistemini, yüreğin görevlerini, mideyi ve dalağı incelemeye başlamışlardı. Bu metinde şu cümle parçacığı yer alır: "yürek, bütün organların damarlarında konuşur."

3600 yıllık metinlerden biri de İngiliz Edwin Smith'in adıyla anılan bir papirüs üzerinde yer almaktadır. Eşsiz bir belge olan bu rulo, beş metre uzunluğundadır. Bu metinde tam 48 cerrahi operasyon sayılmaktadır. Yine buradan anlıyoruz ki Mısırlı doktorlar beynin işletici rolünü biliyorlardı. Onlar da çağdaşlarımızın yakalandıkları hastalıklara yakalanırlardı. Ama, Mısır belgelerinde frengi ve kanser diye hiçbir şeye rastlanmamaktadır. Uygarlığın "ürünü" olan diş çürümesi, Mısır tarihinin son yüz yıllarında ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, ayak başparmağının çok zayıflaması, en eski dönemlerde bile görülmüştür. Eski Mısırlılar çıplak ayakla gezerlerdi. Demek ki bu durumunun ayakkabıyla ilgisi yoktur. Ebers Papirüsü'nde de yedi yüz tane ilaç sıralanmıştır. Yetmiş tanesi göz şişmelerine karşı kullanılan ilaçlardır. Bu hastalıkların o çağda çok yaygın olduğu anlaşılmıştır. İlaçların bazılarının yapımı çok gariptir. Çünkü Mısırlı eczacıların garip maddeler kullandıkları aynı belgelerde açıklanmıştır. Bunların arasında insan ve hayvan dışkıları, sidik gibi şeyler vardır. Bir yarayı iyileştirmek için Mısırlılar balmumundan, hayvan yağından, palmiye şarabından, baldan ve pişirilmiş buğdaydan yapılmış bir merhem sürerlerdi.

Mezarlarda birçok ecza takımları bulunmuştur. Sözgelişi, Mısırlılar kelliğe karşı başlarını hayvan yağıyla ovarlardı. Sağ-

lıklarına büyük özen gösterirlerdi. Sicilyalı Diyodor'a (İ.S. I. y.y.) göre Mısırlılar bu konuda şunları söylüyorlardı: "Yenen besinlerin çoğu gereksizdir. Yediklerimizin dörtte biri vücudu beslemeye yeter. Geri kalan dörtte üçü ise doktorları beslemeye yarar."

Öte yandan da Herodotos şu açıklamayı yapmıştır: "Libyalılardan sonra Mısırlılar dünyanın en sağlıklı insanlarıdır."

Mısırlılar tıpkı Shakespeare'in çağdaşları gibi yemeklerini yerlerken parmaklarını kullanırlardı.

Krallık kanının temizliğini korumak için, geleneklere göre firavunların kız kardeşleriyle evlenmeleri gerekiyordu. Kuşkusuz, bu gelenek ters etki yaratmıştır. Ama, görünüşte Mısırlılar buna önem vermemişlerdir. İsa'dan iki yüz yıl sonra Arsinoe şehrinde kutlanan evlenmelerin dörtte üçü aynı kandan kimselerin arasındaki birleşmelerdir. Mısır'da 'kardeş' ve 'kız kardeş' kelimeleri aynı zamanda aşık ve metres anlamına geliyordu. Karılarının dışında firavunun bir de haremi vardı. Bu haremde, savaşlarda ele geçirilen kadınlarla soylu kişilerin kızları da yer alıyordu.

Bununla birlikte, Mısırlıların çoğunluğu monogamiyi yani tek kadınla evlenmeyi benimsemişlerdi, aile düzenleri bizimkine benziyordu. Boşanma seyrekti. Kadının durumu ise çağdaş kadınlarımızın durumuna benziyordu. Antikitede, hiçbir ulusta kadın, yasaların Mısırlı kadına tanıdığı kadar haklara sahip değildi. Evli kadının özgürlüğü diye bir şey tanımayan Grek gezginleri, Mısırlı kadınları görünce şaşırıp kalıyorlardı. Sicilyalı Diyodor (İ.S. birinci yüzyıl) öfkesini gizlemeyerek, bu ülkede evlenme anlaşması sonucunda kocanın karısına boyun eğmesi gereğini belirtir. Bu da bir şey değil. O çağda kadın erkeğe kur yapar, evlenmeyi de kadın teklif ederdi. Hatta bazı Mısırlı kadınlar ölçüyü çok aşarlardı. Sözgelişi, bunlardan biri mektubunda duygularını ve isteklerini şöyle yansıtır: "Ey güzel dostum! Bütün isteğim malım mülkümle ve bütün benli-

ğimle senin karın ve metresin olmaktır!"

Nil kıyılarında yaşayan insanların kanları kaynıyordu. On yaşına basan kızlar evlenme çağına giriyorlardı. Evlenmeden önceki ilişkiler de normal karşılanıyordu. O çağdaki bir belgeden öğrenildiğine göre, vücudunu satarak geçimini sağlayan bir kadın, kazandığı paralarla kendisine bir ehram yapmıştır.

British Museum'da bulunan 'Harris 500' papirüsünün bir yerinde, eski Mısırlıların yazdıkları aşk şiirlerinin antolojisi yer almaktadır. Bunlar arasında ilgi çekici olanlardan biri şudur: "Kırlarda sevdiğin önünde yürümekten daha güzel ne vardır ki?"

Firavun Asosi'nin (İ.Ö. 2600) bakanı Fath-hotpe'nin bazı özdeyişleri, Hazreti Süleyman'ın atasözlerini anımsatır. Bu özdeyişler Ulusal Kütüphane'nin malı olan 'Prisse' papirüsünde bulunmaktadır. İşte birkaç örnek: "Oğul babanın öğütlerini dinlese, tasarılarının hiçbiri başarısızlığa uğramaz", "Konuşurken söylediklerine dikkat et', "Efendi, kardeş ya da dost olarak bir evle sürekli dostluk ilişkileri kurmak istiyorsan kadınlara dikkat et. Onların bulundukları yer uğursuzdur.", "Gerçek sonsuzdur; ona saygı gösteren kimse ile birlikte mezara girer." "Geveze Köylünün Masalı"ndan alınan bu cümle, İ.Ö. 2000 ile 1800 yılları arasında yazılmıştır.

Papirüsler üzerindeki düşünceler, eski Mısır'daki aşk hayatının nasıl bir şey olduğu üzerine bir fikir vermektedir. Bu düşünceler notlardan, mektuplardan ve daha başka yazılardan çıkarılmıştır.

Bugünkü sevgililer gibi o zamanki sevgililer de birbirlerinden ayrılmıyorlardı. Erkek şöyle yazıyordu: "Gezmeye çıktığım zaman her yere benimle birlikte geliyorsun. Elim elinde!"

Ama binlerce yıl önce yazan Mısırlı erkek acaba neyi düşünüyordu: "Yatmıştım ama gözlerim açıktı." Buna çok alınan metresi de şöyle karşılık veriyor: "Artık bir daha gelme bana." Anna adında bir Mısırlı kadın, mezarını ziyaret edecek olanla-

ra kendini örnek göstererek şunları söylüyor: "Dinleyin beni! Benim yaptığım güzel şeyleri sizin de yapmanızı ne kadar isterdim, o zaman bunun onurunu da kazanmış olurdunuz!"

Adı belli olmayan başka bir kadın da aşığının uçarılığından yakınıyor: "Senin yüreğini coşturamıyorum artık. Niçin?"

Dört bin yıllık bir şiirde, yaşamanın kısalığına değinilmektedir: "Öteki dünyadan hiç kimse dönmedi ki kaderinin ne olduğunu anlatabilsin! Yaşamanın zevkini çıkar. Üzüntünün yaşantını berbat etmesine izin verme. Bak ve gör! Kimse malını mülkünü mezara götürmez. Ölenlerin hiçbiri de geri dönmemiştir."

Bir aşk şiiri de ölmeyen duyguları dile getirir: "Sesini duymak aklımı karıştırıyor. Bütün yaşantım dudaklarına asılmış kalmış. Seni görmek yemekten de içmekten de iyi!"

FİNİKE

TEZCANLI İNSANLAR

"Siyah gemileriyle garip garip şeyler götüren haydutlar."

(Homeros)

Finikelilerin yaşadıkları çağı belirleyen bilgilere sahibiz. Ama, tarihlerini hemen hemen hiç bilmiyoruz. Bu insanlar çok az sayıda belge bırakmışlardır. Edebiyatları ise nerdeyse yok gibidir. Yazı yazmaya vakitleri yoktu. Bildiğimiz şeyler de şunlar: Nerden geldikleri, şehirlerinin adları, gezilerinin amaçları...

Bununla birlikte durumlarında şaşırtıcı bir şey var. Kesinlikle söylenebilir ki, bu insanlar antikitenin en büyük denizcileridir; ama, hiçbir ulus Finikeliler kadar esrarengiz değildir. Çünkü çok sayıda kıyıda siteler kuran bu insanlar, kendi vatanlarında hiçbir kalıntı bırakmamışlardır. Ataları, İncil'de sözü geçen Kenaneli kabilelerinden gelen Samilerdi. Amarna dikili taşlarında adları 'Kinahni' olarak geçer. Bu taşlar Mısır'da Tel-el-Amarna'da bulunmuştur. İ.Ö. 1400 yılından kalan bu taşlardaki yazılar, firavunların okumaları için kaleme alınmış yazılardır. Finikeliler Sami'ydi, bunu yazılarından anlıyoruz; ancak denize tutkunlukları Samilikle bağdaşmamaktadır. Atılgan, sabırlı, inatçı olan Finikeliler denizleri aştılar,

kendilerinden önce kimsenin gitmeyi göze alamadığı ülkelere ayak bastılar. Finike, Suriye'nin, Lübnan'ın ve Filistin'in kıyı bölgelerini kapsıyordu. Biblos, Tir, Sidon, Arad, Ugarit, Beyrut ve daha birçok limanlar bu bölgelerde bulunmaktaydı. Finikeli deyimi, herhalde Yunanca'da palmiye demek olan 'phoenix'ten ya da kırmızı anlamına gelen 'phoinos'tan gelmektedir. Belki de kurum renginde oldukları için Grekler onlara Finikeli diyorlardı. Ama, Finikelilerin yaptıkları kırmızı kumaş yüzünden böyle bir ad takılmış olabilir kendilerine.

Herodotos, Tir'in '2300 yıldan beri var olduğunu' ileri sürer. Herodotos'un Suriye'ye İ.Ö. 450 yılına doğru geldiği doğruysa, Tir İ.Ö. 2750 yılında kurulmuş olmalıdır.

Bu olağanüstü denizciler İ.Ö. 1200 yılına doğru Mısır'ın vasiliğinden kurtuldukları zaman, Doğu Akdeniz'in tartışma götürmez sahipleri oldular.

Camdan ve madenden eşyalar, değerli vazolar, silahlar, mücevherler yapıyor, tahıl, şarap ve kumaş ticaretiyle uğraşıyorlardı. Bu malları satmak için Akdeniz'in en uzak kıyı bölgelerine kadar gidip gelmekteydiler. Karadeniz'in güney kıyılarından kurşun, altın ve demir; Kıbrıs'tan bakır ve selvi ağacı kütükleri; Afrika'dan fildişi ve altın; Fransa'nın güneyinden şarap; Atlas Okyanusu adalarından da kalay alıyorlardı. Gittikleri her yerden yerlileri yakalayarak kendilerine köle yapıyorlar, ele geçirilen kadınlar haremlere giriyordu. İspanyol şehri Tarşiş ile ticaret yapıyorlardı. Finikeliler o kadar zengindiler ki gemilerinin madeni bölümü som gümüştendi. Şimdiki Kadiz, o zamanki Gadeira limanından kalkar, Atlas Okyanusu'ndaki Kalay adalarına doğru yol alırlardı.

Finikelilerin İ.Ö. 700 yılında, yani Vasco de Gama'dan 2000 yıl önce, Afrika kıyılarını dolaştıkları tahmin edilmektedir. Başka bir deyişle, Ümit Burnu ilk önce Finikeli denizcilerce keşfedilmiştir.

İnce uzun ve altları yassı gemileri bütün denizlerde dola-

şırdı. Bu gemilerin bazıları otuz metre uzunluğundaydı. Dikdörtgen biçiminde bir yelken, kürek mahkumu takımının gemileri hareket ettirmesine yardımcı olurdu. Güvertede askerler bulunurdu. Finikelilerin sloganları: "Ticaret yapmak ya da savaşmak"tı. Her şeyden önce tüccar olan Finikeliler, ancak kandırma ve inandırma yolunun boşa çıktığını anladıkları zaman silaha sarılırdı. Önceleri Finikeliler hiçbir yön belirleyici alet kullanmaksızın gemileriyle dolaşıyorlardı. Daha sonra yıldızlara bakarak yönlerini belirlemeyi öğrendiler. Grekler bu yüzden, Kutup yıldızına 'Finike yıldızı' adını takmışlardı.

Finikeliler, Akdeniz kıyılarının stratejik noktalarında ticaret şehirleri kurdular ve Kadiz'e, Kartaca'ya, Marsilya'ya, Malta'ya, Sicilya'ya, Sardenya'ya ve Korsika'ya askeri birlikler yerleştirdiler. İngiltere'nin uzak kıyılarında ve çok daha sonra keşfedilen Atlas Okyanusu'ndaki adalarda da şehirler kurarak buralara asker yerleştirmiş olmaları ihtimali de vardır. Kıbrıs'ta, Melos'ta, Rodos'ta üstünlüklerini kurmuşlardı. Bu adalardaki madenlerde köleleri çalıştırıyorlardı. Ticaret alanında Finikeliler vicdan sorumluluğu diye bir şey bilmezlerdi. Namuslu olamayacak kadar kurnazdılar. Hem korsanlık, hem de tüccarlık yaparlardı. Yabancıları gemilerine çağırırlar, sonra da demir alırlardı. Kendileri de korsan olan Grekler bile Finikelilere büyük denizlerin haydutları gibi bakmaktaydılar. İ.Ö. 800 yılında Homeros, Odisseus'ta şunları anlatır: "İşlerinin ustası olan Finikeli denizciler, bir gün gemilerine doldurdukları çok sayıda garip ve az rastlanan eşyalarla kıyılarımıza yanaştılar." (Odisseus, XV. Kitap)

Ama, Finikeliler yalnız korsan denizci değildi. Bu insanlar aynı zamanda Yunanistan'a, Afrika'ya, İtalya'ya ve İspanya'ya, Mısır'dan, Girit'ten ve Yakındoğu'dan getirdikleri bilimlerle yazıyı da soktular. Babil ile Mısır arasında büyük bir rol oynayan Finikeliler, uygarlığı Avrupa'ya taşıdılar. Finikelilerin sattıkları mallar her yanda ün salmıştı. Bu ticaret hareketi Ba-

tı'yı o kadar etkilemiştir ki, buralarda yaşayan kimseler o zamana kadar barındıkları mağaraları bırakmışlardır.

Özellikle, ticaret yoluyla zenginliklerini arttırmak isteyen bu tüccarlar savaşmaktan hiç hoşlanmadıklarından, bolluk içinde yaşarlardı. En eski şehirleri Biblos'tur. Kağıdın babası olan papirüs, başlıca ticaret maddeleriydi. Bu yüzden Grekler, kitaba 'biblos' demişlerdir. 'Ta biblia' deyiminin aracılığıyla bu terim, şimdi Eski Ahit anlamına gelmektedir.

Sidon şehri, Biblos'un yetmiş beş kilometre ötesindeki kıyıda bulunuyordu. Pers Kralı Zurksez'e filosunun bütününü bu şehir sağlamıştır. Greklerle Persler arasındaki deniz savaşlarının çoğu, Finike gemileriyle yapılmıştır. Persler Sidon'a saldırıp burayı ele geçirdikleri zaman, ticaret dünyasının soylu kişileri siteyi ateşe verdiler. Bu yangında kırk bin kişi öldü. Öte yandan, en kusursuz Finike şehri Tir'di. Kıyıdan birkaç kilometre ilerde, bir ada üzerinde kurulmuş olan bu şehrin eşsiz bir limanı vardı. Akdeniz'in bütün kıyı ülkelerinden alınıp getirilen köleleri sürekli çalıştırıyorlardı. Mallarla dolu sandıkları gemilere yüklerler ya da gemilerdekini limana çıkarırlardı.

Tir Kralı I. Hiram (İ.Ö. 969-936), Kral Davut ile Süleyman'ın dostuydu. Hiram onlara Erez kütükleri, dülgerler, taş yontucuları gönderirdi. İ.Ö. 520 yılına doğru o kadar zenginleştiler ki, "kumsallardaki kumlar kadar gümüşe" ve "yollardaki at, katır ve eşek yükü kadar altına" sahiptiler. (Zekeriya 9; 3)

Şehir, dört kilometre uzunluğunda bir alana yayılıyordu; buna karşılık evler yüksekti. Adacığın üzerinde yirmi beş bin kişi rahatlık içinde yaşamaktaydı. Ama nüfus daha da çoktu. Çünkü karşıda, Eski Tir diye adlandırılan şehrin dolaylarında oturanlar da vardı. Nebukadnezar'ın burayı üç yıl kuşattığını (585 yılından 572 yılına kadar) biliyoruz ama ele geçirip geçirmediği bilinmemektedir.

Büyük İskender, Tir'in karşı koymasını ancak Eski Tir'i yok etmekle durdurabilmiştir.

Kartaca'yı da Finikeliler kurmuştur. (İ. Ö. 878) Anibal, bu tüccar ve denizci ulusun torunlarından biridir. Kartaca yüksek evleri ve dar sokaklarıyla Finike dehasının yarattığı bir şehirdir. Kartaca, Roma ile uzun bir savaşa girmiş, en sonunda tüccarlar güç karşısında boyun eğmek zorunda kalmışlardı. Yapılan kazılar, Kartaca sokaklarının dama taşı biçiminde yapıldığını ortaya çıkarmıştır. Bunlar, New York'taki gibi dik açıyla kesişiyordu. İ.Ö. 149 yılında, Kartaca'da yedi yüz bin kişi oturmaktaydı.

Kartacalılar, Akdeniz'in doğusuyla batısı arasında gidip gelen yolcuların ve tüccarların hareketlerini denetim altına almayı sağlayan bir yöntem uyguluyorlardı. Yabancı tüccarlar oraya çağrılır ve her zaman çok iyi karşılanırlardı. Ama, Batı Afrika'daki sömürgelerinde tüccar gördüler mi, bunları boyunlarına taş bağlayarak denize atarlardı.

Finikeliler birçok tanrıya tapmaktaydılar. Her şehrin bir 'Baal'i vardı. Tir'inkinin adı Melkarth'tı. Greklerin tanrısı Herkül kadar güçlüydü bu tanrı. Finikeliler, Babillilerden bereket tanrıçası İştar'ı almışlardı. Babil'deki kadınlar nasıl bekaretlerini tanrıçaya kurban ediyorlarsa, Bibloslu genç kadınlar da saçlarını Astarte'ye veriyor, kendilerini de tapınakta yolculara teslim ediyorlardı. Bir de çok korkulan bir tanrı vardı: Molok. Finikeliler, çocuklarını alevlerin arasına atarak bu tanrıya kurban ederlerdi. İ.Ö. 204 yılında Kartaca kuşatıldığı zaman, tanrı sitenin yardımına koşar umuduyla şehrin en iyi ailelerinin yüz çocuğu Molok tapınağında kurban edilmişti.

Mısırlılar gibi Finikeliler de ölülerine uzun süre dayanabilecek mezarlar hazırlarlardı. Başında Montet'in bulunduğu bir arkeoloji kurulu, 1921-1923 yıllarında Biblos yakınında Aşiram'ın lahitini bulmuştu. Lahitin üzerinde, bilinen en eski Finike yazısıyla bir belge vardı.

Finikeli tüccarlar her şeyden önce pratik insanlardı. Ne şairdiler ne de hayalci. Ticaretle uğraşmaktan, bir edebiyat

yaratmaya vakit bulamamışlardır. Zamanımıza çok az sayıda Finike metninin kalmış olması bu yüzdendir. Anıtları ya yok edildi ya da yıkılıp gitti. Mısır'da iklimin kuraklığı yüzünden papirüsler yüzyılların verebileceği zararlara karşı koyabilmiştir. Ama daha nemli olan Suriye kıyılarında bunlar yok olmaya mahkumdu. Finike'de taşlar üzerine kazılmış ancak on iki metin bulunabilmiştir. Tir'de, büyük Melkarth tapınağından hiçbir iz kalmamıştır. Şehirler yok olmuştur. Ortaya çıkartılan bazı sanat eserleri ise Mısır ve Babil heykelleriyle yakından ilgilidir.

Uzun bir süre, bu gözüpek denizcilerin camı, parayı ve çiniyi buldukları sanıldı. Hatta alfabeyi bile onların bulduğu kanısı yaygındı. Ama son zamanlardaki çalışmalar, Finikelilerin yalnızca başarılı bir taklitçi olduklarını ve uygarlık aracılığı yaptıklarını, bunun dışında hiçbir şey yaratmadıklarını ortaya koymuştur. Finikeliler başka ulusların sanat ve endüstri alanlarında yaptıkları şeyleri o zamanki dünyaya yaymışlardır, o kadar.

Aritmetik, ölçü ve ağırlık anlayışı, paralar, Babil'den gelmiştir. Mısırlılar, Finikelilerden çok daha önce cam ve çini tekniğini biliyorlardı. Sidon cam eşyaları çok daha sonraları dünya çapında bir üne ulaşmıştır. Alfabe ise Finikelilerden önce birçok Ortadoğu ulusunca geliştirilmiştir.

Finikelilerin, kendilerine büyük bir ün sağlayan kırmızı kumaşı bile icat ettikleri kesin değildir. Bu renkli maddeyi, sülük gibi kemiksiz hayvanların bezlerinden yapıyorlardı. Tir kırmızısı, çok zaman sanıldığı gibi parlak kırmızı değildir. Siyaha çalan mor bir renktedir. Pıhtılaşmış kan rengini andırır. Ama bu renge boyanan bir kumaş, belirli ışıklar altında kırmızı etkisi yaratır. Mısır kadınlarıyla Akdeniz dünyasının şık giyinen kadınları, Tir'den gelen kumaşları çok beğenirlerdi.

Büyük İskender, Tir'i 332 yılının temmuz ayında ele geçirdi. Bu, Finikelilerin daha önce başlamış olan düşüşünü birden hızlandırdı. Sekiz bin Tirli öldürüldü. Otuz bini de köle olarak satıldı.

İ.Ö. 64 yılında Pompei'nin konsüllüğü sırasında Arad, Sidon, Tir yeniden dirildilerse de Roma geleneklerini benimsediler. Finike dilinin yerini Yunanca ve Latince aldı. Yabancılarla evlenmeler çoğaldı, en sonunda bu gözüpek denizci ulus dünya sahnesinden silindi gitti.

PERSLER

ASSUERUS UYUMADIĞI ZAMAN

> İ.Ö. 480 yılında, Salamin Savaşı'nda önce kıyıya doğru yönelen Zurksez, ordusunu ve filosunu görünce gözyaşlarını tutamadı ve: "İnsan yaşamının kısalığı beni üzüyor. Yüz yıl sonra şu insanların hiçbiri yaşamayacak," dedi. (Herodotos)

Bildiğimiz tarih dönemi o kadar kısadır ki, en ilginç sorunlar, zamanın karanlığında kaybolmuştur. Yüzlerce ve yüzlerce bin yıl önce, gezegende tek bir insan türü vardı. Çevreye ayrı biçimlerde uyum göstermeleri sonucunda, 'homo-sapiens'in etkisi altında kaldığı kimyasal değişiklikler, çeşitli ırkları doğurmuştur. Dünya tarihi ancak son bölümünü bildiğimiz bin ciltlik bir kitaptır. Ve bu son kitapta biz Yakındoğu uluslarının kalkınmasını İndo-İran ya da Aryen ulusların sağladığını görürüz. Bunlar Orta Asya steplerinden, Güney Rusya'nın geniş ovalarından ve Baltık kıyılarından geliyorlardı. Eski efsaneler 'Airyana-Vaego' diye kaybolmuş bir ülkeden ve Buhara ile Semerkant yollarıyla İran'a gelen büyük sayıda göçebe göçmenlerden söz eder.

Tarihin ilk imparatorluğu olan eski Pers İmparatorluğu İ.Ö. 600-300 yılları arasında, üç yüz yıl süreyle bayındır bir biçimde gelişti. Bu dönem boyunca İran yüksek yaylasında ola-

ğanüstü ve çok ilginç bir serüven oluştu. Bundan 2000 yıl önce tarihi yapan bu ulusun ihtişamı, lüksü, inceliği ve zalimliğiyle, bazı Med ve Pers krallarının büyüklüğü karşısında insanın gözleri kamaşır.

Pers İmparatorluğu, Med Krallığı'nın yıkıntıları üzerinde yükseldi.

Nerden gelmişlerdi bu insanlar?

Bunların, Rusya'nın güneyinden geldikleri sanılmaktadır. İran'a yerleşmek için Kafkasya'yı aşmışlardı. Bazıları Hindistan'a doğru gittiler, ötekiler İran'da kaldılar. Göçebe olan bu insanlar çobandı. Atı onlar evcilleştirdiler. Yine onlar ve onların torunları, Babil, Asur ve Suriye İmparatorluklarını ellerine geçirdiler.

Bilinen ilk Med Kralı Dejoses, başkenti Ekbatan'ı bir tepe üzerinde kurup bir tapınak yaptırdı. Bu şehri yedi tane sur çevreliyordu. Birincisi som altından, ikincisi gümüşten, üçüncüsü kırmızı tuğladandı; ötekiler ise mavi, erguvan renginde, siyah ve beyaz tuğlalardan yapılmıştı. Bu eşsiz şehirden hiçbir şey kalmamıştır. Som altından duvar bir gün gelecek ortaya çıkarılacak mıdır? Ekbatan, kesinlikle şimdiki Hamad'ın bulunduğu yerde kurulmuştu. Kralın, ölümlülerin dışında bambaşka özde bir yaratık olduğu ileri sürülürdü. Onun huzuruna ancak soylu kişiler çıkabilirdi.

En önemli Med Kralı Siyaksar'dır. Bu kral, Ninova'yı yerle bir etti ve Sard'ı kuşattı. Ama, bir güneş tutulması kuşatanları da kuşatılanları da o kadar korkuttu ki iki devlet hemen barış yaptı. Krallar, insan kanıyla dolu iki tası birbirlerine verip bunları içtiler.

O dönemden, hiçbir taş, hiçbir yazı, kalmamıştır. Medlerin varlığını yalnızca birkaç sanat eseri ortaya koymaktadır.

İ.Ö. 585 yılında Astyage, babası Siyaksar'ın elinden kral asasını aldı. Ekbatan'da Med krallarının tahtına oturan Astyage, uzun süre egemenliğini sürdürme ve yaşamanın zevklerin-

den yararlanma kararındaydı. Bu kral, ülkesine debdebeli modalar ve akıl almaz bir lüksü yerleştirdi. Pantolonu Medler bulmuştu. Erkekler pantolonlarını süslerle bezediler. Kadınlar tenlerine büyük bir özen gösteriyorlardı. Boyalara da mücevherlere de çok düşkündüler. Steplerden çıkagelen göçebe kabilelerin sürekli saldırılarına hedef olan böyle bir ülkede, atlar binicileriyle ayrılmaz bir bütün olduğundan, Medler atlarının başlarına renk renk zırh başlıkları takıyorlardı. Eşsiz başkent Ekbatan'da bayramlar birbirini izliyordu.

Bu gibi debdebeler, her zaman felaketin belirtisidir. Gücün en yüksek noktasına ulaşan insan ölçü kavramını yitirir. Yıldızlara bakarak gelecekten haber verenler, Astyage'ye, Mandan'ın bütün Med ülkesinde egemenlik süreceğini açıklayınca, o da bir uydu devletin kralı olan Kambiz adındaki bir Pers'i kendine damat olarak seçti. Bütün Medler gibi Persleri hiç önemsemeyen Astyage, böylece doğacak çocuktan kolayca kurtulabileceğini düşünüyordu. Bir gün Mandan'ın Sirüs adı verilen bir çocuk dünyaya getirdiğini duydu; mabeyincisi Harpage'ye çocuğu öldürtmesini buyurdu. Ama Harpage çocuğu Ekbatan'ın kuzeyinde, sert rüzgarların estiği yüksek ovalarda yaşayan bir çobana teslim etti. Zamanının en büyük devlet adamı olan geleceğin kralı işte orada büyüdü.

Herodotos'un anlattığı ve bize kadar ulaşan Harpage ile Astyage'nin hikayesi korkunçtur. Mabeyincisinin Sirüs'ü öldürmeyerek buyruklarına karşı geldiğini öğrenen Astyage, Harpage'nin oğlunu öldürttü. Sonra da babasını sofrasına çağırdı. Şölen arasında yemek olarak öldürülen çocuğun başını getirdiler. Harpage soğukkanlılığını yitirmedi ve Sirüs'ün büyümesini bekledi. Onu gizlice Med Krallığı'na getirdi ve tahtı ele geçirmesine yardım etti. Sirüs'ün, düşük ve tutsak Kral Astyage'ye özgürlüğünü geri verip onurlu bir yaşam sürmesini sağlaması, büyüklüğünü gösterir.

Med İmparatorluğu Perslerin eline geçmişti. Medler gibi

İndo-Avrupa kökenli olan Persler, Anzan dolaylarında Elam'ın güneyine yerleşmişlerdi. Başkentleri Sus'ta Akademenid sülalesi egemendi. Akademenidler, adlarını İ.Ö. 700-675 yılları arasında tahta oturmuş olan Pers Kralı Akamenes'ten almıştır. Bu kralı, Teispes, I. Sirüs, I. Kambiz ve II. Sirüs izledi. Sus'un 500 kilometre güneydoğusunda Akademenidlerin, 'Perslerin kamp yeri' anlamına gelen Pasargad adında eski bir kaleleri vardı. İkinci Sirüs'ün egemenliği, Pers tarihinin başlangıcını gösterir.

1928 yılında E. Herzfeld, Pulvar ırmağının ve Nader-Süleyman köyünün yakınında yaptırdığı kazılarda, Pasargad kral sarayının kalıntılarını ortaya çıkarmıştı. Aynı yerde Erich F. Schmidt, bir kalenin toprakaltı yapısını uçaktan belirledi. Yine aynı yerde ne hava değişikliklerinin ne de yüzyılların yok edebildiği Sirüs'ün mezarı duruyordu. Eskiden mezarı bir park, sütunlu bir avlu ve büyük bir duvar çevrelemekteydi. Bir sütunun üzerinde çivi yazısıyla şu söz bulunmaktadır: "Ben Akademenidlerden Kral Sirüs'üm." Mezar boştu; Sirüs'ün ölüsünü barındıran altın lahitin içindekiler çoktan yok olmuştu.

Ekbatan'da egemenliğini kuran Sirüs, daha sonra bütün Med ülkesini elinin altına aldı. Bu olay Pers İmparatorluğu'nun kuruluşuyla aynı zamana rastlar. Perslere göre Sirüs, güzellik ülküsünü temsil ediyordu. Belki de uyruğu onu sevdiği için güzel buluyordu; kim bilir? Plütark'ın belirttiğine göre Persler kemerli burnu beğenirlerdi. Her halde Sirüs'ünkü de kemerliydi. Sirüs üzerine pek az şey bilinmektedir. Ksenofon'un "Sirüs'e Övgü"sünde söylediği şeyler tarihsel bir biyografiden çok, krallığın ve Grek felsefesinin açıklanmasıdır. Ksenefon bunu, Pers prensi genç Sirüs için yazmıştır. Dostu Sokrates'in öğretilerinin etkisi bu kitapta açıkça görülür.

Güçlü bir ordu kuran Sirüs, Lidya'yı ve onun başkenti Sard'ı ele geçirmişti.

Sirüs'ün zaferlerle sonuçlanan savaşları, siyasal tutumu-

nın büyüklüğü ve ustalığı, insanlık tarihinde yeni bir dönem açmıştır.

Kariye, Lisiye ve İonya, Sirüs'ün komutanlarına boyun eğdiler. Krallığın doğusunda, Sakaların sürekli saldırılarının tehdit ettiği eyaletlerin savunma durumlarını örgütledi. Baktriyan'a, Sogdiyan'a ve Marjiyan'a gücünü kabul ettirdi. Şimdiki Semerkant'ın kuzeyindeki Yaksartes'in kıyıları üzerinde Kireskata adındaki sınır kalesini yaptırdı. Sonra Kral Nabonid'den hoşnut kalmadığı için Babil'i ele geçirdi. Halkın alkışları arasında Sirüs, İ.Ö. 29 Ekim 539 tarihinde eski başkente girdi. Tutsak Yahudileri salıverdikten sonra Babillilerin tanrısı Marduk'a kurbanlar kesti. Batı Asya'da Samilerin egemenliği bin yıl engellendi.

Pers İmparatorluğu, yakın Roma antikitesinin en büyük devleti durumuna gelmişti.

Sirüs, krallığı içinde yaşayan halkların benimsedikleri dinlere karşı büyük hoşgörü gösterdi. Tanrılarına saygı duyuyor, putlarının önünde eğiliyor, tapınakları onarıyor ve heykellerin önünde günlük yaktırıyordu. Yenilgiye uğrayanları öldürecek yerde, onları kendine bağlamaya çalışıyordu. Büyük İskender'den önce Sirüs, Batı Asya'nın en büyük adamıydı.

Kendine bağlı olan uluslar onu çok seviyorlardı. Babil'i ele geçirdiği zaman halkın büyük bölümü Sirüs'ü hemen benimsedi. Başkenti savunmakla görevlendirilen Belzazar'ın ordusu çözülmüştü. Sümerliler, Akadlılar, prensler ve generaller onun önünde eğiliyorlar, ayaklarını öpüyorlardı.

Sirüs, başkenti Ekbatan'da ölmedi. İ.Ö. 530 yılında Masajetlerin oklarıyla can verdi. Masajetler, Sitler tarafından Türkistan steplerinden kovularak İran'a giren korkunç atlılardı.

Günümüzün devlet adamlarının Sirüs'ten öğrenecekleri çok şeyler vardır. Sirüs, bundan 2500 yıl önce yaşamıştır. Ama ülkeleri yönetenlerin erdemlerinin o zamandan bu yana geliştiği pek söylenemez. Ünlü Krezüs, Lidya Kralı'ydı. Altın ma-

denlerinin işletilmesiyle dillere destan bir zenginlik içindeydi. Başkenti Sard, sanat ve düşünce merkezi olmuştu. Krezüs, Filozof Solon'a bu kadar zenginlik ve mutluluk üzerine ne düşündüğünü sorunca, Solon, yaşam sağlam temellere dayanmadığı sürece kimsenin kendini mutlu göremeyeceği karşılığını vermişti. Sirüs, Sard'ı ele geçirince Persler, Krezüs'ü diri diri yakılma cezasına çarptırdılar. Ölmeden önce Solon'un sözlerini hatırladı. Bunu duyan Sirüs, ondan bir açıklama yapmasını istedi. Krezüs her şeyi anlattı. Sirüs, yenilgiye uğrayan kralı serbest bıraktı; ona epeyce toprak verdi, sarayında kendisine önemi bir iş teklif etti ve onu özel danışmanı olarak yanına aldı. Krezüs, Perslerin kralına, sonra da onu izleyen krala otuz yıl hizmet etti.

Sirüs'ün oğlu Kambiz, modern bir diktatörü akla getirir. İlkönce kardeşi Semerdis'i öldürtmekle işe başladı. İmparatorluğunu Nil'e kadar genişletti ve bütün tutsakları öldürttü. Kambiz'in Mısır tanrılarını yok ettiği söylenir. Kral mezarlarını yağma ederek mumyaları aldı. O çağda böyle bir şey yapmak en kutsal şeyleri çiğnemek demekti. Kambiz, Mısırlıları batıl inançlarından kurtarmak istiyordu. Yaşlandığı sıralarda kendinden çok sonraları yaşayan Roma İmparatoru Neron'u andıran davranışlara yöneldi. Karnına bir tekme indirerek kız kardeşini öldürdü. Ardından da karısı Roksana'yı öldürttü. Bir okla oğlu Preksapes'i çok ağır bir biçimde yaraladı. Gönlünü eğlendirmek için de on iki Pers soylusunu diri diri gömdürmek için buyruk verdi. Krezüs'ü ölüm cezasına çarptıran Kambiz, sonra hemen pişman olarak hıçkıra hıçkıra ağladı. Ama buyruklarının yerine getirilmediğini öğrenince yine öfkelendi. Bir başkaldırı, bu kaçığın egemenliğine son verdi.

Bağnaz bir din adamı, Kambiz'in öldürttüğü Semerdis'in kendisi olduğunu ileri sürdü. İkinci bir devrimle bu adam da devrilerek iktidar Dariüs'e geçti.

Dariüs'ü, Yunan tarihinden tanıyoruz. Maraton'da yenilgi-

ye uğrayan odur. (İ.Ö. 490) Herodotos bu yenilgiyi şöyle açıklar: Dariüs bir kadının öğütlerini dinlemiş. Bir avlanma sırasında kral atından yere atlarken ayağı burkulmuş. O çağda Mısırlı doktorlar çok ünlüymüş ama, kralın ayağı öyle kötü durumdaymış ki, bütün çabalarına rağmen kralı iyileştirememişler. Başarı sağlayamadıkları gibi, kralın ayağını iyileştireceğiz diye daha da kötü bir duruma getirmişler. Dariüs bu yüzden yedi gece uyku uyuyamamış. Krotonlu Grek doktoru Demosed'in ününü duyarak onu çağırtmış. Doktor geldiği zaman yırtık elbiseler içindeymiş. Yeteneklerini öğrenince Dariüs'ün kendisini Pers ülkesinde alıkoymasından korktuğu için doktorluktan anlamadığını söylemiş. Bunun üzerine Dariüs kırbaçlar ve sopalar getirtip direniş gösterdiğinde kendisini kamçılatmakla tehdit etmiş. Bu Demosed'e yetmiş de artmış bile! Demosed kralı iyileştirmiş. Kral da buna karşılık doktora iki tane eşsiz altın gerdanlık armağan etmiş. Demosed böylece çok büyük bir ün kazanmış. Ama Pers Kralı'nın sarayında vatan özlemi içindeymiş hep. Perslerle Yunanlılar müttefik olsalardı, Demosed zorluk çekmeden vatanına dönebilirdi. Oysa iki ülke birbirlerine düşmandı.

Dariüs'ün karısı göğüs kanserine yakalanmıştı. Kadın önce bunu saklamaya çalıştı; ama durumu gittikçe kötüleştiğinden Demosed'i çağırdı. Yunanlı doktor kraliçeyi bir şartla iyileştireceğini söyledi: Kocasını Yunanistan'a saldırtıp ülkeyi egemenliği altına alması için onu kandırması gerekecekti. Kraliçe Atossas iyileşti. Bir gece kralın dairesinde kocasına şunları söyledi: "Hellad'a doğru yola çık! Spartalı, Argoslu, Atinalı, Korentli hizmetçilerim olsun istiyorum. İyi bir danışmanın var; Yunanistan'ı çok iyi tanıyor. Bu adam doktorumuz Demosed'dir."

Kral, karısının isteğine uyarak Yunanistan'a karşı savaşa girdi. Bu savaş Maraton yenilgisiyle sona erdi. Şunu da ekleyelim ki, anlattığımız olaylar o çağdaki yaşayan Greklerin yorumudur.

Ama bu, büyük kralın egemenliğinin yalnızca bir yönüdür. Dariüs, Asya'nın batısında çok geniş Pers İmparatorluğu'nu yeniden örgütledi. Birçok eyalette patlak veren büyük başkaldırıları ezdi, krallığa bağlı memur kadrolarını yeni baştan düzene koydu. Aramca, devletin resmi dili oldu.

İ.Ö. 520 yılında Zagros dağlarında Babil'den Ekbatan'a giden kral yolunun üst yanındaki kayalığı heykellerle süsledi ve üzerine yazılar yazdırdı. Behistun yazılarının ve kabartmalarının büyük bir özelliği vardır. Bunlar, yoldan görülebilecek kadar yukarıya yazılmış ve işlenmiştir. Gerçekten de Dariüs, çağından çok daha ileri görüşlüydü. Anıt, gelecek yüzyıllara kalması düşünülerek yapılmıştı. 2500 yıl boyunca sular dik kayanın üzerinden akıp durdular ama, kayanın üzerindeki yazılar olduğu gibi kaldı. Pers, Elamit ve Babil dillerinde yazılan bu yazılar hâlâ kolayca okunabilmektedir.

Dariüs, tarihin tanıdığı en büyük krallardan biri, olağanüstü bir örgütçüydü. Alabildiğine geniş olan Rusya'ya saldırdığı zaman Napolyon gibi bir yanlışlığa düşmedi. Hem büyük bir ordu komutanı hem de bilgeydi. Ordusu Boğaziçi'ni, Trakya'yı sonra Tuna'yı aştı. Hiç tanımadığı bir ülkede, 70.000-80.000 kişilik ordunun başında, kendi eyaletlerine durmadan saldırılarda bulunan step atlıları Sitlerin akıllarını başlarına getirmek için yola çıkmıştı. Daha Dniester'e gelmeden susuzluk sıkıntısı çeken Pers ordusu, geri çekilme buyruğunu aldı. Yiyecek ve silahlarla hastaları geride bırakan ordu, bitkin bir durumda yeniden Tuna'yı geçti. Dariüs, Sitleri kesin bir yenilgiye uğratmaktan vazgeçmişti. Afganistan'ı geçerek İndüs vadisine geldi, milyonlarca insanı imparatorluğuna kattı ve büyük bir yağmaya girişti.

Kendi ailesinin yetişmiş olduğu Persis bölgesinde Persepolis adlı yeni bir başkent kurdu. Pasargad'ın güneybatısının 40 kilometre ötesinde, şimdiki Şiraz'dan bir o kadar uzaklıkta kurulmuş olan bu şehrin kalıntılarını, 1931-1943 yılları arasın-

da Chicago Üniversitesi adına Ernst Herzfeld ortaya çıkarmıştır. 1935'ten 1937'ye kadar yapılan kazıları Erich F. Schmidt yönetmiştir. İki arkeolog, çok büyük yapay bir tepe bulmuşlardı. Dariüs'ün egemenliği sırasında İ.Ö. 518'de başlayan inşaat İ.Ö. 460 yılında bitirildi. Burada Kserses ve Artakserses'in egemenlikleri sırasında elli sekiz yıl süreyle çalışıldı. Aslında burası kralın oturması için yapılan bir alt yapıydı. Çok büyük saraylar, bin kişilik bir salon, Dariüs'ün ve ondan sonra gelen Kral Kserses'in haremindeki kadınların oturduğu daireler, haremağalarının daireleri, yönetim örgütünün yapıları, hizmetçi ve uşakların barınakları, depolar, su depoları, mezarlar vardı. Geniş bir yeraltı şebekesi, içme suyu bakımından sarayın bütün ihtiyacını karşılıyordu. Herzfeld tepenin kuzeydoğusunda Elam diliyle yazılmış 30.000 tablet buldu. Chicago Üniversitesi'ne götürülen bu tabletler sınıflandırıldı ve uzmanlar çözümleme işine giriştiler. Bunların çoğu muhasebe belgeleridir. Yani, yapı işleriyle ilgili faturalar, hesaplar gibi şeylerle ilgilidir.

Yunanistan'ı ele geçirme teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra Dariüs, Greklere karşı yeni bir savaşa hazırlandı. Birçok dil konuşan milyonlarca insanın ve dünyanın en büyük krallığının başında bulunan Dariüs için, Maraton yenilgisi basit bir engeldi yalnızca! Yeni bir saldırının hazırlıklarına başladığı sırada İ.Ö. 486 yılında öldü.

Sağlığında Dariüs Persopdi'nin yakınında Namşi Rustem kayalığında kendisine bir mezar kazdırmıştı. Daha sonra gelen krallar da onu örnek aldılar. Antikiteden bize kalan en ilgi çekici metinlerden biri, Dariüs'ün mezarının bir duvarında bulunan şu yazıdır: "Büyük bir tanrıdır Ahura Mazda ve bu eseri yapmıştır. İşte, görülen şu eseri Ahura Mazda'nın isteğine uyan ben işte böyleyim: Doğru olanı severim, doğru olmayandan nefret ederim. Ve güçlünün zayıfı ezmesini istemem...'

Dariüs'ü izleyen kralı İncil'den tanıyoruz. Assuerus. Başkenti Sus'tur. Ester'i de kraliçe yapmıştır. Eski Ahit'lerin As-

suerus'una Herodotos, Kserkses adını vermiştir. Assuerus da Sirüs gibi uzun boylu ve güçlü bir adamdı. Güzel erkekler genellikle kendilerini beğenmiş olurlar ve kadınının hilesine başkalarından daha çok yenilirler. Assuerus'un bir haremi vardı. Buradaki kadınlar birbirlerini kıskanıyorlardı. Assuerus hangisini en çok beğendiğini, hatta kadınlar arasında böyle birinin bulunup bulunmadığını bilmiyordu. Sus sokaklarında halk, saraydaki rezaletlere ve kral üzerine anlatılan hikayelere gülüyordu. Yaşamı sürekli eğlenceler içinde geçiriyordu. Çok büyük yapı işlerine girerek büyük yatırımlar yapmaktaydı. Salamin yakınında donanmasını Grekler yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine Persler Asya'ya çekilerek Avrupa siyasetinde bir rol oynamaktan vazgeçtiler. Assuerus, yirmi yıl süren krallığından sonra öldürülerek can verdi. Şatafatla gömüldüğü zaman durumdan herkes memnundu.

Sirüs ile Dariüs geniş Pers İmparatorluğu'nu kurdu. Kserkses bunun mirasına kondu ve çılgınlıklarıyla onun yol almasını sağladı. Daha sonra gelenler de düşüşü hızlandırmaktan başka bir şey yapamadılar. Cinayetler birbirini kovaladı.

Kserkses'i öldüren adamı, kral Artakserses öldürttü. II. Kserkses'i üvey kardeşi öldürdü. O da II. Dariüs tarafından ortadan kaldırıldı. Durmadan kan akıyordu. II. Dariüs, korkunç bir zalimlikle bir başkaldırıyı ezdi. Karısını öldürttü ve annesini, kardeşlerini, kız kardeşlerini diri diri gömdürdü. II. Artakserses oğlunu öldürdü ve Oksus adındaki başka bir oğlunun kendisini öldürmeye hazırlandığını öğrenince üzüntüsünden öldü.

Oksus, yirmi yıl tahtta kaldı ve bir generalin zehirlemesiyle can verdi. Geniş Pers İmparatorluğu, kıyımlar, başkaldırılar, zalimlikler, gözyaşları ve kan ortasında çöküp gitti.

Büyük İskender, içerden çürümüş olan bu yapının kalıntısını da yerle bir ediverdi. Tarihin bu dönemi çekicidir. İ.Ö.

333 yılının Kasım ayında Akamenidler sülalesinin son kralı olup 'Kodomnos' adıyla anılan üçüncü Dariüs, İssus yakınında İskender'in ordusuyla karşı karşıya geldi. 30.000-40.000 Persli, 20.000 Makedonya piyadesi ve 5.000 atlısıyla çarpıştı. İskender, birliklerinin ustaca bir manevrasıyla ve özellikle şu yüzden zaferi kazandı: Büyük İskender, kendi sürdüğü arabasındaydı ve kaçmakta olan Dariüs'ün üzerine saldırıyordu. Dariüs'ün askerleri şaşkın bir durumdaydılar. Savaşın sonunda Grek ordusundan 450, Perslerden ise 5.000 asker ölmüştü. Bu gerçeğe en yakın sayıdır. Grek tarihçilerinin verdikleri sayılar ise fanteziden başka bir şey değildir. Bu tarihçiler 600.000 Pers askerinin öldüğünü söylemişlerdi. İskender'in kazandığı parlak zaferi, Grekler kendi ihtiyaçları yararına kullandı. Dariüs annesini, karısını, kızlarından ikisini, savaş arabasını, mücevherlerini ve bütün zenginliklerini çadırında bırakarak kaçtı. Grek tarihçilerine inanılacak olursa, İskender Dariüs'ün yakınlarına çok iyi davranmış, düşmanının kızı Roksand ile evlenerek büyüklük göstermiştir.

Pers ülkesi yok olmuştu artık. Bununla birlikte, tarihiyle ilgili kırıntılar bize kadar ulaşmıştır. Bilginler taşları inceleyerek bu ülkenin sırlarını çözmeye çalışmaktadır. Yenenler, yenilenlerden daha büyük ve daha soylu olurlarsa, bir ulusun ve onu yönetenlerin yok olması yakın demektir. Kaçan Dariüs'ü kendi subaylarından biri öldürdü. İskender, onun katillerini ölüm cezasına çarptırdı ve Persepolis'te gömülen Dariüs için tören yaptırdı. Bu gömme töreni o kadar büyük olmuştu ki yüzyıllarca sonra Ortadoğu'da hâlâ söz ediliyordu. Binlerce Persli, İskender'e hemen boyun eğdi. Gücü, gençliği ve yüce gönüllüğü onları çok etkiledi. En büyük iki Pers kralı Sirüs ve Dariüs'ten daha büyüktü İskender...

KRALLAR ÖLÜR BÜROKRASİ KALIR

"Yeryüzünde en üzücü şey nedir? Ve Ahura-Mazda karşılık verdi: En üzücü şey, ey Zaratustra; haklı bir kişinin karısı ya da oğlu tozlu bir yola getirildiği ve tutukluların gözyaşları döktüğü zamandır." (Avesta Vendidat'ın 3. Bölümü)

I. Dariüs'ün (52-485) egemenliği sırasında, imparatorlukta yirmi eyalet vardı. Bunlar Satrapların vali yönetimi altındaydı.

O dönemde imparatorluk en yüksek yayılma noktasına ulaşmıştı: Mısır ve Filistin, Finike, Frigya, İonya, Kapadokya, Kilikya, Asur'a kadar Ermenistan, Babil, Medya şimdiki İran Afganistan, Bulicistan, Hindistan, Sogdiyan ve Baktriyan, bu imparatorluğa bağlıydı. Orta Asya steplerine kadar uzanıyordu. Daha önce hiçbir kral böyle birçok ulusu bir araya getiren imparatorluğun başında bulunmamıştı. Toplam olarak imparatorlukta elli milyon kadar insan yaşıyordu. Bununla birlikte Akamenidlerin beşiği Persis bölgesinde oturan saf kan Perslerin sayısı 500.000'i geçmiyordu. İki yüzyıl süreyle eski dünyaya yasalarını kabul ettirenler işte bu Perslerdir.

Hint-Avrupalıların teni açık, kafatasları uzundur. Bunlar, Avrupa uluslarının çoğunun ataları oldular. Güney Rusya'dan gelen bu insanlar, Kafkasya'yı aşmışlardır.

Pers İmparatorluğu'nda birçok dil konuşulurdu ama Dariüs'ün egemenliği sırasında Sanskritçeye yakın olan eski Pers dili benimsendi.

Persler, Babillilerin kullandığı üç yüz hecesel işaretten otuz altı tane çivi yazısı karakteri seçtiler. Ama asıl uğraşları savaş, av ve haremdi. Yazı yazmak aşağılık bir şeydi onlar için. Bir Pers edebiyatı olmayışı buradan gelmektedir. Yalnız sözlü olarak kuşaklardan kuşaklara geçen büyük peygamber-

lerin tarihiyle, birkaç yazı zamanımıza kadar ulaşmıştır. Greklerin ZOROASTR diye adlandırdıkları Zaratustra (Zerdüşt) Aryenlerin vatanı, efsane ülkesi Aryana-Vajeo'da yaşıyordu. Öğrencileri onun yasalarını ve yakarışlarını not ettiler. Daha sonraları Zaratustra'nın bu kutsal kitabına metin ve açıklama anlamına gelen Zend-Avesta adı verildi.

Romalı tarihçi Plin, Zaratustra'nın yazılarının aslında iki milyon mısradan kurulu olduğunu yazar. Pers geleneğine göre on iki bin dana derisi üzerine altın harflerle yazılan eser, Persepolis Kitaplığı'nda saklanıyordu. Bunlar, Büyük İskender'in askerlerinin çıkarttığı yangında yok oldu. Yalnız bir kitapla birkaç parça kurtarılabildi.

Ne zaman yaşadı Zaratustra? Arkeologlara göre İ.Ö. 700 yılına doğru, Greklere göre ise 5500 yılında. Onunla ilgili olarak az şey bilinmektedir. İran'ın doğusunda ya da Baktriyan'da doğduğu sanılıyor. O da İsa gibi çöle çekildi ve bir süre insanlardan uzak yaşadı. Şeytan onu baştan çıkarmak istediyse de başaramadı. Zaratustra ile alay ettiler, kendisine baskı yaptılar ama o daha güçlü çıktı. Öldükten sonra bir ışık halesiyle göklere yükseldiği görüldü.

Zaratustra'ya göre yeryüzü altı çeşitli dönemde yaratılmıştır. Bütün insanlar başlangıçta bir çiftten gelirler. Dünya cenneti de bir gerçektir.

Eski Ahit'in peygamberleri gibi Zaratustra üstün bir tanrıya inanıyordu. Yeni bir dinin kurucusu olan bu kişi, her şeyin Hint-Avrupalıların taptığı doğal tanrıların iradesine bağlı bulunduğu bir çağda dünyaya gelmişti. Eski İran'da oturan Aryenlerin tanrıları gibi görünmez tanrılardı. Ama, monoteizm (tek tanrı kavramı) bilinmiyordu.

Zaratustra'dan önce dinle ilgili uygulamalar müneccimlerin tekelindeydi. Önceleri bunlar din tutkusunun özellikle güçlü olduğu Batı İran'daki bir Med kabilesinin üyeleri arasından çıkardı. Bugünkü Tahran'a oldukça yakın bir yerde bulu-

nan Raga şehri, bir dinsel devletin merkeziydi. 'Büyü' kelimesi önce çok eski bir İran inanışını nitelendiriyordu. Müneccimler büyücü değil, rahiptiler. Herodotos, onların bulunmadığı bir yerde kurban kesilmesinin yasak olduğunu söyler. Müneccim dinsel şarkılar söylerdi. Başta yılanlar ve kuşlar olmak üzere, hayvanların kurban edilmesi onların işiydi. Müneccimler öldükten sonra, eski İranlılar gibi balmumuna bulanarak gömülmezdi. Yenilmeleri için köpeklere ve akbabalara atılırdı. Zaratustra, müneccimlerin rakibi olmasına rağmen, aradan bir süre geçince müneccimlerle karıştırıldı. Daha sonra aradaki düşmanlık ortadan kalktı ama rahiplerin ölülerinin sergilenmesi geleneği sürdürüldü. Hindistan'da yaşayan ve Zaratustra dinine bağlı müneccimlerin eski düşmanları olan 90 milyon Parsi bugün de ölülerini ne yakarlar ne de gömerler. Onları sessizlik kuleleri adını verdikleri kulelere bırakırlar, akbabalar saldırıp paramparça eder. İran'da bile, Zaratustra'ya bağlı olanların sayısı on bini geçmez.

Pers tapınağında Mitra ve Anahita'nın büyük bir yeri vardır. Başlangıçta Mitra bir Hint-Avrupa savaş tanrısı, Anahita da bereket tanrıçasıydı.

Zaratustra, İ. Ö 700 yılına doğru Med ülkesine gitmiş, onların hayvan biçiminde tanrılara ve daha birçok tanrıya taptıklarını görünce şaşırmıştı. Müneccimlerin ve halkın saflığından yararlanarak yaşayan rahiplerin baş düşmanı olan Zaratustra, ışık ve gökler tanrısı Ahura-Mazda'yı tek tanrı olarak ilan etti. Ahura-Mazda hemen karanlıkların güçlerini temsil eden kötülük ruhu Ahriman-Angramanyu'ya karşı savaşmaya başladı. İyi ile kötü en eski zamanlardan beri karşı karşıya gelmektedir. Amaç, dünya üzerinde üstünlük kurmaktır. Bununla birlikte Hint-Avrupa şeytanı Ahriman, yapıcı bir ruh olması bakımından ayrılık gösterir. Ahriman kişisini yaratırken, Zaratustra kötülüğün özünü ve kökenini tanımlamaya çalışır. Ahura-Mazda'yı Ahriman'dan bir dünya ayırır. Onları birbirine hiçbir

şey yaklaştırmaz: "Ne düşünce, ne doktrin, ne irade, ne kelimeler, ne olaylar, ne ruh."

Peki, Zaratustra eski doğal tanrılara hangi rolü veriyordu? Onları "deava"larla, yani şeytanlarla kaynaştırıyordu. Bunlar arasında her halde Mitra ile Anahita da bulunmaktaydı. Ahriman'la birlik olan bu tanrılar insanın ahlakını bozdu.

İnsan, Ahura-Mazda ile Ahriman arasında savaşa katılmış durumdadır. Seçme hakkına sahiptir, ya birinin ya da ötekinin yanında yer alacaktır. Öldükten üç gün sonra, yaşayanlarla ölüleri yargılamakla görevli mahkemenin karşısına çıkana kadar bu böyle sürüp gidecektir. İmansızlar, düzenciler, kötüler, bitip tükenmek bilmeyen azaplar çekecek, iyiler ve doğrular ise bağışlanarak sonsuzluğa erecektir.

Tek tek her kişiyi yargılayan bu mahkemenin dışında Zaratustra dini, dünyanın sonunu belirleyen kıyamet gününü de öngörür. Işık, karanlıklara üstün gelir ve cennette buluşan iyiler Ahura-Mazda'nın yanında yer alırlar. Zaratustra'nın Avesta'da açıkladığı öğreti, insana üç görev yükler. Kötüyü iyi yola yöneltmek, düşmanı kendine dost yapmak ve bilgisize doğruyu öğretmek.

Ahura-Mazda'nın Ahriman üzerindeki son zaferi, Zaratustra öğretisinin özelliğidir. İyilik-kötülük ikilemine rağmen Zaratustra öğretisinin tektanrıcı olduğu açıktır. Zaratustra'ya görünen tanrı göklerin ve yeryüzünün, rüzgarların, bulutların, suyun, gezegenlerin, yıldızların sahibi; bitkilerin, hayvanların ve insan ruhunun tek yaratıcısıdır. Zaratustra, heykelleri ve tapınakları kabul etmez. Ahura-Mazda'nın hiçbir zaman tapınağı olmamıştır. Pasargades ile Persepolis kalıntılarında tapınma yeri diye bir şeye rastlanmamıştır.

Zerdüşt dininin dahi kurucusu Zaratustra'nın öğretisinden ne kalmıştır geriye?

Bu hiçbir zaman ulusal bir din olmamıştır. Herkes kendine uygun gelen tanrıyı seçmekte özgürdü. Büyük İskender'in

Persepolis'i yok edişi eski İran'ın siyasal tarihine son vermişti ama Perslerin ve Medlerin ruhu yaşadı. Bunun doğu dinleri üzerindeki etkisi daha sonra Batı dinlerinde de görülecektir.

Zaratustra, öğretisini İsa'dan 700 yıl önce, Muhammed dinsel örgütlerini İsa'dan 700 yıl sonra yaydı. İki din arasında İsa'nın dini yer alır.

Perslerin kralı, geniş bir imparatorluğun başındaydı. Ona baş eğmiş krallıkların hükümdarları, uydularıydı. "Krallar kralı" sanı buradan gelmektedir. Tek hükümdar olan bu kralın kararlarını eleştirmeye kimsenin hakkı yoktu. Bu kurala karşı gelmek, kendi ölüm kararını imzalamak demekti.

Kralın birçok karısı ve sayısı belirsiz nikahsız kadını vardı. Grekler, "yılda ne kadar gün varsa o kadar kadın" diyorlardı. Kadınların hiçbiri kralın yatağını bir defadan çok paylaşmazdı. Kral, bir kadından hoşlanıp onunla daha çok ilişki kurarsa o zaman başka tabii... Ester'le ilgili kitabın 12. bölümünde şu bilgi verilmektedir: "Ester oraya akşamı gidiyordu. Ertesi sabah da nikahsız kadınların gardiyanı ve kralın haremağası Şaaşgaz'ın gözcülüğü altında kadınların ikinci evine geçiyordu."

Gelecekte hareme yerleşecek olan kadınlar, daha önce bir çıraklık dönemi geçirirlerdi. Bu dönem sırasında tuvaletlerine özen gösterirler, altı ay mürrisafi yağı, altı ay da çeşitli güzel kokular sürerlerdi.

Herodotos'un anlattığına göre soylu Perslerin dört nikahlı karısı vardı. Ama bunun dışında birçok nikahsız kadına da sahiptiler. Bir kadın topluluğu, ileri gelen soylularla savaşa birlikte giderdi. Kralın nikahsız karıları arasında birçok yabancı kadın da bulunurdu. Sirüs'ün ve Kambiz'in hareminde Med ve Mısır prensesleri vardı. Sirüs'ün eşlerini kendi sarayına aktaran I. Dariüs, kendinden önceki kralın kızları Prenses Atossa ve prenses Artiston ile evlenmişti. Onun kardeşi Kserkses'i dünyaya getirdi. II. Artokserkses ise kendi kızlarından ikisini nikahsız kadın olarak haremine aldı.

Kralın haremi, hadımağalarının denetimi altındaydı. Babil her yıl haraç olarak, hadım edilmiş 500 erkek çocuğu verirdi. Saraya gönderilen bu çocuklar orada kadınların hizmetinde çalışırlardı. Hadımağaları zamanla, kadınlarla kralın çevresindekilerin üzerinde büyük bir etki yarattılar. Entrikalar kuruyor, komplolar hazırlıyorlardı. Saraydaki varlıkları korkunç bir durum olmuştu. Kralları deviriyor, saray içindeki başkaldırıları düzenliyor, istediklerini öldürüyor ya da öldürtüyorlar, kralın hareminde bulunan kadınlar arasındaki kıskançlık ve anlaşmazlıklardan yararlanarak kendilerine çıkarlar sağlıyorlardı. Daha sonraları Pers imparatorluğunda cinayetler ve başkaldırılar, tahtı ele geçirmek için kullanılan yollar oldu. Kralların çok büyük bir ordusu vardı. Değişik ve birbirleriyle bağlantısı olmayan unsurlardan kurulu ordu, kralın egemenliğini sağlıyordu. Ama kralların güvendikleri bu büyük ordu onların yok olmasına yol açtı. Herodotos'a göre Kserkses'in, Yunanistan'ın alınması için gönderdiği ordu 170.000 askerden kuruluydu. Alışılagelmiş abartmaları bir yana bırakarak savaşa katılan Pers askerlerinin 17.000 olduğunu kabul etsek bile, bu güç o dönem için hiç de küçümsenecek şey bir sayıda değildir. Aralarında birlik olmayan değişik unsurlardan oluşmuş bu ordu, bozgundan sonra dağılabilirdi. Oysa düzenli bir biçimde geri çekilmesi, Pers askerlik biliminin yetkin olduğunu gösterir.

Kral, en yüksek yargıçtı. Ağzından çıkan söz yasaydı. Devlet düzeni mutlak krallıktı. Ömür boyunca göreve getirilen yargıçlar, adaleti kral adına uyguluyorlardı. Görevleri babadan oğula geçiyordu. Yargıçlar ancak bir cinayet işlediği ya da bazı kişilerden para alarak çıkar sağladığı zaman görevinden alınıyordu. Pers mahkemeleri yalnız cezalar değil ödüller de veriyordu. Kambiz, bir yargıcın diri diri derisini yüzdürerek yargıçların ahlaksızlığına son verdi. Öldürülenin oturduğu yargıç koltuğu bu deriyle kaplatıldı. Yerine de oğlu atandı. Hafif

suçlarda, suçun türüne göre suçluya 5 ile 200 darbe arasında kırbaç cezası uygulanıyordu. Ağır suçlarda yine suçun türüne göre suçlunun organlarından biri kesiliyor ya da ölüm cezasına çarptırılıyordu. Kralı haremindeki kadınlardan birinin yanına yaklaşmak ya da dokunmak, krala karşı işlenmiş bir cinayetti. Suçlu öldürülürdü.

Çarmıha germek, taşa tutmak, asmak, kızgın kumlarda boğmak, diri diri toprağa gömmek, verilen cezalar arasındaydı. Ama yine de Pers İmparatorluğu, eşitsizliğe ve körü körüne bir baskı düzenine dayanmıyordu. Herodotos, tam tersine insanlar ister özgür, ister köle olsun, suçluluğu kesinlikle belirlenmedikçe hiç kimsenin ölüm cezasına çarptırılamadığını açıklar. Birinci Dariüs gibi bir kral başına buyruk davranıştan nefret etmekte, Ahura-Mazda'ya boyun eğmekte ve yaslara uymaktaydı.

Yirmi Satrap, soylu sınıfın ya da kral ailesinin arasından seçilirdi. Bunlar eyaletleri yönetirler, krallığın çıkarlarını denetlerler ve düzenin güvenle sürdürülmesini sağlarlardı. Her satrap yönettiği eyalette en yüksek yargıç görevini yürütürdü.

Ama, kudret çok zaman başkaldırının tohumudur. Bir vali için, bağımsızlığa yönelme ve kişisel gücünü uygulama eğilimi çok çekici bir şeydi. Bu yüzden de her valinin yanında kralın atadığı yüksek bir memur bulunurdu. Bu kişi sarayla bağlantıyı sağlardı. Resmi yazıların ve fermanların ulaştırılmasını, buyrukların yerine getirilip getirilmediğinin denetlenmesi işlerini yapan oydu. Geniş imparatorluğun bir ucundan öbür ucuna, aralarında iki bin kilometre bulunan Efez ve Sard'dan Sus'a, Babil'den Ekbatan'a ve Hindistan'la Baktriyan sınırlarına kadar, resmi yazışmaları krallığın yollarında götürüp getiren atlı postacılar vardı. Uzaklıklar, 5250 metre karşılığı olan "parasang" birimiyle ölçülürdü.

Bütün yollara kervansaraylar ve posta konakları yapılmıştır. Kralın emir erleri gece gündüz bu yolları bir aşağı bir yu-

ları dolaşırdı. Greklerin açıklamasına göre bunlar, "turna kuşlarının uçuşundan" daha hızlıydılar. Hatta Perslerin, haberlerin ulaştırılmasında ateş kullandıkları bile tahmin edilmektedir.

Her valilikte bir garnizon ve bir askeri komutan vardır. Komutanla Satrap birbirlerini denetlerlerdi. Üstelik kralın kardeşi ya da oğlu olan yüksek rütbeli bir kişi, durmadan denetleme yapardı. Bu adam, kralın gözüydü. Silahlı bir birlikle eyaletten eyalete gider, hiç beklenmedik zamanlarda ortaya çıkıverir, halkla ilgili işlerin nasıl yürütüldüğünü, yapılan giderleri ve yönetimde herhangi bir aksaklığın olup olmadığını denetlerdi. Satraplar, komutanlar ve kralın subayları her an tetikte bulunurlardı. Kusursuz bir biçimde kurulan bu denetim sistemi, kral gerçek bir devlet başkanı olduğu zaman çok etkiliydi. Kralı haremindeki kadınlar kukla gibi oynattıkları zaman etkisini yitiriyordu. Satrapların aldığı yüklü vergilere çıkan başkaldırılar ve savaşlara rağmen Babil, Finike, Filistin ve öteki uydu ülkeler, Pers egemenliği sırasında büyük bir geçim rahatlığı içindeydi.

Satraplıklar bürokrasinin yükü altında eziliyordu. Krallar ölüyor ama bürokrasi yaşıyordu. Valiler gösterişli saraylar yaptırıyor, nikahsız kadınlarının sayısını arttırıyor, avlanma bölgeleri açıyorlardı. Bu avlanma yerleri o kadar genişti ki Presler buralara "cennet" demekteydiler. Satrapların maaşlarını ve eyaletin yönetim giderlerini halk öderdi. Halk üstelik krala da haraç verirdi. Her valilik krala borçlu olduğu vergiyi altın ve gümüş talent'lerle ödemekteydi. Bir altın talentin karşılığı, 25,2 kilo altındı. Bir Babil talentinin karşılığı ise 33,6 kilo gümüştü.

Babil ile Asur Satraplıkları her yıl birlikte 1.000 gümüş talent verirlerdi. Mısır 700 talent öderdi. Vergileri 500 talent olarak belirlenen Kilikyalılar bunun 140 talentini eyalette kalmakta olan atlı birliklerin bakımı için saklar, buna karşılık saraya 360 tane saf kan beyaz at verirlerdi. Pers İmparatorlu-

ğu'ndaki 20 valilikten yalnız sülalenin beşiği olan Persis eyaleti haraç ödemenin dışında bırakılırdı. Bu eyalet krala her yıl armağanlar verirdi. Devletin geliri 7.600 Babil talentiydi ve bu gelir doğrudan doğruya kralın kasasına girerdi.

İskender'den kaçan III. Dariüs 8.000 talent götürünce Makedonya Kralı, Sus, Persepolis ve Pasargades şehirlerinden 180.000 talent vergi istemişti. Yıllık haracın dışında, her eyalet krala mallar ve hayvanlar da verirdi. Sözgelişi Kapadokya 1.500 hayvan, 2.000 katır, 50.000 kuzu armağan ediyordu. Med ülkesi bir kat çoğunu verirdi. Verginin dışında bırakılan çöl bedevileri, Pers Kralı'na 1.000 talent değerinde günlük gönderirlerdi. Bunu büyük deve kervanları taşırdı. Herodotos, "Arapların ülkesinden güzel bir koku yayılırdı," diye yazar. İmparatorluğun büyük şehirlerinden satın alınan köleler kervanlarla getirilirdi. Eski Minos ülkesinde (Girit) bulunan bir liste, tapınaklarda kurban edilmek üzere gönderilen kadın kölelerden söz eder. Bu kadınlardan birisi Amonit, üçü Kedar, altısı Dedan, yedisi Mısırlı, yirmi dördü Gaza ülkelerindendi. Habeşistan, Pers Kralı'nın sarayına 200 tane abanoz kütüğü, 20 tane fildişi, 5 genç zenci gönderilirdi.

Pers İmparatorluğu'nda zalimlikle lüks yan yanaydı. Halk oldukça özgür ve mutluydu. Bizlerde olduğu gibi Perslerde de kin, aşk, neşe, gözyaşı olağan şeylerdi. Konukseverlik kutsaldı.

Aynı sınıftan kimseler dudak dudağa öpüşerek selamlaşırlardı. Ast, üssünü yanağından öperek selamlardı. Devlet otoritesini temsil edenlerin önünde herkes eğilir ve bu güçlü kişilerin bel kemiğini öperlerdi.

Herkesin arasında sümkürmek, tükürmek, yemeğini sokakta yemek, derelerin sularını kirletmek yasaktı. Bulaşıcı bir hastalığa yakalanan bir kimse hemen herkesten ayrı bir yere konurdu. İmparatorluğun doruk noktası olan I. Dariüs döneminin sonuna kadar, Persler az yemek yiyerek yaşamlarını sürdürdüler. Günde bir öğün yemek yiyorlar ve Zaratustra'nın

öğretilerini kesinlikle uyguluyorlardı. Yalan söylemek, insanın işleyebileceği en büyük suçtu. Beş ile yirmi yaş arasındaki gençler ok atmayı ve ata binmeyi öğreniyorlardı. Ama gittikçe artan melezliğin çok kötü sonuçları görülüyordu. Yabancıların geleneklerini benimseme eğilimi gösteren Persler, kendilerini lükse ve ahlaksızlığa kaptırdılar. Soylu kişiler sofra zevklerine düştüler ve kendilerini içkiye vererek sarhoş olmaya başladılar.

Kralın askerlere ihtiyacı olduğundan çok kadınla evlenme hoş görülüyordu. Annelerle babalar çocuklarını kendileri evlendiriyorlardı. İki kardeşin baba ile kızı ve anne ile oğlu gibi baba yönünden akraba olan kimselerin birleşmeleri yasaktı. Kadınlar, yüzlerini örtmeden serbestçe dolaşıyor, evlerini yönetiyor, kocaları adına sözleşmelere imza atabiliyordu. Kendi ailelerinden biriyle bile olsa, eşlerinden başka bir adamla dışarı çıkmaları yalnız soylu kadınlara yasaklanmıştı.

Erkek çocuklar kızlardan değerliydi. Kral, çok erkek çocuk sahibi olanlara ödüller verirdi. Persler; "Kız çocuğunuz olsun diye tanrıya dua edilmez," derlerdi. Bir kız çocuğu dünyaya getirmiş kimseye sanki suç işlemiş gibi bakılırdı. Tıp, büyünün etkisindeydi.

Perslerin çok güzel evleri ve bahçeleri, değerli mobilyaları vardı. Evlerinin içi de güzeldi. Altından yapılmış mutfak eşyalarını yabancı ülkelerden getirirlerdi. Savaş, günlük işlerle ilgili yönetim, bir de tarım bütün zamanlarını alırdı. Bu arada Pers mimarlığını da unutmamak gerekir. Sus'ta, Kserkses'in sarayı muhteşem bir yapıydı. Persepolis'te yapılan kazılarda da muhteşem saraylar çıkmıştır ortaya. Persler nehirleri, boğazları, geçitleri aşmak için sağlam köprüler kurmasını biliyorlardı. Dalgalar ve fırtınalar, tabii hepsini yıkıp yok etti ama köleler ve Pers askerlerince yapılmış köprülerin çoğunu gören Herodotos, bunlardan hayranlıkla söz eder.

Perslerin ülkesinden dönen Yunanlı gezginler de gözleri kamaştıran kral saraylarına hayran kalmışlardı. İmparatorluğun

zenginliği durmadan artıyorduysa da bir yandan da kralın gücü azalıyordu. Sonunda, krallar çılgınlıklar yapmaya başladılar.

Zaratustra'nın etkisiyle Persler, monoteizmi (tek tanrı anlayışını) benimsemişlerdi. Ama İsa dünyaya geldiği gün Pers İmparatorluğu çoktan tarihe karışmıştı.

FİLİSTİN

EY ABSALON, OĞLUM

"Kral, yüzünü elleriyle örtmüş, yüksek sesle bağırıyordu: Oğlum Absalon Absalon, oğlum, oğlum. Senin yerine ben ölseydim!" (Samuel II, 19, 1)

Bulunduğu yerin darlığına rağmen Filistin, düşünce, ahlak, inanış ve uygarlıkta, Babil, Asur, eski İran, Hindistan ve Çin'den daha büyük rol oynadı. Kültür alanında, Grek uygarlığından daha büyük bir etki yarattı.

Babilliler, Fenikeliler, Araplar gibi İbraniler de Sami ırkındandı. Daha egemen oldukları dönemde onlara 'Habiru' diyorlardı.

'Yahudi' deyimi Yakup ile Lea'nın dördüncü oğlu Yuda'dan (juda) gelir. Ama, bu ad İ.Ö. 516 yılından sonra yayılmış olmasına rağmen, Yahudi tarihi birkaç bin yıl önce başlamıştır.

Yahudi ulusunun babası İbrahim 'Abraham', Musa'nın birinci kitabında İbrani olarak nitelendirilir. İ.Ö. 1700 yılına doğru Sümer ülkesi Ur'dan gelen İbrahim, tek tanrıya tapınaklar yaptı. Bu tapınaklarda ne heykel vardı ne de put. İbrahim'e göre tanrı maddi olmayan bir varlıktı.

Doğduğu ülkenin dilinde İbrahim'in adı 'Orham'dı. Onun bir Ur prensi olması mümkündür. İnsanların yerine hayvanların kurban edilmesi düşüncesi de kuşkusuz ilk ondan gelmiştir.

4000 yıl önce Sümer'den ayrılarak Kenaneli'ne gelen İbrahim, uzun süre düşündükten sonra tek tanrı inanışını sağlamlaştırdı. Bunu iyice içine sindirince de inancına sıkı sıkıya bağlandı. İshak (İzak) hikayesi, insan kurban edilmemesi gerektiğinin simgesidir.

Yahva ya da Yehova (İbranicede Tanrı), İbrahim'e oğlunu kurban etmesini söylüyor: "Sevdiğin biricik oğlun İshak'ı al; Boryah ülkesine git ve orada adını söyleyeceğim dağlardan birinin tepesinde onu kurban et".

Babası, İshak'ı bağladı. Onu bir odun yığınının üstüne yatırdıktan sonra boğazını kesmek için bıçağı aldı. O sırada melek belirdi ve İbrahim, İshak'ın yerine bir koç kesti.

Daha sonra İbrahim, oğlu İshak'a eş olarak Kenaneli'nden bir kız vermemesi için kendisine en bağlı uşağına yemin ettirdi. Uşak, on tane deveyle efendisinin doğduğu Mezopotamya'daki Hatran şehrine gitti. Orada genç Rebeka'yı seçti ve kız İshak'ın karısı oldu. İbrahim ölünce oğulları İshak ile İsmail onu büyük bir saygıyla gömdüler. İbrahim'in yerini İshak, onun da yerini Yakup aldı. Yakup'un on iki kızı, adlarını İsrail kabilelerine verdiler.

İ.Ö. 1500 yılına doğru Filistin, Mısır egemenliği altına girdi. Amarna Mektupları, Filistin'in 1400-1350 yılları arasındaki durumu üzerine birçok ayrıntılı bilgi verir. 1887 yılında Mısır'ın Tel-el-Amarna şehrinde bulunan mektuplar kil tablet üzerine yazılmış olup sayıları 350'dir. Bunlar, Ortadoğu kralları ile Firavun III. ve IV. Amenofis arasındaki yazışmalardır. Musa'nın asasının altında toplandılar. İsraillileri Mısır'dan alıp Sina Çölü'nden geçirerek Kenaneli'ne götüren uzun göç, birçok duraklamalarla kırk yıl sürdü. Yahudiler göçebe yaşamı sürüyorlardı. Kadınlar, çocuklar, hayvan sürüleri hep yanlarındaydı. Göçmenlerin çadırlarını ve elbiselerini eşekler taşıyordu. Tanrının kendisine gürleyen bir tanrı ve tutuşmuş bir çalılık gibi göründüğü Musa, tarihin en büyük figürlerden biri-

si oldu. Savaş yöneticisi, mimar, örgütçü, çağının tarihçisi ve din yasacısıydı. Yabanıl bir enerjiye sahipti. Çok zaman sertliğe başvururdu. Bağımsız bir kişi olduğundan, Yahve'nin buyurduğu yasaların dışında hiçbir şeyi kabul etmezdi.

Musa, Yahudi adı değil Mısırlı adıdır. Liverpool Üniversitesi profesörlerinden Garstang 1947 yılında, Eriha'daki kral mezarlarında bir delil bulduğunu ileri sürer. Buna göre gerçekten de Musa'yı sudan kurtaran bir Mısır prensesidir. Mısırlı prenses, daha sonra Hatsşepsut adı altında kraliçe olan kadındır. Musa sarayda büyümüş, sonra İbranilerin başında Mısır'dan ayrılmıştır.

İsa dünyaya geldiği sırada, Yahudilerin dinsel edebiyatı otuz dokuz kitaptan oluşuyordu. Bazılarının İbranice, ötekilerin Aramice yazıldığı bu kitapların bütününe "Eski Ahit" adı verilir. Eski Ahit'te başlıca üç bölüm vardır. Tora (ya da pentetökhos), başka bir deyişle yasa; Nabiim'ler ya da peygamberlerin kitapları ve Ketubim'ler ya da kutsal kitaplar. Tora, beş kitaptan oluşur. Grekçe adı "pentetökhos", "beş rulo" anlamına gelir. Bu beş eserde Yahudi yasasının aslı yer alıyordu. Ama, bunların nasıl ve kimlerce yazıldığı karmaşık bir sorundur. Şimdiye kadar bu sorunu çözümleyebilmek için elli binden çok eser yazılmıştır.

En eski İbrani belgeleri İ.Ö. 1200 yılında eski Kenaneli yazısıyla yazılmış metinlerdir. İbranilerin dillerini ve alfabelerini Sina Çölü göçü sırasında getirmeleri akla yakındır. Gerçekten de aynı adı taşıyan yarımadada İ.Ö. 1600 yıl önce kullanılan eski bir Sami alfabesinin yardımıyla yazılmış metinler bulunmuştur.

Yahudilerin tanrısı görünmeyen bir tanrıdır. Ama, Yahudilerin dini başka uluslardan ve eski uygarlıklardan birçok inanışlar almıştır. Üzerinde yasalar yazılı levhaları sakladıkları değerli sandık, biçim bakımından Nil vadisinde tapılan tanrıların oradan oraya taşınan tapınma sandığını anımsatır. Mı-

sırlıların büyülü sözlerle karışık dinsel törenleri İbrani inançlarında izler bırakmıştır. "Yaradılış" anlayışı ise, açıkça Babil efsanelerinden esinlenerek benimsenmiştir. Gılgamış, Yahudilerce Nemrud'a dönüştürülmüş, Asurluların kanatlı boğaları da "şerubim"ler, yani melekler olmuştur. Cennetin hikayesi Ahriman'ın karşılığı olan Şeytan, melekler, başmelekler doğrudan doğruya Perslerden aktarılmıştır. Kral Saül'ün oğulları Eşbaal ile Meribaal, Finikelilerle Kenaneli'nde yaşayanların baştanrılarının adlarını taşırlar. Girit'ten geldikleri tahmin edilen Filistinliler, tanrısal hayvanlar olan güvercinle balığa taparlardı. Yunus efsanesinin Yahudilerdeki önemi bu bakımdan açıktır. Eski Aramiler, Şavva adını taşıyan ana-tanrıçaya tapıyordu. Büyük bir ihtimalle Havva adı oradan gelmiştir.

İsrail İ.Ö. onuncu yüzyılda krallık oldu. Samuel'in ve kralların kitapları, bu dönemdeki hükümdarlarla ilgili birçok ayrıntılı bilgiler verir. İsrail oğullarının birinci kralı Saül, tahta İ.Ö. 1025 yılında çıktı.

Onun oğlu Yonatham tahta oturmadı. Saül'ü, Yahudi ulusunun birleştiricisi ve İsrail'in en büyük kralı Davut (David) izledi. Kudüs'ü (Yeruşalim) kurdu ve tahtla tapınak arasındaki bağları pekiştirdi. Davut bir devdi ama aynı zamanda öteki insanlar gibi bir insandı. Davut, Golyat'ı (Calüt) öldürmüşse de oğlu Absalon'a büyük bir sevgiyle bağlıydı. Kadınları da çok severdi. Yarı çıplak durumda yasa levhalarının saklandığı sandığın önünde vahşi danslar yapar, harp çalar, şiirler yazardı. Ulusunu kırk yıl süreyle yöneten Davut, Uriah'ın karısını haremine kapattı. Sıkıcı bir kocadan kurtulmak için de Uriah'ı savaşa gönderdi. Karısı güzel Betşabe'yi banyo yaparken bir terastan görünce yanına çağırtmış, başına nöbetçi diktirmişti. Kendisine karşı suikast düzenleyen oğlunu bağışlamış ve ölümüne ağlarken şunları söylemişti: "Ey oğlum Absalon! Senin yerine ben ölseydim."

Yaşlanınca, yatağını paylaşarak vücudunu ısıtması için

ona Abisşağ adındaki Sunamlı bir kadını getirmişler. Ölümünün yaklaştığını anlayınca oğlu Süleyman'ı (Salomon) çağırmış ve ona: "Yeryüzünün yolundan geçerek gidiyorum artık. Kendini güçlendir ve erkek ol!" (1 Krallar, 22) demiş. Sonra, rakiplerinden bazılarına dokunmamasını, ötekileri de öldürtmesini öğütlemiş. İ.Ö. 1012-972 yılları arasında egemenliğini sürdüren Davut hem bir barbar, hem de daha sonraları birçok örneğine rastlanan Doğulu bir despottu. Aynı zamanda en büyük şairlerden biriydi. Çağımızda yapılan araştırmalar, adını taşıyan Zebur'u (Mezamir) onun yazmış olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Davut'tan sonra gelen Süleyman, tarihte görülen en bilge krallardan biri oldu. Devlet başkanlığı yükümlülükleriyle zevki, lüksü ve görkemli bir yaşayışı bağdaştırabildi. Salamon kelimesi İbranice'de 'barış' anlamının karşılığı olan "Şalom"dan gelir. Hiçbir hükümdar ünüyle bu derece uygunluk gösterememiştir. Süleyman, İsrail ulusuna düzen ve disiplin içinde yaşamayı öğretti. Bu ulusa barış ve birlik sağladı. Egemenliği sırasında Yeruşalim (Kudüs) Ortadoğu'nun en zengin şehirlerinden biri oldu. Burası Fenikeli tacirlerin kervanlarının geçtiği yolların merkez noktasıydı. İsrail'de yapılan şeyler Tir'de ve Sidon'da satılırdı.

Süleyman'ın gemileri Kızıldeniz'de sefer yapar, Afrika ile Arabistan arasındaki ticareti sağlarlardı. İbraniler Arabistan'da altın madenleri işlemekteydiler. Çok güçlü bir kraliçe olan Saba Melikesi onunla birlik kurmak istemişti. Süleyman, yasa levhalarının korunmasını sağlayacak tapınağı yaptırmak için büyük bir işçi ordusu kurmuştur. Ama Tanrı önünde bir din yapıcısı olmakla birlikte, yaşamayı ve eğlenceyi de seviyordu. Tarihçilerin belirttiğine göre hareminde altmış karısı ve sekiz nikahsız kadın vardı. Ama, "karılarının sayısı yedi yüz, nikahsız kadınları ise üç yüzdü," diye abartılmıştır.

Süleyman'ın ölümünden (932) sonra karışıklıklar baş

gösterdi; on iki Yahudi kabilesinden onu, Süleyman'ın oğlu Roboam'ı kral olarak tanımadılar. Bu kabileler İsrail krallığını kurup başlarına Yeroboam'ı seçtiler.

Filistin iki krallığa ayrılmıştı: Yuda ve İsrail. İkincisi iki yüz yıl dayandı. II. Sargon'un Samiriye'yi alarak köle durumuna düşen on kabileye bağlı 27.000 kişiyi götürüşü, bu krallığın kısa varlığına son vermiş oldu. Sürgün edilenlerin ne oldukları bilinmemektedir. Bu esrar hâlâ çözümlenmiş değildir. Birçok tarihçi ve arkeolog bu konu üzerine eğilmişse de kaybolan on kabilenin izini bulamamıştır. Bazılarına göre Çin'de bulunan İbranice yazılı taşlar, orada Yahudi toplulukların oturduğunun bir belirtisidir. Başkalarına göreyse, İsrail Krallığı'ndan kaçıp kurtulanlar Hindistan'a yerleşmişlerdi. Hatta Anglo-Saksonların, Sargon'un sürgün ettiği Yahudilerin torunları olduğu bile ileri sürülmüştür. Dünyanın her yerinde bilginler yok olan on kabilenin izlerini bulduklarını sanmışlardır. Meksika'da yaşayan Aztekler, "beyaz tenli bir Mesih" bekliyorlardı. Afrika'da ve "beyaz Kızılderililerin" efsane ülkesi Kuzey Amerika'da da aynı inanç vardı. Mormon doktrini de bu inançtan doğmuştur.

Bugünkü Yahudiler İ.Ö. 586 yılında Nebukadnezar'un ele geçirdiği Yuda Krallığı'nda oturanların torunlarıdır. Bu insanlar 538 yılında Babil'e sürgün edildilerse de İsrailoğullarının yeniden Filistin'e dönmelerine ve Yeruşalim tapınağını yeniden kurmalarına Sirüs izin verdi. İ.Ö. 513 yılında tamamlanmıştı. Yuda bölgesinin her yanından gelen İsrailoğulları kendilerince dünyanın harikalarından biri olan tapınağı hayranlıkla seyredip Yehova'ya dua ettiler.

HİNDİSTAN

İNSANLIK TARİHİNİN BÜYÜK ESRARI MOHENJO-DARO VE HARAPPA

İndus uygarlığı 3.600 yıl önce başlar.

1856 yılında, Kraliçe Viktorya'nın egemenliği sırasında İngiltere, Karaçi ile Lagor demiryolunu yaptırmıştı (East Indian Railways). Çalışmaları John ve William Brunton adlarında iki kardeş yönetiyordu. John güneyde, William da kuzeydeki Pencab bölgesinde görevliydi.

Demiryolunu taşıyabilmesi için, taşların ve malzemenin çökmeye karşı dayanıklı olması gerekir. John Brunton da şantiye yakınında işte bunu aramaktaydı. Yakınlarda yüzyıllardan beri boş duran Braminbal adında bir şehrin kalıntıları vardı. Brunton, demiryoluna doldurulan toprak temelleri sağlamlaştırmak için Braminbal'deki binlerce tuğlayı kullandı. Sonra, kardeşi William'a zorluğu nasıl yendiğini anlattı. Bunun üzerine William da civarda aramalara girişti ve Multan ile Lahor arasında, Harappa adındaki kasabanın kurulduğu bölgede yıkıntılar buldu. Bunlar toprak doldurması bakımından çok elverişli malzeme olan sağlam, dayanıklı pişmiş tuğlalardı. Harappa kalıntıları da demiryolu yapımında kullanıldı. Bu malzeme öyle kusursuzdu ki, Lahor ile Karaçi arasındaki yüz elli ki-

lometrelik bölgede, trenler artık en eski uygarlıklardan birinden kalan 3600 yıllık tuğlalar üzerinde işliyordu. Bunlar hâlâ sağlamlığından hiçbir şey yitirmemişlerdir ve lokomotiflerin ağırlığına dayanmaktadır. Bu tuğlaları yapanlar, İsa'nın doğuşundan 1500 yıl önce ölmüşlerdi.

1922'de Hintli arkeolog R. D. Benerci, İ.S. 300 yılına doğru Aşağı-İndus kıyısı üzerinde "Ölüler Tepesi" anlamına gelen Mohenjo-Daro yakınında yapılmış eski bir Budist tapınağını ortaya çıkarmak için işe girişmişti. Birden, tuğlalar dikkatini çekti. Bu tuğlalar tapınağın yapımında kullanılan tuğlalardan çok daha eskiydi. Çalışmalarını sürdüren Benerci, Ölüler Tepesi'nin altında, ortaya çıkarmaya çalıştığı tapınaktan çok daha eski bir şehir bulunduğunu anladı. Hindistan Arkeoloji çalışmaları yönetmeni Sir John Marshall, yine aynı yıllarda Harappa yakınında kazılara girişti. Orada tarih öncesi bir uygarlığın kalıntılarını buldu. Bu uygarlık, İndus'tan Belücistan'a kadar yayılma alanı gösteren bir bölgeyi kaplıyordu. Hazar Denizi'nin kıyılarından gelen Aryanlardan önce, demek ki Hindistan'da parlak bir tarih öncesi uygarlığı vardı. Aryanların bu bölgeyi ellerine geçirişleri İ.Ö. 1500 yıllarına rastlar. Tarih öncesi uygarlık ise İ.Ö. 1700-1500 yılları arasında en yüksek noktasına ulaşmıştır.

Mohenjo-Daro ile Harappa'yı kuran insanlar nasıl yaşıyorlardı?

İndus kıyılarında, üzerlerinde kimsenin çözümleyemediği belirtiler olan mühürler bulunmuştu. Ama, gerçek anlamda bir metin yoktu bunlarda. Dicle ile Fırat kıyılarındaki Sümer şehirlerinin kalıntılarını çıkarmakta olan arkeologlar, tam o sırada silindirler ve çömlek kalıntıları buldular. Bunların da Hindistan kökenli olduğu açıktı. Sümer çivi yazısı çoktan çözümlenmişti. Bu eşyalar kesinlikle belirli toprak tabakalarında bulunduğundan şu sonuca varıldı: Mohenjo-Daro ve Harappa uygarlıkları en yüksek noktasına İ.Ö. 1700-1500 yılları ara-

sında ulaşmıştı.

Bu şehirleri kuranlar nerden geliyorlardı? Tam bilinmiyor ama Hindistan'ın kuzeybatısını yerle bir eden Aryan istilasından önce Mohenjo-Daro ile Harappa'nın bayındır siteler olduğu biliniyor. Şehirleri kuranlar ülkeler ele geçiren insanlar mıydı? Kendi ülkelerinden kaçarak İndus vadisine yerleşmiş olabilirler. Şurası kesindir ki, Mohenjo-Daro ile Harappa'yı kurmadan önce bu insanlar aslında yüksek bir uygarlık düzeyine ulaşmışlardı. Çömlek kalıntılarının, mühürlerin üzerindeki yazıya benzer belirtiler ve arkeoloji bakımından önem taşıyan bazı eşyaların biçim değiştirmemiş olmaları, bölgede yaşamış olan insanların buraya göç etmiş olduklarını ortaya koysa bile, bunların geleneksel tekniklerini geliştirmeye çalışmadıklarını göstermektedir. Belki de bu durgunluk, iklimin tembellik yaratan etkisinden ileri gelmiştir. Başka metinlerin ve yazıların bulunmayışı ise böyle belgelerin palmiye yaprakları, parşömenler, tahta tabletler ya da ağaç kabukları üzerine yazıldığı izlenimini doğurmuştur. Bu maddeler çürüyebilir türden olduğu için, Hindistan'ın nemli ve asitli toprağı belgelerin kaybolup gitmesini kolaylaştırmıştır.

Mohenjo-Daro'da, gruplar oluşturan birçok iskelet ortaya çıkarılmıştır. On beş kişinin iskeleti bir salonda bulunmuştur. Sokakta bulunan başka bir grupta da altı iskelet vardır. Kemiklerin durumu, bu insanların ecelleriyle değil de bir şiddet gösterisi sırasında öldüklerini göstermektedir. Arkeologlara göre Mohenjo-Daro ile Harappa'da oturanlar, aşağı yukarı aynı dönemde oralardan ayrılmışlardır. Göçün nedeni ise bilinmemektedir.

İki şehir de kesin bir plana göre kurulmuştu. Dama taşları gibi düzenlenmiş yolları, dik açıyla kesişmekteydi. Orta çağdaki gibi dolambaçlı dar sokaklar yoktu. Ürbanizm (şehircilik) çok gelişmişti. Mohenjo-Daro ile Harappa, belli bir plana göre uygulanmış en eski şehirleşme örnekleridir.

Mohenjo-Daro'da bulunan en önemli yapı, akla gelebilen bütün gelişme ürünleriyle donatılmış olan bir hamamdır. Halkın gittiği bu hamamda, akarsu, bir tepidarium (ısıyı ılık tutan bir bölüm), bir hamam halveti, olağanüstü biçimde düzenlenen bir yüzme havuzu, vestiyerler, kişisel banyo daireleri, su yolları, kuyular vb vardı. 3000 yıl önce kurulan hamamlar, şimdikilerinden çok daha moderndir.

Mohenjo-Daro ve Harappa kazılarında ortaya çıkan gümüş, bakır ve bronz kapların içinde altından, gümüşten, bakırdan, bronzdan, elektrumdan (altın ve gümüş bileşimi) mücevherler, gerdanlıklar, yüzükler, bilezikler, değerli taşlar, tahta saplı bronzdan aynalar, güzellik boyaları ve tıraş aletleri çıkarılmıştır. Bu eşyalar çok sayıdadır. Aynı zamanda yuvarlak dişli bir testere de bulunmuştur. Dünyanın en eski testeresidir bu. Kalıntılar arasında rastlanılan ağlar, bu bölgede yaşayanların balık avladıklarını göstermektedir. Birçok silah ve aletin üzerinde adları ya da sayıları gösteren işaretler vardır. Sümermerinden, kantaşından, kristalden ve kalkerden ağırlıklar da çıkan eşyalar arasındadır. Birim, seksen beş granlık bir ağırlıktı ama bir, iki, dört, sekiz, on altı, otuz iki, altmış dört, yüz altmış, iki yüz, üç yüz yirmi, altı yüz kırk, bin altı yüz, altı bin dört yüz, sekiz bin ve on iki bin sekiz yüz granlık ağırlıklar da vardı. Eksik tartı aleti olmayışı, Mohenjo-Daro esnafı ve tacirlerin dürüst insanlar olduğunu göstermektedir. Bizimkilere benzeyen terazinin bronzdan bir kolu ve bakırdan iki kefesi vardı. Uzunluk birimi 0,67'ydi.

Daha o zaman pamuğu işlemeyi ve kumaş yapmayı biliyorlardı. Kalıntılarda bulunan iğler ve tezgahlar bunu ispatlıyor. Çömleklerle vazolar ilkel olmaktan çok uzaktır. Tam tersine bunlar gelişmiş bir tekniğin bulunduğunu göstermektedir. Çömlekçilerin ve zanaatkarların, geçmişinde uzun denemeler dönemine dayanan gelenekleri olduğu anlaşılıyor. Bununla birlikte, mutfak aletleri, Sümerlilerle veya Mısırlıların-

kiyle boy ölçüşemez. İndus kıyılarında yeni biçimler bulup arama yoluna gitmeden eskileriyle yetinmişlerdir.

Zamanımızda olduğu gibi o çağdaki çocuklar da oyuncak bakımından çok zengin çeşitlere sahipti. Bunların arasında öküz koşumları, hayvanlar, kuşlar, bilyenin yerini küçük bir taşın aldığı yuvarlak çıngıraklar vardır. Kilden yapılmış olan bu çıngıraklar parlak renklere boyanmıştır. Bir oyuncak kuşun gagası açıktır; 3500 yıldır ötüyor gibidir. Aynı zamanda bir pipo ile, zoologlarca (hayvanat bilimi uzmanları) hâlâ ne olduğu tanımlanamayan, uzun bir sırığa tırmanan bir hayvan bulunmuştur. Kazılarda bebekler bulunamamışsa da hâlâ çocuk parmağı izleri vardır.

Şans oyunları o zaman da yaygındı. Zarlar özenle yapılıyor, cilalanıyordu. Zarın her yüzünde bir sayı bulunuyordu. Bu sayılar 1'den 6'ya kadardı. 1 Sayısı olan yüzün altındaki sayıda 2; 3'ün altında 4; 5'in altında 6 vardı. Demek ki sayılar bizim kullandığımız zarlardaki sayı düzeninde değildi. Çünkü bizim kullandığımız zarlarda karşılıklı yüzlerde bulunan sayıların toplamı her zaman yedidir.

Mohenjo-Daro ile Harappa'da oturanlar Brahman Hintlilerin tersine, et yerlerdi. Kalıntılarda bulunan kaplumbağa, yaban domuzu, domuz, keçi ve sığır kalıntıları bu bakımdan ilgi çekicidir. Yemek yenirken hasırların üzerinde oturuluyordu. Oysa, desenlerde iskemleler ve masalar görülmektedir. Demek ki bu mobilyaları kullandıkları akla yakındır. Bütün bunların dışında Mohenjo-Daro'da çok sayıda geyik boynuzu bulunmuştur. Bazı arkeologlara göre bunlar eczacılık alanında, ilaç yapmada kullanılmıştır. Hindistan'da ve Çin'de geyik boynuzları, hâlâ bu amaç için kullanılmaktadır.

Kısacası, Mohenjo-Daro ile Harappa'da yapılan kazılar bilim dünyasının ölçülerinin yeni baştan gözden geçirilmesi gerektiğini öngörmektedir: Tarih dönemi, sanıldığından da önce başlamıştır. Tarih öncesi Hindistan'ının vahşilik ve bilgisizliğe

gömülmüş barbar bir ülke olduğu sanılıyordu. Şimdi birdenbire, bu ilkel Hindistan'da çok gelişmiş bir uygarlığa sahip insanların oturduğu anlaşılmıştır. Sir John Marshall gibi çok güvenilir bir arkeolog, Mohenjo-Daro kadınlarının taktıkları mücevherlerin 3000 yıl önceki bir evin kalıntılarından değil de sanki Bond Street'teki bir kuyumcunun mağazasından çıkmış gibi işlenmiş ve yontulmuş olduğunu yazarsa, buna inanmaktan başka yapacak bir şey yoktur.

Dördüncü Amenofis ile karısı Nefertiti'nin zamanında kökeni tarih öncesinin sislerinde kaybolan Hint şehirleri, demek ki çoktan uygarlık yuvalarıydı. Mohenjo-Daro ile Harappa'da estetik bakımından en eski olan şeylerin en kusursuzu oluşu pek gariptir. Bu iki şehirde bulunan eşyalar, bin yıllık bir gelişmenin sonucudur. Ama, başlangıç noktası bilinmiyor. Bu da insanlık tarihinin sırlarından biridir.

"ATOM HİÇ BİR ZAMAN KOZMOSU ANLAMAYACAKTIR"

Ruhsal bir ülkünün peşinde koşan Hindistan. Budha'nın doğuşu.

3000 yıl gerilerde kalan bir dönemde şunlara benzeyen özdeyişler bize kadar ulaşmıştır: "Öğrenmek ve öğrenim yapmak yaşamanın biricik sevincidir; çalışmak özgürlüktür. İnsan her gün birisini arttırır, huzur içinde uyur ve kendi ruhunun en iyi doktoru olur. Duyularının üzerinde üstünlük kurmasını öğrenir, yalnızlığın erdemlerini ve bilgisinin zenginleştiğini görerek kıvanç duyar; ününü ve ruh olgunluğunu genişletir."

Kimdir bunları söyleyen? Ne zaman yaşamıştı?

Hint tarihinin başlangıcı kalın karanlıklarla kaplıdır. Yarımadada ilk oturanların kimler olduğu bilinmiyor. Bunların ne

oldukları da bilinmiyor.

Belirlenen en eski Hint uygarlığı Mohenjo-Daro ile Harappa uygarlığıdır. Bu uygarlık, İ.Ö. 3500 ya da 4000 yıl öncesine uzanır ve tarih öncesiyle ilgilidir. Çok daha sonra, her halde İ.Ö. 1500 yılına doğru, Hindistan'ın kuzeyini Aryanlar ele geçirdi. Aryan istilası döneminden hiçbir şey kalmamıştır; ne anıt ne de yazı. Buna karşılık Hint-Aryanların varlığı yüzyıldan yüzyıla geçen sözlü gelenek biçiminde kanıtlanmaktadır. Aryanların, ne taş, ne kağıt ne de ağaç kabukları üzerine yazılmış bir ahlak anlayışları vardır. İnsanlığın en eski şiirleri, İlyada, Odiseus ya da Germen efsaneleri Veda efsaneleri hep ezbere öğrenilmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Hintli tüccarlar Sami yazısını Asya'nın batısından ancak İ.Ö. yedinci ya da sekizinci yüzyılda getirdiler. Hindistan'ın bütün alfabeleri, "Brahma yazısı" diye adlandırılan bu yazıdan çıkmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda Vedalar yazılmaya başlandı. Bu deyim, içinde dinsel bilgilerin, din törenlerinin, felsefeyle ilgili sözlerin, yakarışların, çeşitli öğütlerin yer aldığı metinlerin bütününü kapsayan bir deyimdir. Vedalar, daha sonra tamamlanan bir edebiyat anıtıdır. Rig-Veda, en eski metinlere verilen addır. Bu metinlerde 1028 şarkı vardır ve 10.000 kadar diziden kuruludur. Öteki kitaplar, daha doğrusu yazı biçimde bize kadar ulaşanlar şunlardır: Sama-Veda, Yajur-Veda, Atharva-Veda, Mantra'lar, Brahmana'lar, Aranyaka'lar, Upanişad'lar ve Sustra'lar. Veda şiirlerinden sonraki başlıca edebiyat eserleri Mahabharata ile Ramayana'dır. Mısra biçiminde 100.000 dörtlükten kurulu olan birincisi İlyada ile Odiseus'un birleşiminden daha uzundur. Hindistan'ın büyük destan-şiiri olan Mahabbarata'da sayısız efsaneler, masallar ve halk gelenekleri yer alır.

24.000 dörtlükten kurulu olan ikinci Hint destanı Ranayana'da Kral Rama'nın serüvenleri ve kahramanlıkları anlatılır. Yazarının adı biliniyor; daha doğrusu, yazarlarından birinin

adı: Valmiki'dir.

Bu gibi destansal şiirleri ancak: "Öğrenmek ve öğrenim yapmak yaşamanın biricik sevincidir." özdeyişini uygulayan insanların ezbere öğrenip bunları sözlü olarak torunlarına aktarabilecekleri, böylece daha iyi anlaşılmaktadır.

Düşünceyle, düş gücüyle ya da buluşla ilgili, 'olabilir' ne varsa Veda kitapları diye tanımlanan metinlerde bulunmaktadır. Tanrı İndra hem Germen efsanesindeki Siegfried (Zigfrid) hem eski Ahit'teki Nuh, hem de insanoğlunun atası Adem'dir: "O, yılanı öldürdü, sularda bir yol açtı ve dağların tepelerini birbirlerinden ayırdıktan sonra dağda yatmış olan ejderi öldürdü. Oduncu'nun baltasıyla yere serilen ağaçlar gibi, ejder boylu boyunca yere uzanmıştı."

Başka bir kahraman, Pons Pilat gibi ellerini yıkar ve suçsuzluğunu şu sözlerle belirtir: "Sen, su, bütün pislikleri benden uzaklaştır, eğer yalan söyledimse yalanlarımı, küfürlerimi, yalan yere ettiğim yeminleri benden uzaklaştır."

Bir de şu eşsiz cümleye bakın: "Ey gece! Her şeyin sahibi olan yaradanın buyruklarına boyun eğerek yeryüzünü doldurdun. Göklerde gök tanrılarının tahtalarına kadar yayılıyorsun. Ve yakında, içinde yıldızların pırıldayacağı karanlık olacak."

Şu öğütü veren adam, yeryüzündeki mal ve mülklerin geçiciliğine inanmıştır: "Sahip olan bir kimse ihtiyaç içindeki bir kimseye karşı eli açık olmalıdır ve geleceği düşünmelidir. Çünkü zenginlik tıpkı tekerlek gibi döner ve durmadan el değiştirir."

Başka bir bölümde evliliğe adaylığını koyanlar için şu öğüt yer alıyor: "Erkek; zekası, güzelliği, erdemi, mutluluk belirtileri olan ve aynı zamanda sağlıklı bir genç kız seçmelidir. Ama, aslında mutluluk belirtileri zorlukla tanımlanabilir."

Başka bir bölümde de tan ağarması söz konusudur: "Sabah erken kalkarak ateş gibi olmadan önce yansıyan tan ağartısını bekleyen İndrani gibi ey uyku! Sen ki ne ölüsün, ne can-

lı! Sen tanrıların gök çocuğusun. Sen sonsuz, sen ölümsün. Sen işte böyle tanınırsın, ey uyku. Bizi koru, ey uyku bizi kötü düşlerden koru!"

Şarkı söylemenin bilindiği ama yazının bilinmediği bir dönemden, aşığını kıskanan bir kadının şu uyarısı bize kadar gelmiştir: "Benim söylenecek bir sözüm var, senin değil. Toplantılarda söz al istersen; ama, sen yalnızca bana aitsin. Başka kadınlarla hiç konuşamazsın."

Hangi kadın bu kadar bir çağrıya direnme gösterebilirdi: "Ağaca sarılan sarmaşık gibi sımsıkı sar beni; beni aşkla sev ve benden başkasına bağlı olma." Kadının vücuduna sahip olmak erkeğe yetmez, sevgilisinin ruhuna da sahip olmak ister: "Uçtuğu zaman akbaba nasıl iki kanadını destek olarak kullanırsa ben de senin ruhuna sarılıyorum." Rig-Veda'da Yaradılış için yazılmış gerçek bir şarkı olan bir şiir bulunmaktadır: "Burada karanlıklar vardı ve başlangıçta her şey örtülüydü. Işıksız bir okyanus olan bir karanlıkta tohum kabukta saklıydı. Birden patladı, biricik doğa; kızgın sıcağın etkisiyle. O zaman, ilk defa olarak, aşk belirdi... Şairler yüreklerinde yaratılmışla yaratılmamış arasındaki bu bağı iyice anladılar. Dünya vardı ve yoktu; yalnızca ruhtu... '

Upanişad adıyla tanınan Vedaların kitabı üzerine Schopenhauer şunu yazmıştır: "Okunacak en yararlı ve en coşku verici kitaptır bu. Orada bulduklarım hep beni avundurdu; ölünceye kadar da böyle olacak."

Başlangıçta canlı ve çok özlü bir öğreti olan bu şey, kısa süre içinde soysuzlaşarak sayısız batıl inançlara ve büyü uygulamalarına dönüştü. Maddeciler rahipleri hiçe sayıyorlar ve tanrının varlığı üzerinde şüphe uyandırıyorlardı. Bunlar agnostikler (felsefede "bilinemezcilik" kavramını savunanlar) ve nihilistlerdi (gerçek değerleri yadsıyanlar). Sangaya adında biri bütün bilgileri yadsıyor ve felsefesi barışı aramakla yetiniyordu. Purana Kaşyapa, öğrencilerine ruhun rastlantının köle-

si olduğunu öğretiyordu. Ajita Kesakambalin daha da ileri giderek şunları söylemekteydi: "Çılgınlar da bilgeler gibi vücutları çürüdüğü zaman toz olup dağılırlar; öldükten sonra berikiler de ötekiler de artık birer hiçtir."

En büyük Asya dininin kurucusu Budha bu dönemde ortaya çıktı. Sokaklarda, evlerde, hatta Hindistan'ın kuzeyindeki ormanlarda felsefeciler, sofistler, tüccarlar ve köylüler durmadan ne niteliğini ne de verilerini anladıkları metafizik sorunları tartışıyorlardı.

İ.Ö. 560 yılında, Himalaya'nın eteğindeki Kapilavastu prensliğinin hükümdarları Prens Şudhodhana ile karısı Maya'nın bir oğulları oldu. Nepal'deki bu küçük krallık, dünyanın en yüksek dağı Everest'in dört yüz kilometre ötesindedir. Yeni doğan çocuğa Gautama adı verildi. Gautama ilk gençlik yıllarını lüks içinde geçirdi. Sonra erkeklik çağına gelince evlendi.

Ama bir gün zamanı gelince yaşlılığın, hastalığın ve ölümün her canlıyı bulacağını, acı çekmenin insanın kaderi ve yeryüzünde her şeyin kısa süreli ve geçici olduğunu anladı. Gautama yirmi dokuz yaşındayken karısıyla küçük oğlunu bırakarak kendini bağnaz bir keşişliğe verdi. Nefsini yorma yolunda o kadar ileri gitti ki kendi ölümünü görür gibi oldu. Gerçeği arayan Gautama, bir gece beklediği kutsal nura kavuştu. O sırada Bodhgaye adını taşıyan Bengal'deki Uruvela kasabasında bir ağacın altında oturuyordu.

Gautama, "Kutsal nura kavuşan" anlamına gelen 'Budha'lığa erişince gönlüne doldurulan bilgileri dünyaya yaymaya karar verdi. İlk öğrencileri olan beş keşişe, Benares şehrinde öğretisini açıkladı. Kısa süre sonra bu küçük topluluğa altmış genç katıldı. Bunlar, Budha'nın öğretisini sindirdikten sonra da Kral Bimbisara'ya görüşlerini benimsetti. Bimbisara "Kutsal nura kavuşan"la öğrencilerin oturmaları için emirlerine geniş bir park verdi.

Budha'nın kırk beş yıllık bir süreyi kapsayan döneminde

efsaneler sessizliğe gömülüdür. Budha'nın ve öğretinin ne olduğu bilinmiyor. Bu sırada Ganj vadisinin doğu bölgesini dolaştığı sanılmaktadır. Her halde köyden köye gidiyor, yaşantısı hep yollarda geçiyordu. Bunun dışında yalnız muson yağmurları mevsiminde mağaralara ya da kulübelere sığınıyordu.

Sokrates ve İsa gibi, Budha da öğretisini yazılı olarak ortaya koymadı. Sözlü olarak yayıldı. Budha büyük bir enerjiye sahipti, inandırma gücü olağanüstüydü. Gururluydu, yumuşak ve tatlı davranışları vardı. İyilik yapmasını çok severdi. Hiçbir zaman tanrının sözcülüğünü yaptığını ileri sürmemiştir. Bütün düşüncesi ve işi, ne biçimde olursa olsun yaşamanın yok edilmesini engellemekti. Ayrılık gösteren görüşleri bağdaştırmaya ve birliği barışla sağlamaya çalışırdı. İsa gibi o da kötülüğe karşı iyilikle karşılık verir ve kendisini yerin dibine batırıp çıkaranları sessizce dinlemekle yetinirdi.

Peşinde ve yanında yürüyen bin iki yüz öğrencisiyle, yorulmadan şehirden şehre kasabadan kasabaya gider, kendi ihtiyaçlarını hiç düşünmez, ertesi gün ne olacağına hiç aldırmazdı. Bir gün Budha, kendisine inanmış olanların "rezalet" diye nitelendirdiği bir davranışla bir fahişenin evinde yemek yemeyi kabul etti. Budha insan yaşantısında acılarla neşelerin denge kurduğu, bundan ötürü de insanın doğmamasının çok daha iyi olacağı kanısındaydı: "Dünya üzerinde, okyanustaki sulardan daha çok gözyaşı akmıştır," diyordu. Bütün neşeler ona boş görünürdü. Çünkü, kısa süreli ve geçiciydiler. Budha, ahlak anlayışının özeti olan beş töre kuralını şöyle toplamıştı: "Kimse bir yaratığı öldürmemeli. Kimse kendisine verilmeyeni almamalı. Kimse yalan söylememeli. Kimse içip sarhoş olmamalı. Ve herkes dürüstlüğü uygulamalı."

İnsanların yalnızca ahlaki davranışlarıyla ilgilenir, ilahiyatla, dinsel coşkunluk gösterileriyle alay ederdi. Evrensel bir din kurmakla birlikte onun tanrısal cevherle ilgili, ölümsüzlüğün gerçeği ve sonsuzluk sorunu üzerine metafizik tartışmala-

ra girişmemesi şaşırtıcıdır.

"Atom, kozmosu anlayamaz." Evrenin nasıl kurulduğunu soranlara ya da ruhla bedenin bir bütün olup olmadığını, ermişlerin cennete gidip gitmeyeceklerini öğrenmek isteyenlere bu karşılığı veriyordu Budha. Yalnız o dönemin rahipleri Brahmanlar, ona yaranamıyorlardı. Budha, Vedaların tanrısal metinler olduğunu kabul etmiyordu. Aynı zamanda, kastların varlığını da benimsemiyor; "Yoksullarla zenginler, yaşlılarla gençler bir bütündür," diyordu.

Budha'nın yaşantısı efsanelerle süslenerek bize kadar ulaşmıştır. Bu efsaneler bazen tanrılaşmış sevimli bir prensin serüvenleri; bazen de bize yakın ve en yüksek duygularla dolu bir yaratığın bilgelik kokan sözleri ve öğütleridir.

Efsanelerden biri şudur: Budha Sakyamuni daha "kusursuz yaratık" anlamına gelen "Bodhizavatta" iken, asıl kişiliğine bürünmeden önceki yönlerini yaşıyordu. Bir gün ruh değiştirme saatinin gelip çattığını anladı. Mutlu tanrılar cennetinden ayrılmadan az önce, tanrıları ve cinleri çevresine topladı. Onlara Budha yasasını anlattı. Sonra da gelecek zamanların Budha'sı 'Maitra'yı kendi yerine vekil bırakacağını söyledi.

Budha'nın insan biçimine girmesi için tanrılar ona dünya üzerinde bir yer, bir de aile seçmiş, bu iş için de Kapilavastu'da egemenliğini sürdüren Sakya sülalesine bağlı Sudhodana kralının ailesini uygun bulmuşlardı. Bütün Hindistan'da Sudhodana'dan daha olgun, daha cesur bir Raca yoktu. Karısı Maya ise Hint inceliğinin ve güzelliğinin bütün özelliklerini kendinde toplamıştı. Lalita Vistara bu kusursuz kadını şöyle anlatır: "Gençti. Yaşamanın baharındaydı. Güzelliği kusursuzluğa erişmişti. Saçlarının rengi, siyah arıların rengindeydi. Ayaklarıyla elleri ince, narindi. Ona değince, insanın elleri kaçindili kumaşını okşuyormuş gibi olurdu. O kadar yumuşak ve hoştu. Gözleri yeni açılmış nilüfer yaprağı gibiydi. Güçlü kolları gökkuşağı gibi yuvarlaklaşıyordu. Dudakları 'bimba' ağa-

cının meyveleri gibi kırmızıydı. Dişleri 'sumana' çiçeği kadar beyazdı. Güzelliği ve zekası ile sivrilmiş olan bu kadın, kadınların incisiydi."

"Bodhizavatta", Sudhodana ile Kraliçe Maya'nın evini seçtiği zaman bütün doğa sevinç gösterileri yaptı. Binlerce kuş, kralın saraylarının damlarına ve balkonlarına konarak şakımaya başladı. Bütün ağaçlar çiçek açtı. Göllerdeki, bataklıklardaki nefis lotuslar çiçekleniverdi.

Bodhizavatta'nın doğuş günü gelince annesi Kapilavastu, kentinin kapılarında bulunan Lumpini parkına gitti. Orada, sağ eliyle 'sala' ağacının dallarından birini tutarak sol yönünden Bodhizavatta'ya can verdi. Tam bu sırada Vedizmin ve Brahmanizmin en büyük tanrılarından İndra ve Brahma, koşarak çocuğu selamlayıp kolları arasına aldılar.

Çocuk, batı, doğu, kuzey, güney yönlerinde yedişer adım atarak dünyaya üstünlük kurdu ve Sidharta adını aldı. Doğumundan yedi gün sonra Kraliçe Maya mutluluğundan öldü, yeniden dirilmek üzere tanrıların yanına gitti. Onun yerini kız kardeşi Mahapracapati aldı (Budha efsanelerinin en soylu kahramanlarından biri olan bu kadın, çocuğun eğitimiyle uğraşmaya başladı). Annesiyle babası geleneklere uyarak Bodhizavatta'yı tapınağa götürdüğü zaman Veda ve Brahma tanrılarının heykelleri onun önünde saygı ile eğilerek şu şiiri okudular: "Dağların kralı Meru siyah hardal tohumu önünde nasıl eğilmiyorsa; Okyanus, ineğin yürüyüşü önünde nasıl eğilmiyorsa; ay da güneş de ateş böceğinin önünde nasıl eğilmiyorsa; erdemi ve bilgeliği kendinde toplayan varlık, tanrıların önünde nasıl eğilir?"

Budha öğretisinde bu son nokta önemlidir. Budha tanrı değildir. Hiç kimseyle karşılaştırılamayan bir kahramandır. Kendisine bağlı olanların deyimiyle "İnsanların Aslanı"dır. Ama yine de tanrılar onun katına hiçbir zaman erişememişlerdir.

Bodhizavatta'nın çocukluk yıllarından sonra ergenlik ça-

ğı geldi. Sidharta okula götürüldüğü zaman, öğretmenleri onun bilgisi karşısında şaşırıp kaldılar. İşte o çağlarda bir gün Bodhizavatta, pembe çiçekler açmış bir elma ağacının gölgesinde oturdu. Ve ilk defa olarak insanların acısını düşündü. Bu sırada babası onu aratıyordu. Sonunda kendisini buldular. Ufukta güneş batmak üzereydi. Ama, pembe çiçekli elma ağacının gölgesi olduğu gibi duruyor ve ergenlik çağına ermiş çocuğu hâlâ koruyordu.

Sidharta'ya bir eş bulma zamanı artık gelmişti. Onunla evlenecek kadının kusursuz olması isteniyordu. "Hafifmeşrep ve savruk olmayacaktı. İyilik yapmasını sevecekti. Kendine nasıl bakıyorsa kölelere de öyle bakacaktı. Saraya bağlı bir kadın gibi kutsal kitapları ezbere bilecekti. En geç o yatacak, en erken o kalkacaktı."

Bu amaçla ülkenin bütün genç kızları prensin yanına çağrıldı. Ama aralarında yalnız biri söz konusu özelliklere sahipti. Bu genç kız Göpa'ydı. Göpa'nın babası Sidharta'nın saraydaki gevşeklik ve huzur havasına uygun bir biçimde yetişmiş olmasından şüpheye düşerek, delikanlının eskrim, güreş, ok atma gibi sınavlardan geçirilmesini şart koştu. Kızını, ancak o zaman kralın oğluna verecekti.

Sidharta bu yarışmadan zaferle çıktı. Üstelik atasının dev gibi yayını da tek başına gerdi. O zaman prenses Göpa ile evlendi. Geleneğe göre ona prensesle birlikte birçok da kadın verdiler. Bodhizavatta'nın bu kadınlar arasında geçirdiği tatlı yaşantı, Lalita vistara tarihçilerince ballandıra ballandıra anlatılmıştır. Bu kitabın bir bölümünde şöyle denir: "Genç prens yatağında dinlenirken sevimli ve güzel kadınlar çeşitli müzik aletleri çalarak ona tatlı dakikalar yaşatıyorlardı."

Ama, bu tatlı yaşam yalnızca bir görüntüydü. Çünkü kadın kalabalığının ortasında, insanların aslanı düşüncelere dalıyordu. Flütlerin ve lavtaların sesi onun zihnine şimdiden felsefesinin tohumlarını ekmeye başlamıştı.

Delikanlı, çevresindeki gevşekliğin ortasında şöyle düşünüyordu: "Üç alemin birleşmesi güz bulutları gibi kararsızdır. Yaratıkların yaşamı, dağlardan akan seller ve göklerdeki şimşek gibi gelir geçer."

Budha çok uzun bir ömür sürdü. Ama yaşayışı pek de huzurlu geçmedi. Söz gelişi, düşmanlarından Devadatta adında biri, çılgına dönen bir fili üzerine saldırtarak Budha'yı öldürtmek istedi. Ama hayvan Budha'ın önüne gelince yatıştı ve yere diz çöktü.

Budha'ın birçok öğrencisi vardı. Aralarında en sevdiği Ananda'ydı. Ölümünün yaklaştığını anladığı sırada, Ananda'ya dönerek şunları söylemişti: "Ey Ananda! Yaşlıyım ve yılların verdiği sarhoşluğun içindeyim. Yolculuğun sonuna yaklaşıyor; çünkü kısa bir süre sonra seksen yaşına basacağım. Günlerimi tamamlamış bulunuyorum artık. Kayışlarla tutturulduğu için daha dağılmamış çok eski bir arabaya benziyor bedenim, Ananda! Sen de yalnız kendi kendine danış, Ananda! Lambaya sarılır gibi gerçeğe sımsıkı sarıl. Ben öldükten sonra herkes kendi kendinin ışığı olsun. Herkes kendi kendine danışsın. Öyle ki dıştan bir yardıma ihtiyaçları olmasın. Lambaya sarılır gibi gerçeğe sımsıkı sarılanlar, evet onlar, kardeşlerim, en yüksek yere ulaşacaklardır."

Budha kendini bir tanrı gibi görmez. Kendisine tanrı gibi saygı gösterilmesini de istemez. Tanrıları tanır ama insanların kurtuluşunda rol oynadıklarına inanmaz. O, değerleriyle insanlara kurtuluşu sağlayan bir aracı da değildir. Kendisi yol değil yol gösterendir.

Budha bu yolu Benares yakınındaki Sarnat bahçesinde verdiği ünlü dinsel öğütünde açıklamıştır. Dört kutsal gerçek bu dinsel öğütte bulunmaktadır: "İşte, ey rahipler! Acı üzerine kutsal gerçek, susuzluğun ortadan kaldırılması bütün istekleri yok etmekle mümkün olabilir. İsteklerden kurtulmak için onlardan hiçbir iz kalmamasını sağlamak gerekir. İşte, ey rahip-

ler, acıyı ortadan kaldıran yola götüren kutsal gerçek şudur: Sekiz dallı keçi yoludur bu ve bu sekiz dal şunlardır: Salt inanç, salt irade, salt konuşma, salt davranış, salt yaşama, salt uygulama, salt bellek, salt derin düşünme..."

Budha öğretisinde insan, Nirvana'ya ulaşmak için o yoldan geçmelidir. Nirvana, sönme ya da yok olma anlamına gelir. Budha'nın kendisi de, Nirvana'nın ne olduğunu açıklamak için yakıcı madde bulunmaması yüzünden sönen bir ışıktan söz eder. Yakıcı madde istektir. Acının ateşini sürdüren yine istektir. Bu bakımdan Nirvana sözle anlatılamaz. Budha şu açıklamayı yapmıştır: "Rüzgarın değmesiyle huzura kavuşan ve gözümüzün önünden kaybolan ışık gibi, bilge de huzura girer. Huzurun içinde böylece kaybolan kimse, varlığından kopup ayrılmış mıdır? Bütün kusurlarından kurtulmuş olarak sonsuzluğa yönelen varlığa sahip midir? Ey bilgeler siz ki gerçekte bunları bilirsiniz, söyleyebilir misiniz bana? Huzurda kaybolan biri hiçbir ölçüyle ölçülemez. Ondan söz etmek için de tek kelime yoktur. Onu yakalayabilecek düşünce boşlukta kayıp gider..."

Unutmayalım, bu sözler bundan 2500 yıl önce söyleniyordu.

KAMBOÇYA

BALTA GİRMEMİŞ ORMANIN HAYALET BAŞKENTİ: ANGKOR

Yüz yıl önce Asya kıtasının en büyük kalıntıları, insan ayağı değmemiş ormandan çıkarılmıştı. Angkor'a giden turist, Hint mitolojisinin bin yıllık gerçeğiyle ilişki kurar.

1524 yılında, Lizbon'da bir çocuk dünyaya gelmişti. Yelkenli bir geminin kaptanı olan babası, Goa'da boğuldu. Çocuk, büyüyünce Portekiz'in en büyük şairi oldu. Luiz Vaz de Camoens, Portekiz'in büyük denizcilerinin serüvenlerini övgülü şiirlerle dile getirdi. İyi bir Katolik'ti ama, Rönesans insanıydı. Antikiteye hayrandı. Camoens, Dante'nin, Petrarka'nın, Tasso'nun ve Aristo'nun manevi kardeşidir.

İnsan bir dahi ve aynı zamanda aşırı duygularla dolu bir aşık olabilir. Lizbon sarayında soylu bir kadına aşık olan Camoens işte böyle bir adamdı. Her an kılıcını çekmeye hazırdı. Aşk konusunda hiç şakası yoktu. Öfkeli davranışları yüzünden sürgüne gönderildi ve istemediği halde askerlik mesleğine girmeye zorlandı. Portekiz gemilerinde Fas'ta savaşlara katıldı. Savaşın en karışık dakikalarında şiirler yazıyordu. Septe'de, bir ok sağ gözünü kör etti. 1553'te Hindistan'a gitti. Ama büyük denizcilerin serüvenlerini yazmakla yetinmiyor, taşla-

malar da yazıyordu. Cezalandırmak üzere onu hapse attılar. Üne ulaşmak isteyen şairler için sürgün ve hapis gereklidir. Camoens serbest bırakılınca yeniden denize açıldı ve Portekiz edebiyatının en büyük eserlerinden biri olan Lüziyad'ları yazdı.

Camoens'in içinde bulunduğu karavela, Mekong'un ağzında battı. Camoens yüzerek kıyıya çıktı. Yüzerken, sahip bulunduğu en değerli şeyi, Lüziyad'ların elyazmasını sulara hiç değdirmeden bir eliyle tutuyordu.

Portekiz Kralı Sebastien daha çocuktu ama bir imparatorluğun üzerinde egemendi. Camoens, destanını ona adadı. Birkaç yıl sonra hükümdar, Mağriplilerle yapılan bir savaşta, Alkazar-Kivir'de öldürüldü. Onunla birlikte sülale yok oldu ve Portekiz tarih sahnesinden çekildi.

Karanlık sokakları ayın yansımasıyla aydınlanan Lizbon'da bir köle, efendisi Luiz Vaz da Camoens için dileniyordu. Portekiz'in en büyük şairi yoksulluk içindeydi. Ve Mekong kıyılarında egemenlik kurmuş kralların soyundan gelen Kamboçyalı bir köle, gelip geçenlere el açıyordu.

Camoens'in çağında serüven olan şey, şimdi artık bir gezintidir. Yirmi beş günlük deniz yolculuğundan sonra Saygon'a gidilir. Oradan Kamboçya'ya geçmek kolaydır.

"Bir tepenin en üst noktasında beş ananas." Angkor Vat kalıntılarını Paul Claudel böyle tanımlamıştı. Bir araya gelen tapınaklar ve yapılar gerçekten de şeker ekmeği biçiminde beş kulenin çevresindedir. Alacakaranlıkta kırmızı güneş doğarken griye ve yeşile dönüşen kuleler, ay ışığında gerçek dışı gibidirler. Bu hayalet kalıntıları gördüğü zaman Pierre Loti hayranlığını gizlememişti. O zamandan bu yana, kalıntıları görmek için krallar, devlet başkanları, şairler ve felsefeciler birbirini izledi.

Abel Remusat adında bir Cizvit rahibi 1815 yılında içinde kaybolmuş şehirlerden söz eden eski Çin metinlerini çevirene kadar Angkor Vat, balta girmemiş ormanda gömülü kaldı.

1858 yılında bir Fransız kaşifi, yukarı Mekong'da ilerlerken yaprakların arasından, bitkilerle çepeçevre sarılı çok büyük tapınaklar gördü. Doğanın ve insan uygulamalarının karşı karşıya geldiği her yerde olduğu gibi, birincisi, yani doğa zaferini burada da ilan etmişti. 1863 yılında Henri Mouhot, dünya çevresinde yaptığı geziyle ilgili izlenimlerini yayımlayınca, Angkor kalıntılarının da ortaya çıkarılmış olduğu anlaşıldı. Gönderilen kurullar, insan ayağı basmamış ormanda yol açça açça ilerledi. Delaporte, "khmer" heykelciliğinin ilk örneklerini Paris'e getirdi. Guimet Müzesi'nde sergilenen bu heykeller Parislilerin hayranlığını çekti 15 Aralık 1898'de Hindiçini valisi Paul Doumer, Hanoi'de Uzakdoğu Fransız Okulu'nu kuruyordu. Bu okulun temel amacı, tarih, mimarlık, ve Hindiçini, Hint, Çin ve Japon dilleri öğretmekti.

O zamandan bu yana, ormandan yeni tapınaklar ve yeni şehirler çıkarıldı. Kalıntılar incelendi, yazılar çözümlendi, yapılar ölçüldü. Bugün Angkor, dünyanın harikalarından biri olarak tanımlanmaktadır.

Ünlü Hintli arkeolog Anada Coomaraswamy, "Asya'nın bütün yolları Hindistan'dan geçer" demişti. Gerçekten de Hinduizmin izleri üzerinde Hint sanatı Seylan'a, Java'ya, Kamboçya'ya, Siam'a, Birmanya'ya, Tibet'e, Türkistan'a, Çin'e, Kore'ye, Japonya'ya kadar yayıldı. Çin'de, Japonya'da, Tibet'te ve Güneydoğu Asya'da hâlâ uygulanmakta olan Hinduizmin kökeni Hindistan'dır. Angkor Vat'taki eserler ön-Budha Hint dininden esinlenerek yapılmıştır. Java adasındaki Borobudur tapınağı, Hint kozmogononisinin (evren kavramının) taş biçiminde simgesidir.

Büyük tapınağın kubbesi, Angkor Vat'ı çepeçevre saran ormana yetmiş metre yüksekten bakar. Dokuz kule ile süslenen ve birçok terası bulunan yapılar, kırk bin metre karelik bir yüzölçümünü kaplarlar. Bunlar yirmi kilometre uzunluğunda ve yüz dokuz metre genişliğinde bir çukurla sınırlan-

mıştır. Tapınağın planı şöyledir: Bir çukurla çevrili dörtgen yüzey (kozmik okyanusunun simgesi), merkezi kule (bütün yönlerde ışıyan tanrısal büyüklüğün simgesi). Ön-Budha kavramı Hindistan'da oturanlar için evrenin karşılığıdır.

Bu mistik eseri hangi ulus yapmıştır? Beytlehem'de (Beytüllahim) Meryem, Tanrı'nın çocuğunu dünyaya getirirken Kamboçya'da Khmerler oturuyordu. Bu ulusun ırkla ilgili durumu son derece karmaşıktır. Komşu ulusların insanlarından daha uzun, daha narin ve çeviktiler. Tenleri daha koyuydu. Gözleri, Hint-Avrupa insanlarının gözlerine benziyordu. Dilleri de Melanezyalı ve Polinezyalıların konuştukları dillerle benzeyişler gösterir. Ama Moğollar, Çinliler, Japonlar ve Avustralyalıların saçları düz olduğu halde, Khmerlerinki kıvırcık gibidir. Khmer ulusu kuşkusuz uzun süren bir melezliğin ürünüdür. Yüzyıllar önce Çin, dolup taşan nüfusunu güneye ve kuzeye doğru akıtıyordu. Hindiçini yarımadasında nüfus çokluğu öyle bir noktaya ulaşmıştı ki, büyük topluluklar yeni topraklar aramaya gitmişlerdi. Sözgelişi, Polinezyalılar takımadalardan takımadalara geçerek en sonunda Paskalya adasına ulaştılar ve Asya'nın kuzeydoğusu iki koldan Amerika'ya yayılan göçmen dalgalarının hareket noktası oldu.

1296 yılında Kubilay Han'ın elçisi Çeuta-Kuan, Khmer başkentine gittiği zaman pirinç ekmeğiyle uğraşan ve tapınaklar diken etkin bir topluluk görmüştü. Hükümdarın beş karısı vardı: "Biri özel, öteki dördü de pusulanın dört yönü için." Bunların dışında, hükümdarın dört bin odalığı vardı. Sayısız altına ve mücevhere sahipti. Göllerde, eğlence için yapılmış tekneler yüzerdi. Nüfusu bir milyon olan başkentin sokaklarında kralın filleri dolaşırdı. Tapınaklara, doktorların ve hastabakıcıların çalıştığı hastaneler eklenmişti.

Angkor Vat tapınağını II. Suryavarma'nın (1113-1150) egemenliği sırasında köleler ve savaş tutsakları yapmışlardı. Bu tapınak tıpkı büyük katedrallerin karşılıkları olan ünlü Yu-

nan ve Mısır eserleri gibi bir mimarlık harikasıdır. Binlerce köle balta girmemiş ormanın ağaçlarını kestiler, taş blokları taşıdılar ve bir araya getirdiler. Bu taş blokları heykelciler ve tanrı kabartmalarıyla kapladılar. Köle sayısını arttırmak için krallar savaşıyordu. Oysa, şans değişkendir ve olacak oldu: Siamlılar Angkor Thom'u aldılar, tapınakları ve şehirleri yağma ettiler ve arkalarında yalnızca yıkıntılar bıraktılar.

Çeuta-Kuan'ın sözünü ettiği zengin Khmer edebiyatından bir şey kalmamıştı. Ama, iki bin dört yüz metre kare alan kaplayan Angkor Vat'ın kabartmaları ortadadır. Bu kabarmalarda, üzerlerine cibinlik olarak kullanılan örtüler giymiş erkekler ve kadınlar görülür. Böyle bir örtünün gereğine inanmak için kalıntıları gezmek yeter.

İ.Ö. 2000 ile 500 yılları arasında Vedaların kutsal edebiyatı Hindistan'da yayıldı. Vedaların iki büyük kitabı Mahabharata ve Ramayana'nın baş kişisi tanrı Vişnu'dur. Vişnu, Şiva ve Brahma, Khmerlerin, adlarına Mekong kıyılarında tapınaklar diktikleri Hindu tanrılarıdır. Daha sonra Budha (İ.Ö. 560-480 yılları arasında yaşamıştır) onlara katıldı.

Khmerler de öteki uluslar gibiydi. Mümkün olduğu kadar çok sayıda tanrıyı kendilerine çekmeye çalışmışlardı. Zaferler kazanan Romalılar yenilenlerin tanrılarını panteonlarına (tanıdıkları bütün tanrıların yanına) kabul ederlerdi.

Kamboçyalılar Khmerlerden gelirler. Ama, sonsuzluk için eserler kuran atalarına karşılık bunlar, merdivenlerle çıkılan bambudan kulübeler yaparlar. Geceleyin de merdivenleri çekip alırlar, böylece kendilerini kötü ruhlardan koruduklarına inanırlar.

ÇİN

ÇİNLİLERİN ATASI 500.000 YIL ÖNCE YAŞADI

> "Kendileri üzerine çok belirsiz bilgilere sahip olduğumuz insanlarda, en azından bir uygarlık tohumu vardır. Pekin adamı (Sinanthropus Pekinensis) bile aletlerini bir yere yerleştiriyor ve ateş yakmayı biliyordu." (Kadj-Birket Smith)

Çin tarihi tavuk kemikleriyle başlar... Bundan elli yıl kadar önce, Pekin'in güneybatısının elli kilometre ötesindeki bir tepeden, birçok kuş kemikleri ve iskeletleri çıkarılmıştı. O dolaylarda oturan Çinliler bunların tavuk kemikleri olduğunu sanarak, kuş iskeletlerinin bulunduğu tepeye "Tavuk Kemiği Dağı" adını vermişler ve bu olay üzerinde durmamışlardı. Arkeologlar, kemikleri mikroskop altında inceleyince bunların kuş kemirici, hatta et yiyen hayvanların kemikleri olduğunu gördüler. Tavuk Kemiği Dağı birdenbire önem kazanmıştı. Bu yer Çu-Ku-Tien adıyla tanınır. O zamandan beri de arkeologlar oradan ayrılmamışlardır.

Şu noktayı belirtmek ilginçtir: Avrupalı uluslar, arkeolojiye karşı doğu uluslarından daha çok ilgi duyarlar. Avrupalı öğrenmek ister, Doğulu yaşamak. Cennet elmasını ısıran, her halde bir Doğulu değil Avrupalıydı. Avrupalı arar, karıştırır ve

yaşatır. Doğulu gelsin diye bekler...

"Tavuk Kemiği" dağında insanınkine benzeyen bir azıdişi çıkarıldı. Ve daha başka şeyler de bulundu. İçinde fosil kemikleri olan bine yakın sandık Pekin'e götürüldü ve bunlar incelenerek sınıflandırıldı. İnsanınkine benzeyen çene kemikleri, kafatası parçaları bir araya getirildi. Bulunan kemiklerin bütününden yirmi beş insana ait olduğu anlaşıldı.

1929 yılında ise çok önemli bir olay oldu. Topraktan, bütün bir kafatası çıkarıldı. Bu, 'Sinanthropus Pekinensis'in kafatasıydı. Bu yaratık insanlığın Ademi değildir. Bunun bir öncesi vardır. Ayakta yürüyen Java'nın 'maymun-insan'ı. Ama, Pekin adamı Tavuk Kemiği Dağındaki mağarasında çok uzun süre kalmıştır. Aşağı yukarı 500.000 yıl.

Yazı yazmasını bilseydi, paleolitik (taş çağı) çağın başlangıcının, yani yarım milyon yıl öncenin dünyasının neye benzediğini, kaygılarını ve düşüncelerini öğrenirdik. Kafatasının büyüklüğü 964,4 santimetre küptü. Bu ölçü, kafatası 1.000 santimetre küp olan çağdaş insanınkinden biraz daha küçüktür. Söz merkeziyle ilgili organları incelendi ve konuşabileceği anlaşıldı. Dahası var: Dişleri ve çene kemiği, Moğollarla, Eskimolarla, Çinlilerle ve Japonlarla etnik (ırk bakımından) akrabalığını ortaya çıkarmıştır. Sınıflamada Moğol ırkına giren Çinliler, daha tarih öncesi zamanlarda Çin'in kuzeyine yerleşmişlerdi.

Ama, şaşırtıcı olmakla birlikte arkeologlar bu sonuçlardan memnun kalmadılar. Kül artıkları, Pekin adamının ateşi bildiği ve kullanmış olduğu gerçeğini ortaya çıkardı. Hep aynı biçimde olan üç bin kemik, orada bir endüstri ocağının bulunduğunu göstermektedir. Binlerce kuars kristali, çekiç vuruşlarıyla işlenmiştir. Aynı yerden çıkarılan manda, teke ve öteki hayvanların kemikleri, bu bölgede bataklıkların, göllerin ormanların bulunduğunu, iklimin de sıcak ve nemli olduğunu göstermektedir.

Tavuk Kemiği Dağının yakınında, Çu-Ku-Tien dolayların-

da, "üst depo" diye adlandırılan ikinci bir tabaka ortaya çıkarıldı. İnsan, daha o zamanlar sanatçıydı. Yirmi sekiz tane hayvan dişi, bundan 3000-5000 yıl önce bir kadının gerdanlık kullandığını göstermektedir. Kemikten yapılmış kaplar kırmızıya boyanmıştı.

Ordos-Bogen adını taşıyan ikinci bir önemli depo, taş çağında gelişmiş bir uygarlığın varlığını ortaya koymaktadır. Buradaki insanlar, Çu-Ku-Tien'dekilerden daha moderndi. Odun kömürü artıkları, bir yuvanın varlığını göstermektedir. Gergedan, sırtlan, antilop, inek, manda kemikleriyle dev bir devekuşunun yumurtladığı yumurtaların kabukları, mutfak sanatını bildiklerini kanıtlıyor.

Yoksa, yüksek türden bir maymun mu yaşamıştı burada? "Homo sapiens" bir iz bırakmıştır: bir diş. Değerli bir kanıt olan bu diş, bu çok uzak geçmişin karanlıklarını dağıtmaktadır.

Yontma taş ya da paleolitik ile tarih döneminde, yani, İ.Ö. 500.000 ile 2.500 yılları arasında binlerce ve binlerce yıl geçti. İnsanoğlu bunları hiç bilmemektedir.

Birbirini kovalayan bu yüzyıllara hangi olaylar damgalarını vurmuştur?

İnsanlık yeryüzünden kaybolmuş muydu?

Çinli bir Nuh, bir dağ üzerinde kalan gemide kendisini kurtarmış mıdır?

Bilmiyoruz. O çağın insanının bize bıraktığı ilk mesaj Yang-Çao'dan gelmektedir. 1921 yılında bütün bir köy çıkarıldı ortaya. Kalıntılarında 4.000-5.000 yıllık bir uygarlığın eşyaları bulunmaktaysa da bu uygarlığın nasıl geliştiği bilinmemektedir. Hindistan'da Mohenjo-Daro'da da böyledir. Bir bilinmezlik dönemi ve ansızın kültürün ortaya çıkışı... Kilden yapılmış diskler bir çeşit çıkrık gibiydi. Bu da o çağın insanlarının lifli bitkileri işlemeyi bildiklerini ortaya koyuyor. Bir vazonun üzerinde, bir kumaş parçası gösterilmiştir. Aynı zamanda kemikten ve boynuzdan aletler, deliği olan dikiş iğneleri,

ağızlı ve kulplu çömlekler, uzun ince boyunlu vazolar, köpek ve at başlarıyla süslenmiş büyük testiler bulunmuştur. O çağda (taş ve bronz çağı) belki de insanoğlu yazıyı biliyordu. Kansu bölgesinde ortaya çıkarılan mezarlarda, bilinen en eski simgesel harfler bulunmuştur. Topraktan çıkarılan yüz yirmi erkek ve kadın iskeleti bunların Moğol ırkıyla ilintisi olduğunu göstermektedir. Bundan dört ya da beş bin yıl önce yaşayan Çinli, beş yüz bin yıl önce yaşayan Pekin insanından mı gelmektedir? Bu konuda hiçbir şey bilmiyoruz.

İnsanlar ölülerini 'Çang mezarları' ya da 'Yin mezarları' diye adlandırılan mezarlara koydukları zaman, dünya güneşin çevresinde bin defadan çok dönmüş bulunuyordu. Bu mezarlar Sarı ırmak'ın yüz yirmi kilometre kuzeyindeki Honan bölgesinde bulunan Anyang şehri yakınındadır. Çang sülalesi, üzerinde inanılır bilgiler edindiğimiz ilk sülaledir. İ.Ö. 1450 yılında başladı, İ.Ö. 1050 yılında sona erdi. Çang mezarlarını doğrudan doğruya doğa açtı. İ.Ö. 1079 yılında korkunç bir fırtınanın sonunda sellerden açılan çukurlar, bir mezarın girişini ortaya çıkardı.

O dolaylarda oturan Çinliler bronz vazolar buldular ve alışkanlıklara uyarak bunları en yakın pazara satmaya götürdüler. Sonra o yerde bir köy kuruldu ve toprağın altında neler bulunduğu unutuldu. Geçen yüzyılın sonunda çift süren kişiler, hayvan kemikleriyle üzerlerinde hiyeroglifler olan kaplumbağa kabukları buldular.

Çin'de garip görünüşlü ve yenilebilir her şey ecza ve ilaç işlerinde kullanılır. Kaplumbağa kemikleriyle kabukları, Çinli eczacılarca toz durumuna getirilerek uzun yaşama ilacı adı altında satıldı. İnsan midesinin inanılmaz sindirim imkanları vardır! Avrupalılar ilgilenmeye başladığı güne kadar bu yeni ilaç kapışıldı. Avrupalılar, kaplumbağa kemiklerini ve kabuklarını satın alıp müzelere gönderdiler. Sonra beyaz renkli başka barbarlar geldiler. O zaman Çinli köylüler bu kemiklerin ne gibi bir

önemi olabileceğini kendi kendilerine sormaya başladılar?

Ortaya çıkarılan şeylerin üzerlerinde en eski Çin yazıları vardı. Bu mezarlar tarih bakımından çok büyük bir önem taşıyordu. Kaplumbağa kabukları ve Çang mezarlarının kemikleri tanrısallık aletleriydi. Tanrılar ya da atalara sorulan balık avı ile avcılık, zamanla ürün kaldırmayla, hastalıklarla ilgili sorular, düşlerin açıklanması, bu kemiklerle kabukların üzerinde yazılıdır. Bu sorulara başka kabuklarla ve kemiklerle karşılık veriliyordu. Böylece arkaik Çin uygarlığının bazı yönleri aydınlatılabilmişti. Birkaç örnek verelim: “Bu gece yağmur yağacak, bir fil yakalamak gerek.” Bu söz, orta Çin'de fil bulunduğunu ispat etmektedir. Bir de şu: “Büyük annem Yi'nin yapacağı yağmur duası.”

Atalara saygı daha dört bin yıl önce uygulanıyordu. Balığı göstermek için kullanılan piktogram (yani simgesel yazı) Çang çağında insanların balık oltası, yemler ve balık ağları kullandıklarını göstermektedir. Atlar daha o zamanlarda araba çekiminde kullanılıyordu. İnsan kelimesi, güç ve kır simgeleriyle anlatılıyordu. Tahıl simgeleri buğday, darı ve pirinç taneleriydi. Dut ağacı yetiştirilmesiyle, insanların çoğunluğunun çıplak ya da hayvan postları giyerek dolaştıkları bir dönemde ipek bilinmekteydi. Yalnız Akdenizliler ve Orta Amerika'da oturanlar elbise giyiyorlardı.

Çang mezarlarında bronz eşyalar da bulundu. Demek ki o çağın insanları bakırı, kalayı, demiri, gümüşü ve kurşunu eritmeyi biliyorlardı.

Kutsal vazolar, aletler, silindir biçiminde kaplar, hayvan biçiminde bronz vazolar, bronz aynalar, buhurdanlıklar, parlak bir uygarlığın belgeleri olarak arkeologları çok şaşırtmıştır.

Şaşıranlar yalnız arkeologlar değildi. Kuzey Çin'e giden gezginler antikacı dükkanlarında Çang döneminden kalma gerçek bronz vazolar satın alabiliyorlardı. Son savaş sırasında Pekin'de oturanlar Bay Çuan'ı hiçbir zaman unutmayacaklardır.

Bu adamın mağazası toz toprak içindeki küçük bir sokaktaydı. 50 ile 150 Amerikan doları karşılığında yabancılara İ.Ö. 1450 yılarından kalma eşi bulunmaz gerçek Çang vazoları veriyordu.

Bu ilkel bronz çağı yine de barbardı. Binlerce insan toprak tanrılarına kurban edildi. Kanları da kutsal vazolarda toplandı. Çang imparatorluklarının sülalesi eğlence ve lüks içinde kaybolup gitti... Roma'daki Neron ve Heliogabalus dönemleri gibi Çangların çağı da sonuncu kral korkunç Çu Hsin'in egemenliğiyle sona erdi. Samson kadar güçlü olan bu adam, vahşi hayvanları bir yumrukta öldürüyor, kendisine verilen öğütlere hiç aldırmıyor ve hazır cevaplığıyla övünüyordu.

Bir gün, Çu Hsin cezasını buldu. Savaşçıları kendisini bırakıp gidince, imparator yapayalnız kaldı. Bunun üzerine Çu Hsin en değerli elbiselerini üzerine geçirdi, mücevherler taktı, sonra da sarayını ateşe verdi ve bir alev denizinde kaybolup gitti. Onun eğlence düşkünlüğünü paylaşan odalıkları, imparatorluğu ele geçirenlerce götürüldüler.

KONFÜÇYÜS VE LAO-TSE

Yaşamı bilmezsen ölümü nasıl bilebilirsin?

Konfüçyüs

Birinci olma yeryüzünde.

Lao-Tse

İnsanoğlu var olalı beri her kuşak, bilgeliğin en yüksek noktasına ulaştığını sanmıştır. "Bizim gelişme dönemimiz" sözü, dünya kadar eski bir sözdür. Geçmiş, her zaman oldukça küçümsenmiş, gelecekle de pek ilgilenilmemiştir. Ama, yüzyıllara bir göz atılıp zeka alanında en büyük uygulamaları bir döneme yüklemek gerekirse, İ.Ö. VI. ve V. yüzyıllar, yani 600 ile 400 yılları arasındaki dönem başta gelir. Dünya hiçbir zaman

bu kadar çok sayıda dahi, yazar, din kurucusu ve felsefe sistemi çıkarmamıştır ortaya.

Bundan 2500 yıl önce yaşayan insanlar, ahlak konusunda çok büyük kişilerdi. Budha, öğretisini Hindistan'da; Zaratustra İran'da yayıyor; Yeremiya, Ezekiyet ve İzai, Mesih'in gelişini haber veriyorlar; Solon ve Klisten de demokrasiyi kurtarıyorlardı. Atina, altın çağını İ.Ö. 480-430 yılları arasında yaşadı. Bu yüzyıl aynı zamanda en büyük iki Çinli felsefecinin dönemidir: Lao-Tse ve Konfüçyüs.

Yunanistan, Yuda, İran, Hindistan ve Çin, aralarında seyrek de olsa ilişkiler kurmuşlardı. Aynı dönemde birbirinden farklı uluslarda ve dünyanın bu kadar uzak bölgelerinde insanların bu kadar soylu ahlak yasaları kurmuş olmaları mucize gibi bir şeydir.

Çinlilerin en ünlü felsefecisi Konfüçyüs (Çincede Khon Fu Tse), İ.Ö. 551 yılında Çantung eyaletinde doğdu. Çocukluğu üzerine pek az şey bilinmektedir. Ağır başlıymış ve düşünmeye eğilimi varmış. Babası öldükten sonra, okul dönüşü annesine yardım etmeye başlamış. Konfüçyüs ahlakının yüksekliği, Çinlileri kendi kendilerine şu soruyu sormaya yöneltmiştir: "Konfüçyüs'ün babası insan mıydı, yoksa Tanrı mıydı?"

Konfüçyüs çok gençken ok atmayı ve müzik aletlerini çalmayı öğrendi. On dokuz yaşında evlendiyse de yirmi üçünde boşandı. Bir ahlak öğretmeni bekar kalmak zorundadır. Grek felsefecisi Sokrates'in, Ksanthip'le evlenmesi buna örnektir. Konfüçyüs kısa süre sonra ün kazandı. Hiçbir felsefeciye saldırıda bulunmuyor ve öteki düşünce sistemlerini çürütmekle zaman yitirmiyordu. Öğrencilerine karşı hiç yumuşak değildi ama, onları çok severdi. Öğrencilerinden Yen-Hui ölünce ağladı ve şöyle konuştu: "Öğrenmeyi kendini eğitmeyi severdi. Öğrenimi bu kadar seven bir öğrencim olmadı. Ama ömrü kısa sürdü. Onun gibisi yoktu."

Yen-Hui en sevdiği öğrencisiydi.

Konfüçyüs, 'Çin'in feodal dönemi' adını taşıyan dönemde yaşadı. Derebeyleri, Şansi, Honan, Şensi ve Şantung eyaletlerindeki av bölgelerinde ve tarlaların ortasında yükselen, düşman saldırılarına karşı koyabilecek duruma sokulmuş şehirlerde otururlardı. Bu site-devletlerden ikisi, daha sonra üstünlüğünü belli etti. Birinin adı Çıh'i, ötekinin Çıh'in idi. Çıh'in, öteki şehirleri ele geçirdi, egemenliği altında topladı ve Çin'e kendi adını verdi. Bütün dünyada bu devlete 'Orta İmparatorluk' adı verildi.

Konfüçyüs döneminde, feodal devletler henüz birleşmiş değildi. Konfüçyüs birçok devleti dolaştı ve şehirlerin kötü yönetildiğini görerek üzüldü. Bunun üzerine düzeltme yollarını öğretmeye karar verdi. Hükümdarlardan bazıları ona resmi görevler vermeyi kabul ettiler. Onun, uzun süre bu görevlerde kalmadığı anlaşılmaktadır. Memurlarla ve prenslerle çatışmalar yüzünden çok yoruluyordu. İçten ve dürüst bir insan olan Konfüçyüs, belki de pek uysal değildi.

Konfüçyüs şöyle yazar: "On beş yaşındayken zihnimi öğrenmeye vermiştim. Otuz yaşında ilkelerim vardı. Kırk yaşında kuşkulardan kendimi kurtaramıyordum. Elli yaşında göğün yasalarını öğreniyordum. Altmış yaşında, söz dinler kulaklarım bana gerçeği öğrenmemi sağladı. Yetmiş yaşında, doğru yoldan ayrılmaksızın yüreğimin buyurduğunu yerine getirebildim."

Konfüçyüs, yetmiş iki yaşında öldü. Bir sabah öğrencilerinden biri, onun içli içli şu şarkıyı söylediğini duydu: "Büyük dağ yıkılmalı, kalın kiriş bir gün kırılmalı ve bilge bir bitki gibi kurumalıdır." Başka bir öğrenci yetiştiği sırada Konfüçyüs ekledi: "Daha bilge hiçbir hükümdar çıkmıyor ortaya. İmparatorlukta hiç kimse beni kendisine efendi yapamayacaktır. Vakit geldi, ölmeliyim."

Yere uzandı ve yedi gün sonra ruhunu teslim etti. Onu en çok seven öğrencisi Çu-Kung, Konfüçyüs'ün mezarı yanında

üç yıl ağladı.

Konfüçyüs, beş eser bıraktı. Bunlar Çin'de, beş King'ler adı altında bilinir. Konfüçyüs'ün bu kitapların yazarı olmaması da mümkündür. O, eski bilgeliğin kurallarını uygulamakla ve 20. yüzyıla kadar Çin düşünce ve uygarlığını etkileyen eski klasik yazıları yeniden ele almakla yetindi. Eski öğretileri toparlayıp yayımladı. Amacı, eskilerin bilgisini ve ahlakını ortaya çıkarmaktı; kendi düşüncelerini yansıtmak değildi.

Mezopotamya, Yahudi ülkesi, Arabistan ve Hindistan insanlığın büyük dinlerinin beşiği olmuştur. Çin, her zaman felsefenin ve pratik ahlakın ülkesiydi. Çinliler ne tanrı ne öteki dünya, ne de tanrıbilimi için kaygıya düşmüşlerdir. Yaşamı olduğu gibi severler. Ne olduğunu ve ne olması gerektiğinin bilirler. Eşek sırtında köprüleri ve havuzlarda gölgelerini, nilüfer çiçeklerini ve çayı, ipeği ve günlüğü, ince yapılı kadınları ve güzel yemekleri severler. Çinli romancılar, günlük yaşantının bin bir ayrıntısını, toplumu ve eğlenceleri, bir genç kızın katılarak gülmesini, ayın önünden geçen siyah bulutları, suyun üzerinde uçan yaban ördeklerini, aile eğlencelerini, evlenmeleri, doğumları, ailelerine bağlı erkek çocukları, saygılı gelinleri, kısacası Çin'deki yaşantının acı tatlı yönlerini anlatmakta büyük bir ustalık gösterirler. Çinlinin, öteki şeylerle uğraşmaya ne zamanı vardır, ne de isteği. Ölümsüzlük, öteki dünya, soyut düşünceler, göklerde olup bitenler ve yeryüzünün ta derinliklerindeki şeyler onları ilgilendirmez. Bu da Konfüçyüs'ün bir felsefe sistemi kurmayıp düşünce ve anlatımda açıklığı öğretmekle neden yetindiğini gösterir. Konfüçyüs, metafizik tartışmalara yanaşmamış, felsefeyi ahlaka ve devlet yönetimine uygulamaya çalışmıştır. Hiçbir zaman yeryüzünde tanrısal bir durum yaratmaya kalkışmamıştır. Tam tersine, onun istediği şey, çağının otokratik hükümet biçimini geliştirerek güçlendirmektir. Konfüçyüs'e ölüm üzerine sorular sorulduğu zaman şu karşılığı vermiştir: "Yaşamın ne oldu-

ğunu bilmiyorsan, ölümü nasıl bilebilirsin?"

Konfüçyüs'ün öğretisini şu özlü sözler açıklar: "Eskiler, en yüksek erdemleri imparatorlukta geliştirmek için önce kendi devletlerinde düzeni kurmakla işe başladılar. Amaçları, devletlerini düzene sokmak, kendi kendilerini tanımaktı. Kendi kişiliklerini oluşturmak için yürek temizliğine ulaşmak ve iyileşmekle işe başladılar. Yüreklerini temizlemek ve iyileştirmek için düşüncelerinde açık yürekli olmak istediler. Düşüncelerinde açık yürekli olmak için bilgilerini geliştirdiler. Bilgilerini geliştirmek için nesnelerin özünü anlamaya çalıştılar. Nesneler bulununca bilgi de tamlaştı. Ve bilim elde edilince düşünceleri içtenlik kazandı. Düşünceleri içtenlik kazanınca yürekleri doğrucu oldu. Yürekleri doğrucu olunca kendileri de iyi insanlar oldular. Aileleri düzenli olunca devlet düzenle yönetildi. Devletleri düzenle yönetilince herkes mutlu ve huzurlu yaşadı."

Bahçesini düzene sokmak: İşte Konfüçyüs'e göre bilgeliğin anahtarı.

Konfüçyüs disiplinin ve doğruluğun, dünya huzurunun temeli olduğuna inanan bir bilgeydi. Ama insandan beklediği şey daha da yüceydi. Kuşkusuz, bütün çağların en büyük toplum bilimcisidir. Konfüçyüs, insanların kendi aralarındaki ilişkileriyle halk ve hükümet arasındaki ilişkileri düzenlemeye çalışıyordu. Bir gün ona sormuşlar: "Bütün bir ömür için davranış kuralı olarak kullanılabilecek bir kelime var mıdır?" Konfüçyüs şu karşılığı vermiş: "Karşılıklılık." Bu sözün anlamı şuydu: Her şey, bütün davranışlar, bütün öğretiler ve bütün insanlar dayanışma içindedir.

Konfüçyüs, öğretisinde, bağışlamayı ve insanların uyum içinde birlikte yaşamalarını öğütlüyordu. Çok sonraları Dostoyevski: "Herkes, herkesten sorumludur," demiştir.

Konfüçyüs her şeyden önce, düşüncede kapalılıktan ve dilin açık seçik olmamasından nefret ederdi. "Konuşmadan

önce davranışta bulunmak, sonra da davranıldığı gibi konuşmak" ilkesini savunuyordu. "Üstün insan öyle davranır ki, çizdiği yolu daha sonraki bütün kuşaklar izleyebilirler. Davranışlarını öyle düzenler ki, bunlar bütün kuşaklara örnek olabilir. Öyle ki sözleri bütün insanlara evrensel kurallar olarak yarayabilir." Şu söz de onundur: "Sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma."

Konfüçyüs'ün öğretisi, töresel kurallardan ve uygulanabilecek öğütlerden kurulu bir öğretidir. İnsan bunları uygulasaydı, ne tanrılar olurdu, ne de dinler. Ama yine de soydaşlarıyla uyum içinde yaşardı. Çinliler Konfüçyüs'ü hiçbir zaman bir tanrı gibi, bir din kurucusu gibi görmemişlerdir. Konfüçyüs tapınaklarında yalnızca onun adını taşıyan ya da üzerlerinde öğretileri bulunan tabletler vardır. Davranış kuralları ölümünden yüzyıllarca sonra Çin toplumunca bir ahlak yasası olarak benimsenmiştir.

Konfüçyüs: "Hiçbir zaman değişmeyecek iki tür insan vardır" derdi, "bilgeler ve ahmaklar."

O, birincilerin davranışlarını benimsiyor, ikincileri hor görüyordu.

Aynı çağda yaşayan Lao-Çe de bir bilge kişiydi ama Konfüçyüs'ten farklı olarak saf insanları severdi. Lao-Çe'nin yaşantısı Konfüçyüs'ününkinden de az bilinmektedir. Yaşadığı bile kesin değildir. Bununla birlikte adının da öğretisinin de hiçten ortaya çıkmış olduğunu söylemek zordur. Bir söylentiye göre, Konfüçyüs'le Lao-Çe ömürlerinde bir defa karşılaşmışlar; ama, ikisi de birbirleriyle anlaşamayacak kadar farklı insanlarmış.

Konfüçyüs şehirliydi, Lao-Çe ise köylü.

Çince'de Lao-Çe, "yaşlı efendi" anlamına gelir. Asıl adının "Erik" anlamına gelen Li olduğu söylenir. Dağınık bilgilerden kurulu olan eserinin adı Tao-Te King'dir (Yol ve Erdem Kitabı). Konfüçyüs, insanlar arasındaki ilişkileri doğal kurallara

göre düzenlemeye çalışırken, Lao-Çe'nin öğretisi kesinlikle maddecidir. Saf kişilere, Konfüçyüsizm kadar etkili olan, onları avunduran bir yaşama kuralı sağlar.

Özet olarak "yol", "düşünme yeteneğidir" ya da daha doğrusu "düşünmemedir". Çünkü usavurma, kaygıların ve acıların doğrucusudur. Oysa düşünce tembelliği durgunluk ve huzur etkenidir. İnsan alçakgönüllülük, gösterişsizlik içinde yaşamalı, silik bir ömür sürmeli, doğayı sevmelidir. İnsanı çevreleyen şeylere hayranlıkla bakmak, mutluluğun bir öğesidir. Voltaire'in dediği gibi, insan, yapılabilecek en bilgece şeyi yapmalı, yani bahçesini düzenlemelidir. Bilginin bilgelikle hiçbir ilgisi yoktur. Aydın kişi bilgeden ve mutluluktan ayın yeryüzünden uzak olduğu kadar uzaktır. Devletin başında bir felsefecinin bulunması felaketlerin en büyüğüdür. Buna karşılık, Lao-Çe'ye göre, basit aile babası olan bir köylü, olağanüstü bir hükümet başkanıdır. İnsanlar ne kadar çok düşünürlerse, o kadar çok şey çıkarırlar ortaya; ne kadar çok şey bulup çıkarırlarsa, o kadar çok uğraşırlar ve felakete de o kadar çok yaklaşırlar. Bilimin son başarıları ve son buluşu olan atomun parçalanması düşünülürse, bu bir gerçektir.

Jean-Jacques Rousseau gibi, Lao-Çe de doğaya dönüşü öğütler. Öğretisi, Çinlilerin düşünüşüne Konfüçyüs'ünkinden daha uygundur. Dayandığı temeller de elbette çok eskidir. Doğrudan doğruya Çinlinin doğal kişiliğinden gelmektedir. Yalnız basit insan özgürlükten tam olarak yararlanır. En iyi hükümet, hareket etmekten kaçınandır. Lao-Çe şunu öğütler: "Yeryüzünde birinci olan, en büyük bilgelik, hiçbir şeyle uğraşmamaktır."

Kıvrak ve renkli bir üslup sahibi, parlak bir yazar olan en tanınmış öğrencisi Çuang-Çe şöyle yazar: "Bir damla gibi akıntıyı izlemek ve kendi kendine hareket etmemek gerekir."

Yaşantıya kendi kendini bu uyarlama, zamanlama, sabır, alçakgönüllülük, pasiflik, bekleme politikası, yadsıma gücü,

bütün Uzakdoğu uygarlıklarının üzerinde yükseldiği temeller olmuştur. Lao-Çe bir dahidir. Çünkü, nefsini koruma felsefesini o bulmuştur. Bu felsefeye göre insan saklanmalı, öfkelenmemeli, göze batmayan sıradan biri olmalı, kaderi kışkırtmamalıdır. O zaman bütün üzüntülerden uzak kalır. En korkunç zalimliklere karşı en iyi kalkan, yine bu felsefeye göre bönlük ve ahmaklıktır. Süleyman gibi Lao-Çe de bütün tutkuların boş olduğunu, zayıfların gücünü ve silikliğin erdemini benimsemiştir. Çin'de her büyük devlet adamı, kesinlikle Konfüçyüs'ü okumuştur.

Buna karşılık, insanlardan ve dünyanın gürültü patırtısından kaçan, cennet bahçesinin meyvelerini toplayan ve zalimliklerden kurtulmuş olan kimse Lao-Çe'nin öğrencisi sayılır. "Güneşin altında her kişi, güzelliği güzellik için benimsediğinden ötürü çirkinlik vardır. Bilge yürekler daha hafifleterek, mideleri doldurarak, usa saldırarak, adaleleri güçlendirerek, halkın bilgi sahibi olmasını engellemeye çalışarak ve yine halkta bütün isteği yok ederek yönetimini sürdürür." "Kelimelerin gücü çabuk tükenir. En iyisi, insanın yüreğinde olanı kendine saklamasıdır." Lao-Çe şunları da yazar: "Eski zamanda doğa insanları da yaşamayı da basitleştirmiş ve huzurlu kılmıştı ve bütün dünya mutluydu. İnsanlık bilgiye geçti, çekiciliğini yitirdi. İnsanlar kırları bırakıp şehirlere yerleştiler ve kitaplar yazılmaya başlandı. Sonra sefalet geldi ve felsefecilerin gözlerinden yaşlar aktı. Bilge insan şehirlerden, yasalarla ve toplumun bozuk ve yorucu çarkından, memurların sertliğinden ve kabalığından, yöntemleri boş olan düzeltici ya da iyileştiricilerden kaçar. Gerçek bilgelikle sürekli mutluluğun sırrı, doğaya uymak ve yeryüzünün gürültüsüz keçi yollarında ilerlemektir."

"Her şey doğada sessizlik içinde çalışır. Şeyler doğarlar ve hiçbir şeye sahip değildirler. Görevlerini hiçbir şey istemeden yerine getirirler. Bütün şeyler görevlerini sessizlik içinde yapar-

lar. Tam bir olgunluğa ulaşınca, her biri aslına döner. Aslına dönmek, dinlemek demektir, kaderini doldurmak demektir. Dönüş sonsuzluk yasasıdır. Bu yasayı bilmek de bilgeliktir."

DÜNYANIN SEKİZİNCİ HARİKASI

> "Dünyaya bir oğlan çocuğu getirirsen dikkat et, onu yerden alıp kaldırma. Eğer kız ise, besle ve kaldır. Büyük Duvar'ın dibinde yatan iskeletlerle kemikleri kız çocuğu görmese de olur." (Şui-Çing-Çu, 3. bölüm)

Büyük Çin Seddinin gerçeklerini açıklayan en güzel belgelerden biri Çinli şair Li Tai Po'nun aşağıdaki şiiridir:

"Büyük Çöl'den Çin'i ayıran Büyük Duvar
Sonsuzluğa doğru yılan gibi gider
Bir ucundan sınırın öbür ucuna
Tek şehir kalmamıştır ortada bugün.
Sonsuz kinlerini sanki açıklıyor gibidir
Dağılmış birkaç kemik, şurda burda.
Yuvalarından zorla alınan üç yüz altmış bin adam
Allaha ısmarladık diyerek ailelerine ağlıyorlar.
Prensin buyruğu madem ki, boyun eğmek gerek,
Ama kim sürecek tarlaları peki?"

Çin edebiyatında ve en çok da efsanelerinde, Çin Seddi ile ilintili birçok belge vardır. Sözgelişi, Şui-Çing-Çu kitabının üçüncü bölümünde şöyle yazar: "Dünyaya bir oğlan çocuğu getirirsen dikkat et, onu yerden alıp kaldırma. Eğer kız ise, besle ve kaldır. Büyük Seddi'ne dibinde yatan iskeletlerle kemikleri kız çocuğu görmese de olur."

Çinliler Çin Duvarı'na öteden beri "on bin li'lik Büyük Duvar" derler. Bunda abartma vardır; çünkü bir li'nin uzunlu-

ğu, 445 ile 578 metre arasında değişir. Çinlilerin bu sözünü bir simge anlamında almak, çok büyük bir uzaklık anlayışı diye benimsemek daha yerinde olur. Aslında, Büyük Çin Seddi'nin uzunluğu 3000-3300 kilometre uzunluğundadır. Başka bir deyişle, düş gücümüzü kullanarak böyle bir duvarı Avrupa'da kurmak istesek, uçları Paris, Minsk, Varna ve İspanya sınırı olmak üzere dev bir dörtgen ortaya çıkardı. Çin Seddi Çinlilere özgü bir eserdir. Böyle bir çabayı göze alabilecek hiçbir ulus gelmemiştir. Çinli kendini duvarlarla korumayı sever. Şehirlerini ve evlerini duvarlarla çevirir. Çin şehirlerinin duvarlarıyla Büyük Çin Seddi uç uca getirilse, ekvator gibi yeryüzünün çevresini kuşatırdı. İ.Ö. 214 yılında Büyük Çin Seddi'nin yapımın başlandığı sırada Akdeniz ulusları yedi harika bilirlerdi:

1) Babil'in Asma Bahçeleri gezginleri yüz otuz metre yükseklikten selamlardı. Kemerler üzerine oturtulan teraslarda çiçekler açar, güneşin altında gölcükler ışıldar, ağaçlar yükselir, gerekli sulama işini sağlamak için tulumbalar gece gündüz işlerdi. "Antikitenin bu Versailles'ını" Şamaşşum Kamak (Semiramis) için Asur Kralı yaptırmıştı.

2) Mısır'da kalan harikalarından biri Giseh piramitleri adı altında bilinen bütündür.

3) İki yüzyıl boyunca binlerce kişi Efes'teki Diana tapınağını bulmaya çalıştı. Bu tapınağın yapımına İ.Ö. 772 yılında başlanmıştı. Büyük İskender'in doğduğu gece Herostat adında biri tapınağı ateşe verdi. Bu adamın tek amacı adının tarihe geçmesiydi.

4) İ.Ö. 435 yılında Phidias (fidyas), Elis'in bir heykelini yaptı. Altından ve fildişinden yapılmış olan Olimpia'daki Zeus heykeli o kadar kusursuzdu ki çağın insanları güzelliğinin hiçbir zaman aşılamayacağını sanıyorlardı. Yirmi metre yüksekliğindeki heykelin tabanında şu söz yazılıydı: "Beni Atinalı Phidias yaptı."

5) İ.Ö. 354 yılında Ege Denizi'nde Halikarnassus'ta bir ka-

dın, kocası adına olağanüstü bir mezar yaptırdı. "Mozole" kelimesi bu mezardan gelir. Mezarın çevresinde otuz altı tane İon sütunu vardı. Ama kadının kocası Mozole'nin ölüsü oraya gömülmedi. Dul kadın onun küllerini içi şarap dolu bir amfora döktü ve kocasının ölüsü kendi içine gömülsün diye küllerin karıştığı şarabı içti.

6) Pharos (Faros) kulesi yüz elli kilometre uzaklıktan görülürdü. Pharos adasında yükselen bu kule, İ.Ö. 283 yılında yapılmıştı. En üst katında her gece bir ateş yanardı. Bin beş yüz yıl bu ateş hiç sönmeden yandı.

7) İ.Ö. 280 yılında, çağının Özgürlük Heykeli olan anıtın bacakları arasından büyük bir yelkenli geçebilirdi. Rodos dev heykeli, on iki yıl süren bir çalışmadan sonra tamamlandı. Bronzdan yapılan bu dev heykel o kadar büyüktü ki ellerinin baş parmakları bir insan elinin içine sığmazdı. Devin ensesine yerleştirilen deniz dürbünleri kırk kilometreyi kapsayan bir alanın gözlenebilmesini sağlardı.

Dünyanın Yedi Harikası işte bunlardı. En büyüğü olan Çin Seddi bunların arasına alınmamıştı. Duvarın ve Çin'in varlığı Akdeniz uluslarınca bilinse bile bunun bir efsane olduğu sanılıyordu her halde... İ.Ö. 218 yılında Anibal'in filleri büyük bir zorlukla Alpleri aşıyordu. İkinci Kartaca Savaşı başlamak üzereydi. Tam o dönemde yarı çılgın bir dahi, Büyük Çin Seddi'ni yapmayı düşündü.

Çin İmparatorluğu'nu kuran Tsin Şih-Huang-Ti, Çin Seddi'nin temellerini de attı. Yirmi iki yüzyıl önce yaşamış olan bu imparator, tek kelimeyle korkunç bir insanmış. Yine İsa'dan iki yüz yıl önce yaşayan ve Tsin'in yaşamöyküsünü yazan Seuma-Tsien adındaki yazar, bu imparatoru şöyle anlatmaktadır: "Burnu kalkık, gözleri birbirinden uzak, göğsü kabarık, sesi kurt sesi gibi, yüreği kaplan yüreği, cimri, ahlaksız."

Bir imparator için pek de övünülecek sözler değil bunlar. Aslında, Tsin'in yaşamını inceleyen Avrupalı tarihçiler, bu im-

paratorun kişiliğinde Neron, Sezar, Tiberius, Richelieu, XIV. Louis, VII. Henry ve Napolyon gibi hükümdar ve devlet adamlarının özellikleri bulunduğunu söylerler.

İmparator, tıpkı Richelieu gibi davranarak eski Çin feodalitesini yıkmış, Sezar gibi imparatorluğu kurmuş, Napolyon gibi örgütçüymüş. Güneş-Kral gibi birçok saraylar yaptırmış ve saltanat anlayışını yerleştirmiş. Neron'a benzetilmesi, imparatorluğun kitaplarının çoğunu yaktırmasından ileri gelmektedir. VIII. Henry'ye benzetilen yönü de şu: İmparatorun o kadar çok karısı varmış ki efsaneye göre eşlerinden biriyle yeniden ilgilendiği zaman aradan beş yıl geçermiş.

Ama bu imparator asıl Tiberius'a benzeyen yönüyle ün kazanmıştı. Akıl almaz zalimlikleri saymakla bitmez. 247 ile 210 yılları arasında Çin'de egemenliğini kuran ve ülkeye kendi adı olan Tsin'i veren bu adam, on üç yaşındayken imparator olmuştu. Bütün feodal prensleri kendi buyruğu altında toplamasını bilmişti. Ama en çok korktuğu şey kuzey sınırlarından gelen Hun tehlikesiydi. Bu yüzden bir gün ileri gelen devlet adamlarını ve yüksek rütbeli subayları toplayarak onlara: "Savunma gücümüzü en yüksek noktasına ulaştırmak zamanı gelmiştir," dedi. "Düşmanlarımıza saldırmakla iyi bir sonuç alacağımızı sanmıyorum. Buna karşılık çok iyi korunmamız gerek. Düşmanlarla aramıza bir engel çekmeyi düşünüyorum. Bu, büyük bir duvar olacaktır. Bunun dev bir yapı olmasını istiyorum. 300 bin askerimiz düşmanları oyalarken General Nung-Tien kalelerin ve duvarın yapımını üzerine alacak."

Büyük Seddi'nin yapılışı sırasında 400 bin işçinin öldüğü söylenir. Bu sayının kesin olup olmadığı bilinmemekle birlikte, Çin Seddi muhakkak ki dünyanın en uzun mezarı olmuş, hastalar ve yaralılar diri diri duvarın altına gömülmüşlerdir. İmparator Tsin zamanında cezaevlerindeki bütün tutuklular Büyük Çin Seddi'nde çalışan köylülerin yanına getirilmiş. Bu da yetmeyince işe yaramayan bütün memurları da yapım yeri-

ne göndermişler. İmparator, ataların feodal çağına çok bağlı kalan aydınların bütün kitaplarını yaktırmış, hepsini toplayıp Çin Seddi'nde çalışmaya göndermiş.

General Nung-Tien iyice sağlamlaştırılmış otuz dört şehir kurmuş. Bunlar aynı zamanda komut karakolları, mağazalar ve depolar, başlıca şantiyeler olarak kullanılıyormuş. Şehrin ve duvarın dolaylarında tarlalar ekiliyor, buralardan elde edilen ürünlerle işçiler beslenmeye çalışıyormuş. Ama üretilen yiyecek maddeleri hiçbir zaman yetmediğinden bütün Çin seferber edilmiş. İyi beslenmeyen işçiler, sinekler gibi ölmüş. Aç, hasta ve perişan çalışan işçilerin bütün avuntuları, boş kalabildikleri zamanlarda birbirlerine anlattıkları masallar ve efsanelermiş.

İmparator Tsin'in korkunç baskısı altında ezilen bu zavallı insanların uydurdukları ve doğal olarak kendilerinin de sonra inandıkları efsanelerden biri şudur: "Tsin, Çin Seddi'nin tamamlayamadı. Çünkü büyülü kırbacını yitirmişti. Şantiyeleri sık sık gezen imparator, bir gün yine çalışmaları incelerken ustabaşılardan birinin kızına aşık oldu ve onu babasından istedi. Kız, zavallı işçilerin çevresinden ayrılmayı, hele onun karılarından biri olmayı kabul etmedi. Bu sırada kendi de çalışmalara bir göz atmaya gelen bir ejder, astığı astık kestiği kestik imparatorun duvarı büyülü kamçısıyla yaptırdığını öğreniverdi. O zaman, kahraman genç kız canavarın dizlerine kapandı ve işçilere acıması için yalvardı. Evine dönen ejder, karısına, yeryüzüne inip imparatoru kendisine aşık etmesini buyurdu. Ejderin karısı çok güzeldi. Bu işi kolaylıkla başardı ve en uygun zamanı kullanıp dillere destan olan büyülü kamçıyı alarak kaçtı. İşte Çin Seddi bu yüzden bir türlü tamamlanamadı."

Büyülü kamçının bunda bir rol oynayıp oynamadığı bilinmiyor ama Tsin eserini bitirmeden 210 yılında öldü. Olağanüstü efsanelerde her zaman bir gerçek yön vardır. Tsin'in ölümüyle yarım kalan duvarın yapımını ondan sonraki imparatorlar sürdürdüler.

140 ile 87 yılları arasında yaşayan Vu-Ti, Çin Seddi'nikoz olarak kullanıp Hunları Sarıırmak'ın ötesinde tuttu. İsa'dan sonra üç yüz yıl kadar Hunlar yavaş yavaş içerlere sızdılar. 605 ile 618 yılları arasında imparator olan Yang-Ti, az daha Hunlara tutsak oluyordu. Bu olay onu o kadar öfkelendirdi ki bir milyon işçi çalıştırarak Çin Seddi'ni on gün içinde bitiriverdi. Ama bu sayılarda da abartma olsa gerek. Efsane buraya da girmişe benziyor. Büyük duvar, dağlar ve çöller arasında sonsuza doğru süzülür gider. Çin'in tarihi de yüzyıllar arasından yılan gibi kıvrılarak çağları aşar.

İ.Ö. 200 ile 400 yılları arasında Tatarlar korkunç sesler çıkararak Çin Seddi'ne saldırdılar. Güçleri azalmış sülaleler uzlaşma yoluna gitmek zorunda kaldı. 618 ile 906 yılları arasında T'ang imparatorları Çin tahtına çıktı. Bu büyük uygarlık dönemi lüks, hoppalık ve çevrilen türlü dolaplarla geçti. Aynı zamanda bu dönem en büyük Çinli şairlerin yetiştiği dönemdir.

Çin, uygarlığın en yüksek noktasına ulaşmıştı. Edebiyat alanındaki durum şudur: Konfüçyüs'ün yazıları bu dönemde yayımlandı, 12.300 şair, 48.900 şiir yazdı. İmparatorluk kitaplığında 54.000 kitap vardı. Budha rahipleri Hindistan'dan, misyonerler İran'dan, Nasturi mezhebine bağlı Hıristiyanlar Orta Asya'dan geldiler.

İmparator T'ai-Tsung bütün dinlerin temsilcilerini ve bütün öğretilerden bilginler çağırdı. Ama, kendisi Konfüçyüs öğretisine bağlı kaldı. Li Tai-Pe, o dönemin şairidir. Üzerinde üstünlük kurmaya çalışan kadınları 'insan domuzuna' dönüştürmek için kollarını ve bacaklarını balta ile kestiren İmparatoriçe Vu Hu da o dönemde yaşadı. Bu dönem aynı zamanda imparatorun gözdesi Yang Kuei-Fei'nin dönemidir. O çağın en büyük acıklı olayının başlıca kahramanı olan bu kadın, kendi isteği üzerine bir haremağasınca boğazlanarak öldürüldü.

Ölüler inciden yapılmış yataklara yatırılırdı. Yakuttan heykeller yontulurdu. İçki kapları yeşim taşındandı. Yemek

servisi değerli taşlarla yapılırdı. İpekli dokuma tezgahlarında binlerce işçi çalışmaktaydı. O dönemde Çin heykelciliği en yüksek noktasına ulaştı. Resim sanatı da altın çağını yaşadı.

Sonra düzensizlik, yoksulluk, iç savaş yüzyıllarını Song dönemi izledi. Bu çağda edebiyat, sanat ve Konfüçyüs öğretisi olağanüstü yeni bir canlılık kazandı.

Daha sonra ortaya fatihler çıktı. Batıdan Cengiz Han, doğudan Kubilay geldi. Artık, Çin Seddi engel olmaktan çıkmıştı. Kubilay Pekin'de "ejderlerin" tahtına kuruldu. Venedik'ten gelen Marco Polo, bütün Asya'yı aşarak Kubilay'ın önünde saygıyla eğildi.

1625 yılından sonra Mançular Çin Seddi'ni aşmaya çalıştılar. Yirmi yıl hiç yılmadan saldırdılar ve sonunda 1644 yılında Çin'i yenilgiye uğrattılar.

1912 yılına kadar süren Mançu sülalesi de Çin Seddi'ne çok önem verdi. Bu tarihsel yapıya titizlikle baktı ve onardı. Şimdiki durumuyla Çin Seddi hâlâ Çinli gezginlerde büyük bir saygı uyandırmaktadır. Bu gezginler Duvar'ı aştıkları her defasında atalarının bir geleneği yenilerler: Duvara bir taş atarlar. Eğer taş sıçrarsa gezileri mutluluk içinde geçecek demektir. Sıçramaz da hemen oracığa cansız düşerse, eyvah! Gezginin başına kesinlikle kötü bir şey gelecektir.

ANCAK İÇTİĞİ ZAMAN ÖLÜMSÜZDÜR
Lİ TAİ-PE

Ne yazık ki bu dahinin bir kusuru vardır, Majeste içki içer.

Avrupa'da Ortaçağ'ın başlangıcıydı. Arabistan'da Muhammed öğretisini yaymaya hazırlanıyordu.

Çin ise çağının en parlak gün doğuşunda bulunuyordu.

Bu çağ T'ang sülalesinin egemenlik yıllarına rastlar. İmparator T'ai Tsung (627-650) İmparatoriçe Vu Hu (984-704) ve İmparator Hsuam Tsung (713-755) bu altın çağın en ünlü kişileridir. Sarıırmak'ın ve Yang-Tse Kiang'ın bereketli vadileri pirinç tarlalarıyla kaplıydı. Köylüler ırmaklarla kanalların sulandığı bölgeleri değerlendiriyorlardı. Şensi bölgesinde bulunan bugünkü Sian-Fu ve o zamanki başkent Çang An, o çağın harikasıydı. Dokuz kapılı imparatorluk sarayından başka bu şehirde, altından sütunları bulunan otuz altı saray daha vardı. Prenslerin oturdukları yerler ise birbirinden güzeldi. Sokaklar canlıydı. Sarayın ileri gelen kişileri atlarla dolaşır, mandarinlerin arabalarını ise öküzler çekerdi. Eğlence yerlerinde güzel kadınlar dans etmekteydi. Yüzleri ay gibi soluktu. Çin İmparatorluğu'nda yaşam, Budha'nın, Konfüçyüs'ün ve Lao Tse'nin dinsel varlığıyla doluydu. Şehirde oturanlar arasında Suriyeliler, Araplar, İranlılar, Tatarlar, Tibetliler, Koreliler, Japonlar ve Tonkinliler vardı. Burada güzel yazı, aritmetik ve müzik öğretilirdi. İmparatorluk kitaplığının raflarını 200.000'den çok kitap süslüyordu. Şehre, her yandan oyuncular, heykelciler, ressamlar, müzisyenler geliyordu. Saraydaki üç bin kadın içinde Yang Kuei en güzeliydi.

T'angların egemenliği sırasında en önde gelen sanat, şiirdi. O çağda, 'insan' olabilmek için her şeyden önce şair olmak gerekiyordu. 'T'anglar Sülalesinin Antolojisi 900 kitaptır ve bunların içinde 2.300 ayrı şairin yazmış olduğu 48.900 tane şiir bulunmaktadır. Bu antoloji ancak XVIII. yüzyılda bir araya getirebildiğinden, zamanla şiirlerden birçoğu eksilmiştir. Bu kadar çok şiirin bir araya gelişi, oldukça şaşırtıcıdır. Bunun yanı sıra Çinlilerin Li Tai-Pe'yi o çağın en büyük şairi saydıklarını biliyoruz. Li Tai-Pe yalnız T'anglar çağının değil bütün çağların en büyük şairiydi. Bir Çinli: "Li Po, baş döndürücü T'ai tepesidir; iki bin dağın ve tepenin üstündedir. Milyonlarca yıldızın parıltısını karanlığa atan güneşin parlaklığıdır," diye yazar.

Belki de Li Tai-Pe, şairlerin el üzerinde tutulduğu bir dönemde yaşadığı için şanslıydı. Çin, genel bir rahatlık ve barış içindeydi. Konukseverlik de edebiyat sevgisi de yaygındı. Daha sonra Çin uzak savaşları duydu ve saray entrikalarına tanık oldu. En sonunda da ulusal felaket gelip çattı; devrim oldu, Tatarların saldırısına uğradı, İmparator Hsuam-Tung öldü.

Li Tai-Pe'nin doğduğu gece gerçekten insanlığın bir yıldız saati oldu. Çünkü o gece (701 yılının bir gecesi) annesi, düşünde Venüs gezegenini gördü. Çinliler Venüs'e 'büyük bilgelik yıldızı' adını verirler. Çincesi, 'T'ai Po Tsing'dir. Li, şairin soyadıydı. Ona, "En büyük bilgeliğin Li'si: Li Tai Pe" adını verdiler.

Li Tai-Pe, altı yaşında okumayı öğrenmişti bile. On yaşında Konfüçyüs'ün kitaplarını okuyup incelemişti; klasikleri ezbere biliyordu. Yazmaya da başlamıştı. Bir süre sonra yalnızlığa çekildi. Bütün büyük dahiler, yaşantılarının bir döneminde yalnızlığı tatmışlardır. Ya çöle gitmişler ya dağa çıkmışlar ya da cezaevine girmişlerdir. Li Tai-Pe, kuzeydeki Seçuen dağlarını seçti ve hayvanlarla, kuşlarla yaşayan, dünyadan elini eteğini çekmiş bir adamın yanında kaldı. O bölgenin yöneticisi onları yemeğe çağırınca üstat da öğrencisi de çağrıya uymadılar. Li Tai-Pe 'hayır' demesini ve bu dünyanın büyüklerini hor görmeyi erken yaşta öğrenmişti.

Yirmi yaşında Sarı ırmak'tan aşağı doğru indi ve eski bir bakanın kızıyla evlendi. Sonra da Şantung'a gitti. Bir dostuna: "Şimdi otuz yaşındayım, şiirler yazıyorum, üstü saman örtülü kulübemin önünden de çöp arabalarıyla atlar geçiyor" diye yazmaktadır.

Birinci karısı, çocuklarını da alarak onu bırakıp gitti. Bunda şaşılacak bir şey yok. Li Tai-Pe daha iyisini buldu. Altı şair arkadaşıyla 'Bambu Derneği'nin altı avaresi çok içki içiyor ve kağıdın üzerine dizeler döktürüyorlardı.

Çinlilerin en büyük şairi aynı zamanda eğlenceye düşkündü. Ayyaştı, çok geziye çıkıyor ve sık sık serüvenlere atılı-

yordu. Hatta Tsung Ta-Çiu adında biri, şarap içilecek bir salon bile yaptırmıştı ona. Tsung Ta-Çiu ile çıktığı gezilerde Li Tai-Pe, yanına genç şarkıcı kadınlar alırdı.

Otuz yedi yaşındayken Şantung'a döndü. Orada en büyük rakibi, Çin'in ikinci şairi Tu Fu ile karşılaştı. Ancak her iki milyon yılda bir dönenceleri karşılaşan iki yıldız gibi iki adam birbirlerine büyük bir yakınlık duydular. Birbirlerinden ayrılmaz oldular ve ömürlerinin sonuna kadar şiirlerini karşılıklı alıp verdiler. Aynı evde oturuyor ve iki kardeş gibi birbirlerinin elini tutarak yürüyorlardı.

Li Tai-Pe içmiştir. Eşeğin sırtında bir köprü üzerindedir. Eski sarayların kalıntılarını düş gücünden geçiriyor ve geçmişin gözlerinin önünden geçişini seyrediyordur. Bir gölün yanında oturmuş, hayran hayran nilüfer çiçeklerine bakıyordur, bütün dünyayı kucaklaşmak ister; hafif sarhoş, bir dağa tırmanır, sonra iner. 742'de başkent Çang An'dadır; imparatorun oğlunun konuğu olarak... Ho Çi-Çang büyük hayranlık duymaktadır, Li Tai-Pe'ye. Şairin şaraba ihtiyacı olduğunu görünce, altın biblolarını bir şarap kabıyla değiştirip ona verir. Ho Çi-Çang şairi imparatora salık verir: "Bütün çağların en büyük şairi benim evimdedir. Ne yazık ki Majeste, bu dahinin bir kusuru var. İçki içiyor, hatta çok defa aşırı içiyor. Ama şiirleri nefis. Bakınız efendim, siz kendiniz yargınızı veriniz."

İmparator birkaç şiire şöyle bir göz attıktan sonra: "Getir onu bana!" der.

Altın çanlar galerisinde Li Tai-Pe, imparatorun önünde şiirlerini okur. İmparator içki içmeyen bir adamdır, ama şiiri sevmektedir. Li Tai-Pe, Han-Lin Akademisi'nde bir kürsü sahibi olursa da canı çektiği zamanlar şiir yazmaktan başka bir şey yapmaz. Ya saraya bağlı prensler ve soylu kadınlarla zevk içinde yaşar ya da tek başına şehrin meyhanelerine gidip kafayı çeker.

Ömür kısadır. Her dakikanın değeri var. Güzel Yang-Kuei

Fei'yi kucaklayıp öptüğü zaman imparator da aynı düşüncededir. Sarısabır Köşkü'nde büyük bir şölen düzenlenir. Hindistan'dan getirtilen şakayıklar açmıştır. "Armut bahçesi"nde çalgılar çalınmaktadır. Şarap, değerli Hsi Liang bağlarından gelmekte. Zamanın kaçışını nasıl, nasıl durdurmalı?

İmparator: "Li Tai-Pe'yi getirin!" der. Li Tai-Pe içeri girer. Sarhoştur. Uşaklar başından aşağı soğuk sular dökerler. Bir fırça uzatırlar şaire. Dahinin parmakları arasında fırça sanki uçar. Kağıt üzerinde mısralar biçimlenir. Li Tai-Pe, tanrısal Yang-Kuei Fei'nin övgüsünü yapar. İmparator, yeşim taşından yapılmış bir flütle bir hava çalmaktadır. Sarayın çok güçlü haremağası Ka-Li-Şih, bu sahneyi kıskançlıkla izler. Şairin, imparatorla gözdesi üzerindeki etkisi çok büyüktür. Bir gün Li Tai-Pe körkütük sarhoşken, imparator, haremağasına ölümsüz şairin ayakkabılarını çıkarmasını buyurur. Bu onur kırıcı davranış karşısında haremağası kırbaç yemiş gibi irkilir. Ay rengi yüzlü Yuang-Kuei Fei'nin dairelerine, imparatorun izniyle bir tek o girebilmektedir. Kadına: "Dinle, Kuei Fei!" der, "Şair seninle alay etmek için bir şiir yazdı. Seni, imparatora bağlı kalmadığı için imparatoriçe olamayan Hanlar sülalesinin gözdesi 'Uçan Kırlangıç'a benzetmek istiyor."

Yang Kuei Fei güzel olduğu kadar da gururludur. Haremağası ona kin mikrobunu aşılamıştır. Bunun üzerine Li Tai-Pe, Çin'de gezilerine yeniden başlamak zorunda kalır. Ama, umurunda mı? Çin'i ve eyaletlerini dolaşıyor. Canı çektiği zaman da bir yerde durup bir yıl dinleniyor.

On yıl bir gün gibi geçer. Dolunaylı bir gece, Li Tai-Pe, Nankin yönünde Yang-Tse ırmağındadır. Saray elbiseleri içinde, yelkenli gemide dimdik oturmuş gülmektedir; gülmesi uzak kıyılarda yankı yapmaktadır. Kendisini anlamayan bu ahmak dünyaya güler; çünkü, ününün sonsuz olacağını bilmektedir. Peki ama, yeryüzü de nedir ki? Evrende bir toz parçacığı. Li Tai-Pe gülmekten kendini alamamaktadır ve Yang-

Tese'nin kıyıları da ona karşılık vermektedir.

Yıl 755, uğursuz bir yıl. İmparator Hsuan Tsung, kalp krizinden ölür. Karışıklıklar ve savaşlar yeniden başlar. Li Tai-Pe, Lo Yang'dan kaçar. Başkaldıran An Lu-Şan, şehri ele geçirmiştir. Lo ırmağının suları al renge boyanır. Li Tai-Pe, Kiangsi'de Kiu-Kiang yakınındaki dağlara sığınır. Prens Li Ling'in yargılamasından sonra ölüm cezasına çarptırılır. Artık yaşlıdır. Kırlaşmıştır saçları. Ölüm cezası sürgüne çevrilir. Li Tai-Pe'nin ülkeden ayrılması gerekmektedir. Dağlara, vadilere, çiçek açmış şeftali ağaçlarına, sessiz küçük göllere baktıkça kaygılarını unutur. Zaman geçer. Şair, Vali Vu Çang'ın konuğudur. Ay ışığıyla yıkanan güz gecelerinde Tung Ting gölünün dalgalarının uyumuna kaptırır kendini. Yang Tse'nin boğazlarını geçerek Vu Şan şehrine varır. Orada cezası bağışlanır ve Nankin'e döner. Her yerde dostları vardır. Şiirleri okunmaktadır her yerde.

Bugün kendi adını taşıyan şehirde ölür, Li Tai-Pe. Anhvei eyaletindeki Taiping'dir burası. Ölümü nasıl karşılar şair? Ölümün geldiğini görür ve ona kapılarını açar. Belki de karşılamaya gitmiştir. Bir gece yelkenli gemidedir. Ay ışığı sularda yansımaktadır. Li Tai-Pe, son defa şarap bardağını diker. Sonra ancak Çin'in en büyük şairinin alabileceği kararı alır: Geminin kaplamasından sarkıtır kendini, ayın görüntüsünü öpmek ister ve boğulur sularda...

Li Tai-Pe, Taiping dolaylarındaki tepelere gömülmeyi istemişti. Yaşantısının en büyük bölümü yollarda, çiçek açan ağaçların ve yıldızların altında uyuyarak geçmişti. Esin kaynağı doğaydı. Daha iyi bir dünyaya göç edeceğini bildiğinden şunları yazmıştı: "Neden şimdi yeşil tepelerin altındayım? Gülüyorum ama bir karşılık bulamıyorum. Ruhum tertemiz. Başka bir göktedir o ve yeryüzü kimsenin değildir. Şeftali ağaçları çiçek açıyor, sular akıyor, akıyor..." Bin iki yüz yıl sonra, Li Tai-Pe'nin bildirisi hâlâ kulaklarımızda çınlamaktadır:

"Yalnızlığın koruyuculuğu altında harfler çiziyorum,
dalgalanıyor bambular deniz dalgaları gibi,
Süpürge otlarından dökülen çiy taneleri inciler gibi tıpkı,
Üzerine parlak kağıdın mısralar atıyorum,
Kar üzerindeki erik ağacı çiçeklerinin taçlarını ayırmak ister gibi,
Kaç zaman sürsün şu yazdığım şiir!"

DÜNYANIN EN GÜZEL ŞEHRİ: PEKİN

Sonsuz Düzen Kapısı'ndan içeri girilirken Kömür Tepesi'nin göklere yükselen beş köşkü görülür uzaklarda; sarayların damları siste ve yağmurda kaybolurlar. (Hsieh Çu'nun, *Pekin Sarayları Üzerine* adlı kitabından, 1938.)

Dünyanın büyük şehirlerini bilenler için bir kararsızlık söz konusu değildir: Hepsinin en güzeli Pekin'dir. Rio de Janeiro eşsiz bir koydadır, Venedik dolambaçlı kanallarında hayaller kurdurur, New York şaşırtır, Paris en canlı şehirdir, Tokyo bir sonraki depremi bekler, kar yağdığı zamanlar gökdelenlerinin teras damlarından Fuji-Yama'nın karla örtülü tepesi görünür.

Pekin'de her şey vardır. Güzellik ve sessizlik, uykuya gömülmüş çok eski sarayları en çekici geçmiş ve en modern yollar, küçük ıssız göller, eşsiz bahçeler, olağanüstü tapınaklar ve sergilenen malların hayranlık yarattığı mağazalar... Bütün dünyayı dolaşan Amerikalılar, İngilizler, Fransızlar, Almanlar, işadamları, bilginler ve koleksiyoncular oturmak için Pekin'i seçmişlerdir. Turistler buraya gelip şehrin güzelliklerini doya doya seyrederler. Sarayları, tapınakları gezerler, Budha'nın

yüzlerce heykeline hayranlıkla bakarlar. Binlerce sanat eseri görürler, ince porselenlerin, ipeklilerin, Çin verniği sürülmüş eşyaların, fildişinden ve yeşim taşından yapılmış eserlerin üzerine hayranlıkla eğilirler. Gerçeğin bilincine yeniden vardıkları zaman aradan yirmi yıl geçmiştir. Yine de kavranamayan nitelikteki bu şehrin ancak bir parçasını bilirler.

Birinci Dünya Savaşı'nda Japonlara karşı Tsingtao'yu savunan bir binbaşı tanımıştım. Pekin'de bütün yabancılar gibi bir yaşantısı vardı: Çok çalışmadan belirli bir rahatlık içindeydi. Belki zaman zaman eski bronzlar alıp satıyor, belki de bir şey yapmıyordu. Pekinli Avrupalılar o kadar yakınlık gösterirler ki bir beyaz hiçbir zaman yoksulluğa düşmez. Binbaşı bana, Tsingtao'dan söz etmişti.

"Sonra?" diye sordum.

"Pekin'e geldim."

"Burada ne yaptınız?"

"Bunu anlatamam. İmkansız. Sanki dün gelmiş gibiyim. Oysa yirmi beş yıldır burada oturuyorum. Zaman geçiyor, günler birbirini izliyor ve hepsi de birbirinden güzel."

Pekin bütün felaketleri tatmıştır. Şimdi bulunduğu yerde İ.Ö. 1121 yılında küçük bir köy vardı. İki bin yıl sonra 936'da, Tatarlar saldırıya geçerek şehri aldılar. 1151 yılında Çinliler onu yeniden ele geçirdiler. Yüzyıl sonra korkunç fatih Cengiz Han'ın buyruğu üzerine Moğollar Pekin'i kuşattı. Gülle dökmek için bronz kalmayınca, Çinliler önce gümüş sonra da altın kullandılar. Toplar saldırganların üzerine altın gülleler yağdırıyordu. Ama, şehir en sonunda ele geçirildi ve yok edildi. Kubilay Han, orayı yeniden yaptırdı. Şehrin her yeni sahibi yeni yapıtlar ekledi. Ming imparatorları, Mançu imparatorları, yeni yeni güzellikleri getirdi. Hatta Avrupalılar, daha çok Orta Elçilikler semti olarak tanınan Kent-Bahçe'yi kurdu. 1421'den 1928'e kadar Pekin, Çin'in başkenti oldu. Bugün oraya yeni sahipleri yerleşmiş bulunuyor.

Pekin'in altmış kilometre ötesinde Çin Seddi sonsuza doğru dalgalanarak uzanan dağların ve steplerin arasından doğuya doğru yönelir. Pekin'in iki bölümünü otuz kilometre uzunluğunda duvarlar çevreler. Kuzey bölümünde Tatar şehri, güney bölümünde Çin şehri vardır. Birincisine altı, ikincisine dokuz kapıdan girilir. Tatar şehrinde duvarlarla çevrili bir dikdörtgen, imparatorluk saraylarının yükseldiği yasak bölgeyi sınırlar.

1421'de Ming sülalesinin üçüncü imparatoru Yung Lo, Pekin'i başkent yaptı. Sarayları, parlaklık bakımından o çağda her şeyin üstünde geliyordu. Tapınaklar, bahçeler, köprüler yapılmış ya da onarılmıştı. İmparator sarayından başka on beş sarayda prenslerin aileleri oturuyordu. Yasak şehrin duvarlarının alt bölümleri yirmi metre kalınlığındadır. İki yüz yirmi beş yıl sonra Ming imparatorlarının sonuncusu 'Gözlem Tepesi' üzerinde bulunuyordu. Bir dürbünle bakarak (1643 yılında) düşmanlarının geldiğini görmüştü. Bunun üzerine imparator, kızına bir hançer saplamış, kendini de bir ağaca asmıştı. Bu ağaç hâlâ yerindedir ve korunması için çevresi zincirlerle çevrilmiştir.

Pekin'in çekiciliğini sağlayan şeyin ne olduğunu kelimelerle anlatmak zordur. Biçimi, göçebe çadırlarını anımsatan yuvarlak damların simetrisi midir bu? Güneşte pırıl pırıl yansıyan cilalı kiremitlerin sarısıyla kırmızısı mıdır? Kapıların, sarayların, dümdüz geniş sokakların büyük perspektifi midir? Yoksa ağaç ve taş heykellerin şaheserleşen varlığı mıdır?

1279'da en eski rasathanenin burada kurulduğu ve Çinlilerin daha o zaman, ayın ve yıldızların hareketlerini izledikleri düşünülürse, bunun ne kadar olağanüstü bir şey olduğu anlaşılır. Bu rasathanenin biraz ötesinde sınav salonları vardır. Memurlar burada yetenek sınavlarına girerlerdi. Son sınavlar o kadar zordu ki, adayların birçoğu akıllarını kaçırırdı. Bu salonlarda bin tane hücre vardı. Her birinin uzunluğu üç, genişli-

ği iki metredir. Adayların kopya çekmemeleri için dışarıyla tek bağlantıları duvarda açılmış olan küçük bir delikten sağlanıyordu. Sınavdan önce üzerleri inceden inceye aranır, bir hafta ve bazen daha uzun süreyle hücreye konurdu. Uzun yıllar eğitim görmeyenlerin başarıya ulaşma umudu yoktu.

Yeşim taşı, özellikle yarı ve saydam olunca değerli bir taştır. Donuk bile olsa, yumruk büyüklüğündeki yeşim taşının bir değeri vardır. Yasak şehirde üç kişinin kaldıramayacağı bir kurban vazosu bulunuyordu. Bu vazo, bir yeşim taşı bloğundan yontulmuştu. Ming çağı özellikle XV. yüzyılda dünyanın en güzel porselenlerini yaratmıştır. K'ang Hsih ve onu izleyen Yug-Çeng adlarındaki Mançu imparatorlarının zamanında eşsiz porselenler yapılmıştı. İmparatorluğun porselen atölyelerinde her porselen iki tane yapılırdı. Her vazo, her tabak, her fincan, tıpatıp birbirine benzer biçimde iki taneydi.

Müzelerde Çien-Lung (1736-1796) döneminden kalma 'Çift' porselen örneklerinden birkaçı vardır. Bunların değeri özellikle yeşil, siyah ya da pembe dizidense binlerce dolardır. Pekin saraylarında böyle binlerce porselen bulunuyor; bunlar, saydama yakın küçük fincanlardan insan boyunda vazolara kadar çeşitli türlerdedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, Pekin'de insan istediğini elde edebilirdi. Altın külçeleri mi istersiniz, gümüş çubukları mı, sarı amber gerdanlıklar mı, yeşim taşları mı, elmaslar mı, inciler mi, zümrütler mi? Hepsi vardı. Bunların yanı sıra Türkistan mercanları, oymalı abanoz mobilyalar, ipekliler. Brokarlar, Hint halıları, Acem halıları, Çin ve Moğol halıları, Moğol bibloları, evcilleştirilmiş şahinler ve balık avı için özel olarak yetiştirilmiş karabataklar da bulunurdu. Her sokak adını özelliğinden alırdı. Yeşim taşı sokağı, Kitap sokağı, Gümüş ve Altın sokakları gibi. Başka bir sokakta, oklar ve yaylar satılırdı. Bir sokak yalnız lokantalarla kaplıydı. Bu lokantaların özel yemeği ördekti. Çekçekle buralara yaklaşıldığı zaman yemeğin güzel kokusunu hemen duyardı insan. Esrar, eroin,

şarkıcı kadınlar ve erkek çocuklar, hepsi hepsi satın alınabilir ya da kiralanabilirdi. Antikacılarda oldukça ucuz fiyatlara dünya müzelerinin kapışabileceği eşyalar bulunurdu.

Pekin'de yaşayan insanların çevresi de çok ilgi çekiciydi. En zarif kişiler burada kaynaşmış durumdaydı. Beş parası kalmamış milyonerler, dünyaca tanınmış koleksiyoncular, antropologlar, Rus generalleri, Moğolistan'ı ve Moğol prenslerini çok iyi tanıyan İsveçli misyonerlerin oğulları, deve yünü satıcıları ve sinologlar, Çin'i incelemeye gelen bilim adamları, hep aynı çevrede yaşarlardı. Yaşlı bir Amerikalı her gün çekçekle şehri dolaşırdı. Bu garip kadın, 'kuli' denilen ve hamallıkla ya da çekçekçilikle uğraşan güzel bir delikanlıyı hizmetine almıştı. Çekçekin oturulan yerinin arkasında yıldızlı bir bayrak dalgalanırdı. Pekin'de bir de bir Fransız vardı. Bu adanı Karbinli bir "tax-girl" ile evliydi. Kadının Çinli elbiselerinden başka elbise giymesine izin vermezdi. Bir Portekizli, beş Çinli kadınla evlenmişti. Çok değerli doktorların çalıştığı Rockefeller Hastanesi'nde bir Macar, kendi kanıyla beslediği bitler yetiştirirdi. Hayvanlar laboratuvar deneylerinde kullanılmaktaydı.

Bu insanlar kendi vatanlarıyla ilişkilerini kesmemişlerdi ama bu şehre saplanıp kalmışlardı. İki vatanları vardı. Kendi vatanları, bir de Pekin. Her yıl Amerikalılar, İngilizler, Fransızlar, İsveçliler, Japonlar kendi ülkelerine hazineler götürürlerdi. Yine de oranın zenginliği bitip tükenir türden değildi. En yoksul Çinli bile orada mutlu bir yaşantı içinde gibiydi.

Gautama Budha'nın: "Sessizce oturan kazanır" sözü, bir gerçeği yansıtır. Pekin de bunun simgesidir. Çin devrimi ne Mao Çe-Tung'la ne de Sun yat-Sen'le başlamıştır. Elli yüzyıllık bir geçmişi vardır. Çin'in tarihi, gelmiş geçmiş en güzel süreklilik örneğidir: Aynı ulus yüzlerce ve yüzlerce yıldır aynı ülkede yaşamaktadır.

Babil ve Mısır imparatorlukları, Yunanistan'ın ve Roma'nın büyüklüğü uzun süre kızgın bir ateş gibi canlı kaldı.

Ama, korları tarihin odunluğunda sönüp gitti. Bütün imparatorluklar silinmiş, ahlaki ve siyasal bir varlık olarak Çin ayakta kalmıştır. Hiçbir zaman Çin, geçmişine dayanarak yaşamadı, gelecekle de ilgilenmedi. Hiçbir ulus, Çin ulusu gibi zorluklar karşısında kurnazlıkları ve sabit erdemini kullanıp içinde bulunduğu zamanda yaşamış değildir. Çin'in tek silahı zamandır. Çinli ne yenmeyi düşünür ne de ölmeyi. Binlerce savaşı kaybetmiştir ama sonuna kadar da hiçbir zaman savaşmamıştır. Keskin bir savaş çok tehlikelidir. En iyisi her şeyi sürüncemede bırakmaktır. Zamana bırakmak yaşamaktır. Eski Çin bilgeliğinin öğretisini sindiren Lao-Tse "Bulanık suları kim durultabilir? Sular durdu mu kendiliğinden durulur," demişti.

Bütün dünya gelişmeye susayarak kaynaşırken Çin kendini uyuşukluğa bırakmıştı. Çin'de oturan her yabancı, bu büyük uyuşukluğun etkisindeydi. Çin ruhunun büyüklüğü, zamanın olumsuzluğu ve toprağın halk üzerindeki etkisinin özelliği, onun da üzerinde büyük etki yaratıyordu. Çinlinin canlılığı, dayanıklılığı, doğuştan uzlaşma anlayışı, kuşkuculuğu ve kendini uyarlama yeteneği en belirgin biçimde çoktan ortaya çıkmıştı. Bütün Çin uygarlığı şu özlü söze dayanır: İnsanların, birbirlerini kırıp geçirmektense işin içinden sıyrılmaları çok daha iyidir. Çinli, ancak zorlanırsa bir ülkü için ölür; ama bu zorunluluk onun bir kahraman olmasına yetmez.

Eskiden böyleydi. Yarın da böyle olacak mıdır?

Çin çok uzun bir süredir eski dinlerini yitirdi. Kala kala atalara ve aileye saygı kalmıştı. Şimdi aile saygısı yeni bir ülküye yerini bırakacaktır. Sanayileşme, çalışma düzeni, geçit törenleri, devlet polisi ve polis devleti, Çin'i yeniden canlandırma yolunda.

ORTA ASYA

CENGİZ VE TİMURLENK NEFRET, LANET VE HAYRANLIK

Cengiz Han, steplerin ilkel topluluklarını birleştirdi. Timurlenk bu toplulukları kullanarak ülkeler üzerinde üstünlük kurdu.

Bir stepler dizisi, Macaristan'da Puszta'dan Ukrayna'ya, Hazar Denizi'nden İran'a, Türkistan'ın batısından Mançurya ovalarına kadar uzanır. Dzungarya ile Moğolistan'ı da içine alır. Bu step dizisi de Doğu Avrupa'yı Büyük Okyanus'a bağlar. Her zaman bu bölgede göçebeler yaşamıştır.

Amerika'daki Doğal Bilimler Müzesi'nin görevle gönderdiği Roy Chapman Andrews ve Henry Fairfield Osborne adlarında iki Amerikalı, Orta Asya'nın tarihte çok büyük bir rol oynadığı yazmışlardı. Onlara göre, Gobi Çölü insanlığın beşiğidir. Dünyanın bu kesiminde iki ya da üç milyon yıl önce insanlar özgür ve mutlu bir ömür sürmekteydiler. Andrews milyonlarca yıldan beri gömülü olan taş kesilmiş ormanlar buldu. Tarih öncesinin kertenkele ya da timsah türünden büyük hayvanları bu ormanlardaki ağaçların yapraklarıyla besleniyorlardı. Kayalardan akan eski bir selin yatağında tarih öncesi bir memelinin kemikleriyle deniz kabukları bulundu. Tutank-Amon'un tahta çıkmasından çok önceleri, av peşinde koşan,

iki metreden uzun Moğol-öncesi bir ırkın temsilcisi olan bir adamın iskeleti ortaya çıkarıldı.

Hunlarla Moğollar söz konusu edilince akla üç ad gelir: Attila, Cengiz Han ve Timurlenk.

Attila 451'de Marne kıyılarında yenilgiye uğratıldı. Cengiz Han'la Timurlenk hiç yenilmediler. Hunlarla Moğollar, Tatarlar, Kalmuklar ve Burytalar arasında ne gibi bir akrabalık vardır? Bu bir sırdır ve bunu çözümlemeyi etnologlara bırakmak en iyisidir. Ama şurası bir gerçektir ki, Fin dili, Estonya dili ve Macarca, Hint Avrupa dillerinden Moğol diline çok daha yakındır.

Bundan yedi yüz yıl önce, atlıların başında bir adam bütün Avrasya'yı ele geçirmişti. Teslim olamayan şehirler yok ediliyordu. Bu adam, akarsuların yönünü değiştirdi ve çölleri sığınanlarla, can çekişen insanlarla doldurdu. Ölüleri ortadan kaldırmak kurtlarla akbabalara düşüyordu. Generalleri yenecek olan bu adam, basit bir göçebeydi, avcıydı, çobandı. Ömründe şehir görmediği, okuma yazma bilmediği halde, birçok ulusa yasasını kabul ettirdi. İmparatorluğu Kore'den, Macaristan'a, Çin'den İran'a kadar uzanıyordu. Önünde Napolyon'la Hitler'in başarısızlığa uğradıkları Moskova, fatihin ölümünden sonra Cengiz Han'ın askerlerinin yaptığı bir saldırıyla ele geçirildi.

Çok geniş otlaklar, rüzgarların süpürdüğü yüksek yaylalar, kışın kül rengine bürünen, güzün binlerce kuşun kapladığı gökler, sonsuz ufuklu manzaralar. İşte, Kerulen'in, Onon'un ve Tula'nın bulunduğu bölge böyle bir yerdi. Hunların, Türklerin ve Moğolların beşiğiydi burası. Cengiz Han burada dünyaya geldi. Gobi'nin bu kesiminde çocukları savaşa hazırlamak gereksizdir. Çünkü doğuştan savaşçıdırlar. Önce ana sütüyle sonra da kısrak sütüyle beslenirler. Biraz daha büyüyünce yuvalarından çok uzak bir yerdeki çadırda kalmak zorundadırlar. Soğuk ve açlık, genç Moğolların yoldaşlarıdır. Baharda ineklerle kısraklar süt verdikleri zaman yaşam çekilebilir bir düzeye ulaşır. Antiloplardan ve kurtlardan biraz et sağlanır.

Ama kışın, saklanan besin maddelerinden en güçlü erkekler, sonra kadınlarla yaşlılar yararlanma hakkına sahiptir. Çocuklar kendilerine bırakılan kırıntılarla yetinmek zorundadır. Üstelik bunları da köpeklerle paylaşırlar. Kışın sonunda sürüler bir araya getirilir. Artık hayvan kesmek yasaktır. Böylece genç Moğol açlık dönemine girmiş olur.

Cengiz Han öküzlerin çektiği bir arabanın üzerine yerleştirilen postlardan yapılmış bir çadırda dünyaya geldi. Daha sonra Cengiz Han adını alan çocuğun asıl adı Timuçin'di. Timuçin'in annesi çok güzel bir kadındı. At üzerinde nişanlısının yanına giderken Timuçin'in babası tarafından kaçırılmış, hiçbir şey söylemeden kaderini kabullenmişti.

Baba oğul bir gün yabancı bir savaşçının konuğu olmuşlardı. Küçük Cengiz Han o gün bir kız gördü. Babasından kızla evlenmek için izin istedi. Kızın babası, çocuğunun çok küçük olduğunu ileri sürerek buna karşı koydu. Kız daha dokuz yaşındaydı. Biraz beklemelerini istiyordu. Ama, ertesi gün anlaşma yapıldı ve küçük kız Timuçin'in sözlüsü oldu.

Birkaç gün sonra Timuçin'in babası zehirlenerek öldürüldü. Oğlu da kaçmak zorunda kaldı. Her an tetikte olan Timuçin, düşmanlarının baskısı altındaydı; çünkü bunlar genç prensin babasının yerini alacağından korkuyorlardı. Yakalanarak boynuna demir halka geçirildi. Elleri ve ayakları demir halkaya bağlanan genç prens kaçmayı başardı ve korkunç bir yaşama savaşına girdi. Bu, geleceğin savaş önderi Timuçin için eşi bulunmaz bir okul oldu.

Tatar topluluklarıyla yaptığı birçok savaştan sonra, Moğol kabileleriyle Tatarlar birleşerek Cengiz'i kendilerine Han seçtiler.

Cengiz, dünyada üstünlük kurmak için göklerce görevlendirildiğini açıkladı; askerleri görevinin kutsallığına inanırdı. Ve onları savaştan savaşa sürdü. Orta Asya'daki Uygurlar, kendiliklerinden boyun eğdiler. Cengiz Han, Tatarların kralı

oldu. 1211'de elli altı yaşındayken on binlerce Moğol'u Çin Seddi'ne saldırttı. Moğollar kaleleri aldılar ama, Cengiz Han Çin'i ancak beş yıl sonra bütünüyle ele geçirebildi.

Bugünkü Pekin'in adı 1215'te Yen King'di ve Çin'in başkentiydi. Yen-King alındı, yağma edildi. Cengiz Han, Türkistan'a elçiler gönderdi. Bu elçiler sınırdaki bir kalenin komutanınca öldürüldü. Ama, arkalarından 700.000 kişilik bir ordu geliyordu. Buhara ile Semerkant, bir saldırıyla ele geçirilerek yağma edilip ateşe verildi. Semerkant, kralın oturduğu bir şehirdi ve dünya ticaretinin döndüğü en büyük merkezlerinden biriydi. Dört kilometrelik bir çevre içinde, şehir surlarla ve kalelerle korunuyordu. 110.000 kişilik askeri gücü ve yirmi tane de savaş fili vardı. Cengiz Han bu dönemde bir şehri ele geçirince işçilere dokunmuyor, onları oğluyla generallerine köle olarak veriyordu. Semerkant şehri böylece otuz bin kişiyi Cengiz Han'ın ordusunun hizmetine verdi. Bunlar yükleri taşıyor, en aşağılık işlerde kullanılıyordu. En güzel kadınlar Cengiz Han'ın haremine gönderildi. Şehrin ileri gelen askerleriyle sivil halkı kılıçtan geçirildi. Kaçabilenler, tuzağa düşürülerek yakalandılar. Sözgelişi, Kankalilerin Moğol üniforması giymelerine izin verildi ama Moğol kampına geldikleri zaman "toplu-ca elendiler."

Dünyanın en eski şehirlerinden biri olan Merv'i ele geçirdikten sonra Cengiz Han, bir söylentiye göre bir milyon üç yüz bin kişiyi öldürtmüştür. Şehir, temellerine kadar yok edilmişti.

1226'da, Cengiz Han yetmiş bir yaşındaydı. O tarihte Cengiz'in savaşçıları Dinyeper kıyılarına geldi. Cengiz, kuzeybatı Çin'e yeni bir saldırıya geçti. Birçok zaferler kazandıktan sonra düşman ordularının arta kalan bölümünü yok etme görevini oğullarına bıraktı.

Cengiz Han şu genel kuralı uyguluyordu: "Yenilenler hiçbir zaman yenenlerin dostu olamaz. Yenenlerin güvenlerini ancak yenilenlerin yok edilmesi garantiler."

1227 yılının yaz döneminde Cengiz Han, Pekin'in batısındaki Liu-Pang'a çekildi. Ölümünün yakın olduğunu anladığından Şansi'ye gitti. Orada ateşler içinde yatağa düştü. Son saatlerini yaşarken dostu Kiluken Bahadur'u yanına getirtti ve ona şunları söyledi: "Karımı sana emanet ediyorum (bu kadın, eskiden eş olarak seçtiği küçük kızdı). Oğullarım Ogotay ve Tuluy'la dost ol. Bir insanın bedeni ölmez değildir. Dalkavukluklara kendini kaptırma; o zaman ulusunun sevgisini kazanırsın. Senden ayrılmam ve gitmem gerek. Küçük Kubilay bir gün saltanat sürecek ve tıpkı benim yaptığım gibi sizin rahatınızı sağlayacaktır."

Cengiz Han, yalnızca amansız bir savaşçı değil, aynı zamanda bir devlet adamı ve eşsiz bir örgütçüydü. Hasta yatağında bile devlet işlerini yönetiyordu. Oğullarından birine Çin'e karşı savaşı sürdürmesini buyurmuş ve imparatorluğunu beş oğlu arasında paylaştırmıştır.

Cengiz'in ölüsü, vatanı olan Moğolistan'a götürüldü. Ölüm haberi yayılmasın diye, cenazeyi getiren askerler önlerine çıkan herkesi öldürüyordu. Cenaze ancak Kerulen yakınına vardığı zaman ölüm haberi kamuoyuna açıklandı.

Ölüye ağlayabilsinler diye, tabut, ölünün karılarının oturdukları yurtların her birine sırayla yerleştirildi. Yüzlerce karısı, yüzlerce çocuğu ve binlerce torunu toplanmıştı. Kırk genç kız, Cengiz Han'la aynı zamanda gömüldü.

Cengiz Han'ın beş yüz karısı ve odalığı vardı. Asya ve Avrupa'dan getirilen en güzel tutsak kadınlar bunların arasındaydı. Cengiz'in, günümüzde güzellik yarışmalarını düzenleyenlerinkinden çok daha üstün bir yöntemi vardı. Birliklerin komutanları, yakaladıkları en güzel kızları ve kadınları kendi komutanlarına teslim ederler, bunlar da yeni bir seçme yapar ve seçtikleri kadınları daha üst yetkililere verirlerdi. Bu sonuncular en son seçilenleri Cengiz Han'a göndermekteydi. Böylece bütün ülkeler, saraya en güzel kadınları sağlamış oluyordu. Cengiz'in ilk karısı Burt'tan başka dört başkarısı daha vardı.

Hepsi mezarının çevresinde ağlaşıp duruyordu. Yalnızca Burt sessizdi. O, Cengiz'i daha Timuçin'ken tanımıştı ve hiçbir şey artık onu avutamazdı. Cengiz, kendisini dokuz yaşındayken satın almış, on yedisindeyken evlenmişti.

Asya'nın tarihinde yüz on yılın bir gün kadar önemi vardır. Timur 1336'da Türkistan'ın batısında, Semerkant yakınındaki Keş'te dünyaya geldi. Cengiz Han Moğol'du. Moğol aslından olan Timurlenk ise Türkçe konuşurdu.

Timur da Cengiz Han gibi bir step çocuğuydu. Otuz dört yaşındayken kabilesinin başına geçmişti. Daha önce birkaç yıl iktidarı kayınbiraderi Hüseyin ile paylaştı. Ama bir gün bu durumdan sıkılıp rakibini öldürdü, ordusunun başına geçti ve dünyayı fethetmeye çıktı. Ayağından yaralandı, iyileşti ama ömrü boyunca topalladı. İranlılar ona Timur Lenk, yani Aksak Timur adını taktılar.

Aksak Timur, Çin Seddi'nden Moskova'ya kadar, İran'ı ve Orta Asya'yı egemenliği altına aldı. 1398'de Hindistan içlerine girdi. Cengiz Han'ın zalimliğini gölgede bırakan davranışlarda bulundu.

Suriye'yi Memlukların elinden aldı. Sultan'ın imparatorluğunu kendininkine ekledi. 1402'de Ankara yakınında Sultan Beyazıt'ı yenilgiye uğrattı.

1405'te Çin'e karşı sefere hazırlanırken öldü. Bu fatih de Cengiz Han gibi bir devlet adamıydı. Memurların sert ama dürüst olmalarını ve köylülerle ticareti korumalarını istiyordu. Subaylar askerlere iyi bakmakla yükümlüydüler. Her atlının iki tane atı, bir yayı, bir ok kılıfı, bir kılıcı, bir baltası, bir testeresi, ipliği ve on tane dikiş iğnesi vardı. Açık ordugah yerinde on sekiz askere bir çadır kurulurdu.

Timur bilimleri ve sanatları korudu. Yazarlık yönü de vardı. Çok ağırbaşlıydı. Timur gereksiz zevk ve eğlencelerden nefret ederdi. Tedbirli, çok sert ve zalimdi. Ama zaman zaman yüce gönüllü olmasını ve çıkarı söz konusu olunca gölgede

kalmayı bilirdi.

Gençliğinde, çölde bir ay dolaşmış ve tutsak edilmişti. Çok sevdiği karısı, o dönemde böceklerle dolu bir ahıra kapatılmıştı. Daha sonra Timur, dinlenmek için Semerkant'a geldi. Burada akıl almayacak kadar çok ganimet toplanmış bulunuyordu. Asya'nın bütün ülkelerinin sanat hazineleri bunların arasındaydı. Esir alınan prensesler, sanatçılar, müzisyenler, bilginler ve binlerce kişi de oradaydı. Şehirde olağanüstü bir bayram havası esiyordu. İçkiler altın kupalarla içilmekte, atlar ateşte bütün olarak kızartılmaktaydı. Saraylı kadınların üzerlerinde ipekli, kadife, saten elbiseler vardı. Dantellerle süslenmiş elbiselerin etekleri o kadar uzundu ki, bazılarını on beş genç kız taşıyordu. Şapkalar incilerle, yakutlarla, zümrütlerle ve renk renk tüylerle bezenmişti.

Timur, gözüpekliğin ta kendisiydi. Dördüncü Svarezm savaşından sonra rakiplerinden biri onu teke tek bir karşılaşmaya çağırmıştı. Adam, Timura: "İki kişi yüzünden dünyanın acı çekmesi ve yoksulluğa düşmesi doğru mudur? Bu iki kişinin ortaya çıkıp kozlarını paylaşmaları insanlığın yararınadır." demişti.

Timur teklifi coşkuyla kabul etti. Savaş alanına ilk o girdi ve rakibini çağırdı ama adam ortalarda gözükmedi.

Cengiz Han, göçebe toplulukları birleştirmek ve yerlerine yerleşmiş ulusları egemenliği altına almak istemişti. Timur'un hiçbir amacı yoktu. Göçebe olarak doğan bu adam, şehir yaşantısına çok ısınmıştı. Askerleri çadırlarda kalıyor ama kendisi Semerkant'ta oturmaktaydı.

Yetmiş bir yaşında, Otrar'da bulunan Timur son saatlerinde: "Ruhum için dua edin," dedi. Bütün eşlerini toplamıştı. Onlara: "Ağlamayın, yakınmayın; bunlar bir işe yaramaz. Şimdiye kadar kimse ölümü gözyaşlarıyla kovamadı. Elbiselerinizi parçalayıp kendinizi umutsuzluğa bırakacağınız yerde ruhumu sevgiyle karşılaması için Tanrı'ya dua edin," dedi.

Ocak ayının bir gecesiydi. Rüzgar korkunç esiyordu. Timur gücünü yitirdikçe fırtına da o ölçüde azmaktaydı. İmamlar Kuran'dan ayetler okuyorlardı.

Nefret edilen, lanetlenen, sevilen ve hayranlık yaratan Timur, tarihin en büyük kişilerinden biridir. Hiçbir tiran, hiçbir diktatör onun kadar felaket saçmamıştır. Ama hiçbiri de Aksak Timur kadar parlak olamamıştır. Bir tanrı gibi saygı gören Timur'a birçok kral taparcasına bağlıydı. Avrupalı krallar ve çarlar, onun yaptıklarının etkisi altında kalmışlardır. Asya ulusları hâlâ Timur'dan övgüyle söz ederler. Pamir köylüleri, Timur'un kayalarda açtırdığı kilometrelerce yolu ve su kuyularını, yaptırdığı su bentlerini gururla gösterirler: "Bütün bunları Timur yaptı," derler.

JAPONYA

BİR GÜN AYI YİNE GELECEK AİNOLAR

Hint-Avrupa ırkından, Sibirya asıllı ilkel bir topluluk, Hokkaido ve Saşalin'de ortadan kaybolmak üzeredir.

Kafkas ırkından küçük bir insan topluluğunun, Kuzey Asya'daki Moğol toplulukları arasında yok olup gitmeden kalması şaşılacak bir şeydir. Yapıları, özellikle kafatası biçimleri ve pigmentleri (dokulara renk veren boya) bakımından bu insanlar Avrupalılara yakındır. Yok olmaya başlamış bir ulusun sonuncuları olan on beş bin Aino, Kuril takımadalarının en büyüğü olan Saşalin'de yaşamaktadır. Ainolar etnologlar için başlı başına bir sorundur. Bu çok eski Kafkas ırkının (Hint-Avrupa) Polinezyalılarla Moğollar gelmeden çok önceleri bütün Japon takımadalarını doldurdukları bilinmektedir. İ.Ö. 660 yılında Kiusşu adasından gelen ilk Japon İmparatoru Jimmu Tenno, Yamato'ya yerleştiği zaman Ainolar çoktan beri oradaydılar.

Japonya'da coğrafya adları ve dağ adları Aino asıllıdır. Hokkaido'nun başkenti Sapporo, Saşalin'deki Manka, Sibirya'daki Trato, Aino asıllı adlardır. Dünyanın en güzel dağı Fuji-Yama, adını Ainolara borçludur. Ainoların eski tanrısı, halkın babası Skisai Koro Ekaşi adını taşır. Bu tanrının karısı

olan ateş tanrıçasının adı Fuji'ydi. Görünmeyen tahtı, efsaneye göre, yanardağdan yükselen dumanların içindeymiş. Japonya 'Japonya' olmadan önce, Japonya'yı dünya çapında bir güç yapan insanlar doğmadan çok önce, bu dağ kutsaldı.

Kuru ve sıcak bir iklimin hakim olduğu buzul sonrası dönemine Neolitik (Cilalı Taş Devri) Dönem denir. O dönemde, yani İ.Ö. 3000-1800 arasında insan, cilalı ve parlak taşlardan aletler ve silahlar yapıyordu. Bellediği yerden ayrılmayan bu insan, buğday, arpa ve sebzeler yetiştirip kurutuyor, ürünlerini ambarlara yerleştiriyor, hayvanları ve özellikle köpekleri evcilleştiriyor ve ağacı yapı malzemesi olarak kullanıyordu. Ama evler yapmadan önce insan mağaralarda yaşadı. İlk zamanlar Japonlar, Ainolara 'toprak örümceği' anlamına gelen "Tsuşi-Gumo" adını takmışlardı. Aino dilinde bu, "mağaralarda oturanlar" demekti. Gerçekten de çok eskiden Ainolar troglodit, yani mağara adamıydı. Bu esrarengiz Ainolar, Neolitik çağda Japonya'ya yerleşmişlerdir. Neolitik mezarlarda iki çeşit çömlek bulunmuştur. Birinciler Yomon, ikinciler Yayoi tipindedir. Yomon tipi, kuzeyde ve doğuda daha yaygındır. Bu tip en eski olarak bilinendir. Yomon çömleklerinin, Yayoilerden daha estet bir yapısı vardır. Neolitik çukurlarda bulunan insan kemikleri enine boyuna incelenmiş, bundan şu sonuç çıkarılmıştır: Yomon'un fiziksel niteliği, şaşırtıcı bir biçimde şimdiki Ainoları yansıtmaktadır. Ainolar 'ainoidler', sonradan gelen etnik elemanlardan önce Yomon kültürünü yaydılar. Ama yeni gelenler, Ainoların egemenliğini ellerinden aldılar. Düş gücümüzü işleterek Ainolara karşı bu toplulukların sürdürdükleri savaşları gözümüzün önüne getirmeye çalışalım. Ainolar doğup büyüdükleri toprakları savunuyorlardı. En sonunda takımadaların kuzeyine ve güneyine doğru çekilmek zorunda kaldılar. Güney adalarındaki son Ainoların hepsi öldürüldü. Kuzeydekiler, Hokkaido ve Saşalin adalarında kalmayı başardılar. Ainoların yürekliliği bir efsane değildir. O ka-

dar ki; Japonlar bu insanların direnişlerini kırmak için dokuz eyaletin savaşçılarını seferber etmek zorunda kalmışlardır. Aritmetik dizi yasalarına göre, Ainolar kısa bir gelecekte yeryüzünden silineceklerdir.

Bütün uluslar, en yüksek noktaya ulaşan bir dönem yaşarlar, bunu bir düşüş dönemi izler. İnsanlığın saati, kader saati çaldığı güne kadar işler.

Ainolar Japon takımadalarında kalmayı başarsalardı Japonya ne olurdu? Bu soruya karşılık vermek zordur. Aslında, uluslar yok olmakla yetinmezler, melezleşirler de. Daha başlangıçta Japonlarla Ainoların tarihi sıkı sıkıya kaynaşmıştır. Japonların olduğu gibi, Moğolların da damarlarında Aino kanı vardır.

Genç bir misyoner 1877'de Ainoların arasına gitti. Bu adamın adı John Batchelor'du. Ainoları tanımaya çalıştı. Dillerini, geleneklerini inceledi ve ömrünün sonuna kadar onlardan ayrılmadı. Yaşı ilerlediği bir çağda bu adam Hokkaido'da şunları yazıyordu: "Artık yaşlandım; ama Ainolara yardım etmek için burada kalacağım." Doktor Batchelor Japonlarca Hokkaido hükümetinin onur üyesi seçildi. Yaşlanınca Aino davasına karşı gösterdiği fedakarlıktan ötürü kendisine maaş bağlandı. Batchelor da tıpkı Ainolar gibi uzun bir sakal bırakmıştı. Kaybolup gitme yolunda olan bu ulusun geleneğini, dilini ve gramerini çok iyi biliyordu. Ainolarla ilgili bütün bilgilerimizi Doktor Batchelor'a borçluyuz Hokkaido'yu gezmeye giden bir yabancı, Ainoların gri ve donuk köylerini görür. Ama, tanrılara saygı yoluyla atalarına ve doğaya olan sıkı yakınlıklarını pek anlayamaz. Oysa tanrıların ruhu hâlâ oradadır, boşluğu doldurur. Yaşlı Ainolar hâlâ tanrılarla ilişkidedir, onların konuştuklarını duyarlar, onlara karşı savaşırlar, tehdit altında kaldıklarını sanırlar.

Bu hareketsizlik, bir yok oluşun tohumudur. Yaşlı Ainoların dolaplarında akağaç kabuğundan yapılmış elbiseler vardır.

Dağın çağrısı hâlâ etkisini sürdürmektedir. Tıpkı eski zamanlarda Kuzey Asya dağlarının kutsal olduğu çağdaki aman bilmez çağrı gibidir bu. Bir yanardağın tepesine doğru sessizce yönelen Ainolara sık sık rastlanır. Kendilerine neden oraya gittikleri sorulduğu zaman, bunun nedeninin bilmediklerini söylerler. Hokkaido'da her zaman güzel kürkler ve postlar görülür. Kışın iklim soğuktur, denizden buz gibi bir rüzgar eser. Fok balığı ve köpek derileri, tilki, ren geyiği ve ayı postları vardır. Ağaçtan yontulmuş kuş, balık, kurt ya da tilki totemleri de çoktur. Aslında, Büyük Okyanus'ta yaşayan bütün topluluklarda bu totemlere rastlanır. İnsanın gücünün saçlarında bulunduğunu söyleyen eski inanış, bize Eski Ahit'ten aktarılmıştı. Samson'un öyküsü bir efsaneye dayanır. Bu inanışın Ainolarada da bulunduğu anlaşılıyor. Ainolar: "Saçları düşünce güç de gider," derler. Bu yüzden de saçlarına sakallarına büyük özen gösterirlerdi. Erkeklerin uzun sakalları vardır.

Ainolara "Hokkaido Tolstoy'ları" adı yakıştırılmıştır. Yalnız, kocasını kaybeden kadın saçlarını yolabilir ya da kesebilir. Ainolar karılarına çok iyi bakarlardı. Eskiden Aino kadınları o kadar büyük saygı görürlerdi ki polyandri biçiminde yaşarlardı. Yani, birden çok kocaları vardı. Daha sonraları işler değişti ve polyandri, poligamiye dönüştü. Artık erkekler birden çok kadınla evleniyordu.

Kadınlar ellerine, kollarına, alınlarına dövmeler yaptırır, mavi kara bir dövmeyle ağızlarını genişletirlerdi. Sonra da yaralar reçineyle sıvanırdı. Son derece açık bir işlemdi bu. Bu geleneğin aslı bilinmemektedir ama, bunun yenilgiye uğrayan kabilelerde tutsak olarak alınan kadınları belirlemek için yapılan bir işlem olduğu düşünülmektedir. Bu biçimde damgalanan bir kadının kaçması zorlaşıyordu.

Yok olup gitme yolundaki bir ulusu ilkellikle nitelemek eğilimi yaygındır. Ama, Ainoların dünyası olağanüstü gerçekti.

Ne kadar bitki ve hayvan varsa, o kadar tanrıları vardı.

Dinleri doğrudan doğruya doğa ile ilgiliydi. Her şeyde, her eşyada, görünmeyen yaratıklar gizlenmişti. Kayalar, balıklar, ağaçlar ve özellikle güneş tanrılaştırılmıştı.

Ainoların yaşantılarını büyücülük ve büyü düzenlerdi. Şaman ya da doktor-sihirbaz, insanlarla tanrısal güçler arasında aracılık yapardı. Ainoların karakterinde Sibirya ormanlarında yaşayan toplulukların bazı özellikleri görülür: Cansız şeylere karşı duyulan saygı (animizm), ormanları dolduran şeytanların varlığına inanış, bunlar arasındadır.

İnsana yakın bir hayvan olan ayı, Tunguzlarda yeryüzüyle ahret arasında aracı rolü oynardı. Bütün Orta Asya'da ayı ile ilgili masallar sayılamayacak kadar çoktur. Ayı konuşur, insanların yaşantılarına karışır, onlarla düşüp kalkar. Üstün bir yaratık olduğundan dağlarda yaşar. Ainolar ayıya "Kim-Uu-Kamui" derler. Kamui adı kuşkusuz Tanrı anlamına gelen Japonca'daki "tami" kelimesinin eski bir biçimidir.

Bütün uluslar, ölülerle görüşüp konuşmak kaygısı duymuşlardır. Her kuşak yeni deneyler toplar. Bu kuşaklar ölenlerin öğütlerinden yararlanabilseydi daha güçlü olurlardı. Bir ömür süresince pek az şey yapılabilir, pek az görgü elde edilebilir. Öteki dünya ile hiçbir ilişki kurulamasaydı, yaşamak çekilmez olurdu. Ama, yaşayanlarla ölüler arasındaki bu ilintiyi nasıl kurmalı? Günlük olaylardan nasıl kurtulmalı? Ainolar, "işte bu rolü ayı oynar," derler. Postu yüzülmüş ayı insana benzer. Ainolar, yeryüzüyle öteki dünya arasında ayıya hangi dönemde aracılık yaptırmışlardır? Bunu öğrenmek her halde mümkün olmayacaktı. En büyük bayram, ruhun dönüşü anlamına gelen "Yamandr"dır. Bir ayı öldürülür. Ayının kurtulan ruhu ataların ruhlarıyla buluşur. Bir gün ayı geri gelir ama Ainolar onu gölgeler ülkesine gönderirler. Etini yerler, kanını içerler ve ruh görevini yerine getirir. Hokkaido yerlilerinin yaşamını düzenleyen inanış işte budur.

Ayı yavrusu özenle yetiştirilip beslenir ve bir çocuk gibi

bakılır. Hatta, yavruya bir de sütanne tutulur. Hayvanın pençeleri keskinleşmeye başlayınca kafese kapatılır. Köyde oturanlar hayvana büyük yakınlık gösterirler, onunla konuşurlar. Bu, iki yıl sürer. Sonra bir gün herkes çağrılır ve ayı bayramının hazırlıkları yapılır.

Bayram çağrısı şöyledir: "Falanca adreste oturan filanca kişi sevgili ayıcığını yeniden uzak dağlara gönderecektir. Bayrama geliniz dostlar. Soylu yolcumuzun gidişini kutlamaktan kıvanç duyacağız. Geliniz!"

Çağrılanlar oraya koşarlar. Kadınlar gelip evin kadınına yardım ederler. Ayı son defa olarak bütün kulübelerin önlerine götürülür. Her yerde selamlanır, her yerde ayıya eziyet edilir. "Dönüşümün" olacağı yerde ayıya nutuklar çekilir: "Seni selamlarız, sevgili ayı; seni büyük bir özenle yetiştirdik çünkü seni çok seviyorduk. Şimdi büyüdün artık. Onun için seni babalarınla analarının yanına gönderiyoruz. Oraya varınca bizim için çok iyi şeyler söyle. Sana iyi davrandığımızı anlat. Yine gel bize, sana yine bayram yapar, bir defa daha göndeririz seni."

Bundan sonra ayı bağlanır, seyirciler hayvana oklar fırlatıp tokatlar ve tekmeler patlatarak eziyet ederler. Hayvan güçsüzlük belirtileri gösterirse, iki direğe bağlanıp tam yüreğine bir ok saplanarak öldürülür. Ama bu, olağandışı bir işlemdir. Genellikle kurban boğularak öldürülmektedir. Etin bir parçası çiğ çiğ yenir, hayvanın kanı içilir, geri kalan et de pişirilir. Güneş tanrıçası Fugi'yle "tencere kızı" adı verilen Fugi'nin kızı da bayramdan paylarını alacaklardır. Erkekler bedenlerine hayvanın kanından sürerler; çünkü böylece daha iyi bir avcı olacaklarına inanırlar. Zavallı hayvanın ruhu bedeninden ayrılıp göklere yükselince erkekler kuzeybatı yönüne doğru oklar fırlatırlar.

Bu ayı töreni gariptir. Kurbana 'Çinu-kara-Guru' adı verilir. Bu da peygamber ya da koruyucu anlamına gelir. Ainolar-

da bu deyim aynı zamanda Küçük Ayı burcundaki Kutup yıldızını da belirler. Tarih öncesinden Akdeniz bölgesinde oturan topluluklar da bu yıldızla ayı arasında bir yakınlık kurmuşlardı. Ainolara göre kurban edilen hayvanın ruhu Kutup yıldızıyla buluşur.

Ben de Yurappu, Şiraoi ve daha birçok Aino köyüne gittim. Çitoz köyündeki Ainolar: "Ayı bayramını bize yasakladılar. Çünkü zalimce bir şeymiş," dediler. "Ayının ruhunun vatanına döndüğüne inanıyor musunuz geçekten?" diye sordum. Güldüler; "Amma yaptın! Elbette inanmıyoruz," dediler. Hava serinlemiş, karanlık bastırmıştı. Kulübeden çıktığım zaman Çiçima yanardağlarının üzerinde ilk yıldızlar parlamaya başlıyordu. Bana 'Sake' rakısı sunan küçük kız arkamdan koşup yetişti: "Şimdi ne yapıyoruz biliyor musun?" diye fısıldadı. "Tilkileri, kuzgunları, serçeleri öldürüyoruz. Ayının ruhu yerine onların ruhlarını gönderiyoruz."

SANATÇI ULUS JAPONLAR

> Ünlü bilgin Hanauva Hokiişi öğrencileriyle birlikte Genji-Menogatiri'yi inceliyordu. Rüzgar birden ışığı söndürdü. Hanauva hiçbir şey olmanuş gibi okumasını sürdürdü. Şaşıran öğrenciler: "Işık söndü üstat," dediler. Hanauva şu karşılığı verdi: "Görüyorsunuz ya, ışığa güven olmuyor."

Japonya, dört büyük, altı yüz küçük adadan ve sekiz yüz adacıktan kurulu bir ülkedir.

Kyuşu'dan kuzeybatı Hokkaido'ya kadar yüz doksan iki yanardağ vardır. Bunların elli sekizi hâlâ faaliyet halindedir. Japonya'nın en yüksek dağı Fuji-Yama, aynı zamanda en güzel

dağıdır. 3.773 metre yüksekliktedir. En son patlaması 1707'de olmuştur. Aso yanardağı dünyanın en büyük kraterine sahiptir. Çevresi yüz elli metredir ve yanına yaklaşılmaz; çünkü lavlar püskürtmekte ve sağlığa zararlı buharlar çıkarmaktadır.

Japonya'da her yerde sıcak su kaynakları, eşsiz parklar, ürkütücü dağlar görülür. Ülkenin ancak beşte biri tarıma elverişlidir.

Aşağı yukarı her üç günde bir deprem olur. 1 Eylül 1923 tarihindeki depremde yüz yirmi bin kişi ölmüştü. O günden bu yana, Japonya yirmi bin defa sallandı. Geleneksel anlatıya göre, Fuji-Yama yanardağı bir gece içinde yerden çıkarak dünyanın en güzel manzarasını o bölgeye sunmuştur. Bu olay İ.Ö. 286 yılında geçiyordu. Güneşin doğuşu Fuji'den izlendiği zaman Japonya'nın gerçekten "doğan güneşin ülkesi" olduğu anlaşılır.

Açık havalarda Tokyo'dan Fuji-Yama'nın tepesi görünür. Savaş sırasında Amerikalılar, bombardıman filoları için bundan daha iyi nişan yeri bulamazlardı. Fuji-no-Yama, ilk defa ölüm getirmemiş oluyordu.

Japonya'nın belgesel tarihi İ.Ö. 660 yılında başlar. Bununla birlikte Japon tarihçileri, dünyanın en eski imparatorluk sülalesinin yeryüzündeki tarihsel başlangıç noktasının yukarıda belirtilen tarih olduğunu ileri sürerler. Aslında imparatorların ataları o tarihten çok önceleri göklerde egemenlik kurmuşlar. Tanrıata İzanagi ile tanrıça İzanami ilk adayı yaratmışlar. Tanrı ile tanrıça bu adaya yerleşmiş ve başka adalarla başka tanrıların doğmasını sağlamışlar. İzanami ateş tanrısını dünyaya getirirken ölmüş. Tıpkı Vridike gibi gölgeler ülkesine sürgüne gönderilmiş ve Orfeus gibi İzangi de tanrıçayı yeryüzüne geri getirmek için onun ardından gitmiş. Tanrıça ile yürürlerken arkasına dönüp bakmış. Oysa bunu yapmaması gerekiyormuş. Tanrıça o anda yok olmuş. İzanagi, yeryüzüne yalnız dönmüş.

Orfeus efsanesi Japonların İzanagi efsanesinin benzeridir ve aralarındaki uygunluk şaşırtıcıdır. Bu nasıl açıklanabilir,

bilmiyoruz. Her halde hiç bilemeyeceğiz. Efsaneler söz kadar eskidir ve bunlara yeryüzünün bütün ülkelerinde rastlanır. Bu da efsanelerin ortak bir kaynağa dayanabileceğini gösterir.

Ama, Japon imparatoru neden gökten inmiştir?

Japonlar bunu kesinlikle açıklıyorlar.

İzanagi, yürütme gücünü güneş tanrıçası Amaterasu'ya vermiş. Kasırgalar tanrısı olan kardeşi zararlıymış. Pirinç tarlalarını, sulama kanallarını yok ediyor ve daha birçok kötülükler yapıyormuş. Kendini korumak için tanrıça bir mağaraya saklanmış. Dünya o anda karanlılara boğulmuş. O zaman sekiz tanrı, yıldız tanrıçayı sığınağından nasıl çıkartabiliriz diye bir araya gelerek konuşmuşlar. O sırada gök dansözleri Amano ile Uzume, şehvetli bir dans yapmışlar ve toplantı yapan tanrı yıldızların kahkahalarla gülmelerine yol açmışlar.

Meraklanan tanrıça bu gürültünün sebebini öğrenmek istemiş ve mağaranın girişini kapayan kayayı itmiş. Güneş yeniden dünyayı aydınlatmış. Az sonra ışık tanrısı yeryüzüne, torunu Ninigi-no-Mikoto'yu göndermiş. O da bir mücevher, bir kılıç ve bir ayna ile Tyuşu adasına gitmiş. İlk Japon İmparatoru Jimmu Tenno, Ninigi-no-Mikato'nun kanındadır.

Sanatçı bir ulus varsa, o da kesinlikle Japon ulusudur. Bu ulus uyumlu bir sanat ve dünya görüşü yaratmayı başarmıştır. Resimleri, Çin vernikli eşyaları ve ağaç üzerine yapılmış gravürleri, kusursuzluğa erişmiştir. Çay hazırlanmasını bir tören biçimine getiren, gerçek bir çiçek "dili" yaratan, aynı zamanda ağaçlara dehasının damgasını basan bir ulustur. Bu ulus o kadar sanatçıdır ki, Jimmu Tenno gerçekten göklerden mi inmiştir yoksa bu tanrısal kökenli bir efsane midir, pek aldırmaz. Güneş tanrıçasının efsanesi öylesine güzeldir ki tarihe mal olmuştur.

Ninigo-no-Mikoto tanrısal simgeler taşıyıcısı mıydı? Tokyo imparatorluk sarayındaki mücevher, Atsuta Tingu'daki kılıç, iz kılıfındaki ayna gibi aynı rütbe belirtileri hâlâ görülebil-

lıç, iz kılıfındaki ayna gibi aynı rütbe belirtileri hâlâ görülebildiği halde Japonlar efsanenin ve imparatorlarının tanrısal kökeninin doğruluğundan nasıl şüpheye düşebilirler? Bu kutsal kılıf, Mie bölgesinde İsuzu ırmağının üzerindeki Ujiyamada'da saklanmaktadır. Orada büyük bir rahibin buyruğu altında yetmiş dört rahip tören yaparlar. Üç kutsal şey babadan oğula geçer. Her Japon ömründe bir defa gidip İz kılıfının önünde derin düşüncelere dalmak zorundadır. Güneş tanrıçasının ruhu, efsaneye göre bu kılıfın içindedir.

İmparatora saygı, daha önce gördüğümüz gibi gerçekten göklerin oğlu olan Tenno'ya tapma, Japonya'nın geçmişine inanış, bütün bunlar Şintoizmin temelidir. Son dünya savaşının sonunda, Japonya'da üç yüz altı ulusal şinto mahfazası, il ve ilçelerde kırk dokuz bin beş yüz altmış dokuz şinto mahfazası, altmış binin üstünde özel şinto mahfazası ve yüz yirmi dokuz askeri şinto mahfazası vardı. Hepsinin en önemlisi olan Yasukuni-Jinja Tokyo'dadır. Bu kılıfın içindeki beyaz toprak kaplarda savaş alanında ölen askerlerin külleri saklıdır. Japon askerleri birbirlerini: "Yasukuni'de buluşalım," diyerek selanılar.

Sülalenin sürekliliğini sağlamak için imparator istediği kadar kadına ve odalığa sahip olabilirdi. Taht doğrudan doğruya büyük oğula değil, en yetenekli oğluna düşerdi. Çoğu zaman bu oğul en güçlüsü ve en akıllısıydı. Bazen de döndürülen dolaplar yüzünden en güçsüzü iktidarı ele geçirirdi.

Yüz yirmi dört Japon imparatoru gelmiştir. Çoğu iyi, adil, büyük ve ünlüdür; ama zalim ve kötü olanları da vardır. İçlerinden biri bir Budist manastırına çekilmiş, başka biri de aç halkın balık avlamasını yasaklamış.

11. yüzyılda ölen İmparator Yosei daha çocukken bir canavarmış. Daha sonraları adamlarına ağaçlara tırmanmalarını buyurur, onları kuşlar gibi öldürerek eğlenirmiş. Bu işlemden en az imparator kadar zevk almayanlar cezalandırılırmış. İmparator, sokakta genç kızları yakalar, ellerinin kollarını bağla-

yıp göle atarmış. Yosei atlara çok düşkünmüş. Neşeli olduğu zamanlarda bir ata atladığı gibi hayvanı şehrin sokaklarında dörtnala koşturur, gelip geçenleri rasgele kamçılarmış. Majestelerinin daha birçok eğlenme yöntemi varmış ama bunların ne biçim şeyler olduğunu söylemesek iyi olur. Sonunda gerçek bir mucize olmuş ve Japon Neron'u devrilmiş.

794 yılında Japon hükümeti Niara'dan ayrılıp Kiyoto'ya yerleşti. 1190 yılında Kiyoto'nun nüfusu beş yüz bindi. Yani, Bizans'la Cordoba'nın dışında herhangi bir Avrupa şehrinden daha kalabalıktı. Fujivaralar, Taitaetler, Minamotolar gibi soylu aileler istediklerini yapıyorlar ve imparatorları deviriyorlardı.

Daigo'nun egemenliği sırasında (898-930) Japon uygarlığı ve sanatı, o çağda Tang sülalesinin yönetimi altında tam bir gelişmeye ulaşmış bulunan Çin uygarlığı ve sanatı ile yarışma durumundaydı.

Başlangıcından beri Japon tarihi birbirini izleyen dramlarla, şiddet olaylarıyla doludur. Sanki bir Shakespeare oyununa tanık oluyor gibidir insan. Hepsi de tutkular içinde ve kin dolu krallar, cellatlar, askerler ve köleler yan yana yaşarlar. Japonya'nın tarihi, Japon mizacına başka ülkelerden aldıkları şeyleri uyarlayarak özgünlüklerini koruyabilen insanlarca yaratılmıştır. Yaptıkları birçok şeyler yanında, bu insanlar Çin Budizmi'ni Japonlara tıpatıp uyan bir dine dönüştürmüşlerdir. Çin yazısını, şiirini, müziğini, sanatlarını, mimarlığını da Japonlaştırmışlardır. Bin yıl önce Japonya Çin kültürünü benimsemişti. Daha sonra da batı uygarlığını sindirecektir. Bu, Japonlara özgü bir özelliktir; yabancı öğeleri çok çabuk sindirirler ve bunlara kendi damgalarını basarlar.

Tarihe geçmiş bir Japon kişisi her zaman beni ilgilendirmiştir. Bu adam 1147-1199 yılları arasında yaşayan Yoritomo'dur. Yakışıklı ve güzel bir adammış. Kadınların sevgilisiymiş. Ama, daha güzel bir kadın görünce hemen eskisinin bırakır, yenisiyle ilgilenirmiş. Hiçbir kadına bağlı kalamazmış. Ho-

jo-Tokima kızını kudretli bir vali ile evlendirirken, damat evlenme törenine yalnız gelmiş. Tıpkı Peer Gynt gibi Yoritomo da valinin nişanlısını kaçırmış ve bir dağda saklanmış. Genç kız hiç ses çıkarmamış; çünkü çok mutluymuş. Yoritomo yasa dışı ilan edilmiş. Yakalamak için peşine düşmüşler ama en sonunda güzel Sagami koyuna yerleşmiş ve Kamakura'yı Japonya'nın en büyük şehri durumuna getirmiş. Yoritomo Japonya'nın ilk Şogun'udur.

Kamakura yüz elli yıl boyunca imparatorluğun bütün dikkatini üzerine çekmiştir. Bu şehirde sekiz yüz bin kişi yaşamaktaydı.

Bugün Kamakura küçük bir balıkçı köyüdür. Yoritomo'nun mezarı oradadır. Bu mezar, bir tepede taştan yapılmış küçük bir pagodadır. Oraya gittim. Pagodayı çevreleyen taş duvar yosun kaplamıştı. Bu unutulmuş mezarın önünde insanların bıraktıkları eserlerin ne kadar pamuk ipliğine bağlı olduğunu derin derin düşündüm.

Kuzeyde imparatorluk vardı. Ama, güneyde de imparatorlar vardı. İmparatorluk şehri Kiyoto'nun birçok yerinde koca koca yapılar yükseliyordu. Kamakura iki defa yangın felaketine uğradı. Derebeyleri kendi aralarında çarpışıyorlardı. Ülke, tam bir anarşi içindeydi. İşte Portekizliler o sırada ilk ateşli silahları Japonya'ya soktular. Sonunda karışıklık duruldu. Üç güçlü adam sırayla tahta oturdu. Birincisi Nobunaga, paralı askerlerin başıydı. İkincisi Hidayoşi, bir fatihti. Üçüncüsü Tokugava-Jeyasu gerçek bir kraldı.

Japonlar: "Birincisi hamuru hazırladı. İkincisi pişirdi, üçüncüsü yedi," derler.

1592 yılında Hideyoşi, Çin'i ele geçirmeye karar vermişti. Onu böyle bir karara sürükleyen sebebin nereden ileri geldiği üzerinde bilginler arasında tartışma çıkmıştır. Bu bilginler tartışmalarında, imparatorun Çinli bir kadın istediğinden de söz ederler. Yoksa Hideyoşi Nogoya ya da Fuşimi, saraylarının bahçelerinde güzel bir Çinli kadınla mı dolaşmak istiyordu?

Her halde imparator kadına: “Japonya ne güzel değil mi?” diye soracaktı; çünkü Japonlar bu soruyu sormaktan usanmazlar. Güzel Çinli kadın, birazcık da yüksekten bakarak Çinlilerin böyle bir durumda şu karşılığı verecekti imparatora: “Elbette, burası güzel ama Çin’in yanında sözü mü olur?”

Bilginlere göre güzel Çinli kadınla imparator arasında böyle bir konuşma geçmiş. Bunun üzerine en duyarlı yerinden vurulmuşa dönen Hideyoşi, Çin, Kore ve Japonya İmparatoru olmaya karar vermiş. Çin’e karşı Japonya ile birlik olması için Kore Kralı’na mektup yazmış: “Çin’i eline geçirmek istiyorsun. Ama sen, denizi tüketmek isteyen bir kabuklu hayvan ya da dev kaplumbağanın kabuğunu ille de delmeyi aklına koymuş küçücük bir arısın.” Hideyoşi öfkelenmiş ve Kore’ye saldırmış, başarıya ulaşamamış.

Tokugava Jeyasu, Kore serüvenine bir son verdi. Edo’yu Japonya’nın bugünkü başkenti Tokyo yaptı. Onunla birlikte büyük Hideyoşu, Tokyo’nun yaratıcısıdır. Tougavaların sülalesi 1868 yılına kadar, yani iki yüz altmış beş yıl iktidarda kaldı. İmparatorlar bu şogunların gölgesinde yaşadı. Bu kabuğuna çekilmişlik yüzünden ülke iki yüz elli yıl barış içinde kaldı. Yabancılar, Japonya’nın devlet işlerine burunlarını sokmadılar. Üstelik göç de yasaklanmıştı. Bu da doğal olarak birtakım sakıncalar doğurdu.

Yer darlığı kısa süre içinde kendini hissettirdi. Nüfus artışını sınırlamak için çocukların yok edilmesi yöntemi uygulandı. Nüfus çoğaldıkça ekili topraklar azalıyor ve bunun sonucunda da Samurayların elde ettikleri ürünler azalıyordu. Bir gün geldi ki, Daimiolar askerlerinin ücretlerinin veremez oldular. Askerler, Japonya’da serseriler gibi dolaşıyorlardı. Tek düşmanları açlıktı. Ne iç ne de dış siyaset vardı. Memurlar ayrıcalıklı durumlarını kıskançlıkla koruyorlardı. Çin’den örnek alınan memurluk babadan oğula kalırdı. Bunlar devlet işlerini yönetmekle görevliydiler. Tapınaklarda rahipler gonglara vu-

rup duruyorlardı. Askerler tam bir hareketsizlik içindeydi. Bununla birlikte şogun bu kısır canlılığının yükünü taşıyordu. Kader, darbesini kötü indirmişti.

Başka yerlerde dünya gelişme içindeydi; hem de büyük bir hızla ilerliyordu. Hindistan İngiltere'nin eline geçmişti. Kaptan Cook, Avustralya kıyılarını keşfetmeye çalışıyordu. Kıtalar bütünüyle sömürgeleştirilerek büyük ulusların "ihtiyaçlarına" göre paylaşılmaktaydı. Gemiler denizleri aşıp duruyorlardı. İçine çekilmişlik çağ dışı kalmıştı. Japonya'nın sınırları, kendi istekleriyle değil, zor yoluyla ardına kadar açıldı.

Tahta, demire dayanamazdı. Hele bombaya hiç dayanamıyordu.

1853 yılında Perry, Japon İmparatorluğu'nun kapılarını zorladı. 'Mississippi' savaş gemisinin komutanı Amerikalı Komodor Matthew C. Perry ile Vali Uraga, Edo koyunda buluştular. Birbirleriyle ilgisi olmayan iki dünyanın insanıydılar. Beş yıl sonra Amerikan konsolosu, Tenno'ya ve onun memurlarına insan haklarının ilkelerini açıklıyordu. Kendi bildikleri gibi davranan, imparatorlarca yönetilen Japonların ne kadar şaşırdıkları kolaylıkla anlaşılabilir.

Tarih sonsuz bir yenilenmedir.

DOĞA DÜŞMAN BİR GÜÇ DEĞİLDİR

"Düşlerim çorak ülkelerde dolaşır."

(Başo)

"Gerçekten erkekler garip. En güzel kadınla olan ilişkilerini keserek sıradan bir kadına bağlanmaları şaşılacak şeydir."

Bu cümle, bundan bin yıl önce yaşayan Japon saraylısı Sei Şonagon'un yazdığı *Yastık Masalları* adlı kitabında bulunmaktadır. Açık düşünceli bir kadın olan Sei Şonagon, saray

büyüklerinin ince yaşayışını az görülür bir uyanıklıkla anlatır. Olağanüstü bir gözlemcilik yeteneği vardır.

"Ay ışığında ırmağın kıyılarında bir gezintinin mutluluğunu" ballandıra ballandıra yansıtır."Hayvanlar her adım atışlarında bir kristal parçası kırılıyormuş gibi olur." Ya da "erik yiyen dişsiz bir kadın", "dazlak kimselerin giydiği beyaz ipekli elbiselerin", "kıvırcık saçlara oturtulmuş mor çiçeklerin" çirkinliğine değinir. Hoşuna gitmeyen başka şeyler de vardır: "Kedinin kulaklarının içi", "bir örgü işinin tersi", "yuvalarından aşağı düşen tüysüz fare yavruları". Buna karşılık sevimli bulduğu şeyler; "kavun yiyen bir çocuğun yüzü", "bir şeyi görmesine engel olduğu için baş hareketiyle saçlarını arkaya doğru atan, sade giyinmiş bir küçük kız".

Üstleriyle ilgili ileri geri konuşmayan basit kimselere, "gelinine karşı iyi niyetli bir kaynanaya" pek seyrek rastlandığını düşünür. Oldukça edepli erkekler görmek fırsatını bulamadığını da söyler.

Japonlardan başka hiçbir ulus, günlük yaşantıyla ilgili küçük eşyaları onlar kadar ustalıkla bir düzene sokmasını bilmez. Bir kadeh, balık servisinde kullanılan renkli bir tabak, Çin cilası sürülmüş bir kutu, küçük bir yazı takımı, vazoya çiçeklerin konuluşu, yeşil bir bitkinin yeri, bitkilerin diplerine yerleştirilen çakıllar, köprüleri ve tapınaklarıyla minicik bahçeler, eşsiz bir estetik anlayışının simgeleridir.

Doğanın en beklenmedik görüntülerini bu kadar iyi anlatabilen şairler başka hiçbir ulusta görülmez. Sözgelişi, Başo, "eski göl ile suya atlayan kurbağanın çıkardığı sesi" anlatır. Japonlar bu tür bir özlük taşır: "Yürümekten yorulan ben, düşümde çorak ülkelerde dolaşıyorum".

Büyük Okyanus'un kuzeyindeki adalarda oturan bu insanlar, genişlikleri, büyüklükleri, aşırı uzaklıkları her zaman yadırgamışlardır. Oysa gözüpektiler, buluş yetenekleri zengindi. Dehaları, özellikle resimde, renklerin seçiminde, süsleme

motiflerinde, dansta, tiyatroda ve günlük yaşantıyı düzenlemedeki uyumda kendini gösterir. Japonlar kendilerini büyük sanatçı yapan niteliklerin, başka bir deyişle saflıklarının, zeka ve irade gücü yetersizliklerinin kurbanı olmuşlardır. Doğanın büyüklüğünü anlayan bu insanlar, insanoğlunun küçüklüğünü kavranıışlardır.

Hiroşige'nin, *Enoşinıa Mağarası* adlı tablosu bu eğilimin bir örneğidir. Bu tabloda, fırtınanın etkisiyle eğilen çam ağaçları, okyanusun korkunçluğu ve köpüklü dev bir dalganın sürüklediği üç minicik insan görülür. Japonlar, çevresi dar yüzeyli adalarda otururlar. Depremlerin ve yanardağ patlamalarının tehdidi altındadırlar. Okyanusun hemen yanında olduklarından onunla gizli bağları vardır. Ressamları doğayı hiçbir zaman zorlamaya kalkışmamış, eserlerini de bir çerçeve içine almaya çalışmamışlardır. Japon, evinin kapısını kapamaz, soğuğa karşı korunmaz; annesi, karısı ya da çocuğu depreme kurban giderse gözyaşı dökmez.

Bu duyarsızlığın neden ileri geldiğinin bilmiyorum ama, temelinde, doğanın yabancı bir güç olmadığı düşüncesinin yattığı kesindir.

Japonlar her zaman doğanın önünde eğilmişlerdir. Güneşe taparlardı. Bu insanlara göre pirinç tarlalarının ürünleri kutsaldır. Japonlar her zaman uslu ve kendilerine hakimdirler. Hiç yakınmadan ölmesini bilirler. Belki her zaman alçak gönüllü olamamışlarsa da kadınlarını alçak gönüllülük örnekleri yapmışladır.

Alçak gönüllülük çekici bir şeydir. Çekicilik ısmarlama olmaz ama yaşantıyı güzelleştirir. Bu yüzden Japonya'da, küçük kızlara uyumlu hareketler öğretilir. Bir Japon kadınını kimono ile, bu (geleneksel Japon elbisesinin ipekten uzun ve geniş kuşağı) ile görmek, topuklarını altına alarak otururken, çay sunarken ve geri geri çekilip giderken görmek bir zevktir.

Japon kadınının konuşmasında, selam verişinde, hatta

"evet" anlamına gelen "haai" deyişinde bile çok büyük bir incelik vardır. Japonya'daki kadın santral memurlarının uyumlu ve tatlı seslerini duymak da bir zevktir. Tokyo'da, metronun her durağında geliş ve kalkışlarda hoparlörlerden bir kadın sesi yükselir. Japon kadınlarının inceliği bir gerçektir. Şehirlerin kalabalılarında bile yok olmamıştır bu. Kadınlar, büyük lokantaların giriş yerlerinde eğilirler ve hepsi birden selam verirler. Sinemada yer gösteren kadın, büyük mağazadaki tezgahtar, garson kadın, hepsi birer incelik ve sevimlilik örneğidir. Düzenli ve sürekli olarak sırayla birbirini izleyen sessiz ve sesli harflerin büyük rol oynadığı Japonca da ayrıca onlara bu alanda değerli bir yardımcı olmaktadır.

Savaş da, Amerikalıların etkisi de, demokrasi de, Japonları ekmek yiyen kişiler yapamayacaktır. Ne kimonoyu ne de geleneksel hasırı bırakacaklardır. Japonlar yalnızca doğaya ya da onu tamamlayan şeylere hayranlık duyarlar. Kiraz ağacının çiçeği onlar için güzelliğin en yüksek noktasıdır. Çiçek açıldığı zaman baharın soluğuyla uçup gidiverir. Şangay savaşı sırasında kendilerini feda eden üç genç askerden söz ederlerken, Japonlar "Kiraz ağaçlarının çiçekleri gibi öldüler," derlerdi.

Şinto tapınakları doğal görüntünün içine büyük bir sanatla yerleştirilmiştir. Japon tarihi, kökeni doğrudan doğruya güneşin oğlu olan imparatorun huyundadır. Japon evi, bahçenin uzantısı değil, bahçeyle birlikte bir bütündür. Bir Japon evinden daha dinlendirici yer yoktur. Batılı ayakkabılar ve elbiseler çıkarılıp tendeki gözenekleri açan, kirleri alan sıcak ve nemli bir havlu ile yüz temizledikten sonra, uygarlığın kaygıları bir yana atılır. Ağaçtan yıkanma teknesinde yapılan banyo, büyük bir zevktir. Parlak renkler, renkli kağıtlar, biblo, mobilya yoktur. Oymalı tahta vardır, cilalıdır ya da değildir, yumuşak hasırlar vardır, ışığı süzen kağıtlarla kaplı kafesli storlar vardır. Rulo biçiminde bir tablonun (kakemono) bazen süslediği duvarın içindeki bir yatak yeri (tokoma), içinde bir dal ya

da çiçekler bulunan bir vazo, odanın tek dekorudur. Hasırların boyutları her zaman aynıdır: Enleri doksan, boyları yüz seksen santimdir. Japon evinin bir odasının yüzeyi, yerleştirilecek olan hasırların (tatami) sayısına göre hesaplanır. Evin tek bir salon durumuna gelmesi için oluklu bölmeleri (karakami) itmek yeter.

Japonya'nın kıyılarında çok güzel küçük oteller vardır. Akşam hasırların üzerine yastıklar konulup yatılabilir, bölme itilerek deniz ya da güneşin doğuşu seyredilebilir. Kara bölgelerinde de durum aynıdır. İnsan, bir bahçede uyanıyormuş izlenimi içindedir. Japon kadınları sabahın altısından sonra güneşin içeri girmesinin gereğine inanmışlardır. Ne kadar söz dinler olurlarsa olsunlar, bu noktada kimse onlara söz geçirmez.

Ağaçların ruhu vardır. Yaşlı bir ağaç Japonlar için bir ata kadar saygıdeğerdir.

Bir ağacı kesmek cinayettir, günahtır. Yakıt bakımından yoksul olan Japonya'da, eşsiz ormanlar ve büyük parklar vardır. Oraya gitmiş olanlar, Nikko'daki çam ağaçlarının çıkardığı sesi unutamazlar. Hakone'deki, Beppu'daki ve hafif, serin bir rüzgarın okşadığı Biva gölündeki çam ağaçları da unutulamaz.

Japonlar, Asya kıtasında değerli buldukları şeyleri benimseyen tek ulustur. Bir yandan da meraktan ötürü Avrupa ve Amerika uygarlığını benimsemişlerdir. Ama kendi öz niteliklerine bağlı kalmak kararındadırlar.

YOŞİVARA'NIN YEŞİL EVLERİ

UTAMARO

"İnsan ruhu ayçiçeği gibi gider, gelir ve yapraklarını döker." (Hokusai)

Tokyo'da, Asakusa parkının bin beş yüz metre kadar ötesinde 1657 yılından beri ünlü Yoşivara bulunmaktaydı. Ayrı

bir şehirdi bu. Evleri, caddeleri, küçük sokakları vardı. Orada oturanlar ne gece bilirlerdi ne de dinlenmek diye bir şey. Pırıl pırıl aydınlıktı her yer. Hareket hiçbir zaman durmazdı.

Pencere kafeslerin arkasında binlerce kadın beklerdi. Taşranın her yanından gelen bu kadınlar, besleyemeyecek kadar yoksul oldukları için ana babaları tarafından satılmaktaydı. Kadınların ana baba sevgisi o kadar büyüktü ki, genellikle kendilerini feda ederlerdi.

Köylerinden, kasabalarından gelince, kaba giyimlerini güzel ve parlak elbiselerle değiştirirlerdi. Düzgün konuşmayı, şarkı söylemeyi, müzik çalmayı ve özellikle güzel şiir okumayı öğretirlerdi onlara.

Bu işe başlayan kızlara 'Orian' adı verilirdi. Eğitiminin sonunda, 'Kamuro' denen iki küçük kız, Orian'ın hizmetinde çalışırdı. Yoşivara'daki evlerin sahiplerince satın alınan bu küçük kızların da bir gün 'Orian' olmaktan başka bir amaçları yoktu. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, Orian yirmi yedi yaşına basınca genellikle serbest bırakılırdı. Ancak o zaman evlenebilirdi. Bu çok garip bir şeydir. Çünkü bugün fahişeler, Japonya'da öbür ülkelerdekinden daha çok eleştirilir.

Yoşivara'daki bir tek giriş ve bir tek çıkış vardı. Kadınların kaçmaması için girişle çıkışı polisler beklerdi. Kimseye ayrıcalık tanınmadığını göstermek için de ziyaretçilere beyaz kimono verilir, oradan ayrıldıkları zaman kimonolar geri alınırdı.

Zamanla kafesler kaldırıldı. Beyaz kimono dağıtımı da bırakıldı. Samuraylar ortadan silindiler; ama, Yoşivara yerli yerinde kaldı. Gece bekçilerinin nöbet tuttuğu giriş ve çıkış kapıları da duruyordu. Çeşitli ses ve gürültülerle dolu olan evler açıktı. Neonla aydınlatılan vitrinlerde yüzü pudralı, saçları özenle yapılmış sermayeler görülmekteydi. Şurada burada bambudan yapılmış bir perde açılıyor, bir kadın görünüyor ve seslenerek ya da birtakım hareketler yaparak gelip geçenleri içeriye çağırıyordu.

Yoşivara'da, 1945 yılında bir bomba yağmuru burasını yok edene kadar düzen ve sessizlik hiç bozulmadı. Bambudan yapılmış olan şehir, kalıntıların altına binlerce genç kadını gömerek yandı. Böyle bir olay, 1923 yılındaki büyük depremde de olmuştu.

Yoşivara'da kalıntılardan başka bir şey yoktu artık. Geçmişi anımsatan tek yer küçük mezarlıktır. Mezar taşlarındaki sözler, Yoşivara'da yaşanmış aşklarla ölüm acılarının tanıklarıdır. Bu yerlerin üzerinde modern yapılar yükselmektedir.

Bundan üç yüz yıl önce, Şirai Gompaçi adında bir Japon yaşamıştı. Gözüpek ve atak bir insan olan bu adam, bağlı bulunduğu derebeyinin uşaklarından biriyle kavga edip adamı öldürmüş ve kaçmak zorunda kalmıştı.

Daha sonra Tokyo olan Yedo'ya giden yol üzerindeki bir handa geceyi geçirmiş ve orada çok tatlı sesli güzel bir genç kızla tanışmıştı. Kızın adı Komurasaki'ydi. Komurasaki, Gompaçi'ye, haydutların kendisini ailesinin yanından alıp kaçırdıklarını, samuray kılıcını almak için Gompaçi'yi de öldürmek istediklerini söyledi. Gompaçi, saldırıya geçmiş, haydutları öldürerek Komurasaki'yi evine bırakmıştı. Komurasaki, güzel samurayı olmayınca sıkılmaya başladı. Gompaçi ise, Yedo'ya doğru yola çıkmıştı. Büyük başkentin gece yaşantısını seviyordu. Yoşivara'nın demir parmaklıkları arkasında çok güzel bir kızın bulunduğunu duyunca, doğruca oraya gitti. Söz konusu güzel kızın Komurasaki olduğunu görünce de doğrusu çok şaşırdı. Kızın annesiyle babası yoksulluğa düşmüşler. Kız da onların acılarını azaltmak için kendini satmıştı.

Daha sonra Gompaçi oraya her gün gitti. Her defasında evden biraz daha yoksul ayrılıyordu. Sonunda, Yoşivara'ya girmek için ödeyecek parası bile kalmadı cebinde, sevdiği kızı göremeyecekti. Umutsuzluğa kapılan Gompaçi, parasını çalmak için bir adam öldürdü; sonra birkaç adam daha vurdu.

Yakalanıp yargılandı ve kafası kesildi.

Komurasaki, sevgilisinin sonunu öğrenip Meguro semtinde bir yere gömüldüğünü duyunca, bulunduğu yerden kaçtı. Ona yasak edilen şehre girdi, gözyaşları içinde sevgilisinin mezarına kapandı ve bir hançerle kendini öldürdü. Bu acı olayın Yoşivara'da geçmesi rastlantı değildir.

Yoşivara hiç de uçarılık yeri değildi. Ressamlarla şairlerin buluştuğu yerdi orası. Günlük yaşantılarında eksikliğini duydukları coşkuları orada buluyorlardı. Onun için, bunca Japon ressamı Yoşivara'nın havasından esinlemiştir.

Asıl adı Kitagava Yusuki olan Toyoadaki Utamaro 1754 yılında Muşaşi eyaletindeki Kavagoye'de dünyaya geldi. Annesi onu, ressam Sekiyen'in yanına çırak olarak verdi. Utamaro eşyaların ayrıntılarını gözleyip inceleyerek resimler çiziyordu. Daha çok genç yaştayken, sinek yakalıyor, hayvanın resmini öyle bir kesinlik ve güçle yapıyordu ki, ustası Sekiyen öğrencisinden söz ederken, onun, fırçayı yüreğiyle kullandığını söylüyordu. Utamaro, kabuklu deniz hayvanlarının renkli resimlerinden ortaya çıkardığı büyük bir eserle üne ulaştı. Sanatçı deniz derinliklerinde yaşayan kabukluların resimlerini otuz altı tane plan üzerine yaptı. Kitap olağanüstü ve ince bir teknikle resimlendirilmişti. Utamaro uygulanan boyaların dışında mika tozu, altın ve sedef tozu ile altın yaprakları da kullanmıştı. Bir gözlem şaheseri olan bu albüm, özellikle Japon kadınını konu olarak alan Utamaro'nun kendine özgü sanatında bir dönüm noktasıdır. Modellerinin çoğu Yoşivara'dandır. Sanatçı garip, dalgın yüzlü kadınların ve olağanüstü incelikte vücutların resimlerini yapıyordu. Yoşivara'da olsun, kendi atölyesinde olsun, gece gündüz durmadan çalışıyor, gücü en son noktasına gelip yorulana kadar resim yapıyordu. Ancak, ayakları üzerinde duramayacak duruma geldiği zaman biraz dinleniyordu. Utamaro, çağının en şiirsel, en parlak sanatçısıydı.

Utamaro, Yoşivara'nın ölümlü güzel kadınlarını tablolarıyla ölümsüzlüğe ulaştırmıştır. Kadınları, dans ederlerken

seyrediyor, müzik aletlerini çalarlarken dinliyordu. Kadınların çay törenleri, kimonolarının renkleri ve desenleri, saçlarının biçimleri, davranışları onu büyülüyordu. Olağanüstü fantezisinin yeteneklerini kullanan sanatçı, geyşayı idealize etmiştir. Fahişeler ondan önce hiçbir zaman, resimlerde bu açıdan ele alınmamıştı. Sonunda Utamaro, onların sırlarını da kavradı. Bu kadınlar analık özelliğine sahipti. Sabırlı ve iyiydiler, avutmasını biliyorlardı. Bu yüzden de resimlerini çocuklarla birlikte yapıyordu.

Utamaro, aşırı duyarlığıyla Japon kadınının güzelliğinin bütün yönlerini yansıtabilmiştir. Hiç kimse onun değer aşamasına ulaşamamıştır. Yaptığı resimlerdeki güzellik dünyasaldır. Ama o, bunu değiştirerek yapmıştı.

Zamanla Utamaro'nun kişileri daha ince yapılı oldu. Gittikçe incelen başlar, çok dar omuzların üzerine yaslanıyordu.

Yarım ay görünüşündeki yüksek saç tuvaletleri, daha atak biçimleri benimseyerek gerginleşiyor, gösterişli elbiseler son derece ince bedenin çevresine sarmaşıklar gibi sarılıyordu. 1800 yılına doğru, Utamaro'nun yaptığı resimlerde modellerin başlarının uzunluğu enlerinin üç katıydı.

Utamaro resim sanatında yetkinliği amaçlıyordu. Japon ressamlarının en büyüklerinden biri olmuştu. Ama hesap bilmiyordu. Sanat eserleri basan Josaburo adında bir antikacı, daha başlangıçta sanatçının bütün eserlerinin hakkını almıştı. Yaptığı anlaşmaya göre Utamaro, eserlerini başka hiç kimseye veremiyordu. Kurnaz ve anlayışlı bir adam olan Josaburo, Utamaro'nun çalışması için bir atölye satın aldı. Tsutaya Josaburo, bununla birlikte adi bir tüccar değildi. Bir bakıma, tahta üzerine yapılan gravüre yeni bir aşama sağladığından öncü sayılabilir. Utamaro, eserlerini basan adamın evinde oturuyor ve onun pirincini yiyordu. Bu arada Josaburo da sanatçının eserlerini çok yüksek paralar karşılığında satıyordu.

Utamaro, dalıp giderek, son estamplarını seyrediyordu.

Artık anlamıştı, Yoşivara'da kilit altında yaşayan bütün kadınlar kız kardeşiydi. Kendisi de altın bir kafeste değil miydi? Evet, lüksü, bol para harcamayı seviyordu, kendisi yüzünden bütün dünyada ün kazanan yeşil evler de çok iyi karşılandığı için kurumlanıyordu. Çağının en çok para kazanan sanatçısıydı. Ama, Josaburo'nun ve Yoşivara'nın tutsağı olan sanatçı, zenginleştirdiği kimselerin keyiflerine bağlıydı, doğrudan doğruya. Gündüz Josaburo'nun atölyesinde son gücüne kadar çalışmaktaydı. Ama, Tokyo'nun üzerine karanlık çöküp de ışıklar yanınca, duyuları şaşkınlığa uğramış biri gibi Yoşivara'ya koşuyor, korkunç bir çalışmanın yarattığı yorgunluğa karşı hem çalışma hem de eğlenceyi bir arada sürdürüyordu.

Bir yandan tekniğini geliştirmek için uğraşan, bir yandan da kadınların resmini yapan, ellerinin desenini inceleyen Utamaro, kırk üç yaşındayken olağanüstü güzellikte bir genç kızla tanıştı. Bu kadın, badem gözlüydü. Çeşit çeşit saç tuvaletine uygun siyah ve uzun saçları vardı ve Utamaro onunla evlendi. Sanatçı ölünceye kadar, bu kadın büyük ressamın fırçalarını temizledi, boyalarını hazırladı ve onun önünde saygıyla eğildi hep.

Utamaro aynı zamanda şairdi. Bu yüzden de onulmaz bir duruma düştü. Bir eyaletin valisi, onun yazdığı bir şiirde kendisine hakaret edildiği kanısına vardı ve Utamaro'yu hapse attırdı. Sanatçı dört duvar arasında geçen bu yaşama dayanamadı. Serbest kalınca yine paletini eline aldı ama kısa süre sonra dünyaya gözlerini kapadı. Genç karısı arkasından gözyaşları döktü.

AÇLIK ÖNEMLİ DEĞİL... GEREKLİ OLAN RESİM YAPMAKTIR

HOKUSAİ

"Öyle bir mutluluk ki, sanki yaşamak hiç bitmeyecekmiş gibi..." (Hokusai)

Utamaro bir devdi. Yine de Hokusai ile karşılaştırılırsa bir cüce sayılır.

Leonardo da Vinci'nin, Shakespeare'in ve Lope de Vega'nın yanında Hokusai dünyanın en büyük dahilerinden biridir.

Öldüğü zaman sanatçı birçok roman, eşsiz şiirler, beş yüzden çok resimli kitap ve otuz beş bin estamp bıraktı. Büyük çalışma gücü olan bu sanatçının değerine başka hiçbir sanatçı ulaşamamıştır. İnsan ölçüsünü aşan bir yeteneğe sahipti. Hokusai'ye birçok ad takılmıştı. "Resim delisi yaşlı adam" bunlardan biridir. İyiliksever ve eli açık bir insan olan sanatçı, eserlerini öğrencilerine dağıtırdı. Böylece bir olanağa kavuşan öğrenciler, olumlu bir başlangıç yapmış olurlardı.

Hokusai'nin babası camcıydı. Aynaları gözleyen küçük çocuk, olağanüstü, erişilemez bir dünya düşünüp dururdu. Babası gibi zanaatçı olmak istiyordu. Bir yandan da ağaç üzerine basma resim sanatını öğrenmekteydi.

Çırak, ustasının öğrettiklerini tıpatıp uygulamak zorundaydı. Kendi yolunu izlemeden önce yeteneğini ortaya koyması gerekiyordu. Ustasının atölyesinde desenler ve estamplar yığılıyordu. Her sanatçının üslubuna kendini uyarlaması, fırçanın orijinal çizgisinin olduğu gibi yansıttığı izlenimin bozulmaması için ağacı yontmayı bilmesi gerekiyordu. Sakıncalı bir işti bu. Çünkü, yontma işi gereğince yapılmayınca basma resim işlemi sırasında ağaca yapıştırılan ve bozulan orijinalin yeniden yapılması zorunluydu. Sanatçı saydam kağıt üzerinde hazırlanmış bir desen veriyordu. Çırak da çizgiyle birçok kop-

ya yaparak işe başlıyordu. Pentakrom, yani beş renkli bir gravür ağaç üzerine beş defa basım işlemi gerektiriyordu. Her renk için ayrı bir baskı yapılıyordu. Boyaların hazırlanması da çırağın görevleri arasındaydı. Çırak, sanatçının belirttiği renklere en yakınlarını bulmakla yükümlüydü.

Hokusai ilk ağaç basması desenini on beş yaşında yaptı. İlk şiirini de yine on beşinde yazdı. İlk romanını on altı yaşında yayımladı. On sekiz yaşında Şuso'nun atölyesine girdi. Şuso çağının en ünlü ressamıydı. Atölyede büyük bir canlılık vardı; çünkü usta, Kabuki tiyatrosu için çalışıyordu. Oyuncular tıpkı günümüzdeki sanatçılar gibi ün peşindeydiler. Şunso'nun atölyesine çok büyük mim ustaları geliyordu. Bu tatlı hava içinde şarkılar söylenip şiirler okunmaktaydı. Hokusai ünlü şiirlerini daha sonra bu atölyede yazdı.

Gece gündüz çalışarak, şiirler yazdı, resim yaptı, kullandığı iki takma adı da aynı zamanda üne ulaştırmayı başardı.

Yedo (şimdiki Tokyo) halkı bu iki addan birinin bir şaire, ötekinin de bir ressama ait olduğunu sanıyordu.

Hokusai, uzun süre yerinde oturamayan bir adamdı. Ömrü boyunca en azından yüz defa atölye ve ev değiştirdi. Yoksuldu. Sıkıntı çekiyordu. Kendisini çevreleyen her şeye karşı ilgisizdi. Bir yandan sokak temizleyiciliği yaparken bir yandan da kapı kapı dolaşıp resimlerini satmaya çalışıyordu. Pazar yerlerinde kırmızı biber de satmıştı. Sanatında çok titiz davranıyor, durmadan üslubunu geliştiriyordu. Oldukça başarı sağlıyordu ama pek de iyi yaşayamıyordu. Sıkıntıdan hiçbir zaman kurtulamadı. Hokusai paraya da üne de öylesine değer vermez bir kişiydi ki, ikisinin de kendisinden uzak kalması için her şeyi yapıyordu. Sanatçı yüzlerce ve yüzlerce estamp yaptı. Utamaro ile birlikte çalışmak fırsatını buldu. Kısa bir dönem içinde, tam otuz altı defa Fuji dağının resmini çizdi. Daha sonra yüz defa aynı konu üzerinde durdu ve kutsal yanardağı her yönden yansıttı. Bunlardan bazıları o kadar etkile-

yicidir ki, Hokusai Fuji'nin resmini sanki bir uçaktan yapmış gibi gelir insana. Doğanın bu dâhi gözlemcisinin gözünden hiçbir şey kaçmıyordu. Hokusai resimde yeni yöntemler uygulamaya çalışmıştır. Sağ el parmaklarıyla, sol el parmaklarıyla, aşağıdan yukarıya, yukarıdan aşağıya, bir şişeyle, bir yumurtayla resim yaptı. Bitkilerin kesitlerini, doğanın garip olaylarını, deniz bitkilerini gözler ve resimlerini yapardı. İnsan onun estamplarına bakarken ağaç üzerine baskı tekniğinin unutur gider. Çünkü, çizginin ataklığı ve renklerin uyumuyla büyülenir.

Hokusai, halkın arasına karışmaktan büyük bir zevk duyardı. Zavallı, yoksul insanların yüzlerindeki temiz görüntüyü bu kadar kesinlik ve başarıyla yansıtan başka bir Japon çıkmamıştır. Halkın arasında rahat hissederdi kendini. Karikatürleştirdiği türdeşleriyle alay eder, onların gülünç yönlerini belirtirdi. Hokusai kadın güzelliğinden seyrek olarak esinlenirdi.

Dehasını anlayamayan halk, onunla alay ediyordu. Hokusai: "Gülüyorsunuz çünkü ben sizin için çok küçüğüm," diyordu. Bunun üzerine sanatçı o zamana kadar hiç görülmemiş çok büyük bir portre yapmaya başladı. Yüz doksan dört metrelik bir kağıt hazırlattıktan sonra kağıdı katılaştırmak için bir tabaka pirinç kolası sürdürdü, Tuvali rüzgar yırtıp uçurmasın diye yer yer ağırlıklar koydu. Bir tapınağın duvarı önünde çok büyük bir çerçeveye yerleştirildi. Tablo, bir makara sistemiyle kaldırılabiliyordu. Büyük kovaların içinde getirilen boyalar tonlarcaydı. Hazırlıkları büyük bir kalabalık izlemekteydi. Öğle zamanı Hokusai göründü. Kolları ve bacakları çıplaktı. Üzerinde de kendi icadı olan garip bir elbise vardı. Öğrencileri, resim yapmakta mahir olan ustalarını izliyorlardı. Fırça bir süpürgeydi. Kovalara batırıp çıkarıyordu bunu. Şimdi bir burun, sonra bir göz, daha sonra başka bir göz yapıyordu. Büyük bir çabuklukla ağızdan kulağa, sonra boyuna, saçlara ve sakala geçiyordu. Öğrencileri de büyük yüzeyleri kapatmak için kepçelerle kırmızı boya yayıyordu.

Tokyo'da yavaş yavaş hava kararmaya başlamıştı. Büyük bir sessizlik vardı. Hokusai'nin dev eseri coşku yarattı. Adı ağızdan ağıza yayıldı. Artık, halk onu iyice tanıyordu. Yeteneğini bir defa daha ortaya koymak için çok büyük bir at resmi yaptı.

Japon İmparatoru, halkın sevgilisini tanımak istedi. Hokusai imparatorun karşısına çıkıp eğildi. Üzeri kağıtla kaplı bir kapıyı menteşelerinden çıkardı ve elini bir kabın içine daldırarak kapının üzerine çivit rengi boya serpti, sonra boyayı yaydı. Yanında getirdiği sepetten bir horoz çıkardı, hayvanın ayaklarını kırmızı mürekkebe daldırdı, sonra da horozu kağıdın üzerine koydu. Samuraylar Hokusai'nin neyin resmini yapmak istediğini hemen anladılar: Bu, şairlerin ırmağı Tasuta'ydı. Kırmızı akağaç yaprakları suların üzerinde yürüyordu.

Hokusai, Tokogava döneminde, bir imparatorca kabul edilen tek halktan kişi olmuştur. Halk, aylarca sanatçının evini sardı. Ama, ressam saklanıyor ve takma bir ad altında yaşıyordu. Durmadan çalışıyor, hayaletleri yansıtan korkunç tablolar yapıyordu. Kağıdın üzerine boya tabakaları atıyordu; orada, hiçbir sanatçının resmini yapamadığı en çılgın çağlayan beliriyordu: Bu, Yoşina şelalesiydi. Bu tabloyu seyreden bir kimse sanki derin uçurumlara dalıyormuş gibi olur. Seyirci, sanki dev örümceklerin kollarıyla bu derin uçurumlara çekiliyormuş izlenimine kapılır. Bir at kişner, iki küçük insan hayvanı ancak tutabilir. Hokusai, çok güzel hanımelileri yapmıştır; çiçeklerin üzerinde bir guguk kuşu vardır. Üzerine bir kızböceği konan kilyo çiçeklerinin resmini de yapmıştır. Sonra Fuji'nin çeşitli resimleri, bulutlar ve deniz...

Hokusai, resim sanatı üzerine bir kitapla bir de Japonların günlük yaşantılarının çeşitli yönlerini yansıtan on beş ciltlik bir sözlük yazmıştır.

Nereye giderse gitsin, herkes onu tanırdı. Artık hiçbir takma ad para etmiyordu. Yine de yoksuldu ve kaygılar içindeydi.

İki defa evlendi. Oğlu, dahilerin oğullarında çok zaman

görüldüğü gibi haylazın biriydi. Hokusai bir tavan arasında beş yıl süreyle yırtık pırtık elbiseler içinde yoksulluk içinde yaşadı. Açlığa dayanabiliyordu ama her ne pahasına olursa olsun resim yapmak istiyordu. Yaşamak bitmeyecek bir şeymiş gibiydi onun gözünde. Yetmiş üç yaşındayken doğayı anladığını sandı. Seksenindeyken ilk gelişmelerini yapacağını umut ediyordu. Doksan yaşına basınca, yaşamın sırrını çözümleyebileceğini düşünüyordu. Yüz on yaşına geldiği zaman resimlerine eksik olan ruhu verebileceğini tahmin etmekteydi.

Bu dev, tek başına bir dünya yarattı. Şaşmaz bir gözlemcilik yeteneği vardı. Gerekli olanı yakalıyor, ayrıntılar üzerinde durmuyordu. Çalışmadaki dikkati ve gücü mucize gibi bir şeydi. Eserleri, en büyük sıkıntılar içinde bile onun gülümseyebildiğini göstermektedir.

Japonlar, Hokusai'nin değerini her zaman anlayamadılar; çünkü bu büyük sanatçı türdeşlerini ciddiye almıyordu. Batı, onu bütün çağların en büyük sanatçılarından biri olarak benimsemiştir. Hokusai 10 Mayıs 1849 tarihinde doksan yaşında öldü. Son sözleri şunlar oldu: "Beş yıl daha yaşasaydım gerçek bir sanatçı olurdum."

"HAREKET HALİNDEKİ" DÜNYANIN RESMİNİ YAPIYORLARDI

HARUNOBU – ŞARAKU – HİROŞİGE

"Geçici şeylere süreklilik özelliği vermek; işte gerçek sanat budur."

(Ivar Lissner)

Renkli Japon gravürleri, eşsiz bir dünya yansıtır. Bu sanatı derinleştirmek isteyen kimse, işe bu estampları incele-

mekle başlar, sonra bunlara gönül verir, büyük bir tutkuyla bağlanır.

Japon ksilogravürü (kabartma gravür), Uzakdoğu sanatının en kusursuz ve en insan olanıdır. Sanatçı, doğayı benzetmekle yetinmez, aynı zamanda yaşamın havasını uyumunu, hareketini yansıtır. Yalnız resim yapmakla kalmaz, komposizyonun en ince noktalarına kadar önceden düşünür. Estampına ancak o zaman başlar. Her rengi ayrı ayrı ele alır, her kompozisyonu bir ağaç bloğun üzerine yapıştırı ve bunu renkli yüzeyin görüneceği biçimde döndürür. On beş renkli bu estamp için on beş tane değişik ağaç kullanmak gerekir. Bloklar baskıcının atölyesine gönderilince kağıt üzerine çekim başlar. Baskıcı, her ağaca belirli renkteki mürekkebi sürer, biçimleri bir kağıt tabakasının üzerine uygular. Sanatçı, eserini çalışma tamamladıktan sonra görür. Ksilogravür tekniği bir senfoni ortaya çıkarmak için armonileri uyumlu biçimde karıştıran bestecinin tekniğine benzer.

Her desenin üzerinde son derece büyük bir özenle durulması gerekir; milimetrenin bir bölümü kadar kayma bile bir insan yüzünün ifadesini değiştirmeye yeter. Ne kadar renk varsa, her defasında çizgilerin yerli yerinde olması gerekir. Japonların saman kağıdıyla kopya yöntemine başvurmadıkları, ağaç üzerine oyma işini ezbere yaptıkları düşünülürse, Japon estamplarının bir zevk ve ustalık şaheseri olduğu anlaşılır. Ancak kompozisyonun bütününü gören sanatçı yaratıcı bir eser ortaya çıkarabilirdi. Bir estampın ağaçlarını teslim ettikten üç yıl sonra, ünlü Hokusai, birkaç renk daha ekleyerek daha iyi bir etki elde edeceğini görmüş. Modeline bakmadan konturları yeni renklerle güçlendirmiş, renkler tıpa tıp uymuş. Böyle bir çalışmada ne rastlantıya ne de rötuşlara güvenilebilir. Her çizgi ve her renk kesindir. Japon estampı ustaları evrensel bir üne sahip olmuşlardır. Bu sanatçıların olağanüstü bir biçim anlayışı vardı. Oylumları kesinlikle hesaplıyor, komposizyon-

larındaki renk uyumunu içgüdüleriyle sağlayabiliyorlardı. Yalnızca sevimli konuları yansıtmakla yetinmeyip, güzelliğin özünü vermeyi başarmışlardır.

Sanatları 'hareket halindeki dünya' anlamına gelen Japonca 'Ukiyo' deyiminin bütününü kapsıyordu. Japon ksilogravürüne adını veren adam Ukiyo-Matable'dir. Bu adam bir ukiyo desen okulu kurmuştu. Estamp ustaları yalnız esinlenme ile yetinmeyip dünyayı olduğu gibi yansıtıyorlardı. Bu sanatçıların eserleri evrenseldir; çünkü bütün sanat eserleri gibi, geçici şeylere sürekli bir özellik verirler.

Japonya'yı bilenler orada kürdanın ne kadar büyük bir rolü olduğunu bilirler. İki yüz yıl kadar önce eski Kvannu tapınağının yakınında, Tokyo'nun Asakusa adını taşıyan mahallesinde diş fırçası ve kürdan satan Niheiji-Yanagiya adında birinin dükkanı vardı. Dükkanın adı "Söğütler Evi"ydi. Tokyo, o sıralar Yedo olarak bilinmekteydi. Kiraz ağaçları bugünkü gibi çiçek açıyor, kırmızı balıklarla dolu havuzlar güneşin ışınlarıyla parıldıyor, meşin gibi dümdüz gümüş rengi ginkgo yaprakları hafif ve serin rüzgarın esişiyle uğulduyordu. Japon kadınları da bugünkü kadar güzeldi.

Daha o zaman kürdan modaydı. Ama, Niheiji'nin dükkanına çoğunlukla erkek müşterilerin gelmesinin bir sebebi vardı. Kızı Ofuji, az bulunur güzellerdendi. Ofuji, güzel kokular, çiçekler, deniz kabukları, hazır güzellik malzemeleri satardı. Tokyo'da hâlâ bu tür dükkanlar vardır. On altı yaşında olan Ofuji öyle güzeldi ki, o dönemin yazarları 1769 yılları kahramanlarına bu kızın adını verirlerdi. Sokak çocukları onun adına şarkılar yakıyordu. Bir gün, koyu elbiseler içinde bir adam dükkana girdi. Ofuji, saygıyla adamın önünde eğildi. Müşteri dükkana sık geldiğinden genç kız bu defa, yağlı müşterilere sunulan sake rakısı kadehine kiraz ağı çiçeği koydu. Yabancı adam, ressam Harunobu'ydu. Ofuji'ye sırılsıklam aşıktı. Genç kız sanatçıya modellik etti. Estamplarında, Ofuji bazen dükka-

nında yere diz çökmüş olarak, bazen sigara tüttürürken görünür. Bir ginkgo, Söğütler Evi'ni gölgeler. Harunobu'nun estamplarında ağaç görünmez ama, yaprakları yere dağılmıştır. Harunobu, bazı estamplarda Ofuji'nin yanındadır. İkisinde de elle tutulamaz bir coşkunun canlılığı vardır. Bu yüzlerdeki görüntü o kadar ince ve nazik, o kadar ateşli ve tutkuludur ki, bunu, böyle bir yoğunlukla pek az sanatçı yansıtabilmiştir.

Harunobu, ancak tutkunun etkisi altında resim yapabilirdi. Tertemiz bir çekiciliği olan genç kızları tercih ederdi. Estamplarındaki genç kızlar küçük yüzlüdür, kolları ve elleri incedir, çocuksu bir çekicilikleri vardır.

Resmini yaptığı kişilere Harunobu böyle bir ifadeyi nasıl verebilmiştir? Bu bir sırdır. Aşık olmadığı zaman yok olan sanatçı, Ofuji'yle ilişkisinden önce on altı yaşında bir genç kızla tanışmıştı. Kızın adı Osen'di. Bir İnari tapınağının bulunduğu Kasamori şehrinde, Kagina çayevinde garsondu. O dönemdeki Japon tarihçileri kutsal tapınak için, gelenlerin tapınaktan çok çayevine giderek güzel Osen'in elinden çay içmek istediklerini yazar. Genç kızın saçları kara kehribar gibiymiş, yüzü kavun çekirdeği biçimindeymiş, dudakları koyu kırmızıymış. Kökeni köylü olan Osen, saçlarına büyük bir tarak takar, ayağına tahta sandallar giyermiş. Hiçbir makyaj, hiçbir pudra tenini bozmazmış. Onu görüp de güzelliğinin etkisi altında kalmayan tek erkek yokmuş. Osen, terbiyeli ve bütün Japon genç kızları gibi alçak gönüllüymüş. Güzelliğinin de farkındaymış. Sanatçılara içtenlikle poz verirmiş. Belki de Osen kendi güzelliğini şiirleştiren tek kadındır:

Mor renkte bir sis bulutundan
İner, altından ve gümüşten
Çin vernikli bir resim gibi
Durur çaydanlığın yanında

Düşünceli düşünceli ve yalnız
Düşünür durmadan, şunu bunu
Ve gümüş iğnesiyle düzler
Düzler küçük başını.

Osen bu mısraları 1769 yılında yazmıştır. Şiirin sonu şöyledir: "Sabah Japon çayını hazırlarım, akşam da yemekleri. Tarihin tanrıçaları arasına girmemiş bile olsam, yüzüm Doğu ülkelerinin ipekli kumaşları gibidir. Harunobu portremi yaptı. Halk türkülerinde güzelliğim anlatılır. Dünyanın her yönünde adım anılır. Ve gözleri olanlar, dudakları olanlar dillerinden bırakmazlar: Osen, Osen..."

Harunobu, güzel modellerini ölümsüzlüğe ulaştırmıştır. Sanatçı en ince telleri titreştirmek istiyordu. Aşka ve güzelliğe maddi bir biçim vermekten çok, bir etki elde etmeye çalışıyordu. Eserlerinde bazen karlar altında bir köprüden geçen güzel bir genç kız görülür; bazen bir çocuk, bahçede sabun köpüklerinden balonlar yaparak oynamaktadır; başka bir estampında bir genç kız, guguk kuşunun ötüşünü ya da evinin yanındaki tapınağın çanını dinler. Başka bir resimde, bir kadın yelpaze satın almaktadır, başka bir kadın arkadaşından ayrılmak üzeredir, bir başkası da aşığına götürmesi için küçük bir kıza mektup verir.

Harunobu'nun olağanüstü güzellikte iki modeli vardı. Burada, genç kızlar Yedo'da Yuşima tapınağındaki tanrı Şoşi'nin heykelinin açılış töreninde dansöz olarak yer almışlardı. Adları Onani ve Omitsu'ydu. Modellerinden bir başkası, Asakusa mahallesindeki Tsuta-Ya çayevinde garsondu. Güzelliğiyle ün salan bu genç kızın adı ise Oyoşi'ydi.

Harunobu, kabalık ve sertlikten hiç hoşlanmazdı. Doğuştan soylu olan bu sanatçı, sanatında da soyluydu. Tiyatrodan nefret ederdi. Gerçekten de sahne oyuncularının kötü bir ünü vardı. Harunobu, ukiyo sanatının düzeyine yükselmek istedi.

Yoşivara'daki Baharat evinin ünlü fahişesi Hinatsuru'nun resmini yaptı. Kadın bu resimde o kadar narin, günahsız ve temiz bir görününüm içindedir ki, insan onun mesleğini unutur. Ressamın dehası modelinin görünüşünü değiştirmiştir.

Harunobu, "Beyaz, Geniş Kırmalı Kumaşlar içindeki Kadın" adı altında tanınan estampında olduğu gibi, fahişenin resmini bir defa bileyapmış olsaydı, yine de onu ölümsüzleştirirdi.

Daha sonra Yoşivara'ya sık giden zengin bir müşteri, Hinatsuru'nun özgürlüğünü satın aldı. Fahişe özel mahalleden ayrılmaya hazırlanırken arkadaşlarından biri ona Japon üslubunun güzel bir örneği olan şu mektubu yazdı:

"Yoşivara'nın Ateş Evi'nden ayrılmak üzere olduğunu, bugün sonsuz bir sevinç ve huzur duygusuyla öğrendim. Bizden ayrılıyormuşsun ve bundan böyle daha temiz ve daha esen bir hava içinde yaşayacakmışsın. Seni bekleyen geleceğin bende doğurduğu imrenmeyi anlatacak kelimeleri bulamıyorum. Kaderin böyleymiş. Huyun ağaç gibidir, eşininki toprağın özelliklerine sahiptir. Tanışmamız doğanın etkin ve edilgin güçlerinin anımsatıyor bana; çünkü, yaşadığı sürece toprak ağacı korur. İyi bir belirtidir bu ve geleceği bildiren mutlu bir faldır. Onun içindir ki evliliğin kutlanacağı günü selamlarım. Sevgilerle, Urugunso, tatlı bulut."

Japon estamp ustaları doğayı benzetmekle yetinmez, kesin bir görüntü elde etmek isterler, daha sonra da seçtikleri modelin derin ve simgesel özelliğini ortaya çıkarabilirlerdi. Yağlı boyaları kullanmazlardı. Belki bunları biliyorlardı ama hiç kullanmamışlardır.

Ağaç üzerine gravürün bulunuşundan çok önce Japon sanatçıları, ipekli kumaş ve kağıt üzerine sulu boya resimler yapıyorlardı. "Makemono" ya da "Kakemono", daha sonra rulo haline getirilirdi.

Çok renkli (Polikrom) bir estampın basılması, bir editörün, bir desencinin, bir gravürcünün ve bir de basımcının iş-

birliğinin meyvesidir. Aynı zamanda dut ağacının kabuğundan kusursuz kağıdın yapımcısını da anmak gerekir. Elle yapılan bu tür kağıt, renklere parlaklık verir. On dokuzuncu yüzyıla kadar Japonlar yalnızca bitkilerden elde edilen boyalar kullanıyorlardı.

Öteden beri Japonlar, sanatın doğrudan doğruya doğa benzetmeleriyle sınırlandırılmaması gerektiğini anlamışlardı. Ukiyo deseninin düzeyine dünyanın hiçbir ülkesinde erişilememiştir. Japon ustaları için önemli olan şey, özellikle çizgileri en iyi biçimde belirtmek ve renkleri dengelemekti. Bu bakımdan Japon sanatçıları ellerinden geleni yapmışlardır. Hele Hokusai'nin çalışması dev bir çalışmadır.

Japon estamp ustalarının Avrupa çağdaş resim sanatını derinlemesine etkiledikleri genellikle bilinmez. Japonların eserleri Fransız empresyonistlerine en gerekli şeylerin ortaya çıkarılmasını, renkleri yoğun biçimde kullanmayı, doğadaki ışık oyunlarını ve gölgeleri öğretmiştir. 1867 yılında düzenlenen, Hokusai'nin, Utamaro'nun ve Hiroşige'nin estamplarından kurulu sergi çok büyük yankılar yaratmıştı. Empresyonistlerin en ünlüsü Manet, doğayı yeni imkanlar içinde yansıtmanın mümkün olabileceğini o zaman anladı. Onun çağdaşı Monet de eşyalara rengini verdiğini yine o zaman benimsedi.

Japon estamplarıyla ilk önce Avrupa ilgilendi. Bütün dünyadaki müzeler Avrupa'yı izledi. Bugün Amerika, binlerce dolar ödeyerek Japon estampları satın almaktadır.

Günümüzde en yüksek fiyatlara ulaşan estamplar, Şaraku'nun eserleridir. Bu sanatçının ortaya çıkarılmasına Avrupa önayak olmuştur denilebilir. Avrupalı ve Amerikalı tablo satıcıları, bu sanatçının eserlerini çok büyük paralarla almaya başlayınca, Japonlar da Şaraku'yla ilgilenmişlerdir. Japonlar bu sanatçının değerini, onunla ilgili ne kadar az şey bildiklerini çok sonra öğrendiler. Sanatçının gerçek adı unutulmuştur. Ölüm tarihi de bilinmemektedir. Soylu bir kişi olup bir dere-

beyine bağlıymış. Derebeyi ona yıllık bir ödenek verirmiş. Şaraku hiç yoksulluk çekmemiş, ekmek parası için çalışmamış.

Japonya, tiyatronun vatanıdır. Kabuki Tiyatrosu'nun geleneği, aristokrasinin eski No dramlarından, Japon danslarından ve kukla gösterilerinden gelir. Derebeylerinin kendileri de sahneye çıkarlardı. Şaraku da zaman zamana sahneye çıkmıştır.

Sanatçılar kendilerinden söz edilmesinden hoşlanırlar. Tiyatrolar, oyuncuların portrelerini reklam olarak kullanırlardı.

1793 yılının ilkbaharında Yedo tiyatrolarında kriz başlayınca Şaraku'nun ortaya çıktığı görüldü. Sanatçı hemen işe koyuldu, büyük soluk yüzler yaptı ve tanınmış mimlerin portrelerini çizdi. Ortaya öyle garip ve korkunç komposizyonlar çıkardı ki, gelip geçenler şaşırarak oldukları yerde duruveriyorlardı. Japonlar, Şaraku'dan nefret ederlerdi. Belki de bu kin onun sönüp kaybolmasına yol açmıştır.

Sanatçının resimlerinde büyümüş gözbebekleri, yüz buruşturmalar, surat ekşitmeler, korkunç gözler, karanlık arka planlar vardı. Bütün bunlar görünmeyen güçlere karşı kinin belirtileriydi. Şaraku, maddenin zorla kabul ettirdiği sınırlar içinde kaderiyle savaşıyordu. Görünmeyene karşı savaşan bir devdi. Sanatçı, her şeyi bir tek çalışma yılına sığdırdı: 1793-1794. No dansörüyle oyuncusunun resimleri daha önce hiç böyle yapılmamıştı. Ve Şaraku ortaya çıktığı gibi birdenbire kayboluverdi.

Her halde bağlı olduğu derebeyi, hor görülen oyuncular topluluğunu sanatçının ölümsüzleştirmesinden hiç hoşlanmamıştı. Şaraku'nun üzerine bir sessizlik çöktü, öyle ki bir efsane kahramanı gibi bir şey oldu. Ama, yaşantısı pek az bilinen bu adam döneminin sahne oyuncularını aydınlığa çıkarmıştı.

Utamaro, Japon kadınının resmini yapan en büyük ressamdı. Hokusai, Japonya'nın Leonardo da Vinci'siydi. Harunobu, tertemiz güzelliğe aşık bir ressamdı. Şaraku, Japon tiyatrosunu karanlıkların içinden çıkarmıştı. Hiroşige de, Japon-

lerini yaptı, doğanın korkunç gücünü ve doğa önünde küçücük kalıveren insanın güçsüzlüğünü yansıttı.

Hiroşige'nin estampları Japon adalarının mucizesini, kutsal Fuji-Yama dağının otuz altı görüntüsünü, Biva gölünün sekiz görüntüsünü, Yedo dolaylarını, karlar altındaki dağ görüntülerini yansıtmıştır. Naruto şelalesinin, yağan karların, eğri yağan yağmurun, akıntıya kapılıp giden ağaç gövdelerinin, ay ışıklarının, her zaman öfkeli denizin resmini yapmıştır. Hiroşige'den önce sanatçıların dikkatini özellikle insan çekiyordu. Manzara sadece dekor olarak ele alınmaktaydı. Hiroşige ise doğanın, ayın, okyanusun, kış göklerinin ve Fuji-Yama'nın unutulmaz güzelliğinin resmini yaptı.

Hiroşige'nin babası, ateşli silahlar subayıydı. Bu görevle ilgili ün ve ayrıcalık oğula geçerdi. Bu yüzden Hiroşige'nin yaşantısı ateşli silahların güçleriyle sıkı sıkıya bağlıydı. Böylece sanatçı, Japonya'yı baştan başa gezmek fırsatını buldu. Yedo'dan, imparatorluk sitesi Kyoto'ya uzanan kırk kilometrelik büyük yoldaki çalışmaları izleyip denetledi. Gezileri sırasında Tokaido'nun elli üç planını yaptı. Binlerce komposizyon çıkardı ortaya. Ama çağdaşları onun ressamlığından çok şairliğini biliyorlardı. Güncesini titizlikle tutuyor, havanın o gün nasıl olduğunu, hanların adlarını, günlük küçük olayları not ediyordu. Hiroşige'nin komposizyonları unutulmazdır. Bunlar her zaman bir ruh durumunu yansıtırlar. Çok zaman olmayacak şeylermiş gibi gelirlerse de bu bizim Japonya'yı tanımadığımızdandır. Japonya, Hiroşige'nin yansıttığı gibidir: Dağlar sis yüzeylerinden belirir, doğa sürekli olarak tehlikelidir. Her an ortaya çıkıp her şeyi allak bullak edebilir. İnsan çaresizdir, güçsüzdür ve ömrü geçicidir. Hiroşige, doğa güçlerinin oyuncağı olan insanın geçicilik özelliğini en iyi yakalayan sanatçıdır.

AVUSTRALYA

YAŞAYAN ÖLÜLER

Gondvana, suların içine gömüldü. Bir milyon yıl önce Avustralya'da insanlar yaşıyordu.

1941 yılında Eugéne Dubois adında Hollandalı bir doktor ölmüştü. Bu adam büyük bir eser bırakmış, bilgilerinin de büyük bir bölümünü mezara götürmüştü. Bilinen en eski kafatasını, yani Java adamının kafatasını bu adam bulmuştu.

Bu kafatasını, daha doğrusu bu kafatasının üst bölümünü anatomi profesörü Eugene Dubois'nın bulması bir rastlantı değildi. Hollanda'dan ayrılmadan önce profesör, Java'da insan özellikleri taşıyan ilkel bir yaratığın kalıntılarını bulacağına kesinlikle inanmıştı. Java adasındaki Trinil köyü yakınında, 500 milyon yıl önce yaşayan "Pithecanthropus Erectus"un kemiklerini topraktan çıkardı. Gorilinkiyle (550 santimetre küp) ve bugünün insanınkiyle (1200-1500 santimetre küp) karşılaştırılınca, bu yaratığın kafatasının hacmi 900 santimetre küptü. Uzmanların çoğu, onu Java insan-maymununda yok olmuş hominoidler grubunun bir kolunun temsilcisi olarak görürler. Pitekantropun kemikleri incelenince, insan ırkının atası ile çağdaş insan arasında bir ara dönem bulunduğu anlaşılmıştır. Pitekantrop deyimi, iki kelimenin birleşiminden oluş-

muştur. Grekçe pithekos maymun, anthropos da insan anlamına gelir.

Demek ki Java insan-maymunu, insan özellikleri taşımaktadır ve bu yaratık yüz binlerce yıl boyunca süregelen bir gelişmenin sonucudur. Pitekantrop ve onun ataları yeniden dünyaya gelselerdi, yeryüzünü tanımayacaklardı. Çünkü her şey değişti: Kıtaların biçimi, adaların ve okyanusların engebeleri ve dağılışı, hatta kutupların durumu çok büyük bir değişikliğe uğradı. Bu altüst oluşlar insan ırkının geçirdiği değişiklikler kadar önemlidir. Yeryüzü kabuğunun parçaları sular altında yok olmuş, buna karşılık başka parçalar su yüzüne çıkmıştır.

En ilkel insanların yaşadığı, ötekilerden ayrı olan ve en son keşfedilen Avustralya kıtası, her zaman bir ada değildi. Bu toprak uzantısı Avustralya'yı Asya'nın güneydoğusuna bağlıyordu. Kim bilir, belki de Güney Afrika, Hindistan ve Avustralya bir tek kıtaydı. Yok olan bu toprak bölümüne jeoloji bilginleri "Gondvana", zooloji bilginleri de "Lemurla" adlarını takmışlardır. Gondvana, Hint Okyanusu'nun sularına gömülüp yok olmadan önce, Avustralya'da insanlar yaşamaktaydı. Onun için, Avustralya'da gerçek bir insan müzesi bulunmaktadır. Pitekantrop'un kalıntıları Java'da, başka bir deyişle Avustralya'nın yakınında bulunduysa, bunun rastlantıyla bir ilgisi yoktur.

1884 yılında, Queensland bölgesindeki Talgai'de, eski bir Avustralyalının oldukça iyi durumdaki kafatası bulunmuştu. İskelet yerine de ortaya, diprotodon, andoterium, boynuzlu sürüngenler gibi hayvanların bir sürü kemiği çıkarılmıştı. Paleo-Avustralyalı eski Avustralyalı nasıl bugünkü yerlilerin atasıysa, diprotodon da kangurunun atasıdır. Talgai'de bulunan kafatasını bir süre önce incelerken Doktor S. Smith, bunun yerlilerin kafataslarıyla büyük benzerlikler gösterdiğini belirtmişti. Paleo-Avustralyalıların hiçbir zaman kendilerine özgü bir uygarlık kurmadıkları anlaşılmıştır. Çünkü, Smith'e göre

bu yaratıkların herhangi bir insan türünden çok maymunla ilgisi vardır. Wellington mağaralarında da insan kemiklerine rastlanmıştı. Üçüncü zamanla ilgili bölgelerde Melbourne'nun iki yüz kilometre güneybatısındaki Warrnambool'da bir Paleo-Avustralyalının ayak izleri bulunmuştu. Demek ki, üçüncü zamanın sonunda, yani başka bir deyişle bir milyon yıl önce ve belki de daha önceleri Avustralya'da insanlar yaşamaktaydı. Daha sonraları Gondvana çökmesi oldu.

Asya ile Avustralya arasında köprü olan bu kıtayı sular hangi dönemde kaplamıştır, bu bilinmiyor ama, Gondvana'nın suların altında kaldığı kesindir. Avustralya, yok olan bu toprak bölümünün kalıntısıdır.

İnsanlar bu felaketle birlikte yok olmadılar. Yaşam, eskiden olduğu gibi sürüp gitti. Paleo-Avustralyalılar ne Güneydoğu Asya'nın demografik baskısından, ne de denizci ve ülkeler aşan saldırganlardan korkuyorlardı. Avustralya'da hayvanlar oldukça zararsızdı, av kaynakları pek çoktu, toprak da verimliydi. Toprağın kuruyup verimsizleşmesi dereceli olmuştu. Saldırganlarla ve göçlerle hiçbir ilgileri olmayan Paleo-Avustralyalılar, Güney Amerika kıyılarının on beş bin kilometre ve Afrika kıyılarının sekiz bin üç yüz kilometre ötesinde, bomboş okyanusların ve denizlerin ortasında çok geniş bir kıtada oturuyorlardı. İnsanlar da hayvanlar da Avustralya'da dünyanın öteki bölgelerinden çok daha yavaş bir gelişme göstermişlerdir. Carpenteria körfezi, kıyılarına yanaşana kadar...

Hollandalı kaptan W. Janszoon, 1605 yılında bir gün Carpenteria körfezine yanaşana kadar Avustralya bilinen dünyadan uzak kaldı. Daha sonra 1616 yılında Dick Hartgs adında başka bir Hollandalı, Avustralya'nın batı kıyılarına ulaştı. 1642'de Abel Tasman kendi adını taşıyan adayı keşfetti ve 1770 yılında James Cook, "Terra Australia"yı buldu. Cook, Botany Bay adını verdiği Sydney yakınında bir koya girdi ve İngiltere Kralı III. George'a bir kıta armağan etti.

Aynı zamanda insanlığa da canlı bir müze vermiş oldu. Avustralya kıtasında yüz binlerce yıldan beri gelişmemiş olan bir insan ırkı yaşıyordu. Avustralya'daki bitkiler başka hiçbir yerde yetişmiyordu. Gerçekten de yerli bitkilerin onda dokuzu ancak Avustralya topraklarında olgunluğa ulaşabilmektedir. Bu özelleşmiş bitkilerin varlığı, Avustralya'nın adalık durumunun çok eskiye dayandığını gösteriyor. Aynı zamanda Avustralya yaşayan fosiller ülkesiydi. Üçüncü zamanda yaşayan karınları torbalı hayvanların yüz ellisi (faskogal'dan tutun da kanguruya kadar) ornitorinkus gibi yumurtadan olan memeliler, kanatlarını kullanma yeteneğini yitiren tepeli devekuşu ve emu gibi kuşlar bu kıtada varlıklarını sürdürüyorlardı. Peluştan daha küçük ayılara benzeyen kaola'lar, daldan dala geçiyorlar ve okaliptüslerin yaprakları arasında saklanıyorlardı.

Dünyadan ayrı kalan bu kıtada en eski etnik gruba bağlı ilkel topluluklar yaşıyordu. Kuşaktan kuşağa geçen inanışların tutsağı olan ve kendi geleneklerine ve törenlerine sıkı sıkıya bağlı bulunan bu yerliler, her biri ayrı dil ve lehçe konuşan beş yüz kadar ilkel topluluğa ayrılmıştı. Hepsi de birbirlerine yabancıydı. Yavaş yavaş oluşan kuruma sonucunda, bu ilkel topluluklar bir su bölgesinden başka bir su bölgesine gidiyorlardı. Kızgın güneşe karşı koyabilmek için ihtiyaçlarını en gerekli şeylere göre sınırlamaktaydılar. Böyle bir yaşama düzeyi, uygarlığın gelişmesine de uygun değildi.

1914 yılında, beyazlarla hiç ilişki kurmamış bir kabile bulunmuştu Avustralya'da. Avrupalıların 1788 yılında Avustralya'ya gelişlerinde yerli halkın üç yüz bin kişi kadar olduğu tahmin edilmektedir.

Beyaz ırk tehlikeli bir hastalık gibi yavaş yavaş bu yeni ülkeye yayılmaya başladı. Göçmenlerle ilişki kurdukça, yerliler ahlaki alışkınlıklarını yitirdiler. Hiçbir zaman duymadıkları ihtiyaçlar çıktı ortaya. Beyazlarla düşüp kalkmaları sonucunda eski yaşama düzenlerinden ayrıldılar. Genç Avustralyalılar

kendilerini Avrupalı sömürgecilerden ayıran engeli aştıkları, başka bir deyişle en yıkıcı uygarlıkların etkisiyle ahlaki bakımdan bozuldukları zaman, kabile geleneğinin koruyucusu ve atalardan kalma inanışların savunucusu olan yaşlılara karşı koyarak onları hiç dinlemiyorlardı. Avustralyalılar güçten düştüler ve babaları gibi avlanmayı unuttular. Beyazların getirdiği hastalıklarla sağlıkları bozulan yerliler, Avustralya kıtasında sağlık bakımı için gerekli yüzlerce sırrı da unuttular. Suya kavuşur kavuşmaz oluklu saçtan yapılmış kulübelere doluştular, Avrupalılar gibi giyindiler. Yerlilerin sayısı, üç yüz binden altmış bine, sonra da elli bine indi. Günümüzde sadece yirmi beş bin Avustralya yerlisi atalarının gezgin yaşantısını sürdürmektedir.

Bunlar, ülkenin orta bölgesindeki çöllere çekilmişlerdir. Oralarda kanguru ve emu avlayarak yaşarlar. Kadınlar, yılan, sıçan, kurbağa, kertenkele yakalarlar, tırtıl toplarlar yaban zambaklarının köklerini çıkarırlar, akasya çekirdeklerini ve otları toplayarak yerler. Bu insanlar, hâlâ köklerin içindeki özü çıkarma sanatını unutmamışlardır. Beyazlar ise bu işi bir türlü başarmadılar. Yerliler, yiyeceklerini kaplar içinde pişirmesini bilmezler ama eti külde, toprakta, kilde ya da sıcak çamurda kızartırlar. Bir kanguru yakaladıkları zaman hayvan kaçamasın diye arka ayaklarını keserler.

Her kabilenin yaşama alanı ve avlanma bölgesi ayrıdır. İlkel topluluklar bu sınırları pek seyrek aşarlar. Göçebeler, sınırlara ayrı yere yerleşenlerden daha çok saygı gösterirler ve ülkeyi, vadilerin insanı olan çiftçiden daha iyi tanırlar.

İlkel topluluklar arasında savaşlara çok az rastlanır. Avustralya kabileleri her zaman birbirleriyle iyi geçinmişlerdir. Bazı kaşifler geceleyin kafatasına kısa ve kalın sopa ile vurulmasından çıkan garip sesler duymuşlardır. Ama bu, yerlinin özellikle, kinci bir yaratık olduğu anlamına gelmez. Yerli, yalnızca iyi ilkeleri kafasına yerleştirmek için karısını döv-

mektedir. Avustralya yerlisinin kafatası, herhangi bir kafatasından daha dayanıklıdır! Ellerinde kısa ve kalın sopalar bulunan erkekler ya da kadınlar birbirlerine girdikleri zaman çarpışma kurallara uygun biçimde geçer. Bu bir spor gösterisi gibidir. Erkekler kavga ederlerken kadınlar da kavgaya karışırlar. Yalnız, onlar vurmazlar, kocalarının başlarına inen sopalara hedef olurlar.

Bir uygarlığı bütünüyle değişik başka bir uygarlıkla karşılaştırmak anlamsız bir şeydir. Ölçüler birbirine uymaz.

Avustralya yerlilerinin danslarını gördüm. Bundan etkileyici bir gösteri görmediğimi söyleyebilirim. Ayakları uyumlu bir biçimde yeri döver, arada bir sıçrarlar; adamların gırtlaktan yükselen sesleri, yıldızlı gecede yankı yapar. Bu danslar benzetmecilik üzerine kurulmuştur; şöyle ki dans edenler temsil ettikleri hayvanların özelliklerini benimserler. Biri, bir balığı kapan kuşu canlandırır; bir başkası dans ederken kabilenin totemi olan hayvanın öyküsünü anlatır. Kalkanları süsleyen desenler, dövmeler ve kayalara kazılan resimler ilkel de olsa, bunlarda olağanüstü bir buluş zenginliği vardır. Humber, Glenelg ve Forrest ırmaklarının yamaçlarında ve Musgrave dağlarındaki mağaralarda kayalar üzerine kazılmış çok eski ve canlılık dolu desenler bulunmuştur. Bunlardan biri, kangurunun atası olan diprotodon'un ayağının resmidir. Deseni yapanın, çok uzun süre önce yok olan bu hayvanın çağdaşı olduğu anlaşılmaktadır. Port George IV mağarasının duvarlarını süsleyen Vorora kilisesine bağlı kişilerin el izlerine gelince, insan bunları doğaüstü yaratıkların elleri sanır. Hayvanlarla ilgili desenler hem bönce, hem de şaşırtıcıdır.

Uygarlığın iyisi kötüsü yoktur. Tekerleğin icadı genellikle uygarlık yolunda bir aşama ise, Avustralya uygarlığında da kısa kargı, gelişmenin bir belirtisidir. Boomerang (bumerang), kuşkusuz bir şaheserdir. İyi bir bumerang fırlatıcısı, hiç zorluk çekmeden mızrak rekoru kırabilir.

Doğa güçlerine karşı koymasını bilen, hem yeryüzündeki hem de göklerdeki olaylara gizli ilişkilerle bağlı olan Avustralya yerlisinin göçebe yaşayışı kısa bir süre sonra artık bir anı olacaktır. Aslında, sulara gömülüp giden Gondvana'nın kalıntısı olan beşinci kıtanın kumsalları üzerinde dalgalar ilk defa kırıldığı gün, Avustralya yerlisinin ataları yok olup gitmişlerdi bile.

Queensland'in kuzey kıyıları önünde dalgalardan parça parça olan alabildiğine geniş beyaz mercan duvarı, iki bin kilometre uzunluğundadır ve dünyanın en büyük mercan oluşumudur. Burada hiçbir şey yetişmez ve kimse oturmaz. Büyük Okyanus dalgaları, Avustralya'nın kıyılarını koruyan bu doğal dalgakırana çarpar durular.

Büyük mercan duvarı ile kıyı arasında, Townsville'in kuzeyinin yetmiş beş kilometre ötesinde Palm-Island takım adaları bulunur. Orada bin yıllık bir düşün canlanmasının tanığı oldum. Palm-Island'a beyazların uygarlığıyla ilişki kuran yerliler gönderilir. Eski büyük avcıların torunları, elbiseler giyerler, atalarının hiçbir zaman düşünmedikleri kulübelerde otururlar ve "çok iyi sağlık şartları içinde" yaşarlar. Bu da onların hastalığa karşı direnmelerini azaltır. Bu insanlar, yaşayan ölülerdir. Bir ayakları mezardadır. Evet, dans da ederler ama okyanus şimdiden ölüm yakarışlarını uğuldatmaktadır...

POLİNEZYA

HİÇBİR ŞEY YAPMAMAK SANATINDA USTA OLAN İNSANLAR

"Büyük Okyanus, kuşkusuz, Atlas Okyanusu ya da Hint Okyanusu'ndan eskidir. Şunu demek istiyorum: Büyük Okyanus, daha varlığının bilincine varmamıştır. Atlas Okyanusu'yla Akdeniz kıyılarında yaşayan ulusları yavaş yavaş bilinçli olmaya doğru yöneltmiştir. Büyük Okyanus adalarında yaşayanlar hâlâ uyuyorlar. Oysa, uyumak düş görmektir. Onun kaç bin yıldan beri uyuduğunu, ne kadar zamandır yatağında bir o yana bir bu yana dönüp durduğunu ancak Tanrı bilir!"

(D. H. Lawrence)

Karşımızda ufuk açılıyor, her zaman uzaklaşan ve her zaman yaklaşan ufuk; dehşet saçan, yürekleri kuşkuyla dolduran ufuk; güçlülüğü su götürmeyen ufuk... Alabildiğine gök, başlarımızın üzerinde asılıdır, dalgalar ayaklarımızın dibinde mırıldanır. Hiç ayak basılmamış bir keçi yolu gözlerimizin önünde uzanır... "Teknemiz yoluna devam etmeli!" Polinezyalıların söylediği bir şarkıdır bu. Vikinglerden ve Kristof Kolomb'dan yüzyıllarca önce, yüzölçümü Kuzey Amerika'nınkinin üç katı olan bir deniz bölgesini ele geçiren büyük denizcilerin şarkısı...

Bu Polinezyalılar, küçük büyük binlerce ada buldular. Aralarında, su yüzüne çıkmış yanardağları, mercan adaları, kayalık bölgeler, çok sık ve bol bitkilerle kaplı topraklar var-

dı. Bu insanlar, açıları Havai adaları, yeni Zelanda ve Paskalya adası olan geniş bir üçgenin sahibi oldular. Aslında şurası kesin ki Cabral'den, Amerigo Vespucci'den, Vascode Gama'dan ve Magellan'dan çok önceleri, Polinezyalılar Güney Amerika kıyılarına yanaşmışlardı. Aztek, İnka vb uygarlıklarla Polinezya uygarlıkları arasında birçok benzerlikler vardır. Polinezyalılar her zaman denizci kişilerdi. Amerika'nın batı kıyılarına erişmek için arada bir duraklamaya ihtiyaçları yoktu. Büyük Okyanusta hiçbir zaman Atlantis ya da Mu kıtası diye bir şey olmamıştır. Bilim adamları bu konuda birçok kuram ileri sürmüşlerdir. Büyük Okyanus Atlantis üzerine yirmi beş bin eser yazılmıştır. Ama, hiçbiri zihinsel görüşlerden ileri gitmez.

Polinezyalılardan başka bir ulus, bu kadar geniş bir bölgeye göç edip yayılmamıştır: Altmış dokuz derece enlemde Havai adalarından Yeni Zelanda'ya kadar yedi bin beş yüz kilometre, yetmiş derece boylamda, Tonga adasından Paskalya adasına kadar altı bin kilometre. Polinezya dünyası bu kadar geniş bir dünyaydı. Savaş teknelerini yüz kürekçi çekerdi. Uzun süre denizlerde kalır, savaşırlardı. Oysa bu denizciler ne sekstant ne de demir diye bir şey biliyorlardı. Ne yazılı tarihsel bir belge ne de herhangi bir yazı bırakmışlardır. Yalnızca Paskalya adasındaki yazılar vardır. Bunlar da daha çözümlenmemiştir.

Buna karşılık Polinezyalı her zaman şarkı söylemiştir. Masallar ve efsaneler babadan oğula geçerdi. Irklarının kökenini bilen Polinezyalılar, geleneklerin aktarılmasında her yanlışın tanrıların gazabını suçlunun üzerine çekeceğine inandıklarından, bunu çocuklarına anlatırlardı. Yazısız olsa bile, kelimelere, sözlere bağlıydılar. Onun içindir ki efsaneleri, bilgi kaynağı olarak çok değerlidir. Sözgelişi, Yeni Zelandalı Maoriler, Tahiti'den gelen Kupe adında birinin, adalarını Avrupalıların gelişinden kırk kuşak önce keşfetmiş olduğunu anlatırlar.

Başka bir efsanede, Maori ırkının beşiği olduğu belirtilen

Uru diye bir ülkeden söz edilir. Bazı kimseler bu Uru'yu, Kalde'deki Ur şehir sanmışlardır. Oysa, Maori dilinde Uru, yalnızca batı anlamına gelir. Başka Polinezyalılar, İrikia adında bir ülkeden söz edildiğini duymuşlardı. Bazı filologlar bunu eski Sanskritçe'de Hindistan demek olan Vrikia olduğunu ileri sürmüşlerdi. Sözümona bir başka benzerlik daha vardır: Polinezya dilinde güneşe 'ra' denir. Azı uzmanlara göre Polinezyalılar Mısır'da yaşamışlardır. Bilindiği gibi, Mısır'da güneş-tanrının adı Amon-Ra'ydı.

Bütün Polinezya'da yayılmış olan Havaiki efsanesi, Polinezyalı göçmenlerin çıkış noktalarının Asya kıtası olduğunu akla getiren bir belirti gibi düşünebilir. Samao ve Tonga adalarının dışında bütün Okyanusya yerlileri dünyanın yaratılışını anlatan Havaiki efsanesini belirler. Bu efsanenin çeşitli anlatılışı vardır ama tema aynıdır. Maoriler: "Biz büyük, uzun ve uzak Havaiki'den geliriz," derler. Havaiki cennetin karşılığıdır. Ve efsaneye göre Polinezyalı göçmenler oradan yola çıkmışlardır. Doğu yönünde yelken açan bu insanlar adaları keşfetmişler ve oralara yerleşmişler. Ölülerin ruhları batıya dönerler ve yeniden Havaiki'ye kavuşurlar. Peki ama nerededir bu esrarengiz ülke?

Antropologlarla arkeologlar bir nokta üzerinde birleşmişlerdir: Polinezyalıların Endonezya yolu ile Asya'nın güneybatısından geldiklerini ileri sürerler. Ama, bu bir varsayımdır, kesin bir şey değildir. Gerçekten de Endonezya ile Polinezya toplulukları arasında birçok benzerlikler vardır. Hepsi de köpek, domuz ve kümes hayvanları yetiştirir. Hepsi de iki ince değneği birbirine sürterek ateş elde ederler. Değneğin biri, ağaç parçasındaki kertikte tutuşana kadar döndürülür. Dil alanında da benzerlikler çarpıcıdır. Polinezyalıların ve Endonezyalıların birçok kelimesi aynı anlama gelir. Mikronezya, Melanezya, Malezya ve Polinezya lehçeleri Malezya-Polinezya grubundandır. Polinezyalıların, güneybatı ya da Endonezya

kökenli oldukları bir gerçektir.

Buna karşılık, bu insanların neden vatanlarını bırakarak Büyük Okyanus'un uçsuz bucaksız genişliklerinde tehlikelere atıldıkları bilinmiyor. Göç eksenleri neydi bu insanların? Bu soru için çok mürekkep harcanmıştır. Uzun süre Polinezyalıların Melanezya takımadalarında durakladıkları sanıldı. Bugün bu insanların Mikronezya adalarından geldiği tahmin edilmektedir.

Bu göç yüzyıllarca sürdü. Bazıları kendi istekleriyle gitti, ötekilerse gerek duydukları için. Ama, çoğunlukla Polinezyalıların ataları, özellikle Hint Okyanusu'nu ve bu bölgedeki kıyıları tanıyıp öğrenmek istiyorlardı. 650 yılında Tonga adasının Hui-te Rangiora adındaki yöneticisi Antarktika'ya kadar uzanmak gözüpekliğini gösterdi! Toprak peşinde koşan bu denizciler, okyanustaki bütün adalara art arda yerleştiler.

Polinezyalıların tarihi, uzun bir fetih, gezi, trajedi, tekne batmaları, deniz facialarıı, adadan adaya ve köyden köye yapılan savaşlar dizisidir. Elephantiasis'e (fil hastalığı), açlığa, adaların besleyemediği nüfus artışına karşı kendilerini savunmak zorunda kalmışlardır. Polinezyalılar tanrılarına insanları kurban etmişler ve adalarda yaşayan toplulukların özel bir uygulaması olan yamyamlığa yönelmişlerdir bazen...

Gemicilikte kullanılan araçlar olmadan, Polinezyalılar bu kadar geniş uzaklıklar arasında dolaşabilmişler ve okyanusların uçsuz bucaksız sularındaki adaları nasıl keşfetmişlerdir? Bu, çok zaman üzerinde durulan bir sorundur. Polinezyalılar için zamanın da rüzgarların da hiçbir gizli yönü yoktu. Durgunluk dönemlerinin süresini ve deniz akıntılarının yönlerini biliyor, fırtınaları ve boraları tahmin ediyorlardı. Ufukta, eğrilip büküklüğü görünmeden bulutların ekranına yansıyan donuk yeşil gölgesinden bir adanın varlığını sezinleyebiliyorlardı. Dalgaların sürüklediği bitki kalıntılarıyla kuşların uçuşu, bilinmeyen topraklara yönelmek için yorumlamasını bildikleri belirtilerdi.

Amerikalılar, İngilizler, Almanlar ve Fransızlar, Polinezya topluluklarının geçmişini, uygarlığını, dillerini ve etnik özelliklerini incelemişlerdir. Bu insanların yaşayışları sayısız sorun koymuştur ortaya. Cook, Tahiti ve Havai adalarına yanaştığı zaman bunların nüfuslarını, sırasıyla üç yüz bin ve dört yüz bin olarak tahmin etmişti. Günümüzde Tahiti'de otuz bin, Havai'de yirmi bir bin yerli vardır. Polinezya'nın bütününde ise üç yüz bin yerli bulunmaktadır. Dünyanın birçok başka bölgesinde olduğu gibi, beyaz insanların uygarlığı Büyük Okyanus adalarında çok kötü etkiler yaratmıştır. Misyonerler ve sömürge memurları bazen "Hindistan cevizi kültürü" diye adlandırılan Okyanusya uygarlığının belli başlı özelliklerini yok etmek için ellerinden geleni esirgememişlerdir. Yerlilere elbiseler giymeyi, sabun kullanmayı, okula, kiliseye ya da tapınağa gitmeyi öğretmişlerdir. Havai'de yerliler vardır ama bunlar Amerikalı gibi yaşarlar, 20. yüzyıl müziğine uyarak şarkı söylerler ve dans ederler. Damarlarında, Japon, Çinli, Portekizli ya da Amerikalı kanı dolaşır. Gerçek Polinezya, artık yalnızca bir anıdır.

Oysa Polinezyalının kendine özgü bir uygarlığı ve töresi vardı. Genç erkekler ve kızlar evleninceye kadar aşk alanında tam bir özgürlük içinde sevişirlerdi. Çocuk edinme, genellikle benimsenmişti. Batı Polinezya'da kardeşler arasındaki ilişkiler yasaktı. Bakireliğe hiçbir değer vermemekle birlikte Polinezyalı, aşırı cinsel ilişkileri ayıplardı. Evlilikte karı kocanın birbirini aldatması kuralı yürürlükteydi, bununla birlikte boşanma da benimsenmişti. Buna karşılık erkekler ve kadınlar yemeklerini ayrı yerlerdi. Şölen hazırlıklarında da durum aynıydı. Havai'de Kamehameha bu geleneklere son verdiği gün, bu karar Polinezya uygarlığı için uğursuz oldu.

Polinezyalıların büyük bir özelliği vardı: Hiçbir şey yapmamak sanatında ustaydılar. Bugün bu özellikleri yok olmuş değildir. Yaşama anlayışları bütün ötekilerden üstündür. Yaşa-

dıkları anın zevkini çıkarırlar, maddi şeyleri umursamazlar, çabalarını en az ve en gerekli şeylerle sınırlarlar. İhtiyaçlarını giderince onları kimse ve hiçbir şey uyuşukluklarından ayıramaz. "Yeryüzü cenneti" deyiminin anlamını yalnız onlar bilir. Polinezyalılar yaşamı olduğu gibi kabul ederler ve zevkini de çıkarırlar. Bu alışkanlıklarını hiçbir zaman yitirmemişlerdir. Hiçbir tutku ve istekleri olmadığından yaşama sorununu kendilerine göre çözümlemişlerdir.

Büyük çiftlik sahipleri, sömürge memurları, misyonerler, kaşifler vb bütün uygarlık öğeleri, Polinezya'da Avrupa ölçüsündeki çalışmayı, kazancı, emeği ve bizim kurallarımızı yerleştirmekten umutlarını kesip işleri oluruna bırakmışlardır. Sözgelişi, iş alanında kırk saatlik hafta ve sekiz saatlik çalışma günü Polinezya'da uygulanamaz. Ama, Polinezyalıları tembellikle suçlamak büyük bir yanlıştır. Bu insanlar, belirli bir işi büyük bir dikkatle yaparlar. Ama bunun sınırını kendileri çizmektedirler. Bu sınıra geldiler mi işi hemen bırakırlar. İşi bitince, Polinezyalı yaşamanın zevkini çıkarır. Güler, eğlenir, kendinin ve başkalarının sahip oldukları her şeyi unutur, yabancıya kapısını ardına kadar açar. Honolulu'dan Auckland'a yaptığım bir gezi sırasında beni en çok etkileyen şey, Polinezya konukseverliği oldu. Sevimli ve bazen de sıkıcı olan bu konukseverlik, unutulmaz bir izlenim bırakır insanda. Yüksek fiyatlarla turistlere muz, hindistancevizi ve kopra (iri hindistancevizinin kurutulmuş içi) gibi şeyler satmaya çalışan Polinezyalılar gördüm. Turistlerin kimi alıyor, kimi almıyordu; ama Polinezyalılar satabildiklerini sattıktan sonra geri kalanını turistlere bedava dağıtarak, onların şaşkın bakışları arasında çekip gidiyorlardı. Gerçekten de Polinezya yerlisi yaşayacağı kadarından çok para biriktirmeyi gereksiz bulur. Çalışma zorunlu bir hastalık gibidir. Hem de çok sıkıntı verici bir şeydir. Yaşamak için çalışır; bizim anlayışımızın tersine, çalışmak için yaşamaz.

Bazı limanlardaki toplulukların dışında, yüz otuz yıllık uygarlaştırma çabalarına rağmen Polinezyalının yaşam karşısındaki tutumunu, Batı bir türlü değiştirememiştir. Avrupalının gereğine inandığı uğraşlar yerine, yerliler bayramlarla, eğlencelerle, danslarla, müzikle, ağaçtan heykeller ve kumaş üzerine resim gibi sanat işleriyle uğraşmayı, hoş vakit geçirmeyi tercih eder.

Dünyayı allak bulak eden felaketlere rağmen, Polinezya adaları yeryüzünün son cennetidir. Okyanusya, tasasızlığın, tatlı ve kaygısız yaşamanın ve neşenin sığınağıdır. Bu ülkede geçmiş de gelecek de düşünülmeden yaşanır. Ve beyaz insanın uzun süredir yitirdiği bu kolay yaşama kavramı, olağanüstü bir anakronizmdir, hiçbir yerde görülemeyen bir çağdaşlık durumudur.

PASKALYA ADASININ ESRARI

Valparaiso'nun batısının dört bin kilometre ötesinde Büyük Okyanus dalgalarının arasından bir bazalt bloğu görünür. Burası Polinezya dünyasının en doğudaki toprağıdır. Bazıları on dört metre yükseklikte olan çok büyük heykeller, Paskalya adasına tepeden bakan yanardağın kumsallarında, tepelerinde ve yamaçlarında yükselir. Bu adaya Tahitililer Rapanui adını verir. Ada, tarih öncesi Okyanusya'sının en büyük bilmecesidir. Burada eskiden yaşayanların yazısını şimdiye kadar kimse çözümleyememiştir.

Paskalya adası, adını bir rastlantıya borçludur. Gerçekten de burayı, 1722 yılının Paskalya döneminde bir pazar günü Hollandalı amiral Jakop Roggeveen keşfetmişti. Sonra unutuldu; ta ki 1770 yılında bir gün İspanyol kaptanı Felipe Gonzales

Haedo'nun yeniden keşfedişine kadar. 1774'de Cook, 1786'da La Perouse, 1816'da Otto von Kotzebue adaya çıktı. Daha sonra, 1862 yılında Perulu korsanlar oraya saldırarak dört bin yerliyi yakaladılar. Dokuz yüzünü guano madenlerinin işletildiği takımadalarına götürdüler. Bir yıl sonra, hayatta kalan on beş yerli çiçek hastalığına yakalandı ve vatanlarına gönderildiler. Ama salgın yayıldı. Öyle ki, adanın nüfusu altı yüz elli kişiye indi.

Resim ya da figürlerle anlatılan bir dili okuyup yazabilen (Piktogramatik) tek Polinezya ilkel topluluğunun uygarlıkla ilinti kurmasının sonucu işte bu oldu.

Rahip Eugéne Eyraud, dindar bir adamdı. Büyük Okyanus'un uçsuz bucaksız genişliğindeki bu bazalt bloğunun üzerinde yaşayan tek Avrupalı olan bu rahip, yerlilere Hristiyanlığın gerçeklerini öğretmeye çalışıyordu. Ada keşfedileli yüz elli yıl olmuştu. Misyoner, bazıları iki metre uzunluğunda olan ağaç tabletler buldu. Üzerlerinde düzenli biçimde sıralanmış piktogramlar vardı. Figürlerin arasında insan siluetleri, hayvanlar, bitkiler, yıldızlar, bot kürekleri, mızraklar ve daha birçok şey açık seçik olarak belirtilmişti. Tabletler, suda yüzdürülmüş ağaç üzerine işlenmişti. Yüzleri de arkaları da yanardağı camı çakılarıyla ya da köpekbalığı dişleriyle kazılmıştı.

Rahip Eugéne Eyraud tek Polinezya yazısının kalıntılarını bulmuştu. Misyoner, olağanüstü buluşu üzerine bir kitap yazacak yerde, Paskalya adasında yaşayan yerlilerin Hristiyanlık alanında sağladıkları gelişmeleri anlatan anılarını kaleme aldı. Yerliler tabletlere "konuşan ağaçlar" diyorlardı. Yerlileri dinsel eğitimi altına alan rahip de tabletleri "şeytanın aletleri" olarak adlandırıyor ve tabletleri yakmalarını söylüyordu. Adalı yerliler rahibin isteğini yerine getirdiler; ama, bunu yaparken içleri de kan ağlamaktaydı. Pek kısa bir süredir Hristiyanlığı benimsemiş olan bu insanlar, eski tanrılarının öç almayacaklarından emin değildiler. Aslında ağaç bulunmayan bu

adada tabletlerin yakıt olarak değeri vardı.

Rahip Eyraud ile işbirliği yapan Zumbohm adında başka bir rahip, bir tablet parçasını Tahiti Piskoposu Jaussen'e gösterdi. Raussel adında başka bir rahip de piskoposa üzerleri piktogramlarla kaplı ve çok iyi korunmuş beş tablet götürdü. Piskopos Jaussen olmasaydı, Paskalya adasının konuşan ağaçlarının varlığını kimse bilmeyecekti. Piskoposun kurtardığı tabletler, Belçika'da Brainele-Comte'taki Congregation du Sacré-Coeur'e gönderildi. Burası çok geniş dinsel bir örgütün merkezi, Tahiti Piskoposu da bu örgütün üyesiydi.

Ama bir yerli, sahibi olduğu tabletlerle bir sandal yaptı. Adam, kuşkusuz iki defa suçlu hissediyordu kendini. Önce atalarının tanrılarına, sonra da saygı duymaya alıştığı rahip Eyraud'nun tanrısına karşı. Sandalı dalgalar dağıtınca parçaları sakladı ve daha sonra bunları yeni bir sandal yapımında kullandı. Kutsal bir şeye karşı işlenen bu suç olmasaydı, Amerikalı Thompson hiçbir zaman yeni bir tablet ele geçiremeyecekti. 1886 yılında Paskalya adasına uğrayan Thompson, bazı piktogramları okuyabildiğini ve yazıların anlamını da kavradığını övünerek söyleyen yaşlı bir yerliyle tanıştı. Thompson, koyu Katolik olan Ure-Vaeiko adındaki bu adama yazıları okuması için baskı yapınca, yerli, misyonerlerin öğretisi olan yasaklamaya uyarak adanın içerlerine kaçıp saklandı. Kendini suçlu saydığından, yakalanmaktan korkuyordu. Thompson adadan ayrılmadan bir gün önce yerliyi saklandığı yerde buldu. Elinden zorla imza alınmak istenen kimselere yapıldığı gibi, Thompson da Ure-Vaeiko'ya bol içki verip onu sarhoş etti. Gece olunca yerli tabletlerin fotoğraflarını incelemeyi en sonunda kabul etti. Amerikalı, yerlinin okumadığını ama yazıları ezbere çevirdiğini kısa süre içinde anladı. Bunu da yerliye söyleyince, Ure-Vaeiko bütün yazıların anlamını ansımadığını, bazılarının belirti olarak kendine yardımcı olduklarını ve çevirisini harf harf yaptığını ileri sürdü. Paea Salmon adında Tahi-

tili bir Fransız melezi tercümanlık yapıyordu. Thompson, beş tablet üzerinde Ure-Vaeiko tarafından "okunan" yazıların metnini yayımladı. Michael Haberlandt adındaki bir Alman bu metnin eksik olduğunu ileri sürdü. Bu bir gerçekti. Çünkü yazılarda, çevrilen kelimelerden daha çok piktogram vardı. Ayrıca fotoğrafları çekilmiş belgelerin çözümü sırasında, Thompson klişelerin sırasını da bozmuş, bunun farkına varamayan Ure-Vaeiko, çevirmesini hiç kesmemişti. İşin içinde hile bulunduğu apaçıktı.

Thompson'ın satın almayı başardığı iki tablet, Washington'daki United States National Museum'dadır.

Mart 1914'ten Ağustos 1915 tarihine kadar Routledge adında bir kadın filolog yazı sistemiyle ilgili bilgiler elde etmek için Paskalya adasında kalmıştı. Bu kadın da tabletlerin fotoğraflarını yerlilere gösterdi. Ve yerliler bunları şaşırtıcı bir kolaylıkla okudular: Yazılar değişiyordu ama anlam hep aynıydı. En sonunda Bayan Routledge, tarihsel olayların anlatımında kullanılan başka sistem bir yazıyı bildiğini ileri süren yaşlı bir adam buldu. Tomenika adındaki bu adam cüzamlıydı. Bayan Routledge, adama, bazı piktogramların anlamları üzerinde kesin bilgiler vermesini istedi. Ne yazık ki Tomenika, gençliğinde öğrendiği azıcık bir şeyi de unutmuştu. Verdiği karşılıklar belirsizdi, açıklamaları da kesinlikten uzaktı. Sonunda bu adam Bayan Routledge'in gözleri önünde öldü ve son sözleri de şunlar oldu: "Kelimeler yeni ama harfler eski."

Bayan Routledge, Paskalya adasının kral sahibi Ariki Ngaara'nın canlı bir portresini çizmiştir. Perulu korsanlar 1862 yılında saldırdıkları sırada kuzey kıyısında oturan Miru kabilesinin başındaydı. Doğrudan doğruya Hotu Matua'dan geldiğini ileri sürüyordu. Hotu Matua Polinezyalı göçmenlerin ilk başkanıydı. Kısa boylu ve şişman olan Ngaara'nın bütün vücudu dövmelerle kaplıydı ve belindeki kemerde yürüdüğü zamanlar birbirine çarpıp sesler çıkaran heykelcikler vardı.

Kral yemek yerken hiç kimse yanında bulunmazdı. Sarayına da güvenilir uşakların girmesine izin verildi. Bununla birlikte halkının pek hoşlandığı sıçan etinden hiç yiyemezdi. Çünkü o bir kraldı ve krala bu tür et yasaklanmıştı. Aslında, en büyük görevlerinden biri de Paskalya adasındaki tavukların yumurta vermeleri için halkına gerekli uyarıları yapmasıydı. Bu şartlar altındaki Ariki Ngaara nasıl sıçan eti yiyebilirdi? Çünkü bu kemirici, kümes hayvanlarının amansız düşmanıydı. Söylentiye göre, bir gün Te Haha adındaki uşağını sıçan kemiği kemirirken yakalayan Ngaara, korkunç bir öfkeye kapılmış.

Ngaara'nın taştan bir heykelin üzerine çıkışını gözünüzün önüne getirin. Arkeologlar bu monolitlerin (taş heykellerin) nasıl yapıldığını ve buralara nasıl yerleştirildiğini hâlâ çözümleyememişlerdir. Heykelin üzerine çıkan Ngaara, dövmelilerin geçit resmini böyle izlerdi. Kral, genç erkekleri iki kategoriye ayırırdı. İyi dövmeliler ve kötü dövmeliler. Kral, bir kötü dövmeliyi kalabalığa gösterdiği zaman kahkahalar yükselirdi.

Krallık görevlerinin yanı sıra Ngaara'nın başka bir görevi vardı: Edebiyat geleneğinin bekçiliği. Piktogramları, ancak 'Rongo-rongo' denilen birkaç yazıcı yazıp okuyabilirdi. Bu yazıcılar karılarından uzakta bulunan kulübelerde yaşarlar ve sanatlarını genç öğrencilere öğretirlerdi. Yazı yazmaya yeni başlayanlar muz kabuklarının üzerine, ötekiler de sularda yüzdürülerek getirilmiş ağaçlardan çıkarılan kabukların üzerine yazarlardı. Piktogramları kazarak yazma işinde de köpekbalığı dişleri kullanırlardı. Kaligrafi'yi (güzel yazı yazma sanatını) çok iyi bilen Ngaara, yazıcıların ve öğrencilerinin gelişmelerini denetlerdi. Yüzlerce rongo-rongo her yıl bir araya gelirdi. Ülkede yaşayanlar Ngaara ile oğlu Kaimokoi'nin başkanlık ettikleri yarışmaları izliyorlardı. Yarışmacılar, kralın önünden geçerlerdi. Yeni yazı yazmaya başlayan biri, metnini kararsız bir sesle okursa kral onu azarlardı. Ama, yazıcı daha yaşlı bir adamsa, gencin biri onu kulağından yakaladığı gibi

kumsala götürürdü. Sınavlar sona erince, ödül olarak her rongo-rongo bir pilice hak kazanırdı.

Ngaara egemenliğinin son yılları savaşlarla geçti. Çok küçük bir ada olmasına rağmen Paskalya adası, burada yaşayan kabileler arasında kanlı savaşlara sahne oldu. Ngaureler, Miruları yendi ve onları köle durumuna getirdi. Ngaara, oğlu ve torunları, beş yıl süreyle hapiste kaldılar. Daha sonra Mirular, Tupa hotu kabilesiyle birleşerek yaşlı kralı kurtardılar ama, Ngaara kısa süre sonra öldü.

Bir söylentiye göre, Nagaara'dan kalan bazı tabletler adadaki mağaralardan birinde bulunmaktadır. Röportajcıların, gazetecilerin ve serüven peşinde dünyayı dolaşan gençlerin bu olağanüstü belgeleri arayıp bulmaları gerekir. Başka bir efsaneye göre, Paskalya adasına çıkan ilk Polinezyalı göçmen Hotu Matua, buraya uzak vatanından altmış yedi tablet getirmiş. Belki de müzelerimizde bulunan tabletlerin üzerlerindeki figürler daha sonraki piktografik yazıdan daha zengin bir grafiğin kalıntıları olan çok eski yazılardır. Gerçekten de piktogramların çok eski bir dönemden kalmış olduğu sanılmaktadır. Ngaara'nın çağdaşları rongo-rongo'lar çabuk ve kısaltılmış bir yazı biçimi benimsemişlerdi. Buna karşılık 1770 yılında İspanyollar adayı ellerine geçirdikleri zaman yerli reisler sözleşmenin altına, tabletlerde kazılı olan figürlere benzeyen harfler çizmişlerdi.

Paskalya adasının yazısı ideogramatik'tir. Her belirti, anlatılmak istenilen eşyayı ya da şeyi yansıtır. Bazı harfler çözümlenmişse de, yazıların anlamı bilinmemektedir.

Başka bir bilinmezlik daha var: Paskalya adası ortadan yok olan takımadaların kalıntısı mıdır, yoksa her zaman şimdiki biçiminde miydi?

Kıyı boyunca dikili olan dev "Ahu" heykellerinin varlığı ilk varsayımı çürütmektedir. Paskalya adası uygarlığının başlangıcı da sonu da jeolojik altüst oluşlarla açıklanamaz. Bu

ada bir kıta ya da takımadalar kalıntısı değildir. Hiçbir deprem de yerli uygarlığı yok etmemiştir. Bazı etnologlar Paskalya adası kültürünün Polinezya kültürüyle ilgisi olmadığını ileri sürmektedirler. Bunlar gerçeği yadsıyorlar. Çünkü ada halkı Polinezya kökenlidir.

Honolulu'daki Bernice P. Bishop Müzesi'nden Alfred Metraux, Paskalya adasının Okyanusya uygarlığına bağlı olduğunu ortaya koyan birçok gerçeği belirlemiştir. Buna karşılık Kon-tiki'nin yazarı Thor Heyerdahl'ın, Amerika Kızılderililerinin uygarlıklarıyla adanın uygarlığı arasında bulduğu sözde benzerlikler, şimdilik hayal ürünüdür. Bununla birlikte Şili'de, bir Kızılderili mezarında Paskalya adasından gelen iki mızrak ucu bulunduğu da bir gerçektir.

Kim bilir belki de adaya yerleşen Polinezyalılar, Polinezya uygarlıkları gelişmeden önce Orta Okyanusya'dan ayrılmışlardır. Adada orman bulunmadığından yeni pirogalar (yerlilere özgü botlar) yapamayan denizciler, denizlere açılmayı bırakıp adaya yerleşip kalmış olabilirler. Yeni Zelanda'da yeşim taşı ne kadar azsa, Paskalya adasında da ağaç o kadar seyrektir. Adalıların mücevherlerinin ağaçtan oluşunu da buna bağlamak gerekir.

Adada oturanlara bir suç gibi yüklenen tek buluş, yazı sistemleridir. Ama konuşan ağaçlar ne yazık ki konuşamıyorlar. Bunlar müzelerde kendilerini çözümleyecek uzmanı beklemektedir. Okyanusun genişliğinde bir nokta gibi duran bu adanın kumsallarında kırılan dalgalar, konuşan ağaçların sırrını kıskançlıkla korumaktadır.

MELANEZYA

HİNDİSTAN CEVİZİ VE DENİZ KABUKLARI UYGARLIĞI

Bir etnik grup, etnologları bu kadar sorunla pek seyrek karşı karşıya getirmiştir. Melanezyalıların kökeni belirsizdir. Ataları kuşkusuz kabile poligamisi uyguluyorlardı. Aynı zamanda, totemcilik de onlardan gelmektedir. Melanezya, yok olma yolunda olan bir ulusun yaşayış ve geleneklerini etnologların hâlâ inceleyebildikleri son "canlılar müzesi" gibidir.

Büyük Okyanus, atlasların gösterdiği gibi bir sıvı çölü değildir. Öteye beriye dağılmış adalar ve adacıklarla, mercan adalarıyla doludur. Bunların sayısı on bindir, yirmi bindir, otuz bindir, belki de daha çoktur. Kimse tam sayısını çıkaramamıştır ortaya. Yerli dilinde Tuamotu "adalar bulutu" anlamına gelir. Gerçekten de bu takımadalar seksen büyük adadan ve birçok adacıktan kuruludur. Sözgelişi Filipinlerde yedi bin ada vardır ve bir tek mercan adasında, küçük bir gölün çevresinde toplanmış yüzlerce madrepor (beyaz mercan) kayalığı görülür.

Büyük okyanus su yüzüne çıkmış toprakların bütününden daha geniştir. Okyanusya adaları sayı bakımından gök cisimlerine yakın bir çokluktadır ve bu adalarda yaşayan Mikronezyalıların, Melanezyalıların, Endonezyalıların, Polinezyalıla-

rın tarih öncesi geçmişleri ve uygarlıkları, kıyılarını çevreleyen deniz gibi bilinmezliklerle doludur.

Bundan yüz milyon yıl önce, Büyük Okyanus'un batı kıyıları Karolin ve Fiji adalarından geçerek Japonya'dan Yeni Zelanda'ya kadar uzanıyordu. Binlerce yüzyıllık Okyanusya tarih öncesi o zamandan beri okyanusun suları içine gömülüp gitti.

Bu bölgede ilk yaşayanlar Negritolardı, koyu tenli ve kıvırcık saçlı pigmelerdi. Bunlar, son buzullaşma döneminde Asya kıtasından kovalanmışlardı. O dönemde su yüzüne çıkmış olan toprakları ayıran deniz kolları, günümüzdekilerden çok daha az genişti. Buzullar çok büyük su kütlelerini dondurmuş bulunuyordu. Ama 14.000 bin yıl kadar önce oluşan ısınma dönemi sırasında buzlar eridi, denizlerin düzeyi yükseldi, dağlar ada oldu. Suların kovaladığı insanlar yüksek yerlere sığındılar. Ama, Okyanusya adalarına Negritoların yerleşmesine yol açan göçler yüz binlerce yıl da sürmüş olabilir.

Malezya'dan gelen başka bir ırk, Yeni Gine ile Avustralya'ya doğru yöneldi. Bu insanların Negritolarla hiçbir ilişkisi yoktu. Tenleri açıktı, saçları kıvırcık değil, kıvrıktı, vücutları çok kıllıydı. Beyaz ırka bağlı olan bu Ainoidlerin son torunları Japon takımadalarının en kuzeyinde bulunan Hokkaido adasında yaşayan Ainoların akrabalarıydı. Bu insanlar Batı Okyanusya'ya yayıldılar ve Negritolarla kaynaştılar. Melezleşmenin yardımıyla iklime daha iyi alışan ve daha dayanıklı olan Negritolar yavaş yavaş Ainoidleri içlerinde erittiler.

Onları başka insanlar izledi. Yeni gelenler Veddoid ırkındandı. Avlanarak ve yemiş toplayarak yaşayan bu insanlar, Hindistan'ın güneyindeki Veddaların yakın akrabalarıydı. Kim bilir belki de Mongoloik ilkel topluluklar da bu göçe katılmışlardır.

Melanezya (kara toprak) adı altında tanınan Okyanusya bölümünde, negroid öğe üstün geldi. Üç ırk, üç uygarlık, üç

dil, belki de bunlardan daha fazlası karıştılar ve alt-ırkların, lehçelerin, değişik geleneklerin ve uygulamaların doğuşuna yol açtılar. Açık tenli insanların oturduğu Polinezya'daki bütün adalarda, etnik ve kültürel bir bütünlük vardır. Buna karşılık Melanezya, değişik ırklardan ve uygarlıklardan gelme toplulukların yerleştiği bir bölgedir. Yeni Kaledonya'yı, Yeni Gine'yi ve Fiji adalarını çevreleyen Okyanusya bölümü, gerçek bir kaleydoskoptur (çiçek dürbünü). Bu bölgede siyah tenli ve kıvırcık saçlı avcılar bulunur ve bunları etnograflar hiçbir etnik kategoriye sokamamışladır.

Melanezya'da birbirini izleyen göçlerin izi hâlâ belirlidir. Son gelenler, buralarda ilk yerleşen Negritoları ormanlara, dağlara ve içerlerdeki bataklık bölgelere kovalamışlar; su, insan toplulukları araşındaki alışverişleri ve ilişkileri her zaman için topraktan daha iyi oluşturmuştur. Bu ilişkilerin sonucu, uygarlıkların ve kıyılarda yaşayan toplulukların kültürlerinin iç içe girmesi oldu. Yerliler "kıyı insanları" ve "toprak insanları" olarak ayrıldılar. Papu lehçeleri Yeni Gine gibi büyük adaların içerlerinde konuşulur özellikle. Bu lehçelerin sayısı o kadar çoktur ki, yerliler köyden köye birbirlerini anlayamazlar. Buna karşılık kıyı bölgelerinde yaşayan toplulukların hepsi aynı Melanezya dilini konuşurlar. Papular içerlerde ve güney kıyılarında, Melanezyalılar da kıyı bölgelerinde ve kuzeyde yaşarlar. Dillerin ve uygarlıkların birleştirilme düşüncesi yürürlüktedir. Bu da etnologlar için başka bir zorluk ortaya çıkarmıştır. Shortland adasındaki Melanezyalılar, elli altmış yıl kadar önce Bougainville'e göç etmişlerdi. Oradan, içerlerdeki Papu topluluklarına kadar etkileri yayıldı. Buna karşılık güneybatı kıyılarında oturan Melanezyalılar, sağlığa zararlı olan köylerinden yavaş yavaş ayrılarak içerilere çekilmekte ve Papuların yaşayışlarını benimsemektedirler. Bougainville'in güney kıyılarında yaşayan yerliler uzun boylu, içerilerde yaşayanlar ise kısa boyludur. İster uzun, ister kısa boylu olsunlar,

ister Papu ya da Melanezya lehçesiyle konuşsunlar, hepsi de Yeni Gineli Papular gibi kara derilidir.

Melanezya toplulukları beş takımada üzerinde toplanmıştır. Bunlar sırasıyla: Salomon adaları (bir bölümü), Santa Cruz adası ve komşu adalar, Yeni Hebridler ve Banks adası, Yeni Kaledonya ile Loyalty ve Fiji adalarıdır.

Melanezya ile bu bölgede yaşayanlar gerçek bir bilmecedir. Okyanusya'nın bu bölümü en ilkel uygarlıkların olduğu gibi kaldığı canlı bir müzedir. Dünyanın hiçbir yerinde bu bölgedeki kadar özgün kültüre rastlanamaz. Aralarında pek az ortak özellikler vardır. Papular ya da Melanezyalı yerliler, cilalı taştan yapılmış aletler, ok ve yay kullanırlar; domuz ve köpek yetiştirirler, balık avlarlar, avlanırlar ve yemiş toplarlar, gizli örgütler kurarak törenler düzenlerler, maskelere dinsel bir anlam yüklerler ve animizm ile hekzogami (bir kabilenin üyeleri arasında evlenmeyi yasaklayan gelenek ya da kabile yasası, dışardan evlenme geleneği) kurallarını uygularlar.

Hekzogami, Melanezya uygarlığının özelliklerinden birisidir. Erkek ya da kadın ancak belirli sosyal bir gruba bağlı kimseyle evlenebilir. Gruplara ayrılmak, Melanezya toplumunun aslıdır. Ama, bunun kökeni bilinmiyor. Gruba bağlılık, kadınların aile reisliğiyle düzenlenir ve yönetilir. Başka bir deyişle, çocuklar annelerinin grubuna bağlıdır. Hekzogaminin var oluş sebebi evlenmeleri kolaylaştırmaktır. Bu alanda hiçbir siyasal, dinsel ya da kabileye ait bir düşünce gözetilmez. Bu sistem Avustralya'da da vardır. Bir Melanezyalı erkek için aynı kuşaktan kadınlar "kız kardeştir" yani "dokunulmaz"dır. Erkekler ise ya "kardeştir" ya da "ilerde koca olabilecek" kişilerdir.

Melanezya'da ve Avustralya'da hekzogaminin kökeni kesinlikle "grup evlenmesi"dir. Bir dönemde belli bir gruba bağlı kadınlar, belirli bir klanın üyelerinin "ortaklaşa karıları" idi. Bu varsayım, bazı etnologlarca ileri sürülmüştür. Bu bilim adamları, delil olarak Melanezya dillerinde anne, kadın, eş ve

çocuk kelimelerinin her zaman çoğul biçimde kullanıldığını göstermektedirler. Bu varsayıma göre hekzogami, cinsel ilişkilerin yalnızca kabileye ait basamakta var olduğu bir dönemden gelmektedir. Sosyal gruplar arasındaki ilişkiler, kabilenin yaşayışını belirliyordu. Karısını seçerek alan ya da grup üyesi bir genç kızı baştan çıkaran bir Melanezyalı erkek, ölüm cezasına aday demekti. Yalnız yeni Kaledonya'daki Melanezya topluluğu bu tabuyu bilmez.

Bütün Melanezyalıların ortak özelliği olan başka bir şey de totemcilikti. Avustralyalılarda ve Amerikalı Kızılderililerde de totemcilik vardır. Totem deyimi, "oteteman" kelimesinden gelir. Bu kelime Ojiva Kızılderililerinin ve Algonkenlerin dillerinde "kardeş ve kız kardeşinin akrabası" anlamını taşır. İnsan, aslı olduğuna inandığı bir hayvanın, bir bitkinin ya da göksel bir cismin kimliğine bürünür. Bundan ötürü, kişinin bağlı olduğu klan ya da kabile onu simge olarak benimser. Bu kavram özellikle Melanezya'da totemle birliği gerçekleştiren ve somutlaştıran dinsel oluşumları ve ahlaki tabuları ortaya çıkarmıştır. Aileler ve kabileler, bitki ya da hayvan adları taşır. Bazı klanlar sıcak ülkelere özgü birkaç çeşit kertenkelenin adı olan ceko'yu kutsal hayvan gibi gördüklerinden onu simge olarak benimsemişlerdir. Başka kabilelerde de simge, köpekbalığı ya da atmacadır. Yerlinin kaygısızlık içinde yaşadığı ve yaşamayı olduğu gibi kabullendiği Polinezya'nın tersine, Melanezya barbar inanışların ve büyüsel uygulamaların beşiğidir.

Elli altmış yıl kadar önce bazı adalarda hâlâ kelle avcıları ve yamyamlar yaşamaktaydı. Gereksiz biçimde tüketime katılan yaşlılar ve bazen de iyileşmesi imkansız hastaları öldürüyorlardı. Yerlilere bunun sebebi sorulduğu zaman: "Acıdım da ondan yaptım," diye karşılık vermekteydiler.

Çeşitli adalarda konuşulan dillerin ortak kökeni vardı. Ama, dilbilimi bakımından anlatılamaz bir düzensizlik ege-

mendir. Yalnızca Yeni Kaledonya'daki yerliler yirmi değişik lehçe konuşurlar! Avrupalılar gelmeden önce bu dillerin kuralları hiçbir zaman belirlenmemişti. Bununla birlikte bir Melanezyalının gramer yanlışı yaptığı pek seyrektir. Deyimin öz anlamıyla "söz büyüsü" bu ilkel insanlarda yerli yerinde kalmıştır.

Garip bir dünyadır Melanezya dünyası. Büyük Okyanus'un silindir gibi dalgaları, mercan kalıntılarından kurulu kumsalları döver. Küçücük adalarda yanardağlar vardır. Ahtapotlar da denizaltı yuvalarını yapmaya devam ederler. Bazen denizin birdenbire kabarması, adaları sular altında bırakır ve yeryüzünden yedi yüz bin ışık yılı uzaklıktaki Samanyolu yıldızları, kıyılardaki küçük göllerin saydam sularında yansır. Fransızlar, İngilizler ve Amerikalılar, güney denizcilerini binlerce yıllık uyuşukluktan kurtardılar. Polinezyalılar ve Melanezyalılar hâlâ dans ediyorlar ve gülüyorlar ama ne zamana kadar sürer bu?

Etnologlar, Okyanusya dinlerini ve uygarlıklarını inceliyorlar ve mutluluğu pasif olmakta ve umursamazlıkta bulan yerlinin ruhundaki esrarı çözmeye çalışıyorlar. Batı'nın geriye dönüş yapması için artık çok geç. Bilimle gelişmenin birlikte saldırmasıyla büyü dünyası çöküp gitti. Okyanusya'da yaşayan topluluklar ilk defa olarak yaşama sebeplerini ortadan kaldıran ve kendilerinin doğal özelliklerinden ayıran bir uygarlıkla karşı karşıya geldi.

KUZEY AMERİKA

KIZILDERİLİLERİN GELİŞİ

Bering Boğazı yoluyla Asya'dan gelen ilk Kızılderililer, Amerika kıtasına bundan on ya da yirmi bin yıl önce geçtiler.

Bundan dört milyon yıl kadar önce, maymun görünüşlü bir yaratık iki ayağı üzerinde yeryüzünde oradan oraya gidip duruyordu. Yer değiştirmede işe yaramayan öteki ayakları, başka bir özellik kazanmıştı. İnsanoğlunun atası, bu ayakları kendini savunmada ve yiyeceklerini arayıp bulmada kullanmaya başlamıştı. Sonra bir gün (nedeni bilinmiyor) yeni bir olay çıktı ortaya. Yaratık düşünmeye başladı, yararlı işler yapma isteği hissetti. Merkezi bir organın kendisini yönettiği andan başlayarak öteki organların etkinliği de arttı. İnsan ateşi buldu ve öteki yaratıkların tersine, konuşmayı öğrendi ve dünyaya zekasıyla bakma niteliğini kazandı.

İlk insanın izini bulmak için binlerce yıl geriye dönmek ve kökenlerini çözümlemek, coşku veren bir iştir. Homo-sapiens'in ataları, yaşayışlarını belirleyen birçok şey bırakmışlardır. Bunların arasında yontulmuş taşlar, öldürdükleri hayvanların kemikleri, yok olmuş türlerle ilişkili balık kılçıkları, ocak kalıntıları vb şeyler vardır. En eski insan kemikleri Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da ve Java adasında bulunmuştur. Bu fosiller beş yüz bin ya da bir milyon yıl toprakta kalmışlardır. Java'nın

Pitekantrop'u, Pekin'in Sinantrop'u, Güney Afrika'nın Avustralopitek'i ve Neanderthal adamı, varlıklarını gösteren yüz binlerce yıllık elle dokunulur eserler bırakmışlardır. Ama Amerika'da insanla ilgili olarak yirmi bin yıldan eski kemik, kafatası ve benzeri şeyler bulunamamıştır hâlâ...

Orta Amerika'daki Maya ve Aztek, Peru'daki İnka uygarlıkları göz önünde bulundurulunca, bu kültürlerin gelişmesi, mimarlık ve sanat alanlarındaki uygulamalar uzun bir evrimin sonucu olduğunu ortaya koyar. Böyle bir gelişmeye ulaşmak için otuz bin, kırk bin ya da elli bin yıl boyunca bu uygarlıkları yaratan insanların bir yere yerleşip oradan ayrılmamaları gerekmiştir. Bununla birlikte Mezopotamya uygarlığı ile Nil ve İndus kıyılarında doğan uygarlıkların yoktan var oldukları ve unutulup gitmeden birkaç bin yıl önce yüksek noktalarına vardıkları düşünülürse, bu sonuç yanlıştır. Peru'nun yüksek yaylaları ve kıyılarında gelişen en eski Güney Amerika kültürü olan Chavin kültürü, İ.S. 100 ile 500 yılları arsında dört yüz yıl sürmüştür. En eski Maya sitesi olan Guatemala'daki Uaxactun şehri, İ.S. 328 yılında kurulmuştur. İ.Ö. 200 yılından önce Amerika'da bilinen nitelikte bir uygarlık doğmamıştır. Peki öyleyse, aslında ilk Amerikalılar olan ve Kristof Kolomb'un Hintli olarak adlandırdığı kırmızı derili insanlar hangi dönemde gelmiştir?

Kuzey Amerika'da çok uzun zaman önce yok olmuş hayvanların kemikleri yanında ok uçları ile mızraklar bulunmuştur. Bu hayvanlar arasında develer, yaban öküzleri, paleoteriumlar vardır. Bu fosillerin bulunduğu toprak tabakalarının çağları, eşyaların tarihlerini ortaya çıkarmıştır. En eskileri Folsom, Sandia ve Cochise uygarlıklarının çağdaşlarıdır. Anladığımız biçimde uygarlıklardan çok, söz konusu olan şey bir üsluptur, bir teknik ve köken birlikteliğidir. Folsom, yeni Meksika devletinin kuzeydoğusunda arkeolojik bir bölgedir. Burası 1926'da bulunmuştu. Folsom üslubuyla ilgili eşyalar,

Alberta Devleti'nde, Kanada'da, Kayalık Dağları'nın doğu yamaçlarında ve hemen hemen Kuzey Amerika'nın bütününde ortaya çıkarılmıştı. Buna karşılık Sandia uygarlığı ile ilgili eşyalar yalnızca Yeni Meksika'nın Sandia dağlarındaki bir mağarada bulunmuştu. Cochise kültürünün kalıntılarına gelince, bunlar Arizona'nın güneyinde deve, mamut, yaban öküzü ve paleoterium kemiklerinin yanında yatıyordu. Bu kalıntılar on beş bin yıllık, belki de yirmi bin yıllıktır, daha çok değildir. Eşyaları yapan insanlar göçebe avcılardı. Ocaklardaki küllerden anlaşılacağı üzere bu insanlar ateş yakmasının biliyorlardı. Folsom, Sandia ve Cochise uygarlıklarından önce Amerika'da bir uygarlık var mıydı? Şimdilik bunu kimse bilmiyor.

Bundan yirmi bin yıl önce insanlar Kuzey Amerika'ya yerleşmişlerdi bile. İ.S. 1 yılından başlayarak, bu insanların torunları Orta Amerika'da, sonra da Peru'da ince uygarlıklar yarattılar. Bilinen tek şey budur. Buna karşılık Amerika kıtasına ayak bastıkları zamanla İ.Ö. 200 yıl arasında neler olup bittiği bilinmiyor. Arizona'nın güneyinde Ventana mağarasındaki toprak tabakaları incelendiği zaman, alt tabakada Folsom'unkileri anımsatan aletler çıkarılmıştı ortaya. Hemen onun üzerindeki tabakada Cochise uygarlığının çağdaş eşyaları vardı. Bunun üstündeki tabakada da İ.S. 1400 yılından kalma eşyalar bulunuyordu. Daha sonraki kalıntılar troglodit Kızılderililerinin varlığını belgelemektedir. Bütün bunlar mağaranın on iki bin yıldan beri aralıksız olarak insanları barındırdığını göstermeye yeter mi?

Amerika Kızılderililerinin kökeniyle ilgili sorun üzerine binlerce kitap yazılmıştır. İleri sürülen kuramlar çeşitlidir. Bazıları Atlantis efsanesine başvururlar, bazıları da Büyük Okyanus sularında yok olan efsane kıtası Mu'yu ele alarak yola çıkarlar. Bazıları Mısırlının fiziksel tipiyle Kızılderili'ninki arasında gelişigüzel yakınlıklar kurmuşlardır. Bazıları, Kızılderililerin Finikelilerden geldiğini ileri sürer. Bazıları da Okyanus-

ya topluluklarından geldiğini. Ünlü Kon-Tiki'nin yazarı Thor Heyerdahl, bu sonuncular arasındadır. Amerika kıyılarında bir Polinezya pirogunun kalıntılarının keşfedildiği, bir İnka tanrısının heykeliyle Paskalya adasının dev heykelleri arsında bir benzeyiş bulunduğu, bir Kızılderili aletinin biçimi bir Polinezya aletini anımsattığı her vakada Amerikalı Kızılderililerin Okyanusya kökenli olduğunu savunanlar çok sevinirler. Bu bir şey ortaya koymaz. Koysa bile ancak şöyle bir durumu gösterir: Oldukça yakın bir zamanda, içinde bir grup insan bulunan bir pirog, akıntılarla Amerika kıyılarına itilmiştir. Antropoloji bilgini bu türden "kanıtlamalarla" yetinmez. Onun için gerekli olan şey, etnik ya da kültürel uygarlıkların bir araya gelmesidir.

Peki öyleyse ilk Amerikalı insanlar nerden geldi?

Hangi gruba bağlı olurlarsa olsunlar, Kızılderililer ortak bazı bedensel özelliklere sahiptirler. Koyu toprak boyası renginden, açık sarıya doğru olmak üzere, tenleri bakır rengindedir, saçları düz, kıvırcık, siyah ya da siyaha yakındır; yüzleri geniştir. Buna karşılık bu gibi uygarlıkların dışında kalan kabileler birbirlerine benzemezler. Kızılderililerin dudakları ince, kalın, burunları düz, kalın ya da kemerli olabilir. Bazıları uzun, bazıları kısa boyludur.

Bununla birlikte, ten, göz ve saç rengi bakımından Kızılderililer, Moğol ırkına bağlıdır. Elmacık kemiklerinin çıkıntılı oluşu, bu insanların Asya kökenli olduğunu kanıtlar. Kesinlikle söylenebilecek bir tek şey varsa, o da Kızılderili'nin siyah ya da beyaz ırka bağlı insanlardan çok Moğol'a yakın olduğudur. Ama bu, Çinlilerle Kızılderililerin kardeş olduğu anlamına gelmez. Her halde bu insanlar, Uzakdoğuluların ve Amerika Kızılderililerinin tek kaynağı olan bir ön-Moğol ırkından gelmişlerdir.

Kuzey Amerika ile Güney Amerika'yı dolaşanlar, kuzeydeki Kızılderililerle güneydeki Kızılderililer arasında Berberi ile İskandinavyalı arasındaki kadar fark bulunduğunu bilirler.

Kızılderili ırkı bir hayal ürünüdür.

Göçün yüzlerce ya da binlerce yıl aralarla yapıldığını gösteren belirtiler inandırıcıdır. Değişik Asya kabileleri aynı yoldan, yani Bering Boğazı'ndan geçmişlerdir. Birçok Kızılderili ırkının oluşumu böyle açıklanabilir. Silahların ve aletlerin keşfinden anlaşıldığına göre göçmenler, önce kıtanın kuzeyine yerleşmişler, daha sonraları güneye doğru inmişlerdir. Folsom, Cochise ve Sandia uygarlıklarının bütün çağdaş eşyaları Amerika'nın güneyinde ortaya çıkarılmıştır.

Asya ve Amerika kıtalarının birbirlerine en yakın noktası olan Bering Boğazı, göçmenlerce kullanılan geçit yoludur. Bir yandan da Çukotskoy yarımadasıyla Alaska'yı binlerce yıldır bir dilin birleştirdiği bilinen bir gerçektir.

Asya'dan Amerika'ya çok daha sonraki bir dönemde yapılan göçler şu gerçeği ortaya koymaktadır. Bu Kızılderililer Asya topluluklarından orta bölümleri süslenmiş çanaklar, iki ağaç parçasından kurulu ve orta yerlerinden birleştirilmiş yay, dikilmiş elbiseler, mokasenler, fildişi heykeller ve birçok masal ve efsane gibi eşyaları ve âdetleri benimsediler. Buna karşılık Amerika Kızılderilileri orijinal bir mimariyi, tarımı, çömlekçiliği ve yazıyı geliştirdiler. Aynı zamanda sayılama sistemleriyle takvimleri, doğrudan doğruya Kızılderililere özgüdür. Mayaların sayılama sistemi, kuşkusuz bir Kızılderili buluşudur. Akdeniz ulusları böyle bir kusursuzluğa hiçbir zaman ulaşamamışlardır. Roma sayılama sistemi pek pratik değildir. Avrupa, Arapların sayılama sistemini çok daha sonraları benimsemiştir.

Avrupa, Amerikalı yerlilere Katolik dinini, alkolü, köleliği ve birçok kötülüğü getirdi. Kızılderili'yse bize kakaoyu, kauçuğu, tütünü, yerfıstığını, çileği, ananası, domatesi, mısırı, manyokayı, kinini ve kokaini verdi. Kristof Kolomb, Amerika'yı keşfettiği gün Akdeniz dünyasının egemenliğine son verdi.

GÜNEY AMERİKA

SONSUZ MUAMMA TİAHUANAKO

Profesör Posnansky'ye göre Tiahuanako "Amerikalı insan"ın beşiğiydi.

5760 kilometre uzunluğundaki ve 140 ile 160 kilometre genişliğindeki And Dağları, Büyük Okyanus kıyılarına paralel biçimde yükselir. Bu dağların elli yedi tepesi, beş bin üç yüz metreyi aşarlar. Güney Amerika'nın büyük Kızılderili uygarlıkları, işte bu yüksek And yaylarında gelişmiştir. En önemli Kızılderili toplulukları da yine burada bulunmaktadır. Yok olmuş uygarlıkların, şehirlerin, büyük mezarlıkların kalıntıları, Peru ile Bolivya dağlarında ve Peru çöllerinde olduğu gibi durmaktadır. Bunların aydınlığa çıkarılması için binlerce yıl gerekmektedir. Kuzey Amerika'da ilk insan uğraşının izleri yirmi bin yıl kadar öncesine ulaşırken, Güney Amerika'da tarih-öncesi bir topluluğunun varlığını gösteren seyrek belirtiler yeni keşfedilmiştir. Bunların da hiçbiri beş bin yılı aşmaz. Eskiden göçebe avcı topluluklar av peşinde Patagonya ovalarında dolaşıyorlardı. Bu Kızılderililerle ilgili olarak bilinen tek şey, bunların küçük tekneler yapmayı bilmedikleridir.

Ekvator Cumhuriyeti'ne bağlı Punin'de, 1921 yılında, çok daha eski gibi görünen bir kafatası, Peru kıyılarındaysa bilin-

meyen bir topluluğun varlığını gösteren kalıntılar bulundu. O dönemde Güney Amerikalı insan tarımla uğraşmıyordu. Tarihsel Amerika ile ilgili bilgilerimizin son sınırı İsa'nın doğumuna kadardır. Şimdilik tarih öncesinden hiçbir şey bilinmiyor. Ya kazılar sonuç alabilmek için çok yetersizdir ya tarihsel ve tarih başlangıcıyla ilişkili dönemlerle ilgili araştırmalar arkeologların dikkatini Amerika'nın tarih öncesi döneminden saptırmıştır ya da Güney Amerika'da insan sanıldığından çok daha sonra ortaya çıkmıştır.

Peru'yu ve Bolivya'yı içine alan arkeoloji yüzeyi bir bütündür. Birçok uygarlıklar üst üste burada oluşmuşlardır. Bu bölgelerde çeşitli uluslar yaşamıştır. Yok olup gitmeden önce anıtlar dikmiş, heykeller yapmışlardır.

Bununla birlikte bu toplulukların ortak bir özelliği vardır. Bu insanlar tekerleği, yayı, yazıyı ve içine ölünün külleri konan vazoyu bilmiyorlardı. Tarımla uğraşırlar, mısır, fasulye, patates, manyoka, kinoa ve oka yetiştirirlerdi. Kireçle karıştırılmış koka çiğnerlerdi ama, çiğnenip tükürülen tütünü bilmezlerdi. Lama ve vikuna yetiştiren bu insanlar çömlekler yapar, yün ve pamuk dokur, sepet örer, ağacı işlerdi.

Bu And uygarlıkları, Orta Amerika uygarlıklarının dışında gelişmiştir. Peru ile Bolivya, herhangi bir saldırıya dayanabilecek güçte, çok iyi örgütlenmiş krallıklardı. İspanyolların Tumbez yakınına çıktıkları güne kadar yaşadılar. İnkaların 1532 yılında açıkladıkları şeyler on üç İnka kralının oldukça eksik tarihini ortaya koyar. Oysa İnka yayılması, İspanyolların bu toprakları ellerine geçirmelerinden sadece yüz yirmi üç yıl önce başlamıştı.

1936 yılından bu yana İnka öncesi uygarlıkların çizgileri belirmeye başlamıştır. Uygarlık deyimi uygun değildir; burada söz konusu olan şey kültürler ya da daha iyi bir deyişle sanat yayılması alanlarıdır. Bunların gelişme dönemleri İsa'nın doğumuyla İ.S. 500 yılları arasında yer alır. En tanınmışı Cha-

vin'dir ve bu kültür adını Peru'daki Chavin de Huantar adlı arkeoloji bölgesinden almıştır. Chavin üslubunun özelliklerini taşıyan sanat eserleri Peru'nun yüksek yaylalarında ve kıyı bölgelerinde bulunmuştur.

Chavin kültüründen söz etmek çok yanlıştır. Çünkü Chavin kültürden çok bir ahlak sistemidir. Ne kökeni ne de yaymaya önayak olan ulusun adı bilinmektedir. Bu dönemde yaratılan çömlek ya da heykel gibi eserler dinsel bağnazlığa varan yoğun bir inancın plastik anlatımıdır. Bunların gücü ve çarpıcılığı insanı şaşırtır. Chavin üslubu, bilinenlerin en eskisi olan bu kültürün öyle bir sanat kusursuzluğuna eriştiğini gösterir ki bir çökme kaçınılmazdı.

Chavin'de Huantar yakınında İspanyollarca "El Castillo" diye adlandırılan çok büyük yıkıntılar bulundu. Bu, bir eğik planlar, galeriler, merdivenler ve birkaç katlı yapılar bütünüdür. Havalandırma o kadar iyi sağlanmıştır ki, günümüzde bile alt salonlar hâlâ serinlik içindedir. Bu yapı her halde bir tapınaktı.

İki ya da üç yüz yıl sonra başka bir üslup, Nazka üslubu, Chavin üslubunu geride bıraktı. Nazka, Güney Peru'da İka ile Nazka vadisindeki yıkıntılar içinde bir şehirdir. Nazka vadisinin her iki yanında, kayanın içinde vazo biçiminde mezarlar kazılmıştır. Mezarların derinliği, elli santimetreyle dört buçuk metre arasında değişir. Bu mezarlarda bulunan kafataslarının biçimleri bile bile değişikliğe uğratılmıştır; o dönemde dolikosefal modası üstündü. Üzerleri kuş, fare, lama, yarasa, balık, insan başları ve bilinmeyen canavar motifleriyle süslenen vazolar, çok renklidir. Renklerin sayısı on birdir. Nazka döneminde yünden ve pamuktan kumaşlar dokuyup boyamasını biliyorlardı. Arkeolog O'Neale, kumaşlarda yüz doksan değişik renk belirlemiştir.

Buna karşılık, anlaşıldığına göre tek bilinen maden, altındı. Son kırk yıl içinde Peru ve Bolivya uygarlıkları alanında

önemli gelişmeler sağlanmıştır. Toplanan eşyaların çokluğu yüzünden arkeologlar birçok kültürün varlığını belirleyip üslup özelliklerine göre bunları bölümleyebildiler. Bunların en önemlileri, Paracas, Mochica ve Recuay kültürleridir.

Ortaya çıkarılan kalıntılarına yaklaşmak ve girmek kolay olmakla birlikte, kültürlerin en az incelenmiş olanı Tiahuanako'dur.

Tiahuanako yıkıntıları, Titikaka gölünün yirmi bir kilometre ötesinde, Bolivya'nın yüksek yaylasında yükselir. Kırk beş bin metre karelik bir alanı kaplar. Yapılışında kullanılan kumlu balçık ve bazalt, beş kilometre ötedeki taş ocaklarından çıkarılmıştır. Bazıları yüz ton ağırlığındadır. Yine çalıştırılan işçi sayısının ne kadar çok olduğu kolaylıkla tahmin olunur. Taş blokların yontulması ve yerlerine yerleştirilmesi, taşocağı işçilerinin çok usta olmalarını gerektiriyordu.

Arkeologlar dört dönem belirler: İlkel dönem, ikinci dönem, klasik dönem ve son dönem. En büyük yapı olan Akapana, bir tepeye benzer. Aslında bu yapı her halde katlardan kurulu bir piramitti. Üst taraçada bir su deposu ve yapılar bulunuyordu. Piramidin bütünü, tehlike zamanlarında halkın sığındığı bir çeşit kaleydi.

Kuzeybatıda Kalasaraya adını taşıyan geniş bir yapının yıkıntıları vardır. Ama, bu yapının ne amaçla yapılmış olduğu bilinmemektedir. Ünlü güneş kapısıyla kocaman taş heykeller buradadır. Daha uzakta, eskiden çift duvarla çevrili olan Palacio'nun kalıntıları görülür. Kalasaraya'nın doğusunda ise yarı yarıya toprağa gömülü bir yapının kalıntıları vardır.

Daha ötede Puma-Punku adını taşıyan çok yüksek bir taraça göze çarpar. Burası, kumlu balçık ve lav bloklarıyla yapılmıştır. Puma-Punku'nun güneydoğu yönünde taştan yontulmuş bir dizi oturma yeri, biraz ötede dev kapıların kalıntıları bulunmaktadır. Kapıların ilk bulunduğu yerlerin çevresine taşlar serpiştirilmiştir.

Yale Üniversitesi antropoloji kürsüsünden profesör Wendel C. Bennett, Tiahuanako'nun yapısında, her heykelinde ve her taşında bir astronomi ya da kozmogoni simgesi görmekte direnenleri uyarmıştır. Profesörün bu uyarısı iklim şartlarına dayanmaktadır. Yüksek yaylalarda iklim, tıpkı bugünkü gibi sertti. Yaşama şartları o zamandan bu yana değişmiş değildir.

Lama ve vikuna gibi hayvanların kemiklerinin bulunması Tiahuanako'da yaşayanların hayvan yetiştirdiklerini ortaya koyar. Tarıma elverişli toprak günümüzde olduğu gibi seyrekti. Belki de klasik dönem sırasında Tiahuanako kutsal bir ziyaret yeriydi; ama, Wendel Bennett'e göre çok kalabalık bir topluluğun bu bölgede oturmuş olması imkansızdır.

Bu düşünce büyük bir önem taşır. Çünkü, Truva yıkıntılarından söz edilirken nasıl ki akla hemen Schliemann gelirse, Tiahuanako söz konusu olunca, Profesör Arthur Posnansky'yi anmak gerekir. Büyük And uygarlıklarının uzmanı olan bu profesör, 1914 yılında "Amerikalı İnsanın Beşiği Tiahuanako" adlı büyük bir eser yayımladı. Mühendis ve antropolog olan, birçok üniversite derecesine sahip bulunan Posnansky öyle inanılmaz varsayımlar ileri sürer ki, bunlar daha gerçekçi ve daha az aşırı olan Wendel Bennett'inkilerle karşılaştırılınca, "Acaba bu bir efsane mi?" diye insan kendi kendine sorar. Bennett'in elde ettiği sonuçların, Posnansky'nin sonuçlarından daha gerçeğe uygun oluşu, neredeyse insana, "Ne yazık!" dedirtir.

Bavyera Krallık Akademisi Profesörü Posnansky, elli yıl önce Tiahuanako'nun incelenmesini kendisine amaç olarak benimsedi. Coşkuyla dolup taşan profesör, And Amerikantrop'unun kökeniyle ilgili kuramını güçlü bir temele dayamak için bütün astronomik, arkeolojik, jeolojik ve meteorolojik verileri bir araya topladı.

Şu önermeden hareket ediyordu: Tibet'in, Andların ve Meksika'nın yüksek yaylalarında yapılan kazılar, büyük uygar-

lıkların başlangıcından gelişimine kadar insanlığın gelişmesinin aşamalarını ortaya çıkaracaktı. Tiahuanako'da, mağara adamıyla uygar insan arasındaki zincir halkasını bulduğunu ileri sürüyor, daha da ileri giderek ilk insanın vatanının Avrasya olmadığını söylüyordu. Profesöre göre Amerikantrop, primogenitus insandı. Oysa bu kuramın yanlış olduğu ortaya konmuştur.

İklim göz önünde bulundurulursa, bir And topluluğunun ilkel insanı uygar insandan ayıran basamakları çıkmış olması imkansızdır. Posnansky, jeomorfolojik sebeplere dayanarak çok eski bir dönemde Peru'nun ve Bolivya'nın yüksek yaylalarının, günümüzdekinden daha yumuşak başka bir iklime sahip olduklarını söyler. Pliyosen döneminde, yani 10 milyon yıl önce ve daha sonraları kabartmalar bu bölgenin topografyasını değiştirmiş. Günümüzde Grönland'ın batı kıyıları alçalırken buna karşılık Labrador'un doğu kıyıları yükselir. Aynı zamanda otuzuncu ve kırkıncı enlem dereceleri arasında Amerika kıtasının kıyıları alçalırken, Meksika körfezinin batı kıyılarıyla Brezilya ve Patagonya kıyıları, Amazon deltası yüksekliğinde bir yüzeye çıkarlar. Bütün bunlar şuna varmak içindir: Posnansky'ye göre Titikaka gölü eski bir körfezdir. Büyük Okyanus'tan ayrılmış olan yeryüzü kabuğunun hareketleriyle yükselen bu körfez, bir iç deniz biçimine dönüşmüş. Gerçekten de gölde yaşayan hayvanlar Büyük Okyanus'takileri ansıtır. Hippokamp (at balığı) ve birçok deniz yumuşakçası türü, bu gölün sularında yaşar. Ama yükseklik farkı (dört bin metre) ve suyun ısısı göz önünde bulundurulursa, gerçekten deniz kökenli bile olsalardı bu hayvanların çoktan yok olmaları gerekirdi.

Yine Posnansky'ye göre Tiahuanako, hem siyasal hem de dinsel bakımdan başkentti. Etkisi bütün Güney Amerika'ya yayılmıştı. En büyük cenaze törenleri, kralların anısına düzenlenen dinsel törenler de burada yapılırdı. Posnansky'ye göre, Güney Amerika'nın Atina'sı diye adlandırdığı bu yer, bir gün

korkunç bir depremin yükselttiği Titikaka gölünün suları altında kalmış. Aynı zamanda yanardağlar patlamaya başlamışlar. Gerçekten de elli kilometre ötede Kayappia yanardağının konisi yükselir. Posnansky, dökme lavların Tiahuanako'nun yıkıntılarının bir bölümünü kapladığını ileri sürmektedir. Bu felaketi izleyen iç savaşlar, adını taşıyan şehrin ve uygarlığın yok olmasına yol açmışlar. İlk kıran, İ.Ö. 500 yılına doğru olmuş. Yeniden kurulan Tiahuanako, İ.S. 900 yılına doğru yine yok olmuş. Bununla birlikte yüksek yaylalarda doğan uygarlık, bütün Peru topraklarına yayılmış ve birçok prensliklerin kurulduğu yüzyıllardan sonra bu bölgeleri İnkalar ele geçirmiş. İnkalar yıkıntılara: "Ölüler şehri" derlerdi. Gerçekten de İnkalar Peru üzerinde egemenliklerini kurdukları zaman Tiahuanako'da oturanlar birçok yüzyıl önce ölmüşler, evleri de çoktan yıkılmıştı.

Tiahuanako yıkıntılarını 1540 yılında gören Cieza de Leon, bazı yapıları ilk durumlarındaki gibi hayranlıkla seyredebilmişti. O zamandan beri büyük güneş tapınağı, La Paz'la öteki şehirlerin yapı meraklılarına taşocağı kaynağı oldu. Birkaç yıl önce, Bolivya'nın başkentine gönderilmek üzere vagonlara taşlar yükleniyordu. Aynı zamanda, doğal felaketlerin, zamanın ve insanların sebep olduğu zararlara bilgisizliğin doğurduğu zararlar da eklendi. Unvanından başka arkeologlukla hiçbir ilgisi olmayan Georges Courty, 1904 yılında aralarında bir hazine bulabilmek umuduyla duvarları yıktırdı ve taşları oradan oraya taşıttı.

Tiahuanako'yu kimler kurdu? Ne kadar eski Amerika uygarlıkları uzmanı varsa, o kadar da varsayım vardır. Bolivya topraklarının bu bölümünde Aymara ve Kolla toplulukları yaşar. Kollaların bundan bin ya da iki bin yıl önce yüksek yaylalarda yaşayan insanlardan geldikleri sanılıyor. Her ne olursa olsun, Kollalar, İnkaların bu bölgeye gelişi sırasında orada bulunuyorlardı. Arkeologlar, Tiahuanako uygarlığının, İnka ege-

menliğinden birkaç yüz yıl önce gelişmiş bir durumda olduğunu belirlemişlerdir. Kolla rahipleriyle kralları bir oligarşi kurmuşlardı. Eşsiz astronomlar olan bu insanlar, yüzlerce yıllık geleneklerin koruyucularıydı.

Kalasaya'daki Güneş Tapınağı'nın yapıldığı dönemde bile şaşırtıcı bir kesinlikle güneşin hareketlerini, yıldızların, mevsimlerin ve ekinoksların (gün-tün eşitliği) dönmelerini belirlemeyi biliyorlardı. Yeryüzü evrenin, Tiahuanako da dünyanın merkeziydi.

Pratik bilimleri geliştirince, Kollalar güneş tanrısına sunulan bir tapınağın yapımına başladılar.

Hiçbir ölçü aletine sahip bulunmayan mimarları, şaşırtıcı sonuçlar elde etti. Taşa kazılan bir takvim, Kolla yılının her biri otuz günden kurulu on iki aya bölünmüş olduğunu göstermektedir. 1 Eylül, hem ilkbaharın hem de yılın başıydı (bu bölgenin yarıkürenin güneyinde bulunduğu unutulmamalıdır).

Posnansky, her zamanki titizliğiyle heykellerin, çömleklerin ve Güneş Kapısı'nın pervaz ve saçakları üzerindeki süsleme motiflerinin katalogunu düzenledi. Tiahuanako uygarlığının çağdaşları, anladığımız biçimde yazıyı bilmiyorlardı. İdeogramlarla, astronomik ve dinsel simgeler kullanıyorlardı. Bir merdiven yeryüzünü ya da gökleri anlatır. Gözü, ağzı, kulağı, asayı, tacı, yüzü, bacağı vb şeyleri anlatan işaretler vardı. Bu insanlar eksiksiz bir astronomi takvimine sahipti. Takvimde, yıldızların dönmeleri önceden tahmin edilirdi.

Yine Posnansky'ye göre başlangıçta Güneş Kapısı, üzeri belirtilerle, astronomi ve yıldız bilimi hesaplarıyla kaplı büyük bir duvarın merkez motifiydi. Bu kapı Tiahuanako'nun klasik döneminin mimarlık şaheseridir. Ama, bir şey esrarını sürdürmektedir. Hiçbir yapı tamamlanmamıştır. Sanki büyük bir şehrin kuruluşunu öngören bir plan hiçbir zaman uygulanmamış gibidir. Eğer bu yapılmış olsaydı, Tiahuanako, insanların yaptıkları bütün yapıları gölgede bırakırdı. Bu da Pos-

nansky'nin düşüncesidir.

4000 metre yükseklikte oksijenin azalması, çalışmayı ve yürümeyi zorlaştırır. Peki, Kollalar ya da köleleri, anıtların ve evlerin yapımında kullanılan dev blokları nasıl taşımışlardır? Andlar'ın yüksek yaylalarının yavaş yavaş kabarma kuramı benimsenirse her şey açık seçiktir. Buna karşılık bu kuram benimsenmezse durum daha da olağanüstüdür. Peki, ama Tiahuanako'nun trakit monolitinden yapılmış tek yapısı olan Güneş Kapısı'nın varlığı nasıl açıklanabilir? Çünkü o bölgede söz konusu taştan eser yoktur.

Bu kapı Güneş tapınağındaki tanrı heykelinin bulunduğu yer için öngörülmüş, kapının yerleştirileceği yer de hazırlanmıştı. Monolit biraz ötede yerde bulundu. 1908 yılında düzenlenen Amerikanistler Kongresi için kapı yerden kaldırılarak, Kolla zanaatçılarının işledikleri yere dikildi.

Rahiplerin simgesel bir değer yükledikleri bu monolit, Tiahuanako'ya dinsel amaçla kullanılmak için mi taşınmıştı? Yoksa Kolla efsanelerinde önemli bir yeri olan bir yerden mi getirilmiştir? Ama, Tiahuanako döneminde yüksekliğin şimdikinin aynı, yani deniz yüzeyinden dört bin metre yukarıda olduğunu benimsesek bile, bu monolit nasıl taşınabilmiştir? Bugün elimizde bulunan imkanlarla bile böyle bir şeyin gerçekleştirilmesi hemen hemen imkansızdır. Bunlar öyle sorular ve sorunlar ki, insanoğlu hiçbir zaman çözümleyemeyecektir.

4000 METRE YÜKSEKLİK

> 'İşsiz güçsüz bir ulus, başkaldırı için olgun demektir.' (İnka atasözü)

Tiahuanako'nun ve uygarlığının yok oluşuna neyin yol açtığı bilinmiyor. İ.S. 800-900 yılları arasında şehir yeni bir ge-

lişme dönemi yaşadı; sonra bir düşüş oldu, daha sonra da karanlık. Aslında, anıtların ve yapıların tamamlanmamış oluşu da Tiahuanako'nun sonunun hiç beklenmedik bir anda birdenbire geldiğini gösterir gibidir. Tiahuanako yok olduğu zaman, Chavin, Moşika, Nazka kültürleri gibi daha önceki uygarlıklar çoktan yok olmuştu.

Bu uygarlıkların geçici özellikleri varlıklarının büyük kalıntıları olan mimarlık ve sanat alanındaki başarılarıyla çatışır. Günü gününe yaşayan heykelciler ve sanatçılar, sonsuzluk için yaratıyorlardı. 900 ile 1200 yılları arasında bir yok oluş dönemi yer alır. Başka bir deyişle, bu üç yüz yıl boyunca neler olup bittiğini kimse bilmemektedir. Mimarlık ve sanatla ilgili eser yok gibidir.

Daha sonra İnka dönemi geldi.

İspanyolların gelişinden önceki Peru uygarlıklarını inceleyen bir kimse, şöyle bir gerçekle karşılaşır: Sanat alanında gelişme yerine gerileme olmuştur. En eski eserler en kusursuz olanlardır. Başka bir deyişle Chavin, Moşika ve Nazka kültürleri bir doruktur. Tiahuanako uygarlığı geçişi temsil eder. İnkalarınkiyse bir düşüştür. Mimarlık alanında durum bunun tam tersidir. Tiahuanako yapıları mimarlık bakımından çok güzel uygulamalar olmakla birlikte, İnkaların sulama sistemleri, şehirleri, yol şebekeleri onlarınkinden çok daha üstündür.

İnkalar derken kimler söz konusu ediliyor? Önce bunu görelim. İnka diye adlandırılan uygarlık, 1000 yılına doğru yoktan ortaya çıkmış ve 1532 yılında sona ermiştir. İspanyolların Tumbez yakınına çıkışlarından sonra Kuzko'nun ele geçirilmesi ve Kajamarka'dan askerlik bakımından üstün oluşları bu uygarlığa son verdi. En yüksek noktasına ulaşan dönem üç yüz yıldır. Ve öteki Kızılderili uygarlıklarına göre, oldukça yakın bir tarihte ortaya çıkan bu esrarengiz uygarlık, Dante yaşarken başlamış ve din savaşları döneminde sona ermiştir.

"İnka" deyimi her şeyden önce kralı belirler. Sülale Kiçua

kökenindendi. Resmi dil de Kiçua'ydı. 1000 yılına doğru ilk İnkalar gelecekteki imparatorluğun başkenti olan Kuzko vadisine yerleştiler. Beş yüz yıl boyunca birbirini izleyen savaşlar ve fetihler sonucunda bu ilk krallık çok geniş bir imparatorluk oldu. Bolivya'yı, Peru'yu, Ekvator'u ve Şili'nin büyük bir bölümünü içine alıyordu. Kuzko krallarınca denetlenen ülke, kuzeyden güneye doğru üç bin beş yüz kilometre boyunca yayılıyordu.

İnkalar gelemeden önce Andlar'ın vadilerinde birçok krallık ve prenslikler vardı. Her kabile kendi dilini ve kendi lehçesini konuşurdu. Bunun önünü almak için İnkalar Kiçua'yı resmi dil olarak yerleştirdiler. İspanyollar, Peru'yu ele geçirdikleri zaman Kiçua diliyle Kızılderili topluluklarıyla ilişki kurabildiklerini gördüler. Bu toplulukların bütünü, İnka ulusunu oluşturuyordu. O tarihten sonra Kiçua durmadan yayıldı. Kızılderili dillerini birkaç kabileden başka hiçbir topluluk konuşmaz oldu.

İnkalar, yerli toplulukların benimsemek zorunda kaldıkları bir oligarşi kurmuşlardı. Yabancı durumundaydılar. Tenleri uyruklarının teninden daha açıktı. Daha uygar olan İnkalar, yerlilerin anlamadıkları bir dil konuşmaktaydılar. And ulusları yazı nedir bilmiyorlardı. Tek tarihsel kaynaklar XVI. yüzyılda zamanının olaylarını yazmakla görevli İspanyol tarihçilerine, İnka bilginlerinin geleneklerine dayanarak yaptıkları açıklamalardır. İspanyollar, İnkaların boyalı tarihlerini ve istatistik arşivlerini de öğrendiler. Bunlar "kipu" diye adlandırılan, çeşitli renklerde boyanmış düğümlü iplerdi. İnkaların "Amauta" adını taşıyan, tarihçi yetiştiren okulları da vardı. Amautalar kral sülalesinin tarihini ve ölmüş kralların başardıkları işleri ezbere biliyorlardı.

Canlı ansiklopediler olan amautalar, insanoğlunun kökeniyle ve yaratılışıyla ilgili başlar ve Francisco Pizarro'nun tutsağı Atahualpa ile sona erer. 1200 yılından sonra Kuzko tah-

tından on üç kral birbirini izlemiştir. 1200 yılı, İnka egemenliğinin başlangıcıdır. Gerçekte bu krallar az çok efsanelerle ilgili kişilerdir. Gerçek İnka tarihi Yamki Paçakutek'in taç giydiği tarih olan 1438'de başlar. Başka bir deyişle, tarihsel dönem yüz yılda toplanır. Bütün tarihler gibi İnka sülalesinin tarihi de birbirini izleyen uzun bir savaş ve fetih dizisidir. Krallar, yerlileri köle durumuna sokarlar, kendilerine boyun eğen toplulukları haraca bağlarlar, baş kaldırmaları ezerler. İnkalar aynı zamanda son derece etkili bir yönetime dayanan parlak sömürgecilerdir.

İnka dehası sanat alanından çok örgütçülük alanında gelişmiştir. İnkalar, yeni kıtanın Romalıları gibi bir şeydi. Sağlam bir biçimde yapılan ve bakımı da çok iyi sağlanan karayolları şebekesi, kentleri birbirine bağlıyordu. Alexandre von Humboldt, İnka yollarını endüstrinin şaheserleri olarak nitelendirir. Bu yollar, lejyonları tarafından fethedilen ülkelerde Roma'nın yaptığı yollardan daha kusursuzdur. Dört yüz yıl boyunca, yani Napolyon eski Roma yollarını iyileştirmeden ve Avrupa demiryolu şebekesinin temellerini kurmadan önce, İnka yolları dünyanın en iyi karayollarıydı. Bizim yollarımızın hala çukur ve çamurla dolu olduğu bir dönemde İnka karayolları, Kuzko'dan imparatorluğun her noktasına buyrukların ulaştırılmasını sağlıyordu. Bütün imparatorlukta koşucu konakları vardı. Haberleri konaktan konağa bu koşucular götürürlerdi. Sekiz gün içinde bir mektup, Kuzko'nun iki bin kilometre ötesine ulaşırdı! Bununla birlikte İnkalar tekerleği bilmezlerdi. Kaldırım taşlı geniş yolları da aslında bu yüzden yaparlardı. Lama kervanlarıyla ordular, resmi kuryeler ve kralın buyruğu altındakiler bu yolları kullanırlardı. Üstü örtülü bir çeşit yatakta yatan kralları, sağlam yapılı kölelerce taşınır ve sarmaşıklardan yapılmış köprülerin üzerinden geçerlerdi.

Büyük Okyanus kıyıları boyunca bin iki yüz kilometre uzunluğunda ve sekiz metre genişliğinde olan bir İnka yolu,

hemen hemen hiç yağmur yüzü görmeyen çöllerden geçer. Yolun kıyısında, Çin Seddi'nin gösterişsiz bir benzeri olan bir metre yüksekliğinde bir taş duvar vardı. İnka mühendislerini hiçbir engel durduramazdı. Düz çizgiden başkasını bilmezlerdi. Yollarının önüne bir bataklık çıkınca setler yapmaktaydılar. Bu setler o kadar sağlamdır ki, hâlâ kullanılmaktadır. Gölleri aşmak için teknelerden bir köprü kurulurdu. Uçurumların kıyılarını sarmaşık köprüler birbirine bağlardı. 20 Temmuz 1714 tarihinde bu köprülerden biri çökünce, bir gezgin grubu Apurimak ırmağının sularına düşmüştü. İnkalar, dağları aşmak için tünel açarlar ya da kayalıkta geniş merdivenler yontarlardı.

Bu dev çalışmalar, dört bin metre yükseklikte, seyrekleşen bir atmosferde, ışınları kar ve buzlarca kırılan kurşun gibi ağır bir güneşin altında yapılmıştır. Asma köprüler on beş santimetre çapında liflerden örülmüş kablolarla tutturulurdu. Sırtlarında yük taşıyanların ağırlığı altında sallanıyordu. Öyle ki, bu insanlar gökle yeryüzü arasında uçuyorlarmış gibi bir izlenime kapılırlardı.

Altı ya da on sekiz kilometrede bir, ulaşım yollarında konaklar vardı. Özel olarak bu iş için yetiştirilen İnka koşucuları buyrukları bir yerden başka bir yere ulaştırırlarken bu konaklarda kalırlar ve karınlarını doyururlardı. Güneşin doğuşuyla batışı arasında haberciler iki yüz kilometrelik bir yol aşarlardı.

Sonunda bu yol şebekesi, kendisini kuranların yok olmalarına yol açtı. Çünkü yollar o kadar güzeldi ki, İspanyolların bütün Peru'yu ele geçirmek için bu yolları izlemeleri yeterliydi. İnka İmparatorluğu'nun büyüklüğünü sağlayan şey aynı zamanda düşüşünün de nedeni oldu. İspanyolların ağır arabalarının ve atlarının nalları altında sarsılan ve bozulan İnka yolları da sonunda yok olup gittiler.

İnkalar yalnız yol yapımcısı değildi. Tarım alanında da çok ileri olan bu insanlar kırktan çok bitki türü yetiştirdiler, geniş bir sulama şebekesi kurdular. En çok yedikleri, dökün-

tülerle ve otla besleyip mutfaklarında yetiştirdikleri hintdomuzu etiydi. Çinlilerin tersine, İnkalar hiçbir zaman köpek eti yememişledir. Ördek eti ise, büyük önem taşıyan günlerde kurdukları sofralarda yenirmiş.

Bir avlunun çevresinde altı evin bir araya geldiği evler, genellikle büyük bir duvarla çevrilirdi. Askerler çadırlarda kalırlardı. Yalnız İmparatorluğun ileri kişileri sandalyeye benzer yerlere oturabilirdi.

Bir zamanlar İnka İmparatorluğu'nun bulunduğu bölgede saray ve tapınak yıkıntıları bulundu. Çevreleri seyrek olarak surlarla güçlendirilen şehirlerde birer kale vardı. Tehlike sırasında halk buraya sığınırdı. Başkent Kuzko'da bir yukarı şehir vardı. Rahipler, İmparatorluğun ileri gelen kişileri ve onların hizmetçileriyle uşakları burada otururdu. Şehrin çevresinde de köylere benzeyen ayrı ayrı mahalleler vardı.

Erkekler kolsuz ceketle bezden peştamal giyerler; kışın da üzerlerine bir panço geçirirlerdi. Ayaklarında, ayak bileklerinden deri bağlarla tutturulan sandallar vardı. Kadınlar ayaklarına kadar uzanan elbiseler giyerlerdi, bellerine de kumaştan yapılmış geniş kemerler takarlardı. Onlar da erkekler gibi baştan geçme panço kullanırdı. İnka soyluları küpe olarak genellikle altından halkalar takmaktaydı. Soyluların kulak memeleri on dört yaşında delinirdi. Buna karşılık kadınların küpe takmaya hakları yoktu. Cenaze ve din törenleriyle bir de savaşa gittikleri zaman yüzlerini boyarlardı.

Altını, bakırı, gümüşü, kalayı ve kurşunu eritmesini ve işletmesini bilirlerdi. Madenler devletin malıydı. Bir şey çalmamaları için işçilerin başında bekleyen nöbetçiler vardı.

Bir İnka'nın ne kadar çok karısı olursa o kadar çok saygı duyulurdu kendisine. Kral ödüllendirmek istediği kimselere bir ya da birkaç odalık verirdi.

Tanrısal hakka sahip bir kral olan İnka, mutlak egemendi. Doğrudan doğruya Güneş tanrısından gelen ve bu tanrıyı

temsil eden krala tapılırdı. Kral, herkesten tam bir boyun eğme beklerdi. Bir başkaldırı korkusunun dışında, gücünü sınırlayan hiçbir şey yoktu. Sorumlu bir başın otoritesine boyun eğen klanlar biçiminde örgütlenen halk, toprağa bağlı kölelerden kuruluydu. Kendi tarlalarını ekip biçmeye zorunlu olan aileler arasında her yıl topraklar bölüştürülür ve elde edilen ürünün üçte biri devlete verilirdi. Toplumsal örgütlenme bir piramide benzerdi. Doruğu İnka'ydı. Kralın temsilcileri herkesin yaptığı işi yönetir ve denetlerdi. Daha o zaman bakanlar vardı. Bu sorumlu kişiler, çalışma, avlanma ve balık avı, sular ve ormanlar vb işlerin başında bulunurlardı. Sivil mühendisler yolların, köprülerin ve halka açık yapıların yapımını denetler; yoklamacılar halk hareketlerini gözlerler, doğumları ve ölümleri belirlerler, başka sorumlular da her bir kişinin çalışma ve iş yeteneğini inceleyerek kendilerine göre sonuçlar elde ederlerdi. Devletin okullarında yetişen gençlerin bir bölümü askerlik, rahiplik ya da memurluk eğitimi görürdü.

Tupak Yupanki'nin egemenliğinden beri kız kardeşi olarak onaylanan kralın yasaya uygun eşinin dışında, çok sayıda "seçkin karısı" vardı. Özellikle kraldan çocuğu olan odalıklar ayrıcalıklı bir durumdaydılar. Bu kadınların çocukları, sarayın bakımıyla görevliydi. Aynı zamanda sarayda oturanların işleriyle de uğraşırlardı. İspanyollar ülkeyi ele geçirdikleri zaman son İnka'nın beş yüz çocuğu ve torunu yaşamaktaydı. Aydınlar halkın krala karşı saygı duymasının sağlıyordu. Önemli yerleri de yine onlar ellerinde bulunduruyorlardı. Genel kural olarak büyük oğul babasının yerini alırdı. Babası ölünce büyük oğul da kırmızı ağaçtan yapılmış ve değerli kumaşlarla kaplı yirmi santim kadar yükseklikteki "tuyana" adını taşıyan tahta otururdu. İnka'nın "Tek İnka", "Güneşin Oğlu", "Yoksulların Dostu" vb sayısız unvanı vardı. Karısı, yalnızca "kraliçe" ya da "anne" diye anılırdı. İnka taç giyer giymez, Kuzko'da hemen bir saray yaptırır, ölen babasının sarayı anı tapınağına dönüştürülürdü.

İnka'nın huzuruna çıkarken herkes ayaklarındaki sandalları çıkarır ve alçak gönüllülük belirtisi olarak sırtında bir yük taşırdı. Kral yüzünü ya peçeyle örter ya da bir perdenin arkasında bulunurdu. Onun yüzünü görebilmek çok büyük bir onur belirtisiydi. Ölüsü bozulmasın diye özenle ilaçlanırdı. Karıları ve hizmetçileriyle uşakları, kralın ölüsünü mezara kadar izlerdi. Orada kendilerine uyuşturucu maddeler verilir, çiça içirilerek sarhoş edilir, sonra da boğazlanarak öldürürlerdi. Güneş tapınağına konulan kralın ölüsü, egemen olan İnka'ya gösterilen saygıyı görürdü. Mumyanın her iki yanında yer alan genç kadınlar ellerindeki yelpazelerle ölünün üzerine konan sinekleri kovalardı. 1559 yılında Kızılderili dinini kökünden yok etmek için gelen İspanyolların arasında bulunan Polo de Ondegardo birçok İnka mumyası bulmuştu.

Yönetim kadrosunda çalışacak yetenekte gençler bulabilmek için memurlar taşrayı dolaşırdı. En az yetenekliler, değişik ırktan Kızılderililerin oturduğu köylere atanırlardı. "İktidarın kulakları" olan bu memurlar buyrukları ve sıkı düzeni yerleştirmek ve uygulamakla görevliydi. Vergi uygulaması, angaryalar ya da mal karşılığı olarak yapılırdı. Sayı sistemi bilinmediğinden, devlet vergi olarak yalnızca çalışma sistemini benimsemişti. İnka ile rahipler sınıfı yararına tarlaları ekip biçmekle yükümlüydü. Vergi yükümlüleri aynı zamanda orduda ve yapı şantiyelerinde hizmet ederlerdi. Bilinen en büyük İnka yapısı olan Sakrahuaman kalesinin yapımında, otuz bin Kızılderili çalışmıştır. Her kişinin madenlerde çalışması gerekli olan dönem, dört hafta olarak sınıflandırılmıştı. Kralın en büyük kaygısı, işçiler ordusuna iş alanları açmaktı. Düş gücü besbelli dar olan kral Kapak, bir yerdeki tepeyi başka bir yere taşıtmak için binlerce kişi çalıştırmış. "İşsiz güçsüz bir ulus, başkaldırı için olgunlaşmış demektir." İnkalardan başka hiç kimse bu özdeyişin değerini daha iyi anlayamamıştır. Bununla birlikte onlar da başkaldıranları ezmek zorunda kalmışlardır.

Hükümet denetimi, erkek olsun, kadın olsun, herkese uygulanırdı. Memurlar köylere giderek on yaşındaki kızlar arasında bir seçme yaparlardı. En güzelleri devlet hesabına yetiştirilir, ötekiler de köyün alanında bir araya toplanan gençlerle zorla evlendirilirdi. Devlet hesabına yetiştirilmek üzere ayrılan kızlar "mamakona" adı verilen kadınların yönettiği enstitülere gönderilirdi. Orada kızlara dikiş, örgü, yemek pişirme ve ev işleri öğretilirdi. "Güneş bakireleri" olan bu kızlardan bazıları, Güneş tanrısının hizmetine verilirdi. Ötekiler de saray ileri gelenlerinin ve ordudaki başların odalıkları olurdu. "Seçkin kadınlar" payesine ulaşan bazıları, İnka'nın en yakınları arasına girerdi. Bunların, kralın yemeklerini pişirmek, elbiselerini dikmek ve yatağını paylaşmak gibi görevleri vardı.

Kızların bazıları geleceğin kurbanları olarak belirlenir, dinsel bayramlar sırasında düzenlenen kurban törenlerinde öldürürlerdi. Böyle durumlarda rahipler, kurbanlık kızlara değerlerinin ne kadar yüksek olduğunu benimsetmek için, bu amaçla seçilmiş olmalarının hem kendilerine hem de ailelerine büyük onur sağlayacağını söylüyorlardı. Yine aynı rahiplerin ileri sürdükleri düşünceye göre, bu genç kızlar yeryüzünde ömür sürdüremeyeceklerdi ama buna karşılık daha iyi bir dünyada büyük bir mutluluk içinde yaşacaklardı.

KARAR SAATİ

Bazı yönleriyle yakın bir geçmişi ansıtan bir dönemde, İnka halkının yaşantısı işte böyleydi.

Gücü ne kadar mutlak, krallığı ne kadar geniş olursa olsun, İnka bir başkaldırı korkusu içinde yaşardı. Tiranların, kralların ya da diktatörlerin, ölümlülerin çoğu gibi rahat uyuyamamaları bir tarih yasasıdır.

Krallığına yeni ülkeler katmak, sınırlarını genişletmek İnka için çocuk oyuncağıydı. Gücüne güvenerek uyruğundan öyle bir bağlılık sağlardı ki, askerlerinin yardımıyla, isterse dünyanın öbür ucuna bile yürüyebilirdi. Ama fethetmek ne kadar kolay olursa olsun, ele geçirilen yerleri korumak da o kadar zordur.

Bu sorunu çözümlemek için İnkaların pek de orijinal olmayan bir tutumları vardı: O zamandan bu yana, başkaldırıda bunu benimseyip uyguladılar. Her zaman için mümkün görünen bir başkaldırıyı daha başlangıcında bastırmak için yenilgiye uğrayanları tam bir güçsüzlüğe düşürürlerdi. Ele geçirilen ülkelerde yaşayanlar hemen sınır dışı edilirdi. Evlerinden kovulan erkekler, kadınlar ve çocuklar İnka İmparatorluğu'nun yollarına düşerlerdi. Yolda "sömürgelilerle", başka bir deyişle "gönüllü öncülerle" karşılaşırlardı. Bu sonuncular, onların yerlerini almaya gitmekteydiler. Onlar da evlerini bırakıp ayrıldıkları için üzüntü içindeydiler ama İnka'nın sıkı düzeni altında ezilmiş olduklarından, baskı düzeninin uysal araçları durumuna girmişlerdi.

"Mitimak" diye adlandırılan sömürgeliler, yerlerine varınca evlerinde kalmış olan yerli topluluğun bir bölümüyle karşılaşırlardı. Çoğu yaşlı kimseler olan bu toprakların yasalara uygun biçimdeki sahipleriyle, yeni sahipleri arasında sık sık çatışmalar olurdu. Hükümetin anlayışına göre sömürgelilerin yenilgiye uğrayanları rejimin mükemmelliğine inandırarak onlara örnek olmaları gerekiyordu. Kiçua dilini yazıyorlar ve baş eğmiş olan bölgeye yerleşiyorlardı. İnka davasına hizmetlerinden ötürü ödüllendirmek için de devlet onlara besleyebilecekleri kadar kadın veriyordu.

İmparatorluğun birliğini kesinlikle güçlendirmek isteyen İnka kralları daha da ileri gidiyorlardı. Dağa ya da yüksek yaylalara yerleşen her kabile, iklimin daha sıcak ve toprağın daha bereketli olduğu ovadaki tarlaları alıyordu.

İspanyol fethi döneminde birçok eyaletlerde sömürgelilerin sayısı yerlilerin sayısını geride bırakmaktaydı. İnka yeni düzen öncülerini Kuzko halkı arasından seçiyordu. İşini biliyordu İnka! Onların yerine de krallığın kasaba ve köylerinde doğup büyümüş erkeklerle kadınları getirtiyordu. Böylece daha iyi bir denetleme yapabiliyor ve özellikle bu insanların ne düşündüğünü öğrenebiliyordu.

Irklar potası olan Amerika kıtası, İnka İmparatorluğu'yla ortaya çıkmıştır. İspanyollar olmasaydı, İnka vasiliği altındaki çeşitli halklar belki de sonunda tek bir ulus olacak, yani özellikle Kiçua dili olmak üzere aynı dili konuşan etnik bir topluluk durumuna gelecekti.

Kuzko krallığında çalışmalar olsun, eğlenceler olsun, her şey denetim altındaydı. Kimsenin soğuktan ve açlıktan acı çekmemesi gerekiyordu. Aynı zamanda kimsenin de tam mutlu olmaya hakkı yoktu. İşsizlik diye bir şey bilinmezdi; kadınlar, gençler, yaşlılar, hepsi çalışırdı. Yaşı ne olursa olsun, yaşlı bir erkek hintdomuzu yetiştirecek ve besleyecek kadar sağlam sayılırdı her zaman. Bu işçilere "uyuyan yaşlılar" anlamına gelen "punukruru" adı verilirdi. Bu deyim onların çok az çaba harcamaları göz önünde tutularak kullanılırdı.

Kızılderili tarihçi Felipe Huaman Poma da Alaya, hasta, kör, sağır, sağır-dilsiz, tek gözlü ve hatta budala bile olsa, kimsenin işsiz güçsüz durmaya hakkı olmadığını belirtir.

Bir başka büyük kaygı da imparatorluğun nüfusunun artırılmasıydı. Çocuk sahibi olmak bir görev, evlenmek zorunluluktu. Ama, genç bir kadının bir sakatla evlenmeyi istemeyeceği göz önünde bulundurularak körler, sağırlar vb sakatlar için bir yasa konulmuştu. Onlar kendi aralarında evlenirlerdi.

Ticaret, devletin tekelindeydi. Bununla birlikte köylülerin vergi yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra, artan ürünleri pazar yerlerinde satmalarına izin verildi. Para diye bir şey bilinmezdi. Devletin vergi uzmanları yalnızca vergi-iş

düzenine göre işlem yaparlardı. Artırım yapan bir aile, oldukça rahat bir ömür sürebilirdi ama mücevhere ve değerli madenlere sahip olamazdı. Bunlara sahip olmak ancak İnka ile imparatorluğun ileri gelenlerinin hakkıydı.

Olağanüstü İnka yollarının kişilerin bir yerden bir yere kolaylıkla gidebilmeleri için yapıldığını sananlar aldanırlar. Çünkü bu yolları ancak devlet hizmetlileri kullanabilirdi. Çünkü yolcular, imparatorluk postacılarının gidip gelişlerine engel olacağı, onların bu yollarda gidip gelmelerinin verimde genel bir düşüşe yol açacağı düşünülüyordu.

İnka İmparatorluğu'nda yasalar ağır ama adaletliydi. Yasaya karşı gelmek devlete ya da krala karşı işlenmiş bir suçtu. Basit azarlamadan tutun da ölüm cezasına kadar türlü cezalar verilirdi. Bunlar arasında, askerlikten kovulma, koka çiftliklerine sürgün ve tabii işkence gibi cezalar vardı. "Hivaya" denilen işkencelerden birinde, hüküm giyen suçlunun omzuna bir metre yükseklikten bir taş bırakılırdı. Ölüm cezasına çarptırılanlar ayaklarından asılarak taşa tutulur, bir kayanın üzerinden fırlatılır, kısa ve kalın sopalarla dövülerek öldürürlerdi. Böyle bir zalimlik, kuşkusuz korkunçtur. Şunu da belirtelim ki, ölüm cezalarını ancak İnka ile imparatorluğun ileri gelen kimseleri verebilirdi. Buna karşılık hiç kimse ölüm cezasının bozulması için başvuramazdı. Kuzko'da içerisi akreplerle, zehirli yılanlarla, ayılarla, pumalarla, jaguarlar ve tilkilerle dolu bir mağara vardı. Suikastçılar bu mağaraya atılırdı. Korkunç bir ölümden kurtulabilmeleri için bu insanlar küçücük bir şansa sahiptiler. Eğer iki günün sonunda hâlâ yaşıyorlarsa, tanrıların koruduğuna inanılır ve serbest bırakılır, aynı zamanda kendilerine büyük saygı gösterilirdi.

İnka ceza hukukunda suçlunun soylu ya da halktan bir kişi oluşuna göre ince bir ayrıntı vardı. Aynı suçu işleyen bir soylu kişi ününden ya da görevinden olmakta, halk adamı ise işkence görmekteydi. Zina konusunda ise tam tersineydi:

Halktan olsun, köle olsun, suçlu yalnızca kırbaçlanırdı. Eğer suçu işleyen soylu erkek ya da kadınsa, ölümle cezalandırılırdı. Erkek ya da kadın, zina suçunu kiminle işlemişse o da öldürülürdü. Ama devletçe sağlanan denetim o kadar güçlü ve suçlulara verilen cezalar o kadar ağırdı ki, İnkaların krallığında işlenen suçlar çok azdı.

İnka ordusunda atlı birlikler yoktu. Atı, Güney Amerika'ya İspanyollar getirmiştir. Kuşatmalarda kullanılan gereçler de yoktu. Askerler yün ceketler giyer, ayak dolağı kullanırdı. Kalkanları, sapanları, mızrakları vardı. Başlarında kasklar olduğu halde, davulların, trampetlerin ve flütlerin eşliğinde, düşmanı gülünç duruma sokan şarkılar söyleyerek savaşmaya giderlerdi. İnka'nın soylu sınıfa bağlı üyeler arasından seçilmiş bir muhafız bölüğü vardı. İspanyollar, büyüklüğü ve ağırlığı kulaklarının biçimini bozan altın diskler yüzünden bu cenkçilere 'orejone-orehone' adını vermişlerdi. İnkaların büyük kulakları, Paskalya adasındaki dev heykellerin kulaklarını anımsatır. Gerçekten onlar da aynı biçim bozukluğuna sahiptirler.

Genel kural olarak, tutsaklar Kuzko'ya getirilirdi. Tanrıların kendilerini korumalarının karşılığı olarak, hoşnutluklarını göstermek için tutsaklardan bazılarını tapınaklarda kurban ederlerdi. Güneş Tapınağı'nın alanında düzenli biçimde dizilen ötekiler yere yatarlar, İnka da üzerlerinden yürürdü. Uysallaşmayan düşmanlar yılanlarla dolu çukura atılırdı. Bazı tutsaklar, öldürüldükten sonra zafer anısına dönüştürülmekteydi. Tabaklanmış derileri davul yapımında kullanılır ya da içerlerine saman ve kül doldurularak zafer tapınağına asılırdı.

İnka geleneğinde: "Onu yendi ve davul biçimine soktu," sözü sık sık geçer. Savaş alanında kendilerini gösteren soylu kişiler, özel bir ayrıcalıkla güneşten korunmak için bir gölgeliğe sığınmak ve sandalyeye benzer bir şeyin üzerinde oturmak hakkına sahiptirler.

İnka uygarlığının birçok yönü zalimlikler ve insanlık dışı

davranışlarla doluydu. Bu kesin olmakla birlikte, son beş bin yıllık süre içinde bütün ülkelerde kötü yönlerin de iyi yönlerin de aynı oranda bulunduğu unutulmamalıdır. İnka da ötekiler gibi bir insandı. Neşeleri, acıları, uğraşları çağdaşlarınınkilere benzerdi.

Garcilaso de la Vega, çok kısa ama çok açık seçik bir İnka aşk şiirini anar: "Burada yat; gece yarısı geleceğim!"

Sarmiento de Gamboa, en büyük İnka kralı Yupanki Paşakutek'in ölüm döşeğindeki şu sözlerini aktarır: "Kır zambağı gibi doğdum, kır zambağı gibi büyüdüm. Sonra zaman geçti, yaşlılık geldi, kurudum ve öldüm." Aşk bildirisiyle ömrün geçiciliği üzerine söylenen bu sözler, İnka ruhunun duyulara açık olduğunu gösteren iki örnektir.

Din, insan biçiminde gösterilen ve "Virakoşa" adı altında tanınan, her şeyin yaratıcısı en üstün bir tanrının varlığı benimsenmiş, bu tanrının heykelleri tapınaklara yerleştirilmişti. Som altından yapılmış olan bir tanesi Kuzko'daydı. Göklerin de, yeryüzünün de mutlak sahibi olan Virakoşa, gücünü başka yaratıklara geçirmişti. Onlar da bu yüzden doğaüstü güçlere sahipti. Virakoşa dünyayı yarattıktan sonra eserini görmeye geldi. Yeryüzünü dolaştı ve insanlara iyilik yapmasını öğretti. Sonra birçok mucizeler yaratarak "Manta" yakınında Ekvator kıyılarına geldi ve suların üzerinde yürüyerek yok oldu.

Virakoşa'ya bağlı başlıca tanrılar ay, gök gürültüsü, yıldızlar, yeryüzü, deniz ve özellikle güneşti. Bu tanrılardan başka, İnkalar atalarına saygı gösterirlerdi. Peru'nun fethi sırasında İspanyollar her yerde 'huaka'lar bulmuşlardı. Bu deyim kutsal bir yeri ya da tapılan bir şeyi gösterir.

Virakoşa'ya kurbanlar adanırdı. Ama insanlar yalnızca veba, kıtlık, başarısız savaşlar, İnka'nın hastalıkları gibi olağanüstü durumlarda başlıca tanrılara kurban edilirdi. Bir İnka'nın taç giyme töreni sırasında, tapınaklarda iki yüz çocuk kurban edilmişti. Bu çocukların Virakoşa'nın huzuruna gere-

ğince çıkabilmeleri için kafalarını kesmeden önce onlara en güzel elbiseleri giydirirlerdi. Daha büyüklere ise, kurban edilmeden önce uyuşturucu madde verilirdi.

Kurban kavramı İnka İmparatorluğu'nda yaygındı. Kahinlerce yaşayamamayacağı açıklanan bir hasta, tanrının bağışlamasını sağlamak için oğlunu kurban etmekten çekinmezdi. Tanrı'ya bir kişi sununca kendini hayatının bağışlanacağını umut ederdi. İnka ölünce göklerde güneş tanrısının yanına giderdi ya da yeraltındaki cehennem tanrılarının bulunduğu yeri boylardı. Orada korkunç bir soğuk vardı. Ekmek yerine taş yenirdi. Ömürleri boyunca suç üstüne suç işlemiş bile olsalar, İnka cennetine yalnız seçkin tabakanın üyeleri girebilirlerdi. Ölü, kayada oyulan bir hücreye ya da bir kaya bloğuyla kapatılmış mezara konurdu.

Dizleri bükük durumda olan ölü, gelecekteki yaşamını ya da İspanyol askerlerinin mezarını bulacağı günü beklerdi artık. Soylu İnkalar her ikisini de elde ettiler. Gökler nasıl olsa İnkalara açılacaktı. Gerçekten de gökler, günün birinde İnka mezarlarını soyup soğana çeviren Pizarro'nun askerlerini Peru'ya gönderdi.

VE ATAHUALPA TOZ OLDU

"Tanrı buyruğudur bu." (16 kasım 1532 tarihinde 'Cajamarca-Kahamarka' kıyımından sonra Francesco Pizarro'nun Atahualpa'ya söylediği söz)

Flandre'de buz gibi bir rüzgar esiyor, Gand şehrinin dar sokaklarına dalıp Saint Bavon katedralinin çanlarında korkunç sesler çıkarıyor. O günkü takvim 24 Şubat 1500 tarihini göstermektedir. Gün ağarırken evlerin pembeleşen damlarıyla birlikte bir çocuk gelecek dünyaya. Almanya, Avusturya, İtal-

ya, Burgonya, İspanya, Hollanda, Yeni Dünya'nın bir bölümü ve Kuzey Afrika üzerinde egemenlik kuracak. Beşikteki bu çocuk, dünyanın tanıdığı en güçlü hükümdar, Roma-Germen Kutsal İmparatoru olacak olan Şarl Kent'tir. Son soluğunu vermeden önce bu imparatorun dünyası çöküp yok olacaktır. Ölümün orağı bir imparatora değil, alçak gönüllü bir rahibe değecekti. Venedikli büyük ressam Titien bir gün fırçasını yere düşürünce Şarl Kent yere eğilerek fırçayı alıp: "Böyle bir ressama bir imparator hizmet edebilir," demiş. Saatler birbirini kovalamakta, geçip gitmektedir. "Nedir zaman?" diye soracaktır Şarl Kent. "Zaman Tanrı'dır" diye karşılık verecektir saat. Ve güneşin batmadığı ülkenin sahibi olan adam sırtında abasıyla ölecektir.

Şarl Kent'in doğduğu 1500 yılı, batı uygarlığının ve kültürünün en yüksek noktasıdır. Rönesans çağıdır bu; Antikite anlayışına dönüş dönemidir. Mikelanj, Roma'daki Saint Pierre kilisesini yeni baştan yapıyor; ünlü Alman ressamı Dürer 'Passion' adlı heykelini yaratıyor; Kopernik, yeryüzünün öteki gezegenler gibi bir gezegen olduğunu açıklıyor; Raphael, çok güzel Meryem ana tabloları yapıyor; Luther, Calvin, Zwingle, dinde devrimi gerçekleştiriyorlar; dahi Leonardo da Vinci, sanat ve teknikte kusursuzluğu temsil ediyor; Paracelsus, aşama yaparak simyadan tıbba geçiyor.

Fetihler yapan ve kıtalar bulan üç İspanyol ile bir Cenovalı, Batı'nın zenginlik ve bayındırlığının, aynı zamanda sanatlarla uygarlığımızın gelişmesinin kökenidirler.

İ.S. 1500 yılında Kristof Kolomb kırk beş yaşındadır ama saçları kar gibi beyazdır. Kadiz'de bir hücrede prangaya vurulmuş çile doldurmaktadır. 'Kara! Kara!' diye bağıran bir ses, sekiz yıl önce Rodrigo'da yankılanan Triana'nın sesi durmadan kulaklarında çınlamaktadır. Geleceğin Meksika fatihi Cortez daha on beş yaşındadır. Büyük okyanusun dalgalarını ilk gören Balboa, yirmi beşindedir. Kimsenin tanımadığı Pizarro, al-

tın ülkesi Peru'yu ele geçireceğini ve tutsak aldığı İnka'yı dize getireceğini bilmiyordu daha. Bu insanların hepsi çağdaştır. Tek biçime ve düzeye getirilmiş olan bizim çağımız, o çağa göre donuk ve yavandır. Fethedilecek ülkeler, keşfedilecek denizler yoktur artık. Devlerin çağı kesin olarak kapanmıştır.

Pizarro, Estramadura bölgesindeki Trujillo'da dünyaya geldi. Babası belli olmayan bu çocuğu nasıl büyüteceğini bilemeyen annesi ağlıyordu. Umutsuzluk ve çaresizlik içinde kalan kadın, oğlunu bir kilisenin kapısına bıraktı. Çocuğu oradan alan olmadı. Ama o çağda mucizeler olağan bir şeydi; Meryem resimleri ve heykelleri olağanüstü şeyler yapardı. Pizarro'nun ölümden kurtulması gerçek bir mucizedir. Kim besledi onu? Söylentilere bakılırsa onun sütninesi doğa olmuş. Kim öğretti ona okuyup yazmayı? Pizarro ergenlik çağında domuz bakıcılığı yapıyordu.

Sevilla limanı kaynaşma halindedir. Henüz iyi bilinmeyen okyanuslara açılan büyük karavelalar buradan hareket ediyor. Sevil, kaptanların, serüvencilerin, altın arayıcılarının, kısacası kazanç tutkusuyla yanıp tutuşanların buluştuğu yerdir. Domuz bakıcısı Pizarro, Endülüs başkentinin sokaklarını arşınlıyor. Yeni Dünya'da gördüklerini ve rastladıkları harikaları ballandıra ballandıra anlatan denizcileri ağzı bir karış açık dinliyor. Düş gücü çalışan Pizarro, kararlı bir delikanlıya Amerika'nın sunduğu sınırsız imkanların farkına varmaya başlamıştır. Ama, aradan yıllar geçiyor. Karavelaların ve kalyonların kaptanları onu gemilerine almıyorlar.

Otuz dokuz yaşındayken yeni kıtanın kıyılarında "Tierra firma" adında yeni bir ticaret şirketi kurmaya giden soylu bir kişinin adamları arasına katılıyor. Daha sonra Pizarro, Panama üzerindeki Darien'de, Balboa'nın yanındadır. Balboa ile Pizarro, Büyük Okyanus'un genişliğini ilk görenlerdir. Pizarro, Panama kıyıları yakınındaki adalardan büyük bir tutkuyla altın ve inci topluyor. Ama bunlar kendisinin değil, bağlı bulun-

duğu Şövalye Morales'in mallarıdır.

Pizarro Yeni Dünya'nın yapısındaki engellerin niteliğini öğrenmiştir artık. Geleceğin fatihleri yoksunluklar, tehlikeler, hem de sayısız tehlikeler beklemektedir. Başarıya ulaşmak için tükenmeyen bir enerji gerekiyor. Bir yandan da yaşı ilerlemekte. Pizarro elli yaşındadır. Zihnine bir gerçek yerleşiyor. Hayvan yetiştirmekle amacına varamayacağını anlamıştır. Gözü pek ve değerli bir asker olduğu kesin; bunu herkes benimsemiş aslında. Ama, gerçekleştirmek istediği şey için maddi imkanlardan yoksun. Hem gençliğini nasıl unutabilir? Bırakılmış bir çocuk. Ne annesi ne de babası var. Pizarro, denizin yabancı bir kıyıya attığı bir gemi kalıntısı gibi hissediyor kendini. Meryem heykelinin ayaklarına bir adak bırakıyor. Bu, bir altın sandalettir. Sonra ağlamaya başlıyor, Pizarro...

Bu dönem, Cortez'in Meksika'nın ele geçirilmesini tamamladığı dönemdir. Bilbao üzerinde zırhıyla Büyük Okyanus'un dalgaları arasına girdiği ve bilinmeyen bu denizi Kastilla Kralı adına aldığı zaman, Pizarro onun yanındadır. Birkaç yıl sonra Magellan bu denize 'Mar Pasifico' adını verecektir. Yine bu dönemde Pascual de Andagoya, Amerika'nın güneyinde yaptığı bir keşif gezisinden dönmüştür. Bu adam And sıradağlarının ötesinde çok geniş bir krallığın bulunduğunu duymuştur. Bu krallıkta altın toplamak için yere eğilmek yetermiş. O sırada Pizarro, Panama'da sineklerin ve ateşli hastalıların arasında bitkisel bir ömür sürmektedir. Ah bir parası olsa, gemileri, elinde resmi belgeleri ve bir de arkadaşları olsa! Hiç değilse o zaman adı, Sevilla'nın sokaklarında ve kenar mahallelerinde belki ağızdan ağza dolaşırdı.

En sonunda Pizarro aradığı adamları buldu. Birisi Diego de Almagro'ydu. O da Pizarro gibi kaderine terk edilmiş bir çocuktu. Geçmişi bilinmeyen ve beş parasız olan bu askerin içinde büyük bir tutku yatıyordu. Öteki Hernan de Lugue adında bir pedagogdu. Aynı zamanda rahip ve Darien'deki İs-

panyol topluluğunun veznedarı olan De Lugue, gerekli parayı sağladı. Almagro, mürettebatı bir araya getirdi. Sabırsızlık içinde yanan Pizarro da komutayı eline aldı. Garip bir rastlantı olarak Pizarro'nun karavelalarından biri, beş yıl önce gelen Bilbao'nun buyruğu üzerine yapılmıştı. Silahları sökülüp alınan karavela, Panama limanının rıhtımındaydı. Oysa Balboa'nın da amacı Pizarro'nunkiyle aynıydı: İnka İmparatorluğu'nu ele geçirmek.

1524 yılının Kasım ayında, filo Panama'dan ayrıldı ve güneye doğru yöneldi. Pizarro'nun gemisi en sonunda bir ırmak ağzına ulaştı. Yerliler buraya 'Biru' diyorlardı. Peru'nun fetih tarihini yazan Augustin de Zarate'ye göre, İnka Krallığı'na İspanyollarca verilen 'Peru' adı, bu ırmağın adından gelmektedir. Pizarro ile arkadaşları oradan ülkenin içerlerine ve kıyılarına keşif kolları gönderdi. İspanyollar ellerinde kılıçlarla hiç aman vermeden Kızılderililerin ardına düşmüşlerdi. Panama'ya dönen İspanyollar, "Ölmek var dönmek yok" diyerek yeniden güneye yöneldiler. Tasarılarını sonuna kadar sürdürmek ve gerçekleştirmek için ant içmişlerdi. Hernan de Lugue dinsel bir törende mayasız ekmeği üçe bölerek iki parçasını arkadaşlarına verdi, üçüncüsünü de kendi aldı. Daha fethetmeden önce, üç adam bir imparatorluk olduğunu biliyorlardı; ama bundan başka hiçbir bilgileri yoktu.

Ekvator ormanının gölgeliklerinde ilk Kızılderilileri gördüğü anda Pizarro durumu kavradı. Bu ülkede insanlar yaşıyordu ve altın vardı. Pizarro ile adamları bir köye yaklaşınca Kızılderililer sahibi bulundukları değerli eşyaları bırakarak kaçmaktaydılar. Daha sonra İspanyolların açgözlülüğü sınır tanımaz oldu.

Bazı yerlerde Perulular, İspanyolları dostça karşılıyor ve konukseverlik gösteriyordu. Bir gün, daha sonraları "Santa Cruz" adını alan limanda, Kızılderili bir prensesle Pizarro'nun karavelasına bindi. İspanyollar ona bazı küçük armağanlar

verdiler. Buna karşılık prenses, Pizarro ıle arkadaşlarını ziyaretine çağırdı. İspanyollar kabul ettiler; hiç bilmedikleri çiçeklerin ağır bir koku yaydığı bir çardağın altında oturdular. İnka yemeklerini Pizarro ilk defa burada tattı. Garip görünüşlü meyveler yedi, hiç duymadığı bir müzik dinledi ve kısa giyimli genç kızların Kızılderili danslarını izledi. Konukseverliğinden ötürü prensese teşekkür etmek için Pizarro ona Kastil bayrağını sundu ve bağlılık andı olarak bayrağını sallandırmasını istedi. Prenses de Pizarro'nun isteğini yerine getirdi.

Pizarro 1528 yılının yazında Sevilla'ya döndü. Elli yedi yaşındaydı. Rıhtıma ayağını basar basmaz borçlu olduğu Baccalaureus Enciso adında birinin şikayeti üzerine tutuklanıp cezaevine gönderildi. Yirmi yıl önce, yoksul ve tanınmamış bir adamken İspanya'dan ayrılmıştı. Şimdi vatanına dönmüştü, hem de ünlüydü ama cezaevindeydi.

Pizarro'nun talihsizliğini öğrenen Şarl Kent, onu sarayına getirtti. Peru'dan getirmiş olduğu eşyaları görünce imparator şaşırdı. O da altın tutkusuna yakalandı birden. Eşyalar arasında altın mücevherler, gümüş tabaklar ve altından daha birçok şey vardı. Pizarro tam bir ağır başlı Kastilyalı gibi, serinkanlılığını yitirmeyerek geçirdiği serüvenleri olduğu gibi anlattı.

O sırada Şarl Kent'in sarayında başka bir fatih daha vardı. O da zamanın deyimiyle "Batı Hindistan"dan gelmişti. Bu adam, Meksika fatihi Hernan Cortez'di. Kralının ayaklarının dibine, Pizarro'nun getirdiği eşyaları gölgede bırakan zenginlikler serdi.

Cortez o dönemde başarılarının en üst noktasına gelmiş bulunuyordu. Pizarro ise yaşına rağmen başarıya doğru daha ilk adımını atıyordu. En güçlü Kızılderili sülalelerini deviren iki asker, rakip durumundaydılar. Bununla birlikte Pizarro, direnerek istediği şeyleri kopardı. Görüşmeler sonunda fethedilecek krallığın valiliği Pizarro'ya verilecekti. Ömrü boyunca, yılda yedi yüz yirmi beş bin maravedi alacak, buna karşılık eli-

nin altında bir orduyla bir de yönetici kadrosu bulunduracaktı. İspanya kralının valisi olan Pizarro, bundan başka kaleler yaptırmak hakkına da sahipti.

İlk gününden beri arkadaşı olan Dieogo de Almagro, bir soyluluk unvanıyla üç yüz bin maravedi'lik bir maaş elde ediyordu. Hernan de Lugue'e gelince, kral onu Tumbez piskoposluğuna atamış ve kendisine 'Peru Kızılderililerinin Koruyucusu' unvanını vermişti.

Bu arada hiç kimse unutulmamıştı. Kaptanın biri "güney denizlerinin büyük kaptanı" unvanını almış, bir topçu da 'topçu ustası' unvanına hak kazanmıştı. Ötekiler ise, 'kaballero' ya da 'hidalgo' gibi daha küçük unvanlarla yetinmek zorunda kalmışlardı.

Şarl Kent, daha sahibi olmadığı bir imparatorluğun fatihlerine cömertçe davranmasını bilmişti. Ama iş paraya dayanınca o kadar cömert görünmedi. Pizarro yeni kıtanın kıyılarına gideceği gemilerin donatımı için gerekli parayı sağlamakta çok güçlük çekti. Bir söylentiye göre, Cortez de ona para yardımında bulunmuştu.

Böylece Pizarro yeniden İnkaların ülkesine doğru yöneldi. Bu defa elinde büyük bir koz vardı: Yeni icat edilen arkebüz tüfeği 1532 yılında Güney Amerika'da ilk defa kullanılacaktı.

Küçük bir askeri birliğin başında ülkenin merkezine doğru ilerledi. İnka Atahualpa'nın karargahı oradaydı. Buyruğu üzerine askerler hiçbir şiddet gösterisine girişmediler. Pizarro hiçbir çatışma olmadan ilerledi. Hatta, halk onlara büyük yakınlık gösteriyordu.

Bu arada İnka yabancılara bir haberci gönderdi ve İspanyolları kendi karargahına çağırdı. Buna karşılık Pizarro haberciye, kendisinin çok büyük bir kralın temsilcisi olduğunu kralına ulaştırmasını ve bu krallığın da okyanusun ötesinde bulunduğunu anlatmasını söyledi. Aynı zamanda, Atahualpa'ya saygılarını sunmak üzere kısa süre içinde İnka'nın yanına gi-

deceğini de sözlerine ekledi.

Yerliler İspanyolların ilerleyişine engel olmak şöyle dursun, onlar yaklaşırken kaçıyorlardı. Bu arada Pizarro'nun kardeşi Hernan bir kabile reisini yakaladı, adama işkence yaparak onu konuşturdu ve İnka'nın yabancıları tuzağa düşürerek yakalamak istediğini öğrendi.

Pizarro komutasındaki birlik, dik keçi yollarından geçerek And yamaçlarını aşıp yaylaya ulaştı. Atahualpa Pizarro'ya yeni bir haberci gönderdi. Haberci, kralın adına Pizarro'yu selamladıktan sonra İnka'nın Cajamarca (Kahamarka) yakınında sıcak su kaynaklarının bulunduğu Pultamarca'da (Pultamarka) olduğunu söyledi.

İspanyollar ilerledikçe ekili tarlalar görmeye başladılar. Köylüler güzel giyimliydi. Kızılderili kadınlar güzeldi. Birden bir dağın yamacında sırayla dizilmiş yüzlerce çadırla karşılaştılar. Burası Atahualpa'nın kampıydı.

15 Kasım 1532 tarihinde İspanyollar Cajamarca'ya girdi. Şehirle kamp arasında geniş, boş bir alan vardı. Bunu izleyen saatler insanlık tarihinde çok önemlidir.

Pizarro ile Atahualpa karşılıklı dostluk alışverişinde bulundular ama, yine karşılıklı olarak birinin ötekine kuracağı tuzağa düşmekten korkuyorlardı.

Cajamarca'da, İspanyollar siperde mevzi aldılar ve dua ettiler: "Tanrım! Dediğin olsun!" Sonunda Atahualpa, Pizarro'ya haber göndererek savaşçılarının başında ziyaretine geleceğini bildirdi. İnka ordusu ilerledi, Cajamarca duvarlarının sekiz yüz metre berisinde durarak savaş durumuna geçti. Son anda Atahualpa'nın içine kuşku düşmüştü: Pizarro'ya ne dereceye kadar güvenebilirdi?

Güneş batmadan biraz önce, İnka askerlerine yeniden hareket etmelerini buyurdu. Askerlerinin taşıdığı altın yatağında oturan Atahualpa siteye girdi. Boynunda bir zümrüt gerdanlık vardı. Kral ve onu izleyenler Cajamarca'nın büyük ala-

nına vardıkları zaman görünürde bir tek İspanyol yoktu. Ağır bir sessizlik çökmüştü her yere.

O sırada, Fray Vicente de Valverde adındaki dominiken rahibi, elinde İncil ilerledi. Öteki elinde tuttuğu haçı yukarı kaldırarak kendi kralı adına Peru Kralı'na gerçek imanı getirdiğini bildirdi. Atahualpa'ya insanın yaratılışını, ilk günahı, insanın günahlardan nasıl kurtulduğunu, İsa'nın çarmıha gerilişini, İsa'nın orucunu, Kutsal Üçleme'nin ilkelerini açıkladı. Sözlerini bitirirken Atahualpa'yı, İspanya Kralı Şarl'a bağlılık yemini etmeye çağırdı.

Tercüman Felipillo, İnka'nın sözlerini çevirdi: "Yarattığı insanlarca öldürülen üç kişili bir tanrıya inanıyorsunuz siz. Ama benim tanrım yaşıyor, göklerdedir o ve yaratıklarına bakıyor. Tanımadığım bir krala neden bağlılık yemini edeyim? Yeryüzünün bütün krallarının en güçlüsü ben değil miyim?" Valverde'ye dönerek şunları ekledi: "Benimle böyle konuşma hakkını kim verdi sana?"

Karşılık vermeyen dominiken rahibi, İncil'i gösterdi. Atahualpa kitabı aldı, şöyle bir karıştırdıktan sonra yere fırlattı: "Arkadaşlarına söyle! Bana hesap verecekler! Krallığımda yaptığınız zararı size ödeteceğim!"

Valverde İncil'ini yerden aldı, Pizarro'nun yanına döndü, olup bitenleri anlattıktan sonra şöyle seslendi: "Günahlarınız bağışlanmıştır. Hemen saldırıya geçin!"

Bunun üzerine Pizarro kararlaştırılan işareti verdi. İspanyollar "Santiage ya ellos!" diye bağırarak saklandıkları evlerden çıktılar, İnka'nın yatağının çevresinde dörtgen biçiminde dizilen Kızılderili savaşçılarının üzerine yöneldiler. Atlı askerler yalın kılıçla saldırdı ve kıyım başladı.

Saldırının çabukluğuna şaşan Atahualpa askerlerinin yere yığılarak öldüğünü görüyordu. Olup bitenleri anlayamamıştı. Hiç görmediği borular ateş, şimşek ve ölüm kusuyordu. Askerlerinin taşıdığı İnka'nın yatağı, dalgalar arasında kalmış bir

gemi gibi sallanıp duruyordu. Sonra yatağı taşıyanlar ve yatak da yere düştü. Atahualpa kendini toz toprak içinde buldu. Bir İspanyol ilerleyerek, krallık simgesi olan 'mascapaicha-maskapayça'yı İnka'nın üzerinden çekip aldı.

Güney Amerika'nın en güçlü hükümdarı İnka, Trujillo'nun domuz bakıcısı Pizarro'nun tutsağıydı artık. İspanyollardan hiçbirine bir şey olmamıştı.

Atahualpa "Silahların kaderi böyleymiş!" dedi. Pizarro ona geleceğe güvenle bakmasını söyledi. Sonra da İnka'yı bir saraya gönderdi. Uşakları da az sonra saraya gitti. Ama kapıların önünde İspanyol askerleri nöbet tutuyordu.

Pizarro, Atahualpa'ya: "Tanrının istediği oldu," dedi. "Çünkü sen İncil'i hor gördün. Cesaretini yitirme ve bana güven. Biz İspanyollar, gururlu insanlarız, bağışlamasını biliriz. Biz senin ülkene İsa'nın dinini yaymak için geldik. Seni yenilgiye uğratmamızda şaşılacak bir şey yok."

Azametini ve ağır başlılığını yitirmemiş olan Atahualpa, istifini bozmadı. O anda aklından geçenleri kimse anlayamazdı. Ama, kanlı gözlerinde garip bir parlaklık belirdi.

Krallarının yakalandığı haberi Peruluların bütün cesaretlerini kırdı. Erkeklerin, kadınların, İnka'nın hizmetçileriyle karılarının gözleri Atahualpa'nın hapsedildiği yere dikilmişti. İnka'nın gücü artık bir anıydı. Atahualpa kutsal varlığını yitirmişti. İspanyolların yardımına yetişen bilinmez bir güç, onlara zaferi sağlamıştı. Pizarro'nun kurduğu tuzağa İnka'nın düşmesini sağlayan işte bu güçtü.

Peki ama, İspanyollar buraya ayak basmadan önce ne gibi olaylar geçmişti? Bir de onları öğrenelim.

PİZARRO'NUN SONU

İnsan ne nerede yaşadığını ne de yeryüzünde yaşamaları için Tanrı'nın hangi yaratıkları yarattığını bilir. Kişi ancak kendini çevreleyen şeyleri anlar. Herkesin kendine göre görüşü, dünyası vardır.

Ellerinde bizimkilerden daha güçlü silahlar bulunan başka bir gezegen yaratıkları yarın yeryüzünü ele geçirselerdi ne olurdu? İnsan bunu düşünemiyor bile. Oysa 1532-1533'te Peru'da tıpkı böyle bir şey olmuştu.

Mutlak güce sahip İnka Huayna Kapak, İnkaların tahtında oturuyordu. Kız kardeşi olduğu sanılan nikahlı karısından başka, çok sayıda odalıkları vardı. Bunlardan biri, Kito'da doğan Prenses Duçisela'ydı. Bu yabancı kadın şaşırtıcı bir güzelliğe sahipti. Kito hükümdarı ve Siris'lerin kralının kızı ve Huayna Kapak'ın aynı zamanda hem tutsağı, hem de metresiydi! Duçisela ile İnka'nın ilişkisi gerçekten garip bir ilişkiydi! Prensesin ülkesini ele geçiren ve annesiyle babasını öldürten İnka, bu kadını yalnız bir fatih gibi değil aynı zamanda yaptığı kötülüğü onarmaya çalışan bir adam gibi seviyordu. Bu birleşmeden dünyaya gelen Atahualpa, babasının en sevdiği oğluydu.

Ölümünün yaklaşmakta olduğunu anlayınca Huayna Kapak'ın kendisinden sonraki İnka'yı seçmesi gerekiyordu. Son derece güç bir durumdu bu. Atahualpa'dan başka Huaskar adında başka bir oğlu daha vardı. Bu oğul tahtın asıl varisiydi. Ölüm döşeğindeki Huayna Kapak, uğursuz bir karar aldı: Atahualpa annesinin atalarının ülkesi Kito'da egemen olacak, Huaskar da bunun dışındaki İnka İmparatorluğu'nun başına geçecekti. Bütün ülke, güçlü ama haktan ayrılmayan bu kralın ölümüne ağladı. Ölünün yüreği çıkarılarak Kito'ya götürüldü. Ölü de Kuzko'da güneş tapınağındaki öteki kralların mumyalarının yanında yer aldı. Kralın cenazesini binlerce kadın me-

zara kadar izledi.

Atahualpa, babasının kendisine bıraktığı ile yetinebilirdi. Tahtın gerçek sahibi üvey kardeşi Huaskar değil miydi? Ama, kudrete susamıştı ve kendinden başka kral istemiyordu. Atalarının ruhlarından öç almak istiyordu belki de, kim bilir. İç savaş patladı ve iki kardeş savaş alanında karşı karşıya geldi. 1532 yılının ilkbaharında Atahualpa'nın ordusu güneye doğru yöneldi, başkent Kuzko'yu ele geçirdi. Yakalanan Huaskar, Jauja (Hauha) kalesine hapsedildi.

Atahualpa bununla da yetinmedi. İnka soylularını Kuzko'ya çağırdı, hepsi başkentte toplanınca onları öldürttü. Sonra da damarlarında kral kanı olan Huaskar'la ilgili bütün kadınları idam ettirdi. Huaskar'ın kız kardeşleri, teyzeleri, halaları, yeğenleri ve kızlarını. Artık Atahualpa, Güney Amerika'da en güçlü imparatorluğun tek hükümdarıydı. Hiçbir güç İnka'yı tahtından edemezdi bundan böyle...

Kişi, ancak kendini çevreleyen şeyleri anlar. Herkesin kendine göre görüşü, dünyası vardır. Atahualpa bunu bilmiyordu, biz de bilmiyoruz.

Zaferinden birkaç ay sonra, beyaz tenli yabancılar Tumbez yakınına çıktı. Pizarro ile adamlarının Peru'da nasıl ilerledikleri ve İspanyol komutanının Atahualpa'yı nasıl tuzağa düşündüğünü daha önce gördük. Atahualpa, Pizarro'nun, Huaskar da Atahualpa'nın Kizkiz ve Çalikuçima adlarındaki iki generalin tutsağıydı. Huaskar, Jauja'da hapisteydi.

Bu arada Atahualpa, özgürlüğüne kavuşabilmek için kendi kendine çareler arıyordu. İspanyolların iki tutkusu olduğunu biliyordu: Dinleri ve altın. Aklına bir fikir geldi; Kapatıldığı yeri altınla doldurmayı teklif edecekti Pizarro'ya. Atahualpa, ayak parmaklarının ucuna basarak bir işaret koydu. Altınlar işte bu işaretin boyunda olacaktı. Pizarro teklifi kabul etti, noter görevi yapan birini çağırdı ve bir sözleşme hazırlattı. İnka'nın çizdiği işaretle döşeme arasında üç metre vardı. Atahu-

alpa bütün imparatorluğa haberciler saldı. Yüzlerce ve yüzlerce tutsak, Kahamarka'ya altın mücevherler, altından tanrı heykelleri ve daha birçok eşya taşıdı.

Kahamarka'da olup bitenleri duyan ve Atahualpa'nın yakalandığını öğrenen Huaskar, Pizarro'ya hemen bir haberci göndererek özgürlüğüne karşılık daha büyük bir fidye vermeyi teklif etti. Bunu haber alan Atahualpa'nın rahatı kaçtı. Uykusunda kardeşinin karşısına dikildiğini, Kuzko kıyımındaki kurbanların öç alma isteğiyle kendisini tehdit ettiklerini ve bir de Pizarro'nun gülümseyerek parmağıyla hücresinin duvarındaki işareti gösterdiğini görüyordu hep. Altınlar daha işarete kadar ulaşmamıştı.

İspanyolların haberi olmadan Atahualpa, Huaskar'ı öldürtme buyruğu ile bir haberciyi Çalikuçima'ya gönderdi. Huaskar ruhunu teslim ederken: "Beyaz tenli adamlar benim öcümü alacaktır!" diye mırıldandı.

Kendisini yenilgiye uğratan birinin buyruğunda olunca, bir kralın günleri sayılıdır. Peru'nun her yanında silahlı insanlar toplanıyordu. Pizarro, Atahualpa'yı, dağılmış olan askerlerini yeniden bir araya getirmekle suçladı. Pizarro'nun danışmanları, silahlı adamların toplanmalarını Atahualpa'dan kurtulmak için bir bahane olarak ele aldılar. Bir yandan da İnka'nın çevresinde, hâlâ Huaskar'ı tutanlar vardı. Bunlar krallarının öcünü almak için fırsat kolluyorlardı. Hepsinin en tehlikesi tercüman Felipillo'ydu. Üstelik bu adam Atahualpa'nın odalıklarından birine aşık olmuştu.

Bunu öğrenen İnka, ihanetin tutsaklıktan daha acı olduğunu açıkladı. O günden sonra Felipillo görevini kötüye kullanarak tek yanlı davrandı. Gerçekleri değiştirerek Atahualpa'yı yok etmek için elinden geleni ardına koymadı. İspanyol yargıçlardan kurulu bir mahkeme toplandı ve savunmasını vermesi için İnka çağrıldı. Atahualpa'ya yüklenen suçlar on dört noktada toplanıyordu: Üvey kardeşi Huaskar'ı öldürtmek, zor

kullanarak kardeşinin mallarını almak, başkalarının malına haksız yere el koymak, fetişçilik, İspanyol egemenliğini sarsmak amacıyla başkaldırı eylemlerine girme çabaları ve daha bunlara benzer birçok suç...

Suçlu görülen Atahualpa, Kahamarka alanında diri diri yakılma cezasına çarptırıldı. Atahualpa'nın birden gözleri doldu, hayatını bağışlaması için Pizarro'ya yalvardı; sonra toparlandı. İnka'yı bir odun yığının tepesindeki direğe bağladılar.

Fra. Vicente de Valverde, elinde bir haçla yaklaştı ve İnka'ya, eğer haçı tutar ve vaftiz edilmeyi kabul ederse alevler arasında ölmeyeceğini, buna karşılık boğazlanarak öldürüleceğini söyledi.

Atahualpa razı oldu ve bir Hristiyan gibi can verdi. Ruhu için büyük bir dinsel tören düzenlendi. İspanyollarca Kahamarka'da yapılan küçük kiliseyi hıçkırıklar ve bağrışmalar doldurdu: Kralın kız kardeşleri, karıları ve hizmetçileri İnka'ya ağlıyordu. Kadınlar kiliseden kovulduysa da evlerine dönünce Güneş tapınağında krallarının yanına gitmek için hepsi kendilerini öldürdü.

İskambil kartlarından yapılmış bir şato gibi, İnka imparatorluğu'nun örgütü çöküverdi. Kızılderililer, yüzyıllardır her an denetim altında bulunuyorlardı. En küçük davranışları gözlenmiş ve denetlenmişti. Şimdi birdenbire bu sıkı düzen yok olmuştu.

"Yabancı tanrı bizimkilerden daha güçlü!" Bu haber, ovalarda ve yüksek yaylalardaki köylere yayıldı. Şaşkına dönen Perulular evlerini ateşe verdiler, tapınaklarla sarayları yağma ettiler. Altının değeri olduğunu anlayınca, ilk defa olarak bu madeni ve ondan yapılan şeyleri sakladılar. Pizarro, İnka örgütünün çökmesinin Peru'nun yok olması demek olduğunu anladı. Ancak acele bir müdahale ülkeyi karışıklıktan kurtarabilirdi.

Peru soylularını bir araya topladı, Huaskar'ın kardeşi Tubalipa'yı İnka olarak tanımalarını istedi. İktidar simgesi olan

'maskapaiça'yı yeni kralın alnına Pizarro yerleştirdi. Ordusunun başına geçip bir yatakta yatarak taşınan İnka ile birlikte Kuzko'ya doğru ilerledi. Şurada burada başkaldırmalar oluyor, köyler yanıyordu.

İspanyollar, Atahualpa'nın eski generali Çalikuçima'yı yakalayarak onu da bütün felaketlerin sorumlusu olarak belirlediler. Çalikuçima, odun yığının ortasında diri diri yanarak can verdi. Onun ölümünü uzun bir öldürme dizisi izledi. İspanyollardan kurulu bir mahkeme, bu öldürmelere bir yasalara uygun görünüş vermeye çalışıyordu. Her defasında da ölüm mahkumunun Hristiyanlığı benimsemesi isteniyor, bunun karşılığında ruhu için dinsel cenaze töreni yapılacağı üzerine söz veriliyordu.

Fra. Vicente de Valverde, Çalikuçima'ya yaklaşarak Tanrı'ya inanmayanları cehennemde nelerin beklediğini anlattığı ve göksel mutlulukları övdüğü zaman, Kızılderili şu karşılığı verdi: "Sizin dininizden hiçbir şey anlamıyorum!" Atahualpa'nın eski generali büyük bir soğukkanlılıkla işkenceye göğüs gerdi ve Paçakamak'ın adını söyleyerek öldü. Peru'nun tarihi korkunç bir dramdır. Onun yanında eski trajediler pek sönük kalır.

Büyük Okyanus kıyılarıyla And sıradağları arasında olaylar birbirini izliyordu. İnkaların tahtının varisi olan Huaskar'ın kardeşi Mango, bir gün Pizarro'yu ziyaret etti. Pizarro onu tahtına oturttu. Taç giyme töreni eskisi gibi yapıldı. Ama, bu defa bütün işleri yürütenler İspanyollardı. Kızılderililer ünlerinin artık kesinlikle tarihe karıştığının farkında değillerdi. Kuzko'nun büyük alanında üstleri mücevherlerle kaplı eski İnkaların mumyaları bu sahneyi seyrediyor, sessiz ve korkunç görünüşleriyle danslara, şölenlere ve ayyaşlıklara katılıyorlardı.

İspanyollar her yanda kiliseler ve manastırlar yapmakta, İnka tanrılarının tapınaklarının yerle bir edip heykellerinin kırmaktaydılar. Dominiken rahipleri Hristiyan dinini yayıyor,

Kızılderilileri Hıristiyan yaparak onları vaftiz ediyorlardı. Kuzko'da, Güneş Tapınağı'nın temelleri üzerinde San Domingo manastırı yükseliyordu. Fray Vicente de Valverde, Kuzko piskoposu olmuştu. Başına taç geçirmiş olan bu şeytan, o dönemin en belalı kişilerinden biridir. Bu adam, Don Kişot'la Sanşo Pansa'nın antitezidir.

Bir gün Pizarro'nun aklına şu düşünce takıldı: "Bana, Peru ile İspanya arasındaki taşıma işlerini yürüten gemilerin sığınabileceği bir liman gerek."

Bunun üzerine Pizarro kıyıya indi ve Kızılderili Rimak köyünün bulunduğu yerde bir başkent kurdu. Lima'nın kuruluş günü Epifani yortusuna rastladığından, şehrin adını 'Ciudad de los Reyes' koydu. Ama, şehir adları geçicidir. Kuruluşundan elli yıl sonra "krallar şehri", İspanyollarca yeniden "Lima" olarak değişti.

Ne kadar çok yaklaşılırsa Peru'nun tarihinin o kadar kana bulanmış olduğu görülür. Daha sonraki kurban bir İspanyol olacaktır. Bu adam, Pizarro'nun ilk serüven arkadaşı Dieogo de Almagro'dur. Şarl Kent'in gözüne girmiş olan bu adam ona en çok altın sağlayan kişidir. Bu yüzden de çok sayılan biriydi.

Hernando Pizarro'nun Madrid'e gidişini fırsat bilen Almagro, onun yanındakiler arasına kendi adamlarından birini kattı. Bu adam sarayda Almagro'nun davasını savundu. Hernando Pizarro, sarayda kardeşi Francisco Pizarro'nun yaptığı işleri bir bir anlattı, çözümlemek zorunda kaldığı sorunları sıraladı ve karşılaştığı güçlükleri sayıp döktü. Şarl Kent, Francisco Pizarro'yu genel vali olarak bıraktı. Bununla birlikte Almagro'nun hizmetlerini de ödüllendirilmesi gerektiğini belirtti. Pizarro'nun bölgesinin sona erdiği yerde Almagro'nunki başlayacaktı. Almagro, Peru'nun güneyini ve Şili'nin kuzeyini yönetecekti.

İspanya'nın en iyi filozoflarından birinin başında bulunan Hernando Pizarro, Peru'ya döndü. Almagro'nun adamı da Her-

nando'nun filosundaydı. Bu adam Kuzko'ya varınca doğruca Almagro'ya giderek güzel haberi ona ulaştırdı. Almagro, elinde Şarl Kent'in mührünü taşıyan bir mektubun sahibiydi artık. Kendini çok güçlü hissediyordu. Çevresindekiler de Kuzko'nun onun hükümetine bağlı olması gerektiğine inandırdılar onu. Önceleri Pizarro ile Almagro anlaşmaya vardılar ama daha sonra kavga yeniden şiddetlendi. Almagro, Kuzko'yu savaşla ele geçirdi ve Francisco'nun kardeşleri Gonzalo ile Juan Pizarro'yu hapse attırdı.

Bir İspanyol zindanından kaçmak imkansız bir şeydir. Bunu başarmak için soğukkanlı ve bilgili olmak gerekirdi. Hernando Pizarro, Almagro'nun adamlarından Alvarado adında biriyle zarla kumar oynayarak çile dolduruyordu. Ortaya konulan paralar önemliydi. Şansı iyi giden Hernando, seksen bin kastellano kazanmştı. Alvarado borcunu ödemek istedi ama Pizarro parayı almadı. Alışılmamış böyle bir davranış karşısında etkilenen Alvarado, Hernando'yu Almagro'ya övdü.

Francisco Pizarro gibi, Almagro da Büyük Okyanus kıyılarında kendine bir liman kurmak istiyordu. Kuzko'dan ayrıldı, Hernando Pizarro'yu da yanına aldı. Bu arada Francisco Pizarro, kardeşini eski arkadaşının pençesinden kurtarma yolları aramaktaydı. İki adam karşılaştılar ve bir anlaşmaya vardılar; Hernando Pizarro özgürlüğüne kavuştu.

Ama, Pizarrolar aşağılanmaları, onur kırıcı şeyleri unutacak adamlar değildi. Hernando özgürlüğüne kavuşur kavuşmaz Francisco ona Kuzko'yu geri alma görevini verdi. Savaş, şehrin dolaylarında Las Salinas denilen yerde başladı. Damla hastalığına yakalanmış olan Almagro, yardımcısı Orgonez'in düşman güçlere karşı yönettiği savaşı bir sedyeden izlemekteydi. Kendi askerlerinin bozguna uğraması ve Hernando Pizarro'nun zaferi karşısında hiçbir şey yapabilecek durumda değildi. Şans dönmüştü; dünün zindancısı şimdi tutsaktı!

Almagro hastaydı. Gittikçe güçten düştüğünü hissediyordu.

Pizarrolar korktular; çünkü ölüm durumunda biri idam edilemezdi. Almagro'nun kesinlikle sağlığına kavuşması gerekiyordu.

Bunun üzerine Hernando Pizarro ona büyük yakınlık gösterdi. En güzel yiyecek ve içecekleri Almagro'ya gönderdi. Çabaları da başarıyla sonuçlandı: Almagro iyileşti. Ama daha yatağından kalkar kalkmaz hücresine bir rahip girdi ve kendisiyle ilgili yargıyı okudu: Kuzko'nun büyük alanında boynu vurularak idam edilecekti.

Almagro bu yargıya karşı çıktı: "Böyle adaletsizlik olmaz," dedi ve Hernando Pizarro ile konuşmak istediğini söyledi. Ak saçlarını gösterip şurada kaç yıllık ömrü kaldığını ekleyerek Hernando'ya kendisini bağışlaması için yalvardı.

Ama, Hernando'dan şu buz gibi karşılığı aldı: "Senin gibi gözü pek bir adamın kadınca davranmasına şaştım! Tanrı sana Hıristiyan gibi yaşama hakkını veriyor. Artık senin için Tanrı'ya kavuşmanın zamanıdır!"

Almagro, Hernando'yu yumuşatmaya çalıştı. Hernando kısa keserek: "Karar kesindir, ölmeye hazırlan!" dedi.

Hernando'nun bu davranışı zalimlik miydi? Hayır. Hernando Pizarro kendine göre yumuşamıştı. Şöyle ki, Almagro, Kuzko'nun büyük alanında başı vurularak idam edileceği yerde hücresinde boğazlanarak öldürüldü. Ölmeden önce Hıristiyan dinine olan bağlılığını tekrarladı. Bunun üzerine cellat, boynuna ipi geçirip sıkarak onu boğdu. Ve Kuzko cezaevinin bodrumundaki karanlık zindanlar sessizliğe gömüldü.

Karar uygulanmıştı ama Pizarrolar kendilerini suçlu görüyorlardı. Almagro'yu bu bölgede görevlendiren Şarl Kent değil miydi? Saraya danışsalardı daha iyi yapmış olmazlar mıydı?

Büyükelçiliğe getirilen Hernando, İspanya'ya gitti. Kral Valladolid'de kalıyordu. Hernando, saraya büyük bir gösteriş içinde gitti. Oysa, Pizarro'nun yanında gelen Almagro'nun adamlarından biri, olup bitenleri krala anlatmıştı. Hernando

olayları sıraladı ve ileri sürdüğü sebeplerin değerini sunduğu armağanlarla güçlendirdi. Yine de terazinin kefesi Almagro'dan yana ağır bastı.

Tutuklanan Hernando Pizarro, Medina del Campo kalesinin zindanına atıldı. Orada 1560 yılına kadar yirmi yıl kaldı. Hiç olmazsa böylece ölümden kurtuldu. Kardeşleri ise ecelleriyle can vermediler. Hernando zindandan çıktıktan sonra yıllarca yaşadı ve yüz iki yaşında öldü.

Peru genel valiliğini yeni bir düzene sokmak için, Şarl Kent, Vaca de Castro adında bir elçi gönderdi. O sırada İnka İmparatorluğu'nda Francisco Pizarro despot gibi davranıyor ve korkunç bir baskı düzeni sürdürüyordu. Manko adındaki yeni İnka, İspanyollara karşı güvenini yitirmişti. Kızılderililerin karşı koymasını gizlice destekliyordu. İnka'yı yakalama umudunu yitirmeye başlayan Pizarro, şantaja başvurdu. Manko'nun teslim olacağını umut ederek onun büyük bir tutkuyla bağlı olduğu bir kadını yakalattırdı. Kadın çırılçıplak soyulduktan sonra bir ağaca bağlandı. Önce kırbaçlandı, sonra da fırlatılan oklarla vücudu delik deşik edildi. Zavallı kadın bu korkunç işkence altında sesi bile çıkmadan öldü.

Ancak Pizarro birçok düşman kazanmıştı: Önce Kızılderililer, sonra da Almagro'yu tutanlar. Bu sonunculara halk arasında "Şili insanları" deniliyordu. Parya gibi davranılan bu insanların hükümet örgütünde iş almaları ve silah taşımaları yasaktı. Umutsuzluk ve açlık içinde kıvranıyorlardı. Öç almaya ve Pizarro'yu öldürmeye ant içmişlerdi.

Suikastın 25 Temmuz 1541 tarihinde yapılması kararlaştırıldı. Günlerden pazardı.

Suikastçılar Almagro'nun oğlunun evinde toplandılar ve Pizarro'yu tam kiliseden çıkarken öldürmeye karar verdiler.

Bunu haber alan Pizarro, kahkahalarla gülmekle yetindi. Yine de kiliseye gitmedi. Suikastçılar öfkeden çılgına dönmüştü. Pizarro'nun sarayına koştular, merdivenleri çıkarak kori-

dorlara dağıldılar. Pizarro bu sırada yemek yiyordu. Konkistador (Amerika'yı fethe giden İspanyol serüvencilere verilen ad) ayağa kalktı, kılıcını alarak kendini savundu. Ama, sonunda boğazına bir kılıç darbesi yiyerek yere devrildi; "İsa" diye mırıldandı ve gözleriyle bir haç aradı. Göremeyince parmağını boynundaki yaraya değdirdi, kendi kanıyla yere bir haç çizdi, haçı öptü. "Despota ölüm!" sesleri yükselirken Pizarro son nefesini verdi.

Eski İnka tanrıları, Kızılderililerin tapınaklarını yok ederek ve heykellerini kırarak İspanyolların kendilerine uyguladıkları bu aşağılamaların öcünü alıyordu. Konkistadorlar birbirlerini öldürüyordu. Pizarro'nun eski arkadaşlarından hiçbiri celladın elinden kurtulamamıştır.

Kralın elçisi Vaca de Castro, Francisco Pizarro'yu öldürenlerin ve Almagro'nun oğlunun hesabını gördü. 80 yaşında olan Almagro'nun oğlu, babasının ruhunu teslim ettiği yerde başı vurularak idam edildi. Ondan sonra sehpaya çıkan adam Francisco Carbajal adında, yine 80 yaşına biriydi. O da Almagro'dan yanaydı. İdam sehpasına çıkarken yanında bir de rahip vardı. İki katırın çektiği bir sedyede yatıyordu. Kuzko'nun büyük alanına getirildi ve balta boynuna indi.

Kendini kardeşi Francisco Pizarro'nun kanuni mirasçısı olarak gören Gonzalo Pizarro, kelleyi koltuğa alıp harekete geçti ve kendi askerleriyle, sarayın gönderdiği din adamı Pedro de la Gazca komutasındaki ordunun Şakişaguana'da karşılaştıkları gün her şeyini yitirdi.

Başkaldırı ve krala karşı çıkma suçuyla yargılanan Gonzalo bir katırın sırtına bindirilerek idam sehpasına götürüldü. İdamından bir gün önce, geceleyin öldürülmekten korktuğu için zindancıya: "Bu gece olmadığından emin misin?" diye sordu. Ve şu karşılığı aldı: "Ekselansları korkmadan dinlenebilirler!" Ertesi gün Gonzalo haçın önünde diz çöktü, haçı öptükten sonra cellada dönerek: "İşini iyi yap!" dedi.

Çok zaman verilen kararlara katılarak ölüm cezasına çarptırdığı kişilerin başlarının üzerinde haç çıkaran Pizarro'nun papazı Fra. Vicente de Valverde ise, Francisco Pizarro'nun öldürülmesinden sonra Lima'dan ayrılarak Puna adasına sığındı. Kızılderililer onu yakalayıp: "Bütün ömrünce görmek istediğin şeyi, son soluğunu verirken göreceksin," dediler ve göz çukurlarına eritilmiş altın döktüler. Tercüman Felipillo da cezadan kurtulamadı. Onun hainliğine iyice inanan Almagro, elleriyle ayaklarını atlara bağlatarak adamı paramparça ettirdi.

1950 yılında arkeologlar Kuzko'da garip bir şey buldular. Bu, Gonzalo Pizarro'nun ve iki Almagro'nun iskeletleriydi. Geriye birkaç kemik kalmıştı, o kadar. Ama biraz ötede Andların başkentinin göbeğinde Güneş Tapınağı'nın duvarları hâlâ ayaktadır. Eski tapınağın temelleri üzerine kurulan San Domingo manastırı, 1950 yılında Kuzko'daki deprem sırasında yıkıldı. Ama, İnkaların yaptıkları büyük duvarların çoğu depreme dayandı. Depremden sonra ise bu tarihsel eserlerin onarımına başlandı.

ORTA AMERİKA

HİÇ KIVANÇ DUYMAYAN TANRILAR

Mayalar, Orta Amerika'nın Grekleri; Aztekler, Romalılarıydı. Cortez'in Meksika'yı fethi sırasında aydınlar Maya yazısını okuyabiliyorlardı. O zamandan bu yana bu bilgi yok oldu.

Güney Amerika'dan gelen gezgin, Amerika Birleşik Devletleri'ne önce Panama'dan, sonra sırasıyla Costa Rica'dan, Nikaragua'dan, Honduras'tan, Guatemala'dan ve en sonunda Meksika'dan geçerek kara yoluyla gider. Meksika, iki Amerika'yı birbirine bağlayan kara parçasının kuzey bölümündedir. Ülkenin üçte ikisi çöller ve dağlık bölgelerdir. Meksika göklerinde dolaşan birkaç bulut bu ülkeye pek seyrek olarak yağmur getirir. Yağan yağmurlar ancak ülkenin sulanmasına yeter.

Meksika'nın fethinden sonra Cortez (Kortez), Şarl Kent'in huzuruna çıkıp da kralın: "Bu ülke nasıl bir görünümdedir?" sorusuyla karşılaşınca önce susmuş, daha sonra bir kağıt parçası alarak buruşturmuş ve masaya bırakmıştı.

Meksika'yı anlatmanın en güzel yolu da budur!

Hem yoksul hem zengin, hem mutlu hem mutsuz bir ülke olan Meksika, dünyanın en büyük gümüş üreticisidir. Bu ülkede yaşayanlar, doğanın bir eliyle verip öteki eliyle geri aldığını bilirler. Meksika'da bu hep böyle olmuştur. Meksikalı sabırlı-

dır. Yüzyıllar, ona bekleme erdemini öğretmiştir. Bering Boğazı'ndan geçerek Asya'dan gelen, kimlikleri bilinmeyen insanlar, yani Amerika'yı ilk keşfedenler, belki de iki Amerika'daki Kızılderililere kadere karşı çıkmadan yaşamayı öğretmişledir. Baron Alexander von Humbold, Meksika için şöyle demiştir: "Çelişkiler ülkesi".

Cehalet, batıl inançlar, zalimlik yüzyıllarca Meksika'yı baskı altında tutmuştur. Bu ülkede hiçbir şey güvenlik, kesinlik taşımaz.

Meksikalılar "Quien sabe-Kiyen sabe" (Kimse doğduğu saati bilmez) derler. Bu ülkenin tarihi, ruhu ve burada gelişen uygarlıklar ne kadar çok incelenirse, insan da o kadar karanlıklarda bocalar durur. Meksika'nın ve İnkaların tarihini en iyi bilen kişilerden biri olan Amerikalı Prescott, Meksika'nın geçmişinin tablosunu kuramadığını açıkça söyler. Tarihle efsane birbirlerine karışmıştır. Arkeolog, tarihsel olaylar ve gerçekler yerine, her kalıntıda, her yazı biçiminde, kazılardan çıkarılan her eşyada, bir efsane ya da şiire değen bir yön bulur. Ülkesinde kışın olduğu kadar yazın da yağmur yağıp yağmadığını soran bir yabancıya, Meksikalı bir kadın şu karşılığı vermiştir: "Burada kural diye bir şey yoktur Senyor!" Gerçekten de ister Meksika'ya yerleşen topluluklar olsun, ister bu ülkenin tarihiyle, uygarlığıyla ilgili nitelikler olsun, her şey varsayımlara dayanmaktadır.

Tabii, epigrafik belgeler vardır. Ama, bunların anlamını da yazısını da bilen yoktur. Cortez bu ülkeye geldiği zaman Meksika'da yaşayan topluluklar olgunluğa ulaşmıştı. Başka bir deyişle, bunların uygarlıkları binlerce yıl önceye dayanmaktaydı.

Aslında, bir Meksika kültürünün ilk çizgileri İ.Ö. 300 yıllarında kesinleşmeye başlar. Bu kültür, Mayaların kültürüdür. Maya kültürünün uzun bir gelişimin sonucu olduğunu biliyorsak da nasıl oluştuğu üzerine bilgimiz yoktur.

300 yılından sonra belirlenebilen Maya uygarlığı, İ.S. 600 yılına doğru en yüksek noktasına ulaşır. O dönemde anlaşılmaz bir olay çıkar ortaya: Uygarlık varlığını yitirir; mimarlar artık yapı yapmaz, heykelciler taşçı kalemlerini bırakır, ressamlar fırçalarını atar, ülkede yaşayanlar şehirlerini bırakıp giderler. Bu uygarlık tam bir gelişme içindeyken yok olur.

Bu birdenbire çöküşün nedenleri üzerine birçok varsayım ileri sürülmüş, bölgeyi yabancıların ele geçirmesi, iç savaşlar, kıtlıklar, iklim değişiklikleri gibi olayların Mayaları göçe zorladığı söylenmiştir. Bunların hangisi gerçeğe uygundur?

Aslında, Maya uygarlığı birdenbire ortadan kalkmamış, yavaş yavaş can vermiştir. Elli yıllık bir süre içinde olmuştur bu. Bırakılan şehirleri ormanlar kaplamıştır.

Mayaların ileri gelenleriyle yönetici sınıfa bağlı olan kişiler, bir daha dönme umudunu kökünden yitirerek arkalarında çok büyük bir kültür ürünü bırakıp girmişlerdi: Tapınaklar, saraylar, evler... Bunlar yüzyılların eserleriydi. Yine de yaşlılar, köleler, sakatlar ya da hastalar yerlerinden kıpırdamamış olabilirler. Bu insanlar beslenmek için tarlalarını sürüp ekmeyi ve ormanlarda avlanmayı sürdürdülerse de artık yapılar kurmayı bıraktılar.

Eski imparatorluk çağında Mayaların yayılma alanı bir çeşit üçgendi. Bu üçgenin her bir ucunda Vaşatun, Palenk ve Kopan şehirleri bulunuyordu. Büyük göç başladığı zaman nüfusun bir bölümü Guatemala'nın yüksek yaylalarına çıkıp oralarda küçük Maya krallıkları kurdular. Maya halkının çoğunluğu ise Yukatan yarımadasının kuzeyine yerleşti. Orada yeni imparatorluk kuruldu. Bu imparatorluk eskisinin basit bir yansımasıydı. Yeniden diriliş gibi görünürse de hiçbir zaman öncekinin parlaklığına ulaşamamıştır.

Maya tarihine yeniden bir düzen vermek için elimizde ne gibi kaynaklar vardır? Bazıları fetihten çok önce rahiplerce yazılmış olan belgelerdir. İspanyolların gözünde bu kitaplar

"şeytanın eserleriydi". Yukatan rahibi bunları toplatarak Merida'nın büyük alanında yaktırdı. Bu belgelerin yalnız üçü saklandı. Biri Dresden'de bulunmaktadır. Büyük Maya döneminden kalan bu yazılı belge en önemlisidir. Belgelerden ikincisi Paris'te, üçüncüsü Madrid'dedir. Bu üç metin, Mayaların dinsel törenleri ve takvimleriyle ilgilidir.

Öteki belgeler, antolojiler ya da dinle, tıpla ve matematikle ilgili metinlerdir. Bunların hepsi ateşe verilip yakılmıştır. Üstelik 'glufe' diye adlandırılan Maya yazısının harfleri açık olmaktan çok kapalıdır. Elde daha çok sayıda metin bulunsaydı her halde Maya alfabesinin anahtarı şimdiye kadar bulunurdu.

Başka belgeler de vardır. Bunlar, İspanyol fethinden biraz sonra, yani Maya uygarlığının çökme döneminden kalma belgelerle, Cortez'in bu bölgeye gelişinden önce yazılmış ve daha sonra İspanyolca'ya çevrilmiş kronolojik metinlerdir.

Bir de Mayaların beş, on ve yirmi yılda bir diktikleri taşlar (dikili taşlar) bulunmaktadır. Taşların üzerinde, Maya tarihinin başlıca olaylarını yansıtan kabartmalar vardır. Maya takvimi bizimkinden değişik olduğundan bizim kronolojimizle bir bağlantı kurmak kolay değildir.

Yukan'a yerleşen bazı İspanyol din adamları, Maya dilini okuyup yazmayı öğrenmişlerdi. O zamandan beri bu bilgiler öylesine unutuldu ki Amerika kıtasını inceleyen bilginler bir glufe'nin anlamının açıklanması gerekince kararsızlığa düşerler.

Buna karşılık Maya sayı sisteminin esrarı başarıyla çözümlenmiştir. Maya sayı sisteminde dört işaret vardır: Bir nokta, birimi; yatay bir küçük çizgi, 5 sayısını; ayrı iki işaret de 20 ile sıfır sayılarını gösterir. Mayaların bu ilkel sistemle milyonları belirten sayılar yazdığı, ancak 1950 yıllarında anlaşılmıştı. Bu durumda, çizgiler ve noktalar yatay değil dikey olarak konulmuştur. Alttaki sayı küçük sayıdır: hemen onun üstündeki sayının değeri, alttakinin yirmi katıdır. Ve sayı sistemi böylece sürüp gider. Bu sayılama sistemi, Mayaların, yal-

nız Amerika Kızılderili topluluklarının değil, aynı zamanda Greklerle Romalıların da ilerisinde olduğunu göstermektedir.

Maya yazısı çok gelişmiş bir yazıydı. Glufe'lerin üslubu bunu açıkça göstermektedir. Piktogramların anlamı bilinmese bile, yazılara bakılınca Maya uygarlığında rastlanan eserler hemen anlaşılır. Mayalar tapınaklarını, anıtlarını yazılarla süslerdi.

Kafatasları dolikosefaldi. Uzun kafalı oldukları için alınları da uzundu. Uzatılmış bir biçim vermek için çocukların kafatasının biçimi değiştirilirdi. Tenleri bakır rengine çalan renkteydi. Daha çok kısa boylu ve bodur olurlardı. Şaşı bakmak güzellik belirtisiydi. Kadınlarla genç kızlar yüzlerini sarı, beyaz ve siyah boyalarla boyarlardı. Doğumdan ölüme kadar Mayaların yaşantıları, çok sayıda din adamının saygı duyurmakla görevli olduğu dinsel kural ve öğütlere göre düzenlenirdi.

Mayalara göre doğada anlatılamaz gibi görünen her şey tapınma konusuydu. Her şehirde kat kat ehramlar yükselir ve bunların en üstünde de tapınaklar bulunurdu.

Tanrılar verimli oluşlarına göre sınıflandırılırsa, Maya tanrıları hiç de iyi tanrılar değildir. Doymak bilmeyen, azla yetinmeyen bu tanrılar, kendilerine tapanlardan öyle fedakarlıklar beklemekteydiler ki, en sonunda hem onların, dolayısıyla hem de tapınaklarda verilen kurbanların yok olmasına sebep oldular.

Uzun süre, eski Maya İmparatorluğu'nda insanların kurban edilmediklerine inanılmıştı. Yanılma, arkeologların bu kadar uygar bir ulusun böylesine zalim olamayacağı kanısından ileri geliyordu. Oysa, uygar olsun olmasın, insanın beslenmeye ihtiyacı vardır. Güneş, yağmur ve toprak tanrılarının insanların kurban edilmeleriyle yumuşadıklarına inanan Mayalar, onlara kan sunarlardı. Katlardan kurulu bir piramidin tepesinde bir yere yerleştirilen kurban taşının üzerinde, kurban boğazlanarak öldürülür, sonra rahip yüreğini çıkarıp alır ve ölüyü basamaklardan aşağı yuvarlardı.

Piedras Nigras'taki bir kabartma, bir kurban sahnesini canlandırır. Kurbanlar, savaş tutsakları, çocuklar ve genç kızlardır. Kuraklık sonucunda ürün alınamayınca, Mayalar kız oğlan kızları kurban ederek tanrıları yumuşatmaya çalışırlardı. Ruhla iyi ilişkiler kurması için bir kuyunun içine bir genç kadın atılırdı. Ama, ölünün suyla kaynaşmasından doğacak korkunç sonuçlar hiç düşünülmezdi. Çünkü Mayalar bitkilerden ilaç yapmasını, kinin elde etmesini bildikleri halde, tıp ve eczacılık bilgileri ilkeldi. Ayağına diken batan biri hastalanır ve septisemiden ölürdü. Mayalar salgın hastalıklarla savaşmasını bilmezlerdi. Yeni doğan çocuklar kısa bir emzirme süresinden sonra büyükler gibi beslenirdi. Bir ulusun yüzyıllar boyunca bu şartlar içinde ayakta durması gerçekten büyük bir şeydir. Sütle beslenmeyi ve semer vurulan hayvanları bilmeyen Mayalar, kesinlikle tekerleği de bilmiyorlardı. Bununla birlikte bazı arkeologlar bunun tersine söylemektedir. Taşıma işlerini, sedye gibi şeylerle insanlar yapardı.

Buna karşılık, olağanüstü matematikçi olan Mayaların şaşılacak kesinlikte takvimleri vardı. Resmi yıl 360 gün, yıldız yılı 365 gündü. Yıldız yılı, ay dönencesine göre hesaplanırdı. Maya takvimine göre ayın 405 defa dolanımı, 11.960 yeryüzü gün sayısı döneminin karşılığıydı. Bu hesapla çağdaş astronomların hesapları arasındaki fark çok önemsizdir: Mayaların hesabı 11.960, çağdaş astronomlarınki 11.959.888'dir. Aya göre düzenlenen takvimin yanı sıra Maya astronomlarının Venüs gezegenine göre düzenlenen bir başka takvimleri vardı. Bu, onların Venüs'ün dolanımlarını çok iyi bildiklerini göstermektedir. Bundaki farklar da çok önemsizdir. Mayaların, takvimdeki yirmi günü ve yılın on sekiz ayını gösteren işaretleri bilinmektedir. Bunların bazıları tanrıları, ötekileri de dört yönü ya da dinsel törenleri gösteren belirtilerdir.

Olağanüstü zanaatçı olan Mayalar pamuğu ve ipeği büküp dokumayı bilirlerdi. Mimarlıkla ilgili çok sayıda eserleri

vardır. Aristokrasi sınıfına bağlı olmayanlar, bambudan yapılmış, kille sıvalı kulübelerde otururdu. İmparatorluğun başkenti Kopan'dı. Vaşatun, Tikal, Palenk, Kopan, Piedras, Nigras gibi şehirler, sanat ve ticaret merkezleriydi. Buralarda yaşayan insanlar bizim gibi güler, acı çeker ve çalışırdı.

Kopan'da ortaya çıkarılan ve dikilitaş B adı altında tanınan bir dikilitaş bilmece gibidir. Bu dikilitaşın üzerinde bir tanrı vardır. Tanrının başında iki tane Hindistan fili bulunmaktadır. Fillerin ense bölümlerinde, başlarına Hintli türbanları sarmış iki fil bakıcısı görülür. Amerika uygarlıkları uzmanları, bu hayvanlarla Mayalar arasında herhangi bir ilinti bulunup bulunmadığını düşünmektedir. Gerçekten de, Amerika'daki kralın derili hayvan türleri Maya uygarlığının başlangıcından çok önce yok olup gitmişti.

Mayaların kökeni nedir? Maya sanatçılarının kullandıkları bazı motifler eski Mısır ve Hint motiflerini, hatta Budha döneminin süslemelerini anımsatmaktadır. Yoksa Mayalar, güneydoğu Asya topluluklarıyla ilişkiler mi kurmuşlardı? Bu sorular belki de karşılıksız kalacaktır.

EHRAM KURUCULARI
TEOTİHUAKAN VE TOLTEK UYGARLIKLARI

> "Yorgun mu hissediyorsun kendini? Yeryüzünde geçiciyiz bizler; biraz ısınacak zaman buluruz, o kadar." (Tanrı Ketzalkoatl'ın söylediği ileri sürülen ve Sahagun'un Aztek dilinden çevirdiği söz).

Rahip Bernardino de Sahagun, dinine çok bağlı bir papazdı. Kartal gagasına benzeyen burnu, siyah gözleri vardı. Bitmez tükenmez bir enerjiye sahipti. Hiçbir engel onu durduramazdı. Misyoner olarak Meksika'ya geldiği zaman Aztekle-

rin, Tolteklerin ve Mayaların tarihi, yakın bir geçmişle ilgili bulunuyordu. Sahagun Meksika'ya 1529 yılında, yani Cortez'in orayı ele geçirişinden sekiz yıl sonra geldi.

Yerlileri Katolikliğe bağlamadan önce, onların eski inanışlarını, tanrılarını, tepkilerini ve düşünüş biçimlerini anlamak gerekiyordu. Sahagun bunu kavramıştı. Onun için, işe başlamadan önce Aztek aydınlarıyla ilişkiler kurdu. Aztek aydınlarının açıklamalarını yazmak için yüz yıllık bir çalışma yetmezdi. Bu yüzden Sahagun, Kızılderili bilgelerin anlattıklarını Aztek piktogramlarıyla kaleme almaları için öğrencilerini görevlendirdi. İşte Aztek ulusunun tarihi demek olan "Historia General de Cosas de Nueva Espana" böyle yazılmaya başlandı. Daha sonra Sahagun, bunu İspanyolca'ya çevirdi.

İlk elden sağlanan bu bilgiler, Maya, Aztek, Toltek ve İspanyollardan önce Meksika'daki öteki toplulukların uygarlıklarını çok iyi biçimde yansıtan bir belgedir. Tanrılar burada tapınanların hayal ettikleri gibi anlatılmıştır. Elbiseleri ve özellikleri tam olarak belirtilmiş, bütün bayramları ve halk bayramları özenle sıralanmıştır. Bu belgede, Tolteklerin efsane tanrısı ve kralı Ketzalkoatl, ölüler krallığı, genç Azteklerin eğitimi, sihirbazlar, Kızılderililerin kehanetleri, İspanyolların Meksiko'yu ele geçirişi ve daha birçok önemli konu yer aldı.

Meksika topraklarında dört büyük uygarlık oluşmuştur. Bunlar sırasıyla, Teotihuakan, Maya, Toltek ve Aztek uygarlıklarıdır.

Teotihuakan şehrini hangi ulusun kurduğu bilinmiyor. Bu sitenin asıl adı da bilinmemektedir. Teotihuakan, orijinal deyimin Aztek diline çevrilişidir. Bu sitede oturanların konuştuğu dil de bilinmemektedir.

Teotihuakan uygarlığı, 'post-arkaik' diye adlandırılan dönemle ilintilidir. Ulaştığı en yüksek nokta, İ.S. 500 yılına rastlar. Şehrin kalıntıları yalnız gösterişli değil, aynı zamanda olağanüstü bir şehircilik anlayışını da ortaya koymaktadır. Meksiko'nun

otuz altı kilometre kuzeydoğusunda bulunan bu kalıntılar, başkente gelen turistlerin merakla gezdikleri bir yerdir.

Baştan başa dümdüz bir cadde üzerine kurulmuştur. Bu simetrinin her halde dinsel bir anlamı vardır. Belki de bu 'ölüler bulvarı', Samanyolu'nun simgesiydi. Bulvar kuzeyde At Ehramı'nda sona erer. Merkez yolunun doğusunda Güneş Ehramı vardır. Bu ehram daha da büyüktür. Aynı yönde, güneyde Ketzalkoatl tapınağı vardı. Tapınağın adı İspanyollarca "Cindadela-Kale" olarak değiştirilmişti. Adlandırma yanlıştır; çünkü, Teotihuakan döneminde kale diye bir şey yoktu. Planı düzenli bir kare olan Teotihuakan, aslında kutsal bir siteydi. Tapınak ehramlardan ve daha küçük boyda ehram biçimindeki on beş yapıdan kurulu olan bu site, rüzgar tanrısının adına sunulmuştu. Rüzgar, yağmuru ve dolayısıyla bereketi getirirdi. Burada taştan heykeller bulunmuştur. Aralarında yılan başları ve garip maskeler vardır. Sanıldığına göre Yağmur Tanrısı Tlalok'un simgeleridir. Eskiden bu heykeller boyanırmış. Yine, yer altında büyük saçak süsleri, koridorlar, merdivenler ve platformlar ortaya çıkarılmıştır. Teotihuakan sanatı anlatım yoğunluğu bakımından olağanüstüdür. Bu sanat ilkeleri, başka bir deyişle, incelikten yoksundur ama çarpıcı ve doğaldır. Kalıntılarda yapılan kazılarda Ketzalkoatl'ın resmine de rastlanmıştır. Her zaman olduğu gibi bu resimde de Ketzalkoatl, tüylü yılan biçiminde gösterilmektedir. Eskiden gözlerine, yontulmuş yanardağı camı yerleştirilmiş.

Güneş ehramının tabanı, Keops piramitinin tabanının aşağı yukarı aynıdır. Yüksekliği altmış metre, yanları iki yüz metredir. Hacmi ise, Eski Mısır büyük piramitinin yarısı kadardır. Malzeme bakımından Güneş ehramı, Maya anıtlarından daha az yetkindir ama, taşların yerleştirilişindeki ustalık ve ehramın yarattığı etki bakımından bu anıtı yapan mimarların değeri ve bilgisi hemen göze çarpar. Dipten bakınca ehramın tepesi gözükmez. Bu ehram bir simgedir; uzayın sonsuz-

luğunun simgesidir. Ehramın beş katı vardı. Bütün katlar çok dik dev bir merdivenle birbirlerine bağlıydı. Bir sürü merdiven yavaş yavaş çıkılırken sanki göklere doğru yükseliyormuş duygusuna kapılırdı insan. Tabandan görülmeyen yukarı bölümünde Güneş tanrısının tapınağı vardı. Rahiplerle tanrı arasındaki dinsel alışveriş burada olurdu. Her terasa varışta, ehramı bir defa döndükten sonra üst kata çıkarlardı.

Arkeologlar, Güneş ehramının merkezinde araştırmalar yapmak için galeriler açtılarsa da, Mısır ehramlarında olduğu gibi ne bir ölü odası ne de herhangi bir geçit bulunabildi. Ehramın taştan olan bölümü yalnızca dışıdır. İçi ise yalnızca doldurma topraktır. Yeni dünyadaki katlardan kurulu öteki ehramların tersine, Teotihuakan ehramları bir defada ve aynı dönemde yapılmıştır. Bu da yapımcıların yoğun bir dinsel inançla çalışmış olduklarını göstermektedir.

Doldurma toprak olarak kullanılan malzemenin içinde çok değerli şeyler bulunmuştur. Bunlar arasında pişmiş topraktan yapılmış mutfak eşyaları, yontulmuş taştan aletler vardır. Kuşkusuz, bunları Teotihuakan halkı kullanıyordu. Teotihuakan ehramı hangi tarihte yapılmıştır? Bunu kimse bilmiyor. Kesin bir şey varsa o da bu yapma dağın bir krala mezar olsun diye değil de bir tanrının onuruna dikilmiş olduğudur.

Ay ehramının çevresinde yapılan kazılar şimdiye kadar pek yetersizdir. Bu ehramın 'ölüler yolu'nun hemen başlangıcında bulunması, hacmi Güneş ehramınkinden dört defa küçük olmasına rağmen, birinci planda dinsel rol oynadığını gösterir. Gerçek şudur ki, Teotihuakan anıtlarının hepsi ortaya çıkarılmış değildir. Bazılarında duvarları fresklerle süslü yeraltı odaları bulunmuştur. Bir yapı grubuna 'tarım tapınağı' adı verilmiştir. Duvarlarda tanrılara sunulan çiçek ve meyveleri belirten kabartma süsler vardır. Bunlar desenlerde ve yağlı boya resimlerde görülen çiçek ve meyve türlerinden değişiktir. Aynı zamanda evlerin alt bölümleri de kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Bura-

ların, rahiplerin oturma yerleri olduğu sanılmaktadır. Kutsal şehrin çevresinde zamanla kulübeler yok olup gitmiştir.

Teotihuakan uygarlığının ne zaman başlayıp ne zaman sona erdiği bilinmiyor ama Güneş ehramının İ.S. 200 yılına doğru yapıldığı, Teotihuakan'ın da 856 yılında çok büyük bir yangın sonucunda yok olduğu tahmin edilmektedir. Peki ama neden bu tarihte?

856 yılı, 1940'da ortaya çıkarılan Tollan adındaki bir şehrin kuruluş tarihidir. Bu keşif, XX. yüzyılda arkeologların sağladığı en büyük başarılardan biridir. Tollan, Teotihuakan uygarlığından sonraki uygarlığın beşiği olmuştur. Kalıntılar, Meksiko'nun yüz kilometre kadar ötesinde bulunan Hidaldo'daki Tula kasabası yakınındadır. Şehri kuzeydeki steplerden gelen göçmenler kurmuştur. 'Nahuatl' dili konuşan bu 'barbarlar' tıpkı Aztekler gibi 'şişimek' kökenindendi. Başkentleri Tollan'dan ötürü adlarına Toltekler denir. Teotihuakan uygarlığıyla hiçbir ilintileri yoktur. Yalnızca şehri ele geçirip kül haline getirmişlerdir. Tollan'da yapılan kazılar, kalıntıların eski Toltek başkentinin kalıntıları olduğunu ortaya koymuştur. Bu esrarengiz şehrin anısı, yerli efsanelerinde ve masallarında kalmıştır. Ortaya çıkarılanlar çok yetersizdir. Ehramlar, saraylar, kocaman taş heykeller, üzerlerinde insan figürleri olan kabartmalar ve freskler, insan yüreği yerken görülen jaguar ve kartalların süs olarak kullanıldığı saçaklar bulunmuştur. Ama, en büyük keşif iki oyun alanıdır. Bunlar son derece ustalıkla akarsu bağlanmış bir çeşit arenalardı. Kolomb öncesi uygarlıkları üzerine çok ilgi çekici bir kitabın yazarı olan Hans-Dietrich Disselohff, kauçuk topun Kızılderili icadı olduğu üzerinde diretmektedir. Oyuncular topu kalçalarıyla fırlatırlar ve karşılarlarmış. Topa elle ya da ayakla dokunmak yasakmış, yoksa oyuncu oyundan atılırmış. Bu oyunun dinsel bir anlamı vardı. Aynı zamanda topların başlangıçta yıldızların ve gezegenlerin simgeleri olduğu da sanılmaktadır. Top oyunu tanrısal bir spordu; çünkü, yıldızlarla yalnızca tan-

rılar oynayabilirlerdi.

Tollan, önemini, rahip-kral Ketzalkoatl'ın başkenti olmasına borçluydu. Ketzalkoatl yalnız arkeologlarla tarihçiler arasında değil, aynı zamanda Hristiyanların zihinlerinde de karışıklık yaratmıştır. Gerçekten de Ketzalkoatl, Teotihuakan'da bir tanrıydı; ama Mayalarla Tolteklerin gözünde rahip-kraldı. Yukatan halkı Kukulkan derdi. Üstelik bu da yetmiyormuş gibi, Aztek egemenliği sırasında Ketzalkoatl yalnızca bir soyluluk unvanı olmuştu.

Düş güçlerinin etkisi altında kalan bazı yazarlar, Ketzalkoatl'ın özelliğinde İsa'nın Kızılderili bir örneğini görür gibi olmuşlardır. İrlandalı arkeolog ve yazar Lord Kingsborough, ömrünü (1795-1837) bu tezi savunmakla tüketmiştir. İspanyollar öncesi Meksika uygarlıklarıyla ilgili bütün belgeleri inceleyen arkeolog, 'The Antiquities of Mexico' adında dokuz ciltlik bir eser yazdı. Eski Meksikalıların, yok olan on İsrail kabilesinden geldiklerini ileri sürüyordu. Bu yazar, Amerikalı ve Avrupalı yazarların bütün eserlerini, Maya ve Aztek resimlerini, Meksika'nın fethi sırasında İspanyol misyonerlerinden kalma el yazılarını topladı. Dünyanın parasını harcadı, araştırmalara paralar yatırdı, anketler yaptırdı, yayın işlerine girdi ve sonunda iflas etti. Yazılarını yayımlayan basımcı, onu Dublin Cezaevi'ne attırdı. Ama, iyileşmez bir hayalci olan Lord Kingsborough, "İsa'nın Toltekler arasında yaşadığını" dünyaya anlatmaya çalışmaktan bir türlü caymadı. Ve bu saplantısını, tifüse yakalanıp ölene kadar sürdürdü.

Başka yazarlar, eski Meksikalıların Musa'nın kitaplarını ve tufan olayını bildiklerini ileri sürdüler. Bunlara göre, yalnız kabartmalardaki ve heykellerdeki kişiler değil, Azteklerin kendileri de "belirgin Sami özellikleri" gösteriyordu! Yahudiler gibi, İtza-Mayalar da hiçbir zaman suretini yapmadıkları üstün bir tanrıya tapıyorlardı. Onlar gibi dua saatinde doğuya dönmekteydiler.

Bunlar ve bunlara benzer daha birçok saçma sapan sözler bir yana, İsa ile Ketzalkoatl arasında garip benzerliklerin varlığı inkar edilemez. Tolteklerin tersine Ketzalkoatl'ın teni beyazdı ve Tanrı onu insanlara bilgeliği ve erdemi öğretip yayması için göndermişti. Tanrı olarak doğan Ketzalkoatl, insana dönüşmüş ve ulusuna mutluluk getirmişti. Ketzalkoatl iyiliklerini hiçbir yaratıktan esirgemezdi. Mayaları ziyaret edip döndükten sonra, Tollan'a Maya takvimini getirerek Tolteklere armağan etmişti.

Ama, geleneksel anlatıya göre Ketzalkoatl en sonunda üstün tanrının öfkesini çekmiş, kaçmak zorunda kalmış ve gidişi Toltek'in çöküşünün nedeni olmuş. Tollan'dan ayrılan Ketzalkoatl, 'Doğu okyanus' yönünde, başka bir deyişle Atlas Okyanusu'na doğru gitmiş ama yirmi yıl kadar Şolula şehrinde kalmış. Bu şehirde oturanlar, onun onuruna Amerika kıtasının en büyük ehramını yapmışlar.

Bitkilerle kaplı olan bu ehram hâlâ yerindedir. Kütlesi ve hacmi bakımından dünyanın en büyük anıtıdır.

Daha sonra Ketzalkoatl, bilinmeyen bir biçimde ortadan kayboldu.

Ama Kızılderililer onu yeniden görebilmek umudunu hiçbir zaman yitirmediler. Hatta Ketzalkoatl'ın dönüş tarihi önceden belirlenmişti. Bu tarih 1518 yılıydı. Oysa o yıl, Cortez adında biri bir İspanyol karavelasıyla Amerika kıtasına doğru denize açılmıştı.

BÜYÜK VE GÜÇLÜ ULUSLARI BUYRUĞUM ALTINA ALDIM

HERNAN CORTEZ

"Belki de ödülünü daha iyi bir dünyada alacağı yazılıydı. Bana gelince ben bundan eminim. Meryem Ana'ya ve bütün ermişlere saygı duyan dürüst bir soylu kişi ve iyi bir Hıristiyan'dı." (Nernal diaz del Castillo: Historia Verdadera de la Conguista de la Nueva Espana, 1568)

1518 yılında Küba, Hispaniola, Antil adaları, Florida, Venezuela ve Panama kıyıları az çok biliniyordu. Daha bir tek ülke keşfedilmişti: Meksika. Küba'nın en uç batısındaki Yukatan yarımadası da Avrupalılara hâlâ kapalıydı.

Önce, Geromino de Aguilar adında bir rahipten söz edelim. Bu adamın serüveni Robenson Crusoe'nunkinden de olağanüstüdür. 1511 ya da 1512 yılında bir İspanyol yelkenlisi Darien limanından çıkarak Hispaniola'ya doğru yönelmişti.

Yolda şiddetli bir fırtınaya yakalanan yelkenli battı. Ama birkaç kişi Yukatan kıyısına çıkabildi. Kendilerini güvenlik içinde sanan bu insanlar Tanrı'ya şükrettiler. Ama, daha sonra yerliler onları yakaladı. Bir ehramın en tepesine çıkarılan İspanyollar oradan bakınca aşağıda çok büyük bir şehir gördüler. O sırada kendileri kurban taşına yatırılmıştı. Bir rahip, İspanyolların göğüslerini açarak yüreklerini söküp aldı.

Bu grubun içinde bulunmayan Geromina de Agular, Kızılderililerin elinden kurtulmayı başardı. Ülkenin içerilerine doğru gitti ve bir Kızılderili prensin kölesi oldu. Kızılderili prens ona sert davranıyordu. Bununla birlikte tutsağının gözü pekliği ve sabrı yavaş yavaş onu etkiledi. Geromino'ya kendi ırkın-

dan bir kadın teklif etti. Papaz olduğu gün ettiği yeminine sadık kalan Aguilar bunu kabul etmedi.

Bir şeyden şüphelenen Kızılderili, tutsağının eninde sonunda duygularına kapılarak isteğine uyacağı umuduyla teklifinde direttiyse de Aguilar buna, tıpkı ermiş Antoine gibi sonuna kadar karşı koydu. Kızılderili prens, tutsağına istediğini yaptıramayacağını anlayınca en sonunda onu harem dairesinin gardiyanlığına atadı. Aguilar, Meksika Kızılderilileri arasında ün saldı. Oysa, hemşerileri daha yeryüzünde Meksika diye bir ülkenin varlığından bile habersizdiler.

Meksika'yı fethetmek görevi başka bir İspanyol'a düşecekti.

Küba Valisi, Hernan Cortez'i 'efsane ülkesi' diye bilinen bir ülkeye gitmekle görevlendirdi. Anlatılanlara göre, bu ülkede bol altın vardı. Otuz beş yaşında olan Cortez, çok canlı bir insandı. Ona, zaman geçirmeden hemen hazırlığa başlamasını söyleyen vali buna pişman oldu.

Cortez çok kısa bir süre içinde mürettebatı topladı, gemilere silahlar yerleştirdi. Sonra da tam filo limandan ayrılırken validen izin aldı. Buna bozulan vali: "Garip bir vedalaşma bu!" dedi. Cortez şu karşılığı verdi: "Çok özür dilerim, Ekselans zaman dar. Düşünmeden önce yapılacak o kadar çok şey var ki! Ekselanslarının bana verecekleri başka emirleri var mı?"

1519 yılının şubat ayında, filo Yukatan'a doğru yöneldi. Kozumel adasının önünde demirledi. Cortez bu adadaki bütün putları yok etti. Ve bir tapınağa kilise mihrabı ile Meryem Ana heykeli yerleştirdi. "Yeni İspanya"da ilk defa dinsel tören burada yapıldı. Yine Cortez burada kötü giyimli bir adamla karşılaştı. Adam, Kızılderililer gibi önce toprağa sonra da alnına dokunarak Cortez'i selamladı. Cortez ona acıyarak başlıklı pelerinini verdi. İki adam da şaşırmış kalmışlardı. Cortez şaşırmıştı; çünkü yabancının teni beyazdı ve İspanyolca konuşuyordu. Vatandaşlarını görmek umudunu yitiren öteki de şaşır-

mıştı. Sahte Kızılderili, yıllardır Meksika'da yaşayan Geromino de Aguilar'dan başkası değildi.

Cortez'le askerleri Tabasko'da, sayı bakımından kendilerinden çok üstün olan Kızılderililerin saldırısına karşı savunmaya geçmek zorunda kaldılar. Kızılderililer ilk defa olarak atlar ve atlı askerler görüyordu. İnsanlarla atların bir bütün olduğunu sandıklarından, bu canavarları görünce paniğe kapıldılar. Bozguna uğrayıp kaçtılar; ama, ertesi günü yeniden geldiler. Bu sefer armağanlar da getirmişlerdi. Armağanlar arasında yirmi de kadın vardı. İçlerinden biri çok güzel bir Aztek prensesiydi. Adı, Malinş'ti. İspanyollar ona Marina adını taktılar.

Marina-Malinş, Cortez'in önünde başı eğik durumda bekliyordu. Rahip, Aztek prensesinin sözlerini İspanyolca'ya çeviriyordu. Marina yerli lehçelerin birçoğunu bilmekteydi. Cortez onu tercüman olarak kullanmaya karar verdi. Daha ilk anda Marina, Cortez'in kendisinden ne beklediğini anladı. Kısa bir süre içinde Kastil dilini öğrendi. Önce Cortez'in sekreteri, daha sonra metresi oldu. Güzeldi, gençti, zekiydi. Son soluğuna kadar İspanyollara büyük bir bağlılıkla hizmet etti. Cortez'in girdiği savaşlar sırasında çok zaman İspanyolları tehlikeli durumlardan kurtardığı gibi, kendi ırkından olanların da boş yere kurban olmalarını engelledi. Marina'nın bir İspanyol kadınıyla evli olan Cortez'den Don Martin adı verilen bir oğlu oldu.

Cortez'in filosu kıyı boyunca ilerledi. Denizciler ve askerler denizden ilk defa olarak Orizaba'nın karlı tepesini gördüler. 21 Şubat 1519 tarihinde karavelalar, sonradan Vera Cruz limanı olan yere vardı. İspanyollar orada karaya çıktılar.

Yıllardır güçlü Aztek İmparatoru Montezuma'dan söz edildiğini duymuşlardı. Montezuma kahinlerin, tanrı Ketzalkoatl'ın göndereceğini haber verdiği beyaz tenli adamların Meksika'ya gelmiş olduklarını kısa zamanda öğrendi. Yine kahinler Montezuma'ya iki durumdan birini seçmesi gerekeceğini

söylediler. Onlara göre Montezuma saldırıya geçecek olursa ölecekti. Yabancıları dostça kabul ederse tahtından olacaktı. Montezuma ikincisini seçti ve ülkesine ayak basan yabancılara armağanlar gönderdi. Bunları gören Cortez, Meksika'nın fethinin kendisine ne kadar büyük yarar sağlayacağını anladı. Gerçekten bu ülke onun ve vatandaşlarının sözünün edildiğini duyduğu efsane ülkesiydi. Ne pahasına olursa olsun, bu ülkeyi eline geçirecekti. Ayakları dibine serilen zenginliklere bakmak yetiyordu aslında. Güneş biçiminde kocaman altından diskleri canlandıran gümüş plakalar, firuzeler, kuş tüyünden paltolar, altından ve gümüşten hayvan heykelcikleri altın tozu ve altın külçeleriyle dolu miğferler vardı. Altının Cortez'le adamlarının üzerinde yarattığı büyük etki, İspanyolları Meksika'nın içerlerine doğru ilerlemeye zorladı.

Cortez de Aztek İmparatoru'na armağanlar gönderdi. Bunlar arsında boyalı bir iskemle, camdan inciler, iki gömlek üzerine bir madalya iliştirilmiş kırmızı bir bone vardı. Cortez, Meksika'dan ayrılmadan önce kendisini ziyaret etmek istediğini de Montezuma'ya bildirdi.

Cortez, bir süre sonra Montezuma'nın birçok düşmanı olduğunu öğrendi. Bunlar özellikle Aztek rahiplerinin tapınak ehramların tepelerinde kurban ettikleri tutsakları sağlamak için Azteklerin savaş açtıkları kabilelerdi. Bu topluluklardan biri olan Totonekler, İspanyollardan yana geçti. Totoneklerin başkenti Sempoala'ya vardıkları zaman Cortez'in adamları şaşırıp kaldılar. Çok geniş yolların her iki yanında çok güzel evler ve olağanüstü eserler vardı. Evlerin çevresi çiçekler içindeydi. Halk, İspanyolları büyük sevgi gösterileriyle karşıladı.

Cortez, tanımadığı bir ülkede ilerlemenin tehlikelerini düşünmekteydi. Bundan böyle kendisinin de arkadaşlarının da tetikte bulunmaları gerekiyordu. İşte o zaman, tarihte eşi olamayan bir karar aldı. Adamlarının geri çekilme umudunu kökünden yıkmak amacıyla, emir vererek küçük bir tekne dı-

şında bütün gemileri ateşe verdirdi. Ya zafere ulaşacaklar ya da öleceklerdi. Yakılmayan küçük tekneye gelince, bu gemi Küba ile bağlantıyı sağlayacaktı.

İspanyollar ilerlemeye başlayıp kıyı boyunca uzanan dağların yamaçlarını aştılar. Askerler topları çekiyordu. Atlar, yüklerinin altında eziliyordu. Tek bir yolu bile olmayan bir çölü aştıktan sonra, toprakların ekili olduğu bir bölgeye ulaştılar. Üç ay içinde Tsalteklerin ülkesine vardılar. Orada yaptıkları savaştan sonra Tsaltek savaşçıları da İspanyollara katıldı.

İspanyollar durmadan ilerlediler. Cortez, Tolteklerin kutsal şehri Çolula'ya girdi. Büyük ehramla büyük bir kalabalığın toplandığı orta caddeyi görünce çok şaşırdılar. Cortez'in askerleri büyük tapınağın avlusuna yerleşip orada açık ordugah kurdu. Geceleyin Marina, kamptan çıkarak konuşulanları dinledi ve Azteklere bağlı olan halkın, şehirden ayrılırken Cortez'le adamlarını yakalayacaklarını öğrendi. Bunu öğrenen Cortez, üç bin Kızılderili'nin öldürülmesini, ehramın tepesindeki tapınağın yıkılıp oraya haç dikilmesini emretti.

Endişelenen Montezuma, Cortez'e elçilerle armağanlar gönderdi ve onu şimdi Meksiko olarak bilinen başkenti Tenoktitlan'a davet etti.

Bir tepeden Meksika vadisine bakınca İspanyolların ne kadar şaşırdıkları kolaylıkla anlaşılır. Vadi güneşin altında pırıl pırıl parlıyordu. Ormanlar sisle örtülüydü. Daha uzakta Teotihuakan ehramlarının siluetleri görülüyordu. Bir gölün ortasında kurulmuş ve karaya su bentleriyle bağlanmış olan Meksika başkenti, suların üzerinde yüzmekteydi sanki. Uzaktan bir serap gibiydi.

Montezuma, İspanyolları karşıladı. Olağanüstü zengin bir imparatorluğun hükümdarıydı. Montezuma'ya göre Cortez, dönüşünü kahinlerin haber verdiği tanrı Ketzalkoatl'ın gönderdiği adamdı. Aztek Kralı yabancılarla bir saraya kadar birlikte gitti. İspanyollar oraya yerleştiler. Montezuma, üstü örtü-

lü yatağına yerleştiği zaman çevresindeki kalabalık yerlere kadar saygıyla eğildi ve büyük bir sessizlik oldu.

Tenoktitlan'a Cortez'le birlikte giden o dönemin tarihçisi Bernal Diaz: "Bunu ömrümce unutamayacağım," diye yazar. İspanyollar şaşıp şaşıp kalıyorlardı. Kapılarda, damların üzerinde, pencerelerde, her yerde binlerce Kızılderili onların geçişini seyrediyordu. Askerler kocaman yapıların yer aldığı sokakları aşıyor, bir temizleyici ordusunun durmadan çalıştığı alanlardan ve pazar yerlerinden geçiyorlardı. Tenoktitlan'ı çevreleyen gölün suyu deniz suyu tadından olduğundan, pişirilmiş topraktan yapılan kanalizasyonlar şehre bir dağ gölünün suyunu akıtıyorlardı. Kuyuları ve çeşmeleri dolduran bu suların mırıltısı, sokaklara, yol kavşaklarına canlılık ve neşe veriyordu.

Montezuma büyük bir sarayda oturmaktaydı. İçi silah ve donatımla dolu bir cephaneliği vardı. Genç soylular mızrak oyunu gösterileri yapıyor, savaş gösterilerine katılıyorlardı. Tenoktitlan'da tahıl ambarları bulunuyordu.

Sarayın parkında Aztek İmparatorluğu'nun bütün eyaletlerinden getirilmiş renk renk kuşların konulduğu salma odaları vardı. Kuşlar arasında sülünler, sinekçil kuşları, çeşitli papağanlar, Güney Amerika papağanları ve daha birçok tür göze çarpıyordu. Her yıl tüy düşürme döneminde tüyler toplanıyor uzmanlar bunlardan son derece hafif elbiseler yapıyordu. Başka odalar da kartallar, atmacalar gibi yırtıcı kuşlara ayrılmıştı. Daha ötedeki hayvanat bahçesinde ise vahşi hayvanlar ve yılanlar vardı. Kara sürüngenleri, kuş tüyleri ve öteki hayvanların tüyleri ya da kılları ile donatılmış uzun kafeslerde; su yılanları ise su ya da çamur dolu havuzlarda barındırılıyordu. Hayvan bakıcıları tam bir sorumluluk içinde görevlerini yapmaktaydılar. Kral sarayının bahçesindeki hayvanlar çok temizdi. Montezuma'nın bir de 'korku müzesi' vardı. Burada, cücelerle canavarlar bulunuyordu. Bütün bu odalar, çiçekler,

bodur ağaçlar ve az rastlanan ağaçlarla kaplı çok geniş bir parkın ortasındaydı.

Bahçelerde çeşmeler, suyu çiğ biçiminde dağıtıyordu. Kral sarayının parkında bulunan on tane küçük gölde her türden su kuşları ve balıkları vardı. Suyu deniz suyu tadında olan bazıları deniz yaratıklarına ayrılmıştı.

Montezuma'nın sarayındaki lüks akla gelebilecek şeyleri aşıyordu. Odalıklarının her birinin son derece güzel döşenmiş ve düzenlenmiş özel daireleri vardı. Bunlar yaşlı kadınların denetimi altında tüyden hafif elbiseler yapılıyordu. Kadınlar her gün yıkanmak zorundaydı. Montezuma, güneşin doğuşuyla batışı arasındaki süre içinde dört defa üstünü değiştirirdi. Giydikleri, efendilerinin buyruklarını her an yerine getirmeye hazır olarak kralın dairesinin bitişiğindeki odada bekleyen uşaklara verilirdi.

İngiltere Kralı VIII. Henry gibi, Montezuma da sofrasına kimseyi kabul etmezdi. Önüne yüzlerce yemek konurdu. Kral, canının istediği yemekleri parmağıyla gösterirdi. Aztek aşçılarının yetenekleri çeşitliydi. Av hayvanlarını pişirmeyi bildikleri gibi deniz ya da göl balıklarından da çeşitli yemekler hazırlıyorlardı. Soylu uşaklar yemekleri sofraya getirir, ince davranışları ve güzellikleriyle sivrilmiş olan genç kızlar da krala servis yaparlardı. Yastıklar üzerinde oturan kral, kuştüyünden yapılmış bir takın altında yemek yerken, danışmanları biraz ötede hükümdarlarının her an soracağı sorulara hemen karşılık verecek durumda beklerdi. Salon meşalelerle aydınlatılmaktaydı. Sofra takımları som altındandı. Pamuklu beyaz bir örtü serilmiş olan masanın üzerinde genç kızlarca hazırlanan pastalar, tatlılar ve galetalar dururdu.

Montezuma yemeğini bitirince, kendisine bir el bezi ve içi tütün dolu bir pipo getirilirdi. Sindirim sırasında Montezuma, hokkabazlarla cambazların gösterilerini izleyerek hoş vakit geçirirdi. İspanyollar Aztek hokkabazlarının, cambazları-

nın marifetleri karşısında şaşkınlıkla karışık büyük bir hayranlık duymuşlardı. Montezuma'nın bazen gerçekleri açık açık söyleyiveren bir soytarısı vardı. Montezuma'ya bağlı dansçılar özel bir yerde kalırdı. Bütün bu lüks büyük paralara mal oluyordu, ama saraya giren gelirlerle giderler örnek bir yönetim düzeni içinde özenle belirlenirdi.

Bir gün Montezuma, Cortez'i bir ehrama götürdü. Ehramın tepesindeki bir kan taşı bloğunun üzerinde insanlar kurban ediliyordu. Kan kokusu Cortez'in içini bulandırmıştı. Hükümdar ehramın üst bölümüne vardığı zaman Cortez'e dönerek Marina'nın aracılığıyla: "Tapınağın basamakları her halde sizi yordu!" dedi. "Bir İspanyol hiçbir zaman yorulmaz."

Ehramlarda, Aztek rahiplerinin kurbanları göğüslerinden sıcağı sıcağına çıkarıp alarak altın kupalar içine koydukları insan yüreklerini gördü. Diaz bu konuda şöyle yazar: "İnsan, kendini Kastil'de mezbahada sanıyordu. Rahiplerin elbiseleri de kanlar içindeydi."

Bu görüntüye isyan eden Cortez, kurban yerlerini yok etmek ve oralara haç dikmek istedi. Ama Montezuma buna şu sözlerle karşı çıktı: "Aztekleri bu tanrıların zafere ulaştırdığını unutuyorsun!"

Belki de o sırada Montezuma, eski tanrı Ketzalkoatl'ın insanları kurban etmeyi yasakladığını, buna karşılık Azteklerin yeni tanrısı Huitzilopoştli'nin kesinlikle kurban istediğini anımsamıştı. Kısa bir süre sonra İspanyollar Montezuma'nın hazinesini keşfettiler. Bernal Diaz bu hazineyi şöyle anlatır: "Sanki dünyanın bütün zenginlikleri bu salonda toplanmıştı."

Aztek hükümdarı, kaldığı sarayda Cortez'in ziyaretine gitti ve İspanyol'u kendi sarayına çağırdı. O zaman Cortez'in zihninde birdenbire kralı yakalayıp tutuklama düşüncesi belirdi. Beş adamıyla birlikte Montezuma'nın sarayına gitti. Aztek Kralı onu içtenlikle karşıladı. Hatta dostluğu, kızlarından birini konkistadora teklif etmeye kadar ileri götürdü. Cortez ka-

bul etmedi. Çünkü evliydi ve bağlı olduğu din, çok kadınla evlenmeyi yasaklamıştı. Ama akla hemen şu geliyor: Aztek Kralı'yla Cortez arsındaki konuşmaları Marina çeviriyordu. Acaba o ne düşünmüştü bu konuda?

Cortez tasarısını uygulamakta kararsızdı. En sonunda konuşmaları kısa kesip, Montezuma'ya sarayını bırakarak İspanyolların karargahına gelmesini emretti. Çok şaşıran Montezuma, bu emre uymak istemedi. Cortez'in yanındaki hidalgolardan biri o zaman şöyle bağırdı: "Bu vahşilerle neden tartışıyoruz? Yakalayalım onu! Direnirse hemen öldürelim!" Bu sözleri anlayamayan Montezuma, İspanyolların neden öfkelendiğini Marina'ya sordu. Kızılderili kadın kelimelerini özenle tartarak sözleri Aztek diline çevirdi ve Montezuma'nın sarayından ayrılması için kandırıcı sözler bulup söyledi. Aztek hükümdarı bir daha sarayının yüzünü göremedi.

Hükümdarın saraydan ayrılışı kısa süre içinde her yerde duyuldu. Tenoktitlan'da oturanlar, silahlarını alarak İspanyolların tutsaklarını gözaltında bulundurdukları yapının önüne geldiler. Görünmesinin halkı yatıştıracağını sanan Montezuma balkona çıktı ama tepki ters oldu. Tebaası için, hükümdar artık düşük bir tutsaktan başka bir şey değildi.

Önce bağırmalar, sonra küfürler yükseldi. Aztekler krallarına: "Erkek değilsin sen! Yün eğirip kumaş dokumaktan başka işe yaramazsın!" diyorlardı.

Sonra bir taş, mızrak ve ok yağmuru başladı. İspanyollar Montezuma'yı kalkanlarıyla korudular ama çok geç kalmışlardı. Ağır yaralanan hükümdar yere yuvarlandı.

Rahip Olmedo, yaralı kralın yanında yere diz çökerek: "Kurtarıcının simgesi olan haçı öp!" dedi. "Birkaç dakikalık ömrüm kaldı! Atalarımın inancını inkar etmem ben!"

İspanyollar, Aztek ileri gelenlerinin hükümdarın yanında bulunmalarına izin vermişlerdi. 30 Haziran 1520 tarihinde Montezuma son soluğunu bu insanlarını kolları arasında verdi.

Hükümdarın ölümünden sonra Meksika'yı dehşet havası sardı. İspanyollar, Tenoktitlan'daki Azteklerin çoğunu öldürdüler, kanalları tıkadılar, anıtları, tapınakları yakıp yıktılar ve kalıntıların üzerine manastırlar ve kiliseler kurdular. Yok etme eylemlerini tamamlayınca, Meksika'nın her yanına yayıldılar. Yine de Yukatan yarımadasında ilk İspanyol şehirleri kurulana kadar aradan yirmi yıl geçti.

Aztek İmparatorluğu antik bir trajedi dekoru içinde işte böyle sona ermiş oldu.

Daha sonra Cortez, başka topraklar bulmaya, yeni bölgeler keşfetmeye kalkıştıysa da rakipleri, karşısına çeşitli engeller çıkardılar. Bununla birlikte, yılmadan yeni seferlere çıkmaya hazırlanıyordu. Ama şans artık kendisini bütünüyle bırakmıştı. Bir seferinde Cortez'in içinde bulunduğu gemi fırtınaya yakalandı ve kayalara çarparak battı. İnsanüstü çabalar harcayan Cortez, yüzerek karaya çıkabildi. Bu başarısızlığa rağmen yeni bir filoyu silahla donatarak komutasını da Antonio de Ulloa'ya verdi. Bu adam bir daha geri dönmedi. Bu teşebbüs, Cortez'e üç yüz bin 'kastellano'ya mal olmuştu.

Cortez Madrid sarayında haklarının tanınması için çok çalıştıysa da orada da düş kırıklığına uğradı. Aslında yaşlanmıştı. Bir yandan da talihsizlik yakasını bırakmıyordu. Üstelik eski rakibi ve İnka İmparatorluğu'nu egemenliği altına alan Francesco Pizarro da kralın gözdeleri arasına girmişti.

Cortez bu arada durmadan dilekçeler ve mektuplar yazarak yakınıp duruyordu. Gençliğindeki yorgunluklarının değerlendirilerek mutlu ve saygılı bir yaşlılık sürebileceğini düşünmüştü hep. Kırk yıl boyunca doyasıya uyku uyumamış, aç kamış, susuz kalmış, canla başla kralına hizmet etmişti. Üstelik bir imparatorluk fethederek İspanya Kralı'na armağan etmişti. Oysa şimdi iyice yaşlanınca, alacaklıları peşine düşmüşlerdi.

Cortez boşuna bir karşılık bekledi. Haftalar, aylar, yıllar geçti aradan. Ömrünün sonuna doğru şu acıklı sözleri yazdı:

"İktidarın memurlarına karşı insanın kendisini savunması, güçlü düşmanları yenmekten ve krallıkları fethetmekten daha zordur."

Cortez, büyük bir acı ve cesaretini yitirmişlik içinde on beş yaşındaki oğluyla birlikte Sevilla'ya gitti. Orada dizanteriye yakalandı. Aztek İmparatorluğu'nu fetheden bu adam, vasiyetnamesinde, dürüst bir insanın Kızılderili köleler kullanmaya hakkı olup olmadığını sorar. Belli ki bu sorun onun zihnini çok kurcalamıştır. Bunun çözümünü oğluna bırakır ve şu sonuca varır: "Bu sorun benim kadar herkesi ilgilendirir."

Gittikçe ağırlaşan Cortez, Sevilla'dan ayrılarak Castilleja de la Cuesta adındaki kasabaya gitti. Oğlu orada kendisine fedakarca baktı. 2 Ekim 1547 tarihinde, altmış üç yaşında dünyaya gözlerini yumdu.

GİRİT

5000 YILLIK BİR LABİRENT

Kral Minos yaşadı mı? Labirent gerçekten var mıydı? 'Boğayı boynuzundan yakalamak' deyimi Girit'ten mi gelmedir? Arthur Evans, Minos uygarlığını altmış beş yıl kadar önce yeniden keşfetmişti.

En eski Avrupa uygarlıklarının doğup geliştiği ada, Avrupa, Asya ve Afrika ile eşit uzaklıkta bulunmaktadır. Homeros'un, "mor denizin ortasındaki ülke" dediği Girit adası uygarlığın beşiğidir.

Gerçekten de Girit ile Akdeniz uygarlığının yuvası olmuştur. Yunanistan en yüksek noktasına ulaştığı zaman Girit efsane alanına girmişti bile. Truva kuşatması, İ.Ö. 1194-1184 yılları arasında on yıl sürmüştü. Truva surlarının altında savaş bütün şiddetiyle sürerken Girit uygarlığı iki bin yıldır vardı. İsa doğduğu sırada Knossos sarayındaki kadınların ve fahişelerin gülmeleri bin dört yüz yıl önce kesilmiş, dantellerle süslü elbiseleri çoktan toz olmuştu. Girit uygarlığı ile ilgili her şey, rastlantıyla bir gün gerçek ortaya çıkana kadar iki bin yıl boyunca hep uydurma olarak nitelendirildi.

Candid'in güneyindeki bir tepede Giritli bir tüccar, 1878 yılında garip eşyalar buldu. Bu tüccarın adı Kalokairinos'tu. 1886'da yani sekiz yıl sonra zayıf, sinirli, uykusuz geçen geceler yüzünden gözleri kızarmış bir adam bu bölgeye geldi. Yüz-

lerce ve yüzlerce yıldır toprakta uyumakta olan kalıntıları bulmakta olağanüstü bir becerisi vardı bu adamın. Adı, Heinrich Schliemann'dı. Daha önce Mikene ve Truva kalıntılarını bulmuştu. Şimdi durduğu yerin Knossos sarayının yeri olduğunu açıkladı.

Schliemann Antikitenin, Grek yazarlarının eserlerini ve belgelerini incelemeyi kural olarak benimsemişti. Kazılara girişmeden önce nerede ne aradığını tam olarak bilirdi.

Arazinin sahibiyle hemen pazarlığa girişti. Bir an önce çalışmaların başlamasını istiyordu. Köylü, Schliemann'ın çok fazla bulduğu bir para istedi. Görüşmeler ve pazarlıklar kesildi. O da, Truva'dan sonra bir de Girit uygarlığının beşiği olan Knossos'u keşfetmek tasarısından vazgeçti ve böylece şansını yitirmiş oldu. Birkaç yıl sonra da öldü. 1893 yılında İngiliz arkeologu Arthur Evans, Atina'da yarım ay biçiminde taşlar satın aldı. Bunları arkeologa satan yaşlı kadın, taşları muska olarak kullanıyordu. Evans'ın dikkatini çeken, taşların üzerine kazılmış olan hiyerogliflerdi. Kimse bunları çözümleyememişti.

Arkeolog detektif gibidir. Evans hiyerogliflerin Girit kökenli olduğu sonucuna vardı. Sonra adaya gitti. Köylülerin bulduğu birçok eşyayı topladı. Sonra da Knossos kalıntılarını örten araziyi satın aldı. Emri altındaki yüz elli toprak işçisi, dokuz hafta süreyle toprağı altüst etti. Sonuç, yirminci yüzyıl arkeologlarının gün ışığına çıkardığı en büyük ve olağanüstü anıtın keşfi gerçekleşti: Bu anıt, Minos kralının sarayıydı.

Evans bu konuda şunları yazar: "Yeni bir dünyaya girmekteydik. Attığımız her adımda geçmişin karanlığına dalıyorduk. Hiçbir yapı bize örnek olamazdı. Sistemli kazılar yapmak da imkansızdı. Bu saray, boyutları bakımından antikitenin bilinen saraylarının hepsini gölgede bırakıyordu. Çok büyük şaşkınlık yarattı bu..."

Evans, Atina'da satın aldığı hiyeroglifli taşlar ve tabletler gibi binlerce taş ve tablet buldu. Girit'te doğan büyük uygarlık

birdenbire ortaya çıkıvermişti.

İnsanlar gibi, şehirler de büyür, gelişir ve ölürler. Her genişleme dönemi, belirli bir toprak tabakasının karşılığıdır. Üst tabaka en yenisi, alt tabaka en eskisidir. Evans, Minos bronzlarının İ.Ö. 3000 yılından kalma olduğunu ortaya koydu. Ama, bunları bulduğu tabakaların altında, İ.Ö. 10.000 yılından kalma cilalı taş artıkları bulunduğunu da belirledi. Demek ki, Knossos sarayı dönemine rastlayan Minos uygarlığından önce burada uzun bir gelişimin sonucuydu. İ.Ö. 3000 ya da 2000 yılında birdenbire başlamamıştı.

1936'da Evans, 'The Palace of Minos at Cnossos' (Knossos'taki Minos Sarayı) adındaki altı ciltlik araştırma ve inceleme eserini yayımladı. Bu eser olağanüstü bir dünyaya açılan kapıdır ve Knossos Krallığı'nın efsanelerle dolu kökenlerini açıklar.

Yine de bu eseri iyi anlayabilmek için bazı bilgilere sahip olmak gerekir. Ama ortaya bir soru çıkıyor: Minos kralının oturduğu Knossos sarayını Girit'te aramak gerektiğini Evans nerden akıl etmiştir.

Şunu söylemek gerekir ki, efsanelerde kesinlikle bir gerçek payı bulunmaktadır. Dolayısıyla efsane yoluyla anlatımlar ve şiirler faydalı kılavuzlardır. İlyada ve Odiseus, Girit'le ve onun tarihiyle ilintili en eski kaynaklar olarak bilinir. İ.Ö. 800 yıllarında yaşayan Homeros, Knossos sarayından söz eder, Minos'la ve onun egemenliğiyle ilgili birçok kesin bilgi verir.

Herodot (İ.Ö. 484-425) Minos'tan, onun filosundan ve Giritlilerin Sicilya seferinden söz eder. 385 yılında Makedonya'nın bir köyünde dünyaya gelen ve bir Grek doktorunun oğlu olan Aristoteles de Girit'in coğrafya durumu yüzünden Kral Minos'un Ege Denizi'ndeki adalarda, kıyı ülkelerinde egemenliğini kabul ettirdiğini belirtir.

Grek efsaneleri daha da kesindir. Knossos şehrine dehşet salan yarı insan, yarı boğa görünümündeki Minotor'un varlığı-

nı Greklerden öğreniyoruz. Bu bir efsane hayvanı mıydı?

"Minotor" kelimesi, Kral Minos'un adıyla, Grekçe'de boğa anlamına gelen 'tauros'tan kurulmuştur. Knossos kazıları sırasında boğanın ya resimleri ya da heykel biçiminde figürleri bulunmuştur. Bu da eski Giritlilerin yaşantısında bu hayvanın çok önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

Minos sarayında boğa gösterileri oldukça popülerdi. Delikanlılar ve genç kızlar hayvanı boynuzlardan yakalayarak, bunları kendilerine destek yapıp tehlikeli sıçrama gösterilerinde bulunuyorlardı. Fresklerin biri, tam atlamaya hazırlanırken bir genç kızın karnına boynuzlarını geçiren bir boğayı yansıtır. Belki de tutsak çocuklar çok tehlikeli olan bu spor için özel olarak yetiştirilmekteydi. Eğer Minos, Atinalıları haraç vermeye zorlamışsa, Knossos hükümdarının, halkın düş gücünde yarı insan yarı boğa olarak kanlı bir canavar gibi biçim kazanmış olması kolayca anlaşılır. Efsaneye göre Minos, Minotor'u labirent adı altında bilinen bir yapıya kapatmış.

Giritlilerin taptıkları baş tanrı, Greklerin Rea adını verdikleri Ana Tanrıça'ydı. Rea, her zaman kolları arasında bir tanrıyla gösterilirdi. Bu tanrı, her halde onun oğluydu. Ana ile oğulun ortak bir özellikleri vardı. Bu simge, çift yönlü bir baltaydı. Knossos sarayının kalıntılarında, her yerde çift baltaya rastlanır.

İ.S. 79 yılında, Girit'in binlerce kilometre ötesinde Vezüv'ün bir patlaması Pompei şehrini yerle bir etti. Küller altında, bir çocuğun beceriksiz eliyle kazılmış bir desen, bir de "Labirent! Minotor burada oturur," yazısı bulundu. Demek ki bu genç Romalı, labirentin öyküsünü ve orada oturanı biliyordu. Aynı zamanda Roma okullarında Minotor efsanesinin tarihsel gerçeklerin yanı sıra çocuklara öğretildiği de bilinmektedir.

Knossos sarayını Dedalus yaptırmıştır. Labirenti de icat eden aynı mimardır. Onun yaşamış olduğu inkar edilemez. Da-

hi bir mimar olan Dedalus bilgisi ve ustalığıyla Kral Minos'u şaşırtıyordu. Aynı zamanda büyük bir heykelciydi. Yaptığı çok canlı ve doğal heykeller üzerine Grekler de hayranlıklarını belirtmekten geri kalmamışlardır. Dedalus, aynı zamanda aeronotik biliminin de öncüsüdür. Bir gün oğlu İkarus ile labirente kapanan Dedalus, kanatlar yapmış ve baba oğul bu kanatları kullanarak uçmuşlar. Ancak kanatlar balmumuyla tutturulmuş olduğundan, İkarus bir hata işlemiş: Güneşe yaklaşmış, kanatlar erimiş ve denize düşmüş. Dedalus ise sağ salim Sicilya'ya varmış. Orada Girit uygarlığını tanıtmış, çok güzel heykeller yapmış. Bunların arasında Minos'un kızı Ariadne'yi dans ederken gösteren mermerden bir kabartma bulunmaktadır. Bu heykeller İ.S. 200 yıllarında hâlâ duruyordu. Grekler, Dedalus'un tarihsel bir kişi olduğuna inanıyorlardı.

Teseus ile Ariadne'nin öyküsü de bir gerçeğe dayanmaktadır. Her dokuz yılda bir Atina, Minos'a yedi delikanlı ile yedi genç kız vermek zorundaydı. Bu gençler Minotor'un gelecekteki kurbanlarıydı. Kral Aegeus'un oğlu Teseus Minotor'a kaderlerini paylaşmayı teklif etmiş; ama asıl niyeti canavarı öldürtmekmiş. Minos'un kızı Ariadne Teseus'a aşık olmuş. Genç kız sevgilisine bir kılıçla bir de iplik yumağı vermiş. İplik, genç Yunanlıya labirentin çıkış yerini bulduracakmış. Teseus Minotor'u öldürmüş. Sonra da iplik sayesinde labirentten çıkıp Ariadne ile Naksos adasına kaçmış. Daha önce söz verdiği üzere adada onunla evlenmiş. Ama karısının uykuya dalmasından yararlanan nankör, arkadaşlarının yanına koşup denize yelken açmış.

Teseus ile Ariadne örneği efsanelerin yalnızca halkın düş gücünün bir ürünü oluşu pek seyrektir. Labirent gibi çok büyük bir özellik taşıyan yapı, düş gücünün işi değildir. Bilinmeyen bir şey varsa o da labirentin hangi tarih dönemine rastladığıdır. Knossos'ta oturanlar labirenti biliyorlar mıydı, yoksa yok edilmiş olan labirent bir anı olarak mı kalmıştı? Giritlilerin labiren-

tin biçimini bile unutmuş olmaları ancak buna bağlanabilir.

Minos'un, yalnız Knossos'la Girit'in değil, aynı zamanda bir deniz imparatorluğunun da hükümdarı olduğu kanısına varan arkeolog Evans, onun bir soyadı olmadığını ve Mısır hükümdarları için kullanılan firavun gibi bir unvanı olduğunu ileri sürer. Bu yüzden de Evans, Girit uygarlığına 'Minos' adını vermiştir. Evans'ın giriştiği kazılar Girit'te cilalı taş döneminin İ.Ö. 3400 yıllarında sona erdiğini göstermektedir. Bu dönemi bronz çağı izlemiştir.

Evans, Minos uygarlığını üç döneme ayırdı: Eski Minos (3400-2100), Orta Minos (2100-1580), Son Minos (1580-1250). Bu tarih sıralaması çok zor olmuştur; çünkü doğru bir kronoloji belirlemeye yarayan hiçbir belirti yoktur. Girit'le Eski Mısır arasında ticaret ilişkileri vardı. Çok kesin olan Mısır tarihleri incelenerek Girit'teki tarihsel bazı olayların ortaya çıkarılması mümkün olmuştur.

2100 yılına doğru Faestos'tan Melia'ya kadar bütün Knossos prensleri olağanüstü yapılar kurdurdular. Bu yapıların içinde birçok oda, atölyeler, depolar, avlular, merdivenler ve hücreler bulunuyordu. Tapınaklar yapılmış, bir yerden başka bir yere çok ustalıkla su akıtma tertibatı kurulmuştu.

İ.Ö. 1700 yılına doğru, deprem olması kuvvetle tahmin edilen bir afet Knossos sarayını yıktı. Belki de bu yıkma olayı Faestosluların işiydi. Ama, bu varsayımın gerçekle pek ilgisi yoktur. Çünkü bir süre sonra Faestos sarayı da yerle bir olmuştur. Daha sonra Moklos, Gurnia, Palaikastro ve birkaç şehir daha aynı sona maruz kaldı. İ.Ö. 1600 yılına doğru Girit, diriliş içindedir. Knossos'ta, Faestos'ta, Tilissos'ta, Hagia-Triada'da ve Gurnia'da, kalıntılar üzerinde eskileri kadar güzel yeni yapılar yükselmeye başladı. Bin yıl sonra, Atina'da olduğu gibi zenginlik gelişti. Sarayların avlularında tiyatrolar vardı. Gladyatörler vahşi hayvanlarla çarpışıyorlardı. Elişleri ve edebiyat büyük bir gelişme içindeydi. Zenginler durmadan

lüks ve konforlarını arttırma gereği duyuyorlardı. Girit'in altın çağı İ.Ö. 1600-1400 yılları arasında yer alır. Minos uygarlığı en yüksek noktasındadır. Girit'in parlaklığı Ege Denizi'ndeki bütün adalara ve kıyı bölgelerine yansır.

Ancak 1400 yılında bu parlaklık sönüverir. Geniş çapta bir felaket yüzlerce ve yüzlerce yıl Giritlilerin çabalarıyla ortaya çıkardıkları eserleri birdenbire yok ediverміş, sıfıra indirmiştir.

Acaba neler olmuştur?

BİR İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞÜ

İ.Ö. 1400 yılında Girit şehirleriyle sarayları yok oldu. Minos uygarlığının sonuydu bu. Eski Ahit'te şöyle denir: "Deniz kıyılarında yaşayan Keretyalılar için ne uğursuzluk!"

İ.Ö. 1400 yılında sanki dev bir yumruğun korkunç vuruşuyla olağanüstü Minos uygarlığı çöküverdi. Bu defa, felaket bütün şehirleri yerle bir etmişti. Knossos, Zakros, Faestos, Hagia-Triada, Gurnia, Moklos, Mallia; evet bütün şehirler yıkılmıştı.

Sitelerin ve köylerin kalıntılarında, her yerde bunları kül haline getiren izler bulundu. Ama, Palaikastro, Pseira ve Tilissos gibi şehirler yangından kurtuldu.

Bu felaketi, belgesel bir biçimde belirleyen hiçbir tanık çıkmadı. Bütün iş, yalnızca varsayımlara kalmıştı. Özellikle kazıların sağladığı sonuçların yorumu, arkeologlara kılavuzluk etmiş oldu.

Çok gariptir, Minos uygarlığının yok oluşunun tam olarak hangi aya rastladığı belirlendiği halde, bunun yıl olarak tarihi kesin değildir. İ.Ö. 1400, yaklaşık bir tarihtir.

Bu tarih, stratigrafik tabakalarda bulunan ve III. Amenofis'in (İ.Ö. 1401-1375) egemenliği sırasında yapılan Mısır ka-

bartmalarında görülen Giritli insanların karşılaştırılmasından elde edilmiştir. Mısır dilinde Girit'i yerle bir eden felaket ya 1400 yılında ya da hemen biraz sonra olmuştur. Ama, topraktan çıkarılan yapıların duvarlarını karartan yangın, ateşin her yanı sardığı anda rüzgarın güneybatıdan estiğini göstermektedir. Oysa bu, Arapların 'garbi' diye adlandırdıkları rüzgardır. İlkbaharda eser. Çöldeki kum yığınlarından kalkan kum bulutları, mart ayında en yoğun durumuna ulaşır. Knossos sarayının yangınını körükleyen de aynı rüzgardır. Böylece de felaketin mart ayında ortaya çıktığı söylenebilir. Bu yıkıcı yangın nasıl başlamıştı? Knossos kalıntılarını ilk bulan ve böylece Girit uygarlığını ortaya çıkaran Evans, yalnız Knossos'un değil, öteki şehirlerin de geniş çaplı yangına sebep olan bir depremin kurbanı olduklarını ileri sürmüştür. Bu şehirlerde yaşayanlar felaketin birden bastırmasıyla şaşkına uğramışlardır. Knossos sarayının en kutsal yeri sayılan kralın salonu, kalıntılardan anlaşıldığına göre bir drama sahne olmuştur. Yer sarsıntısı başladığı sırada dinsel törenlerde kullanılan su mermerinden yapılmış vazoların içindeki yağlar törene hazır durumdaymış. Tabii, olup bitenler bilinmiyor ama bunun bir kurban töreni olduğunu tahmin etmek güç değildir. Atölyelerdeki zanaatçılar ve heykelciler iş başındayken depreme yakalanmışlar. Eğer düşman savaş tekneleriyle adaya yaklaşmış olsaydı, Giritliler bunu görürlerdi. Felaket böylesine ani olmazdı. Evans'ın tezi budur ve ileri sürdüğü sebepler de geçerlidir.

Evans kadar ağır başlı olan J. D. S. Pendlebury adındaki başka bir İngiliz arkeologu, aynı konuda daha değişik bir açıklama yapmıştır. Minos uygarlığı uzmanı ve Tel-el-Amarna kazıları yönetmeliğinde bulunan Pendlebury'nin tezine göre, eski zamanda yer sarsıntılarının sonuçları bugünküler gibi değilmiş. Bugün kanalizasyonların bozulması, özellikle gaz ve elektrik bozuklukları yangınlara yol açmaktadır. Bir deprem sonucunda 1925'te Tokyo'da böyle olmuştur. Üstelik depre-

min, Knossos sarayının büyük merdivenini çökertmesi gerekirdi. Oysa, bu merdiven çok daha sonraları bile yıkılmış değildi.

Çeşitli görüşleri karşılaştırılarak aklıma bir fikir geldi. Tanıdığım şimdiye kadar hiçbir arkeolog bu varsayımı ileri sürmüş değildir. Giritlilerin teknik bilgileri göz önünde bulundurularak aydınlanmada ya da madenlerin eritilmesinde madensel yağ kullandıkları tahmin edilebilir. Yakıtı ileten tertibatın bozulması, Girit şehirlerinin ve saraylarının tutuşmasına yol açmış olabilir.

Pendlebury, aynı zamanda yanan ve yıkılan şehirlerin, fatihlerin ve saldırganların işi olduğunu söyler.

Giritliler, İ.Ö. 1400 yılına doğru eskiden efendiliğini yaptığı Greklerin egemenliği altına geçmiş olabilir. Eski uygarlıklarından gurur duyan ve Greklerin baskısına dayanamayan bu insanlar, başkaldırmış olabilir. Gerçekten de şehirlerinin yok olmasından sonra Giritlilerin sitelerini yeni baştan kurdukları ve yaşamlarını sürdürdükleri bilinmektedir. Bunu izleyen iki yüzyıl boyunca Girit, yabancı etkilere gitgide daha kapalı kaldı.

İ.Ö. 1400 yılına doğru Girit, Ege kıyılarındaki adalarla ülkeleri egemenliği altında bulunduruyorduysa, bunların Knossos'un vasiliğinden kurtulmak için aralarında birleştikleri tahmin edilebilir. Girit de o yıllara doğru ele geçirilmiş olabilir. Bu durumda Girit şehirlerinin yerle bir edilişi, büyük ve düzenli bir filonun getirdiği birliklerce yapılmış bir iştir. Seferin amacı ise, ülkeyi ele geçirmek değil nefret edilen bir devleti güçsüzlüğe sürüklemektir. Sonra Giritliler, kalıntıların üzerinde yeniden kentler kurarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Teseus efsanesine uyan bu kurama Pendlebury de katılmaktadır.

Atinalıların, Knossos labirentinde Minotor'un parçalaması için Girit'e yedi delikanlıyla yedi genç kız gönderdikleri efsanesi kabul edilecek olursa, Teseus efsanesi de başkaldıran sömürgelerce Girit'e karşı girişilmiş cezalandırıcı bir seferi

simgeleştirir. Pendlebury'ye göre Girit'in üzerine çöken afet nisan ayı sonunda ya da mayıs ayı başında ortaya çıkmıştır. Güneybatıdan esen şiddetli rüzgar alevleri körüklemiş, yangın oradan oraya sıçrayarak Knossos sarayını kül etmiş. Kralın salonunda panik olmuş. Belki de Minos o sırada, tanrıların halkına acımaları için dinsel törene başlamak üzereydi. Tam o anda Teseus saraya girmiş ve efsanede yarı insan yarı boğa biçiminde bir canavara dönüştürülen Minos'u öldürmüş, Girit'in gücü de böylece yok olmuştur. Grek dünyasının uydusu durumuna düşen Girit daha güçlü ve dinamik olan Helen uygarlığı içinde, iki yüz yıl boyunca yavaş yavaş eriyip yok oldu.

Giritliler, Akdeniz ırkındandı. Denizci olan bu insanlar Mısırla, Ortadoğu ülkeleriyle, Ege Denizi kıyılarındaki ve Batı Akdeniz'deki ülkelerle ticaret yaparlardı. Filoları İtalya ve İspanya'ya kadar giderdi. Denizdeki güçlerine o kadar güvenleri vardı ki, başkentleri Knossos surlarla çevrili değildi.

Erkekler sakal tıraşı olurlardı. Bu küçük ayrıntı bile, bir Girit-Minos uygarlığının varlığını göstermeye yeter. Gerçekten, bu dönemde Grekler sakallıydı. Giritli erkek ise tıraş usturasına o kadar bağlıydı ki, ölünce o da mezarına gömülürdü.

Minos uygarlığı döneminde kadınlar kocaman konik şapkalar, beyaz deriden ayakkabılar giyerlerdi. Göğüsleri çıplak dolaşırlardı. Belleri ne kadar ince olursa o kadar çok hayran toplarlardı. Giritli kadınlar, makyaj alanında da çok ileriydiler. Erkeklerle delikanlılar bellerinin ince görünmesi için madeni kemerler takarlardı. Erkekler bellerine kadar çıplaktı. Belden aşağısına, etek ya da peştamala benzer bir şey giyerlerdi. Greklerin gözünde bu giyiniş ahlaka aykırı sayılıyordu.

Giritli kadınlar mücevher takmaya bayılırlardı. Erkekler de mücevher takardı. Kadınların süslerine, giyinişlerine bakılacak olursa Giritliler karılarına hayrandı. Giritli kadın, Mısırlı kadının bile alışık olmadığı bir lüks içinde yaşardı. Girit'in en büyük tanrısının Büyük Ana olması bir rastlantı değildir.

Birçok sarayın ve birçok şehrin kalıntıları ortaya çıkarılmış ve yolların çok düzenli yapılmış olduğu görülmüştür. Evlerde akarsu, banyo daireleri ve pis suların akıtılması için tertibat vardı. Demir, tahta işi, ayakkabı, çömlek, dokuma atölyeleri, yağ arıtma yerleri bulunurdu. Knossos'ta bazı evler beş katlı ve çifter kapılıydı. Ustaca yapılmış bir kanalizasyon sistemiyle getirilen yakıtın beslediği yağ lambaları, aydınlanmada kullanılırdı. Kısacası, Girit uygarlığı resim olsun, heykelcilik olsun, biblolar olsun, sanatın bütün alanlarında inceliğiyle göz doldurur.

Binlerce yıllık olmasına karşılık, şaşılacak kadar çağdaş görünen bu Avrupa uygarlığını ortaya çıkarmanın onuru Sir Arthur Evans'a aittir. Avrupa tarihöncesi dönemini su yüzüne çıkarmanın yanı sıra, Evans başka bir amaç daha gütmüştür. Tarihin başlangıcını yüzyıl geriye götürmek. Oysa tarih her zaman yazıyla başlar. Sözgelişi, Grek tarihinin başlangıcı İ.Ö. 776'dır. Bunun için de Evans'ın o zamana kadar bulunmuş olan epigrafik belgelerden daha eskilerini bulması gerekiyordu. Girit'e gitmesinin de en büyük nedeni buydu.

Evans, orada iki yazı sistemi buldu. Bunlara 'Linear A' ve 'Linear B' adlarını verdi. Birincisi, İ.Ö. 1600 yılından, yani Grek yazısının ortaya çıkışından 800 yıl önce kullanılmaktaydı. Metinler, Girit'in on dört çeşitli bölgesinden elde edilmiştir. Metinlerin 51'i aynı yerden, 168'i Hagia-Triada'dan çıkarılmıştır. Birinciler çok kısa metinlerdir ve on dört kil tablet, sekiz vazo ve altı tane kurban masası üzerine kazılarak yazılmıştır. Girit'in güney kıyılarında bulunan Hagia Triada yazılarının hemen hepsi tabletler üzerindedir. İşaretler kaba, yazı beceriksizdir. 'Linear A' sisteminde yazılmış hemen hiçbir örnek yoktur.

Neden bu metinler bu kadar azdır? Bunların on dört yerde ve çeşitli on yedi eşya üzerinde bulunmuş olması, 'Linear A' olarak yazılmış belgelerin bütününün ancak küçük bir bölümü-

nü temsil ettiğini düşündürmektedir. Ama, belki de Giritliler aynı zamanda kağıt ve mürekkep de kullanmışlardır. Eğer böyleyse, bulunan tabletlerle kumaşlar dinsel ya da kutsal niteliktedir. Kağıt üzerindeki yazılar ise tabii ki yok olmuştur.

O dönemde, yani İ.Ö. 1600-1400 yılları arasında Girit parlak bir uygarlığa ve ince bir sanata sahip bulunmasına rağmen her halde yazının ikinci derecede bir rolü vardı. Ticari metin yazılarında kullanılan 'Linear A', bir ihraç "maddesi" değildi. Biri Melos'ta, öteki Thera'da bulunan iki yazının dışında, Ege uygarlığıyla ilgili olarak bu grafiden başka örnek bulunamamıştır. Ama şunu da unutmamak gerekir ki, 'Linear A' olarak yazılan yazıların yokluğu şimdilik Girit'teki kazıların sınırlı olmasından ileri gelmektedir.

Öteki yazı sistemi 'Linear B', daha da esrarengizdir. 'Linear A', bütün Girit'te İ.Ö. 1800'den beri kullanılmaya başladığı halde 'Linear B' ancak 1450 yılına doğru ortaya çıkmıştır. Üstelik B harfleriyle yazılan yazılar, yalnız Knossos sarayının kalıntılarında bulunmuştur. İ.Ö. 1400 yıllarında yazılan bu belgeler, krallık arşivlerinin belgeleridir. Bütün Girit'te A yazısı kullanılırken, Knossos'ta, üzerlerinde B işaretleri bulunan yumurta biçiminde iki bin kil tablet, mühürlü kasalara düzenli olarak yerleştirilmişti.

Amerikalı Blegen ile Yunanlı Kurunyotis, 1939 yılında olağanüstü bir keşifte bulundular. Eski Pilos sarayının kalıntılarını ortaya çıkarırlarken Linear B sisteminde yazılmış 600 tablet buldular. Pilos tabletleri de tıpkı Knossos tabletleri gibi fatura listeleri, fişler, hesap pusulaları gibi şeylerdi. Blegen, 1952'de aynı bölgede 400; 1954'te de 50 yeni tablet buldu. Böylece Pilos'ta çıkarılan tabletlerin sayısı 1050'ye çıktı.

Bunun dışında, İngiliz Alan Wace, Mikene'de, bir şarap satıcısının evinde yine 'Linear B' sistemiyle yayılmış bir muhasebe belgesi buldu. Wace'in açıklamasına göre, Mikene'de her evde ve sarayda buna benzer tabletler vardı. Arkeolog Benett

daha da ileri giderek, şarap satıcısının evinin kalıntılarında bulunan kırk iki tableti, altı yazıcının yazmış olduğunu ileri sürer.

Bu belgeler, yani Knossos tabletleri 2000 tane, Pilos tabletleri 1050 tane, Mikene tabletleri 42 tanedir ve birbirlerine çok benzerler. 1400'den, yani 'Linear B' yazısının kullanılışından önce Helenlerin yazısı yoktu. İ.Ö. 1400 yılından sonra, bu yazı Yunanistan'a yayılmıştır denebilir. 1100 yılına doğru yazı yazma adeti yok oldu. Birçok yüzyıl kullanıldıktan sonra yazının bütünüyle ortadan kalkması, Avrupa uygarlığı tarihinde ilk ve son defa rastlanan bir olaydır. O tarihten sonra Grekler, İ.Ö. 800 yılına kadar alfabetik yazının kendilerine Fenikeliler tarafından getirilmesini beklediler.

Girit grafisini çevreleyen esrarın çözümlenmesine yıllarca ve yıllarca boşuna uğraşıldı. Eski uygarlıklar uzmanı Eduard Meyer, 1928'de şöyle yazıyordu: "Rastlantının bu yazıyı çözümleyip çözümlemeyeceğini kimse bilmemektedir. Bu o kadar havada bir şeydir ki, yazının hangi dilin karşılığı olduğu bile bilinmiyor."

İngiliz Ventris, 1940'ta şu açıklamada bulunuyordu: "Knossos ve Girit'teki Minos yazıları, şimdiye kadar çözümlenememiş biricik eski epigrafik belgelerdir." Amerikalı Kober de, 1948'de şunları yazmaktaydı: "Çözümlenmesi gereken üç bilinmeyen kalıyor geriye: Dil, yazı ve kelimelerin anlamı... Oysa iki dilde yazılı metin olmadan hiçbir şeyi, bilinmeyen bir dili çözümlemek imkansızdır."

Çeşitli uluslardan arkeologlar aynı sorun üzerinde dururlarken, Alman filolog Ernst Sittig de bu bilmeceyi çözmeye çalışıyordu. Latince'yi, Grekçe'yi, Sami ve Slav dillerini, Etrüskçe'yi, Kıbrısça'yı ve Ortadoğu ölü dillerini bilmesinin ona büyük yardımı olmaktaydı. 1914-1918 savaşı sırasında Sittig, kendini bu yazının çözümüne verdi.

Kendinden önceki bilim adamları Evans, Myres ve Sun-

wal gibi, Sittig de Girit yazısının eski bir Kıbrıs yazısıyla ilintisi olabileceğini düşünmüyordu. İ.Ö. 1000 yılına kadar konuşulan bir Grek lehçesini yazmak için özellikle Kıbrıs'ta kullanılan bu yazı, Sittig'e göre başlangıçta Helen öncesi döneminin bir başka dili için kullanılmıştı. Bu yazı sistemi, bu dili yazmak için icat edilmişti.

Sittig, Kıbrıs ve Girit karakterleri arasında bir karşılaştırma incelemesi yaptı ve iki dilin gerçekten büyük benzerlikler gösterdiğini ortaya koydu. Bazı Girit harflerini ve ekleri, kelimeleri belirleyen fonetik belirtileri elde etti, sonunda bazı deyimlerin anlamını buldu. Bu çalışmaların sonucu Tübingen Üniversitesi'ne verildi. Doktor Ernst Sittig böylece Girit yazısının çözümlemesine katkıda bulunmuş oluyordu.

Amerikalı Bennett, 1951 yılında Pilos'ta bulduğu yazıların metnini yayımladı. Londralı mimar Ventris ile vatandaşı J. Chandwick de olağanüstü bir şey açıkladılar. Knossos, Pilos ve Mikene tabletlerindeki dil yalnız bir Hint-Avrupa dili değil aynı zamanda Grekçe'ydi. Ventris ile Chadwick, metinlerdeki seksen işaretten altmış beşini çözümlemeyi başarmışlardı. Daha sonra Hans L. Stoltenberg, iki İngiliz'in buluşlarını doğruladı.

Ventris ile Chadwick'in değerli çalışmalarını küçümsemek burada söz konusu değildir; ama yine de şunu belirtmek gerekir ki, onlardan önce başka filologlar 'Linear B' yazısının bir Yunan dilinin karşılığı olduğundan şüphe etmişlerdi. Gerçekten, Sittig'in belirlediği üç Girit işaretinin, yani 'ti, ri, po'nun birleşiminden 'tiripo' kelimesi elde ediliyordu. Bunun da, Grekçe'deki sacayağı anlamına gelen 'tripos' kelimesiyle benzerliği açıktır. Bu yazının Yunan lehçesiyle ilintisinin başka bir kanıtı da şu: Bir Pilos yazısı üzerinde, 'ti, ri, po' işaretlerinin gerisinde bir sacayağı deseni vardı. Wace ile Blegen'in, tarihsel karşılaştırmalar üzerine kurulmuş olan varsayımı doğruydu. Buna göre Mikene ve Pilos halkı bir Grek dilini kullanmışlardı.

Ama, 'Linear B' dili nasıl olmuştu da İ.Ö. 1400 yılına doğ-

ru Girit'ten Yunanistan'a geçmişti.

Her halde Knossos'ta oturan biri 'Linear A' yazısını kullanmayı ve Grek dilinin seslerini anlatmak için bu yazıyı uygulamayı düşünmüş olmalı. Bu grafi, bir Helen lehçesinin karşılığı olan ilk yazıdır, yani, 'Linear B'dir. Ama ortaya bir soru çıkıyor: İlkel Grekçe'yi yazmayı sağlayan bir grafiyi bulmak Girit'te kimin yararına olabilir acaba?

Bunun tek açıklaması şöyle yapılabilir: 1450-1400 yılları arasında kıtadan gelen Grek hükümdarları Knossos'ta egemenlik sürüyorlardı. Ayrıca, egemenlikleri yalnızca bu şehre özgüydü. Kısa süre önce Pilos'ta ya da Mikene'de icat edilen 'Linear B' yazısını onların getirmiş olması mümkündür. Öte yandan, ne kadar çekici olursa olsun, bu varsayım yanlıştır. Çünkü, 'Linear A' ile 'Linear B' arasında birçok benzerlikler vardır. İşaretlerin yarısı iki sistemde de aynıdır. B grafisinin A grafisinden geldiği açıktır. 'Linear A' Helenlerin olmayan bir dili karşılayan yazıdır. İlkel Grekçe'nin yazılmasını sağlayan 'B' grafisi, 'Linear A'dan başlayarak gelişmiştir.

Bu Grekçe, hangi 'Grekçe'dir?

O dönemde Pilos'ta ve Mikene'de oturanlar Homeros destanı kahramanlarının konuştuğu Akeen diline benzer bir lehçe konuşuyorlardı her halde. Oysa, Akeen dili kil tabletlerin üzerlerine kazılan işaretlerin tam karşılığıdır.

Giritliler on parmak hesabına dayanan onlu sayılamayı bir yerden almışlar ya da kendileri bulmuşlardı. Ama, 5 ve 0 sayılarının karşılığı olan işaretlere sahip değildiler. Arap kökenli olan bizim 5 sayımız da beş değişik işaretten kuruludur. Dikey bir çizgi birin karşılığıydı, üst üste konulmuş ikişer dikey çizgi dört rakamını, üst üste dörder dikey çizgi sekizi gösterirdi. 9 rakamını yazmak için, paralel üç sıra üzerine dizilmiş o kadar çizgi çizilirdi. 9 sayısını 8 yapmak isteyen bir yazıcı, bir çizgiyi karalayacağı yerde dokuz çizgiyi birden karalar ve onun yerine sekiz çizgi çizerdi. 10 sayısı, yatay bir çizgiyle,

yirmi iki yatay çizgi ile gösterilirdi. Ve bu böyle sürüp giderdi. Tabletlerin incelenmesi hesap yanlışlarının çok olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Bu kadar az pratik bir sayılama sistemiyle Giritlilerin matematiği geliştiremeyeceği açıktı. Bu sistem yalnızca hesapların belirlenmesine, Minos Kralı'na bağlı ülkelerden alınan haracın dökümüne ve işçilerle zanaatçıların aldıkları ücretlerin işlenmesine yarıyordu.

Doğuştan sanatçı olan Giritliler, bir edebiyat yaratamadılar. Yazıları ya basit hesaplardı ya da birtakım kayıtlar...

KARTACA

FİLLER VE KADIRGALAR

Altı katlı evlerinin teraslarında bilge ve tecrübe sahibi zengin Kartacalılar serinliyorlardı. Hâlâ dünyanın efendisiydiler. O sırada fillerin de katıldığı Anibal'in komutasındaki bir ordu Alpleri aşmaktaydı.

İsa'dan 300 yıl önce herkes şöyle diyordu: "İlerlemenin son aşamasına geldik. Artık bilimin ve bilginin en yüksek noktasındayız. Keşfedecek bir şey kalmadı!" Ünlü Babil rahibi, tarihçisi, astrolog ve astronomu Beroz, kocaman bir güneş saati yapmıştı. Atina'da kemerlerle yapılmış galerilerde, stoacı felsefeciler dünyadaki mutluluğun temeli olan varoluş ve erdemin anlamı üzerinde tartışmalar yapıyorlardı.

Aristark, yeryüzünün yalnız kendi ekseninde değil güneşin çevresinde de döndüğünü keşfetmişti.

Mısırlı rahip ve tarihçi Manetho, kendi ulusunun tarihini Batı'ya tanıtmaya çalışıyordu. Aynı çağda Avrupa'nın ortasında insanlar iki tekerlek üzerine oturtulmuş madeni bir araçla toprağı ekmeyi öğreniyorlardı. Roma Forum'unda, Senato'nun kamu işlerinde görev almalarına izin verdiği pleblerin zaferi alkışlarla, gösterilerle kutlanıyordu. Aynı dönemde İtalya'yı yıkıp yakan barbarlar, yarımadanın kuzeyine yerleşmişlerdi. Bunlar Keltlerdi. Evet, İsa'dan önce 300 yılındayız.

Kartaca'nın altı katlı evlerinin teraslarında zengin tüccar-

lar Samos şarabı içiyorlar. Bu insanlar, o anda dünyanın tek egemeni olduklarının nasıl da farkındalar! Bu kadar zenginlik, bu kadar lüks ve bu kadar güç, o çağa kadar nerede görülmüştür? Bu tüccarlar da her bakımdan ilerlemede insanlığın son aşamaya ulaştığına inanıyorlar.

İtalya yarımadası ve onun uzantısı Sicilya, Akdeniz'i iki havuza ayırır. Karşıda, Afrika kıyılarında Tunus körfezi vardır. Orada Tunus'un yirmi kilometre ötesinde bir tepe yükselir. Günümüzde bu tepede Beyaz Rahipler adı verilen bir manastır, Ermiş Louis adına yapılmış bir katedral ve Rahip Delattre'ın yönetiminde girişilmiş olan kazılardan çıkarılan eşyaların toplandığı bir müze bulunmaktadır.

'Para kesesi' deyiminin garip bir etimolojisi vardır. Yunanca da 'byrsa', 'deri' ya da 'deriden para kesesi' anlamına geliyordu. Daha sonra tüccarların toplandığı genel alana adı verildi. Burası bir çeşit 'borsa'ydı. Akdeniz dünyasının en büyük antreposu olan Kartaca'yı kuranlar limana hakim tepeye de bu adı verdiler. Aslında Kartacalılarla ilgili en eski mezarlar bu tepede ortaya çıkarılmıştır.

İ.Ö. 150 yıllarında, kırk ciltlik bir dünya tarihi yazan Grek tarihçisi Polib, Kartaca için: 'Dünyanın en zengin şehri' der. Gerçekten de Kartaca, Akdeniz'in en büyük ticaret merkeziydi. Çok güvenli bir limanı vardı. Birsa tepesi yirmi metre yüksekliğinde surlarla çevriliydi. Kartacalılar Kuzey Afrika'yla Mısır arasındaki bütün kıyı bölgesinden başka Herkül Sütunları'nı, İspanya'nın güneyini, Balear'ları, Sardenya'yı, Korsika'yı ve Sicilya'nın doğusunu bütünüyle denetimleri altında bulunduruyorlardı. Kısacası, Akdeniz'in en büyük bölümü Kartaca gölü gibi bir şeydi.

Kartaca'nın depo ve antrepolarında neler yoktu ki! Asya'nın altınları ve incileri, Sur şehrinde bir çeşit deniz salyangozundan çıkarılan koyu mor boyaları, Afrika'nın fildişleri, tropik bölgelerden getirtilen aslan ve leopar postları, Arabis-

tan'ın bütün güzel kokuları, Mısır keteninden kumaşları; Yunanistan'ın vazoları, çanak çömlekleri, şarapları; Kıbrıs'ın bakırı, İspanyol gümüşü, Kornuay'ın kalayı ve Elbe adasının demirleri... Her şey, her şey bu depolarda toplanmıştı.

Bu büyük ticaret gücü, eninde sonunda, siyasal bir rol oynayacaktı. Kartacalı denizciler Herkül Sütunları'nı korkusuzca aşarak okyanusa açılıyorlardı. Hatta içlerinden bazıları esrarengiz Atlantis'in kalıntıları olduğu söylenen Kanarya ve Azor adalarına bile çıktı.

İ.Ö. 300 yılında Kartacalı soylu kişiler filozofça davranışlı, bilge sahibi, çok tecrübeli insanlardı. Her şeyden bıkmışlardı artık. Bu insanlar beş yüz yıl boyunca bolluk ve zenginlik içinde yüzen bir şehrin hemşerileriydi. Kartaca'ya gelen yabancılar, gördükleri mermer tapınaklar, yapıların ön yüzlerindeki altın ve gümüş sütunlar, ünlü Grek heykelcilerinin eserleri olan tanrı heykelleri, şantiyeler, atölyeler ve el tezgahları karşısında şaşırıp kalırlardı.

Bazı Kartacalıların emrinde yirmi bin zenci çalışırdı. Kartaca'da villalar, saraylar, yalnız büro olarak kullanılan büyük yapılar ve altı katlı evler vardı. Yapılan kazılarda Kartaca sokaklarının tıpkı Manhattan'da olduğu gibi 90 derecelik açılarla kesiştiği anlaşılmıştır. Böylece yüz yirmi beş metre üzerine otuz beş metrelik adalara ayrılan her parçada çok düzenli evler ve mahalleler bulunuyordu. Tam ortada bulunan bir adada, 'Amirallik Dairesi' vardı. Kartaca filosunun komutanı buradan bütün gemilerin hareketini kolayca denetleyebilirdi.

Kartaca plutokrasinin tam bir örneğiydi: Yasaları zengin aileler yapıyorlar ve siyaseti onlar yönetiyorlardı. Her yıl vatandaşlar kurulunca iki hukuk adamı seçilirdi. Bu başkanlar, altınla gümüşün oklardan ve kılıçlardan daha güçlü olduğunu tecrübeleriyle bilirlerdi.

Altınla gemiler yapılıyordu. Parayla tutulan adamlar zengin tüccarlar için savaşıp canlarını veriyordu. Yine altın yü-

zünden Kartacalılar öyle deniz savaşları veriyorlardı ki, bu savaşlara katılmak karşı yan için her zaman büyük bir acıyla sonuçlanıyordu.

Tabii ordunun başındakiler soylu kişiler sınıfına bağlı ailelerden seçiliyordu ama, Kartacalı tüccarlar ev yaşantısının rahatlığını savaşın tehlikelerine tercih etmekteydiler.

Teraslarda ya da ağaç gölgelerinde Samos şarabı içiyor, o zamanın yabancı kadınlarını kıskançlıktan çıldırtan elbiseler giyip dolaşan Kartacalı güzel kadınları seyrederken köle kadınlara durmadan kendilerini yelpazeletiyorlardı.

Kartaca, Akdeniz dünyasının en zengin şehriydi. Altın, bu ülkede yaşayanların tanrısıydı. Altına tapıyorlardı. Ama tehlike çanları çaldığı zaman Kartacalı tüccarlar daha başka önem taşıyan ve acıklı denecek bazı fedakarlıklara katlanmaktaydılar.

Başlıca tanrıları Yanit'i tatmin etmek ya da Baal-Molok'un yardımını sağlamak uğruna çocuklarını bu tanrılara kurban ediyorlardı. Ama, bu fedakarlıklara pek seyrek başvurulurdu. Kartacalılar savaşları kazanmak için, parayla tutulan barbarlara, fillerine, filolarına ve özellikle altınlarına güvenirlerdi.

Kartaca'nın zenginliği nereden geliyordu?

Yabancı gemiler ve özellikle Roma gemileri Kartaca'yla serbestçe ticaret yapıyorlardı ama şehrin ticarethaneleriyle iş yapamıyorlardı. Bütün mallar limandan transit geçiyor ve buradan Kartaca malı olarak ihraç ediliyordu.

Limana uğramadan geçmeye çalışan gemiler hemen yakalanıp mürettebat denize dökülüyordu. Bu konuda Kartacalı bir amiralin söylediği söz tarihe geçmiştir: "İznimiz olmadan, Romalılar Akdeniz sularında ellerini bile yıkayamazlar..."

Çiftçilikle geçinen Romalılar savaş gemileri yapmasını bilmiyorlardı. Ama bir gün şans yardım etti. Deniz, bir Kartaca savaş gemisinin kalıntısını bir İtalyan kumsalına attı. Romalılar bu kalıntıyı örnek aldılar. Ormanlarından kestikleri ağaçlarla yüz yirmi kadırga yaptılar. Bunların her biri üç yüz kü-

rekçi ve yüz yirmi asker taşıyordu.

İ.Ö. 264 yılından 146 yılına kadar yüz on dokuz yıl boyunca Kartaca ile Roma üç defa karşı karşıya geldi. Bunlar, o çağın dünya savaşlarıydı. İki devletin orduları dereler dolusu kan döktüler ve uğradıkları yerleri yıktılar, yerle bir ettiler. En sonunda savaş, Kartaca'nın yenilgisi ve bozgunu ve Akdeniz'de Roma hegemonyasının yerleşmesiyle sona erdi.

ANİBAL

> Kartacalılar, şehri sokak sokak, mahalle mahalle savundular. En sonunda yıkıntıların ve bir kan deryasının ortasında yok olup gittiler. Surlar yıkıldı. Kartaca bir meşale gibi yandı. Bir daha da hiç kalkınamadı.

Kartacalı general Amilkar Barka, İ.Ö. 247 yılında Sicilya'da bir ordunun başındadır. O sırada Kartaca'da oğlu Anibal'in doğumu kutlanmaktadır.

Bir gün Roma'yı tir tir titretecek olan bu çocuk, dünyanın en büyük komutanlarından biri olacaktır.

Savaşçı yaşantısını sürdürmekte olan Amilkar, bir gün oğlunu yanına getirtir. Anibal daha dokuz yaşındadır. Babası, oğlunu bir tapınağın önüne götürür. Baba ile oğulun arasında şu konuşma geçer: "Az sonra kurban edilecek olan şu adama iyi bak, oğlum! Elini onun üzerine doğru uzat! Tamam! Şimdi dikkat et oğlum! Söyleyeceğim sözü kelime kelime tekrarlayacaksın: 'Ben, Amilkar'ın oğlu Anibal, son soluğuma kadar Romalılara karşı kin besleyeceğime, bütün tanrıların üzerine yemin ederim!"

"Ben, Amilkar'ın oğlu Anibal, son soluğuma kadar Romalılara karşı kin besleyeceğime, bütün tanrıların üzerine yemin ederim..."

Babası öldüğü zaman Anibal 18 yaşındadır. Yirmi altısında Kartaca ordusunun başkomutanı olarak görürüz onu.

Genç adamın bütün amacı, babası Amilkar'ın tamamlayamadığını bitirmektir. Galya yollarıyla yapılmakta olan kalay ithalatını Kartaca'nın tekeline almak ister, Anibal. Bunun için de İspanya'yı, Pireneleri, Ron vadisini egemenliğini altına alması gerekmektedir.

Akıllı bir insan olduğundan, Roma ile doğrudan doğruya savaşa girmeye yanaşmaz. Alplerin her iki yönündeki kabilelerle ilişkiler kurup onlarla anlaşır...

Irkının erdemlerini ve Roma'nın eski günlerini ballandıra ballandıra anlatan Romalı tarihçi Titus Livius, Roma'nın en amansız düşmanı olmasına rağmen, Anibal'in portresini hayranlığını gizleyemeyerek şöyle çizmektedir: "Anibal, tehlikeye göğüs germek için bütün tedbirlerini alırdı. Tehlike saati gelip çatınca da çok büyük bir soğukkanlılık gösterirdi. Hiçbir engel onun cesaretini kıramazdı. Ne sıcak ne de soğuk etkilerdi onu. Yalnızca bedeninin ihtiyaçlarını karşılamak için yiyip içer, hiçbir zaman aşırılığa kaçmazdı. Vakit buldukça dinlenirdi. Yatak önemli değildi onun için. Çok zaman pelerinini sarınarak iki nöbetçinin arasında yere uzanıp uyurdu. Tıpkı askerleri gibi giyinirdi. Ama, silahları ve atı herkesin üzerinde etki yaratırdı. Ordusunun en iyi atlısı ve piyadesiydi. Savaşa ilk o başlar, savaştan en son o ayrılırdı. Yaşlı askerlerin gözünde Anibal, daha genç bir Amilkar'dı. Babasının keskin bakışları, boyu ve davranışları vardı Anibal'de."

Ordusunu deniz yoluyla İtalya'ya geçirmeyen Anibal, askerlik tarihinin en cüretli planlarından birini hazırladı. Ordu, İspanya'yı ve Galya'nın güneyini geçebilir, Alpleri de aşarak Po ovasına ulaşabilirse, Romalılar Kartaca'ya saldırmaktan vazgeçerlerdi. O zaman Kartacalı tüccarlar altın toplama, zenginliklerini artırma ve yaşamanın tadını çıkarmayı sürdürebilirlerdi.

Gelişigüzel serüvenlerden hiç hoşlanmayan Anibal, planı-

nı inceden inceye hazırladı. Üstelik bu plan, Büyük İskender'in doğu savaşlarındaki planlarından daha büyük bir özenle hazırlanmıştı.

Genç komutan, Roma'nın müttefiki olan İspanya'daki Sagonte şehrini İ.Ö. 219 yılında aldı ve böylece Roma'ya meydan okumuş oldu.

Anibal 30 yaşındadır. Kartaca birliklerini üç orduya ayırır: Biri, Kartaca'yı savunmak için Afrika'ya gidecektir. İkinci ordu, kardeşi Asdrubal'in komutasında İspanya'da kalacaktır. Anibal'in komuta ettiği üçüncü ordu ise, 50.000 piyade, 9.000 atlı ve 37 fil, Roma'yı ele geçirmek için yola çıkacaktır.

Şimdi İ.Ö. 218 yılının mayıs ayındayız. Anibal 31 yaşındadır. Düşündüğü büyük serüven için en uygun çağ...

Askerlerine, 'Ölün!' dese oracıkta ölürler; o kadar bağlıdırlar komutanlarına. Yola çıkmadan önce Anibal İberia asıllı karısı İmilsea'yı ve oğlunu Kartaca'ya göndermiştir. Yalnız bu olay bile Anibal'in nasıl bir adam olduğunu anlatmaya yeter. Çünkü, büyük komutan onları ancak on altı yıl sonra görebilecek ve kucaklayabilecektir.

Anibal'in, Alplerin hangi yamacından geçerek İtalya'ya vardığı kesin olarak bilinmiyor. Ama, Kartaca ordusu akılları durduran bu işi başarıyor.

Şu var ki, Po ovasına indiği zaman ancak 20.000 piyade, 6.000 atlı ve 10 fil kalmıştır. Ordunun yarısı yok olmuştur. Hayvanlar soğuktan ve yorgunluktan ölmüşler, askerler çukurlara ve uçurumlara yuvarlanmışlardır.

Çok yorulan ve ateşler içinde kıvranan Anibal de, bir ara bu yüzden gözünün birini kaybetmiştir. Ama artık kötü günler geride kalmıştır. Anibal, bütün heybetiyle Roma kapılarındadır.

Anibal'in ordusu, 40.000 kişilik Roma ordusuyla ilk olarak Tessin ve Trebia'da karşılaşır. Roma ordusu perişan oluyor. Kırk bin asker de ölüyor.

Trazimen gölündeki ikinci karşılaşmada Roma ordusu yi-

ne kırk bin askerden kuruludur. Romalılar ikinci bir defa bozguna uğrarlar. Ortada Roma ordusu diye bir şey kalmamıştır. Roma için tehlike çanları çalmaktadır.

Bunun üzerine Roma'da iki konsül seçilir. Anibal'i ve ordusunu yok etme görevi onlara verilir. İki ordu, 216 yılında Apulia'daki Kan ovasında karşılaşır. Romalılar sayı bakımından çok üstündür ama Anibal'in dehası ve atlıları her şeyden üstündür... Anibal'in askerleri Roma ordusunun kanatlarına saldırır. Silahlarının ağırlığı altında ezilen lejyonerler kısa zamanda bir şey yapamaz duruma düşerler. Çepeçevre sarılan elli bin Romalı asker oracıkta kalıverir. Kırk bini öldürülür, on bini tutsak alınır.

Büyük felaket haberi Roma'da öğrenilince Senato babalarının, kocalarının ve oğullarının ölümlerine ağlamalarını kadınlara yasak etti. Bir kuşatma hareketine karşı şehir kendini hazırladı. Ama Anibal Roma duvarlarının önüne gelmedi.

Hem artık Roma, Anibal'in karşısına çıkarabilecek, onun çapında birini bulmuştur. Bu müthiş komutan, 16 yıl önce Kartacalılarca Tessin'de perişan edilen Roma ordusunun başındaki Scipion'un oğlu Publius Cornelius Scipion'dur.

Scipion, Kartacalıları İtalya'dan atmak için savaşı Afrika'ya aktarır. İkinci Kartaca savaşının son perdesi Afrika'da, Zama'da oynanacaktır.

İşte Anibal ile Scipion karşı karşıyadır. Roma ile Kartaca'nın kuvvetleri denktir. Ama bu sefer, korkunç bir savaştan sonra zafer Roma'nın olur.

Bundan cesareti kırılmayan Anibal, Kartaca'yı yeniden canlandırmak ister. Ama savaşmaktansa pazarlık etmeyi daha uygun bulan hemşerileri, Anibal'in öç alma tekliflerini kabul etmezler. Hatta Anibal biraz daha diretse, Kartacalılar onu Romalılara teslim edecektir.

Artık Anibal Kartaca'yı hiç sevmemektedir. Doğup büyüdüğü bu güzel şehri bırakıp gider. Önce Suriye Kralı Anti-

okus'un hizmetine general olarak girmek ister. Sonra da bugünkü İznik bölgesindeki Bitinya'nın Kralı Rusias'ın yanına sığınır.

Ama, iki kral da çok korkaktır. Anibal'in fikirlerinden yararlanamazlar. Son umutları da kırılmıştır Anibal'in. Artık yapayalnız bir insandır.

Ve karşısında ömrü boyunca savaştığı insanlar: Romalılar. Oturduğu saray Romalılarla çevrilmiştir. Anibal, düşmanlarına tutsak mı olacaktı? Hayır... Onların eline düşmektense kendini öldürmeyi tercih eder. Her zaman üzerinde taşıdığı zehri içerken ağzından şu sözler dökülür: "Romalıları korkunç bir kaygıdan kurtaralım! Onlar ki nefret edilen yaşlı bir adamın ölümünü beklemeyi uzun ve üzücü buluyorlar! Titus, atalarına yaraşır onurlu bir zafer kazanamayacaktır!"

İ.Ö. 183 yılındayız. Son sözlerini söyleyen Anibal 65 yaşındadır. Üçüncü Kartaca Savaşı yakındır ve Roma, Kartaca'yı yerle bir etmek üzeredir. Yaratıcı bir ulus olamayan, tıpkı ataları Fenikeliler gibi taklitçilikte kalan, yalnız ticaretle uğraşmaktan hoşlanan Kartaca, yeryüzünden silinecektir.

Kartaca'nın tarihi, Anibal'in ölümünden elli yıl sonra sona erer. O dönemde yeniden gelişen ve cesaret bulan Kartaca, Romalıların müttefiki Numidia Kralı Massinissa'ya karşı ayaklandı. Ama Roma'da zengin bir plep ailesinin çocuğu olan yaşlı bir köylü tetikteydi. Kendisine sansürcü unvanı verilen Caton (Katon), Grek modalarını ve kültürünü benimseyen, kendilerini felsefeye veren ya da bolluk içinde yaşayan vatandaşlarına ateş püskürüyordu. Bu adamın ülküsü çiftçilerle ve sert askerlerle dolu bir Roma imparatorluğuydu.

Caton'a göre kadınlar çalışmalıydı ve özellikle kocalarına boyun eğmeliydiler. Caton, yaşlı ya da güçten düşmüş kölelerin satılmasını öğütlüyordu. Kartaca'ya yaptığı bir gezide, eski düşmanın kendine geldiğini ve güçlendiğini görmüştü. Roma'ya dönünce Afrika'dan getirdiği şeyleri Romalılara gösterdi ve Kartaca sitesinin yerle bir edilmesini istedi. O günden

sonra da bütün konuşmalarını tarihe geçen şu sözle bitirdi: "Kartaca'yı yok etmek gerek."

Roma için bir gün fırsat doğdu. Massinissa'nın saldırılarından ve sataşmalarından usanan Kartaca ayaklandı. Bu da Romalıların işe karışması için bir bahane oldu ve böylece Üçüncü Kartaca Savaşı başladı.

Kartacalılar, üç yüz soylu kişiyi rehine olarak Roma'ya vermeyi teklif ettiler. Şehri yok etme kararında olan Romalılar ise, siteden ayrılan halkın, eskisinin on beş kilometre ötesinde yeni bir şehir kurmasını izin verilecekti. Bu sefer Kartaca silahlandı. Kartacalılar, iki yıl süreyle, Romalı askerlere karşı olağanüstü bir cesaretle savaştı. Roma ordusu Kartaca'yı kuşatmıştı. Üçüncü yıl Kartaca düştü.

Kartacalılar, şehri ev ev, sokak sokak, mahalle mahalle savundular. Kuşatmanın başlangıcında beş yüz bin kişi olan şehir halkı, ancak her şey yerle bir olup her yan kana bulanınca teslim oldu. Sağ kalan elli bin kişi tutsak olarak götürüldü. Sonra da Romalılar yıkılmamış olan yapıları ateşe verdi. Tapınaklar, evler, antrepolar, su bentleri, hepsi yıkıldı. Büyük deniz fenerleri denize gömülüp gitti. Kartaca bir daha kalkınamadı.

Bu olay İ.Ö. 146 yılında geçiyordu. Kartaca yok edilmeyip de Akdeniz'in en güçlü ülkesi olarak kalsaydı, eski Akdeniz uygarlıklarıyla Batı Avrupa arasındaki bağı o kuracak, aracılığı o yapmış olacaktı. Antik dünya ile çağdaş Avrupa arasında köprü olma görevi ona düşecekti. Kartaca yok edilince bu rolü Roma oynadı.

YUNANİSTAN

PRİAM'IN ŞEHRİ TRUVA

"Ama baba," diye karşılık verdim ona; "böyle büyük duvarlar vardıysa bunların bütünüyle yok olması imkansızdır. Yüzlerce ve yüzlerce yıllık toprakların ve kalıntıların altında gömülü kalmıştır bunlar." (Sekiz yaşındayken Heinrich Schliemann'ın söylediği sözler)

Çanakkale'nin dört kilometre ötesinde, Hisarlık adını taşıyan bir tepe vardır. Denize hem yakın hem de bir saldırıdan korunabilecek uzaklıkta olan bu tepe, üzerinde bir kale, şato ya da askerlerce sağlamlaştırılmış bir şehir kurulacak niteliktedir.

Hisarlık tepesi, üst üste on bölümlük kalıntıdan kuruludur. Önce bunun dokuz bölüm olduğu sanılmıştı ama, daha sonra arkeologlar gerçeği anladılar. Yedinci tabakada ötekilerden değişik kalıntılar vardı. Bu yüzden iki tabakaya "düzey VII a" ve "düzey VII b" adları verilmiştir.

Alt tabakada beş bin yıllık oturma yerlerinin kalıntıları bulunmuştur. Bunun hemen üstündeki tabakalar (Truva II) 4200 yıl kadar önceden kalma olup yangın izleri taşımaktadır.

Düzey III, IV ve V, İ.Ö. 2200-1750 arasındaki dönemle çağdaştır. Truva VI ise, en yüksek noktasına erişmiş bir uygarlığın İ. Ö 1750 ile 1300 yılları arasındaki dönemiyle ilintilidir.

Amerikalı arkeolog Blegen'e göre, o dönemde yapılan ve hâlâ iyi durumda bulunan duvarların çökmesi yer sarsıntısı

sonucudur. Çatlaklar ve yarıklar gerçekten hep aynı yöndedir. Dörpfeld'e göre Truva VI, Homeros'un İlion'uysa da bu yorum yanlıştır.

Truva VII a, İ.Ö. 1200 yılına doğru düşmanlarca yok edildi. Bu da efsanede belirtildiği gibi Truva'nın alınışı olan tarihe (1185) rastlamaktadır. Blegen, VII a tabakasında Homeros'un anlattığı İlion'un kalıntılarını görür. Graz Üniversitesi Profesörü Brandenstein de Blegen'in fikrine katılır. Dörpfeld'in tersine Truva VI'yı çevreleyen çok daha güçlü duvarların etkisi altında kalmaz. Öteki arkeolojik düzeyler (Truva VII b, VIII ve IX) İ.Ö. 1200 ve İ.S. 400 yılları arasındaki dönemin çağdaşlarıdır.

Şimdiye kadar tepede birçok kazılar yapılmış, düzeyler birbirine karışmıştır. Arkeologların, çeşitli tabakaları nasıl belirleyebildiğine insan şaşıyor. Yalnızca kat VII, iki ayrı şehrin kuruluşuna yaramıştır. Hisarlık kalıntılarının bütünü ise, tarih öncesinden Roma dönemine kadar geçen süre içinde yer alır.

Arkeolog Wilhelm Dörpfeld şöyle yazar: "Hisarlık'tan başka hiçbir yerde yan yana ve aynı zamanda ayrık anıtlar ve kalıntılar görülmez. On beş metre yüksekliğe ulaşan kalıntılara ve daha başka eski yapılara yalnız burada rastlanır. Eski tabakalarla yenileri birbirine karışmıştır. Bunlar, şimdiye kadar Avrupa'da hiç izine rastlanılmayan bir dönemin çok değerli kalıntılarıdır."

Dörpfeld'in sağken belirttiği bu özellik günümüzde geçerli değildir. Çünkü Doğu'da, Hisarlık'tan çok önce yerleşme yeri olarak kullanılmış bölgelerle kalıntılar vardır. Hisarlık tepesinin üst tabakası (tabaka X) Roma dönemiyle ilgilidir. İsa zamanından kalmadır.

Kültürlü bir Romalı için Truva kalıntılarını görmeye gitmek görev gibi bir şeydi. Orada Paris'in lir'i ve üzerinde Truvalı kahramanların zar oynadığı bir taş vardı. Üstelik Truva, Virgilius'un Eneid'i bakımından da çok önemliydi. İlion'un düşmesinden sonra Ene İtalya'ya kaçmıştı. Oğlu, Latium'da,

Alba Longa şehrini kurmuştu.

İ.S. 350 yılında Konstantin, Konstantinopolis'i başkent yapınca bunu Truva'ya aktarmayı düşündü. Bilinmeyen nedenler yüzünden tasarı üzerinde durulmadı. 1306 yılından beri Anadolu'nun sahibi olan Türkler de oraya yerleşmediler. Bugünkü Hisarlık köyü yakın bir zamanda kurulmuştur.

Antik şehirlerin kuruluşunda uygulanan kurallar göz önünde bulundurulursa, Truva bir anormallik gösterir. Genellikle, şehirler her zaman aynı yerde yeniden kurulurdu. İ.Ö. 332'de kurulan İskenderiye böyledir. Lütes ve Kudüs böyledir. Buna karşılık Truva, daha Perikles'in zamanında bir efsane sitesiydi. Eski parlaklığından hiçbir şey kalmamıştı.

Anısı bile silinecek kadar eski Truva yok olduğuna göre bulunduğu yeri bulmak için nasıl olmuş da çaba harcanmıştır?

İ.Ö. 850 yılına doğru bir destancı, "Akhilleus'un Öfkesi" adı verilebilecek olan, ama daha çok "İliada" adı ile tanınan bir destan yazdı. İliada, Batı dünyasının en eski destanıdır. Bütün dünya edebiyatının temeli olan bu eser, bir şaheserdir.

İliada'yı, Homeros'un yazdığı söylenir. Ama, Homeros kimdir? Gerçekten yaşamış mıdır? Bu eseri bir tek yazar mı, yoksa birkaç destancı mı yazmıştır?

Daha sonraki katkılara rağmen üslup ve biçiminde görülen birlik bakımından İliada bir bütündür. Bu da onu bir tek yazarın oluşturduğu düşüncesini desteklemektedir.

Homeros'un adından ilk söz eden adam, Kolofonlu Zenofan adındaki Grek şairi ve felsefecisidir. Zenofan, İ.Ö. 570-480 yılları arasında Anadolu'da yaşamıştır.

En eski antikitede bile, Homeros'la ilgili kesin bir şey bilinmiyordu. Yedi site onun kendi şehirlerinde doğduğunu ileri sürerek böyle bir onura sahip çıkmak istiyorlardı. Homeros, kesinlikle Grek'ti ve Anadolu'da yaşamıştı. İzmir'e yakın küçük bir kıyı şehrinde doğmuş olması mümkündür. Homeros'un aynı zamanda hem İliada'nın hem de Odiseus'un yazarı

olduğu kesin değildir. Çünkü, İliada ile Odiseus belki de yüz yıl ara ile yazılmıştır.

İliada, Truva çevresindeki savaşları anlatır. Şair, Greklerin gelişiyle şehrin yok oluşuna kadar geçen on yıldan söz etmez. Yalnızca elli bir günü ele alır ve anlatımını Truva'nın yok oluşuyla bitirir.

İliada'yı yirmi dört bölüme ayıran Homeros değil İskenderiye bilginleridir. Bu bölümleme eserin ruhuna aykırıdır. Homeros böyle bir şeyi elbette benimsemezdi. İliada'nın orijinali, İskenderiyeli kopyacıların bize bıraktığı örneğinden daha kısaydı. Bunun, İ.Ö. 550 yılına doğru Pasistrat döneminde Atina'da bilindiği kesin gibidir. Güney Anadolu kökenli efsanelerin de İliada'nın arasına karıştırılmış olması ihtimali ağır basmaktadır.

Tragedyalarının temellerini masallarda ve tarihsel anlatımlarda bulan Shakspeare gibi, Homeros da efsanelerden ve masallardan yararlanıyordu. Homeros'un İliada'da yansıttığı olaylar İ.Ö. 1184 yılına doğru geçmiştir. Gerçekten de eski yazarlar Truva'nın yok oluşunun bu tarihe rastladığını belirtirler.

Öte yandan, Homeros'un Grekleri aşırı ölçüde övdüğü söylenebilir. Greklerin ve Truvalıların kayıpları hesaplanacak olursa iki yüz Truvalıya karşı elli Yunanlının öldürülmüş olduğu görülür. Truvalıların başarıları pek de öyle önemsenecek başarılar değildir. Oklar Grek savaşçılarına pek seyrek rastlar.

Uzun Truva savaşı, yalnızca bir şairin icadı olamaz. Birçok bölümlerin ve ayrıntıların tarihsel bir temeli olması gerekir. Grekler ve Romalılar bir Homeros Truva'sı belirlemişlerdi. Burası da sonradan Hisarlık adını alacak olan tepeydi. Şu ya da bu biçimde, bu şehrin bulunması gerekiyordu. Dört yüz yıldan beri birçok bilgin, İlion'un bulunduğu yeri belirlemeye çalıştı. Önce Pınarbaşı köyünün Homeros'un Truva'sı olduğu sanıldı. Pınarbaşı, Hisarlık tepesinin dört kilometre güneyindedir.

Helmuth von Moltke şu tezi savunuyordu: "Biz bu belirlemeyi askeri nedenlerle yaptık. Ele geçirilemeyecek bir kaleyi kurmak için nasıl bir yer seçilebilirdi?"

Oysa Moltke yanılıyordu.

Pınarbaşı'nın eski Truva olduğunu ortaya koymaya çalışan bu kuram, köylülerin sözleriyle çürütüldü. Frank Calvert adında bir İngiliz, Hisarlık tepesinin bir parçasını satın aldı. Burada kazılara girişerek Pınarbaşı'nın Truva olamayacağını göstermek istiyordu. Bu çok para gerektiren bir işti. British Museum giderlere katılmayı kabul etmediğinden, Calvert bu işten vazgeçti.

Bir gün bir milyoner Calvert'i görmeye geldi. Adam Truva'yı topraktan çıkartmak ve Priam'ın hazinesini bulmak istediğini söyledi. Bu yabancının adı Heinrich Schliemann'dı.

Schliemann, geçen yüzyılın olağanüstü adamlarından biriydi. Alman asıllı bir Amerikalıydı. Çok yoksul olarak çalışmaya başlamış ve çok zengin olmuştu. Hem tüccardı, hem kültürlüydü. Atılgan ve gerçekçi bir insan olan bu adam, Truva'yı bulmaya ant içmişti.

Andromak adını taktığı kızı, şu olayı anlatır. Kendisi bir kitap okuyormuş. Babası ne okuduğunu sorunca: "Scott'un İvanhoe'su," diye karşılık vermiş. "Bir cümle oku bana!"

Andromak Schliemann okumaya başlar başlamaz babası onu durdurmuş ve Ivanhoe'dan sayfalarca metni ezbere okumuş. Meğer on dokuz yaşındayken kitabı ezbere biliyormuş. Altmış yıl sonra bile hâlâ anımsıyormuş bunu.

Heinrich Schliemann'ın öyküsü, bir peri masalı gibidir. Babası, Mecklenbourg-Schwein bölgesindeki Neu-Buckow'da Protestan rahibiydi. Heinrich, Minna Meincke adında küçük bir kızı seviyordu. Kız on dört yaşındaydı. O da Schliemann'ı sevmekteydi. Heinrich, Fürstenberg'de bir dükkanda çıraklık yapıyordu. Ringa balığı, tereyağı, patates, süt, tuz, kahve, şeker, yağ ve mum satıyor, dükkanı da o süpürüp temizliyordu.

Schliemann çok daha sonraları acı acı düşünerek o sırada toplumun en aşağı tabakasıyla ilişkisi olduğunu anımsayacaktır.

Heinrich, çok ağır bir fıçıyı kaldırırken göğsünden yaralandı. Bunun üzerine Hamburg'a gitti. 'Dorothea' adında iki direkli yelkenliye miço olarak girdi, 28 Kasım 1841 tarihinde yelkenli Hambrug'dan ayrıldı ve 11 Aralık'ı 12'ye bağlayan gece battı.

Schliemann kurtuldu ve Amsterdam'da bir büro işi buldu. Orada yazmayı, okumayı öğrendi. Daha sonra Schliemann şöyle yazacaktır: "Yoksulluk ve çok sıkı çalışmayla bunun önüne geçme kararlılığı kadar insanı eğitim ve öğrenime zorlayan hiçbir şey yoktur." Schliemann, dilleri öğrenmek için kendine göre bir metot bulmuştu: Yüksek sesle çok kitap okuyor, hiç çeviri yapmıyor, yabancı dil alanında doğrudan doğruya belirli konular üzerinde çalışıyor ve özellikle okuduklarını ezbere öğreniyordu.

Tekrarlamaların büyük yararı olduğunu düşünen Schliemann, şöyle derdi: "Bu metodu herkese öğütlerim."

Schliemann, önce Hollanda dilini, sonra İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Portekizce, İtalyanca, İsveççe ve Lehçeyi öğrendi. Bu dilleri birkaç ay içinde öğrenmesine rağmen, yine de her şeyin çok yavaş gittiğini düşünüyordu: "Rusça çalışırken, *Telemakos'un Serüvenleri*'ni ezbere okuyabileceğim birini bulursam daha çabuk gelişebileceğimi düşündüm. Bunun üzerine yaşlı bir Yahudi buldum. Adam her akşam iki saat evime geliyordu. Haftada on lira karşılığında tek kelimesini bile anlamadığı şeyleri ezbere okurken o dinliyordu."

Schliemann, kısa bir süre sonra ticaret için Petersburg'a gitti. İşleri gelişmişti. Sevdiği Minna'yı bu arada ana-babasından istedi ama genç kızın birkaç gün önce evlenmiş olduğunu öğrendi.

Hayal kırıklığına uğrayan Schliemann şöyle yazdı: "En küçük çaba harcayacak durumda değildim. Hastaymışım gibi

yatıp kalıyordum."

Schliemann Kaliforniya'da bulunduğu sırada 4 Temmuz 1850'de bu bölge Amerikalı oldu. Orada yaşayanlar da Amerikan uyruğuna girdiler.

1852 yılında Schliemann, toptan çivit boyası satışı için Moskova'da bir şube açtı. Grekçe'yi öğrendi. Klasikleri okudu. İliada ile Odiseus'u orijinallerinden ezberledi. Bu eserleri o kadar iyi biliyordu ki ölünceye kadar ezberindeydi.

Büyük zenginler arasına giren Schliemann, dünyayı gezip tanımaya karar verdi. İsveç'e, Danimarka'ya, Almanya'ya, İtalya'ya, Mısır'a ve Libya'ya gitti. Oradan San Francisco'ya geçti. Elli gün süren yolculuğu sırasında "Çin ve Japonya" adlı ilk kitabını yazdı. Daha sonra Paris'e yerleşti ve kendini arkeolojiye verdi.

Günün birinde bir rastlantı, karşısına Frank Calvert'i çıkardı. Calvert, Hisarlık tepesinin yarısına sahip olan adamdı. 11 Ekim 1871 tarihinde Schliemann, tepenin üzerinde kazılara başladı.

Ama bu dahi araştırmacı üst tabakaları umursamayıp yalnız alt tabaka ile ilgilenme yanlışlığına düştü. Yangına uğramış bir şehrin duvarlarını oradan çıkardı. Bu şehrin yapıları çok eski bir geçmişten kalmaydı. Schliemann aynı zamanda "Priam'ın hazinesi" adını verdiği bir hazine de çıkardı yeraltından. Son savaş sırasında, bu hazinelerin parçalarının çoğu Berlin'de yok olup gitti.

Oysa kalıntıları ortaya çıkarılan şehir, Homeros'un Truva'sından öncesi ile ilintilidir. Schliemann, Truva'yı bulunduğuna inanmıştı. Doğruydu bulduğu. Ama, arkeolojik kat bakımından yanılmıştı. Hazine ile kalıntılar İ.Ö. 2200 yılından kalma on üçüncü tabakanın parçasıydı. İnanılır gibi olmamasına rağmen, Schliemann hiç farkına varmadan VII a tabakasını, yani Homeros Truva'sının kalıntılarını atlayıp geçmişti. Bununla birlikte, İlion kalıntılarının Hisarlık tepesinde bulundu-

ğu artık iyice anlaşılmıştı.

Schliemann'ın yanılmış olduğu, onun ölümünden birkaç yıl önce anlaşıldı ama kazılar yüzünden altüst olan kalıntıların yeniden kat kat düzenlenmesi için çok geçti.

Schliemann Mikene'de, İtaka'da ve Orkomene'de yeni kazılara girişti. Tirinte'nin bir bölümünü ortaya çıkarmaya hazırlandı. Ama, insan ömrü kısadır. Schliemann, başladığı işin başkalarınca yürütülmesine razı olmak zorunda kaldı.

Schliemann'ın en yakın çalışma arkadaşı, çok değerli bir arkeolog olan Wilhelm Dörpfeld'di. 1940 yılında seksen altı yaşında ölen Dörpfeld, Homeros'un Truva'sını taş taş yeniden kurarak, Schliemann'ın eserini tamamladı.

Schliemann Atina'ya gömüldü. Bu şehri seçmesinin simgesel bir değeri vardır. Gerçekten de yüzyıllardır tarihsel bir gerçek olduğu şüphe edilen Truva şehrinin Homeros'un yalnızca düş gücünün ürünü olmadığının anlaşılmasını Schliemann'a borçluyuz.

MEZARLAR AÇILIYOR

Agamemnon ile tarihin ve dünyanın en güçlü adamı Herakles, gerçekten yaşadılar. Mikene de, Tirinte de birer efsane değildir. Efsane şehirleri, Homeros'un şehirleri, Yunanistan'ın tarih öncesi, taş taş ortaya çıkarıldı.

TARİH, yazılı geçmiştir. Kağıt maden ya da taş üzerine yazılır. Yeryüzündeki insanların varlığının tanığı olan bu yazılar bizi zamanın en gerilerine götürür.

İnsanlığın geçmişinin büyük bölümü daha yazının bilinmediği bir dönemde oluşmuştur. Ne alfabenin, ne işaretlerin, ne de tarihlerin olduğu bu belirsiz süreli döneme, 'tarihöncesi'

adı verilmiştir. Bu 'boşluğu', tarih dönemi diye adlandırılması gereken bölüm izler. Biricik tanıkları, toprağa gömülü yapılardır. Arkeologlar, tarihöncesinin tarihçileridir.

Bugün girişilen kazılar o kadar büyük bir ilerleme göstermiştir ki, bir çömlek parçası, yontulmuş bir taş, bir kuşun kemikleri, mutfak eşyası kalıntıları ve bunlara benzer daha bir sürü şey, gerçekleri ortaya çıkarmaya yetmektedir. Toprağın altından bu eşyaları çıkaranlar kriminoloji uzmanları gibidirler. Atalarımızın geçmişte yapılmış olan iyi ya da kötü şeyleri onların çalışmalarıyla gün ışığına çıkmaktadır. Bu uzmanlar önemsiz gibi görünen belirtilerden hareket ederek yok olmuş dinlerin esrarını çözümler, geçmişte yaşamış insanların yaşam karşısındaki batıl inançlarının niteliğini ortaya çıkarır; kısacası, tarih adını taşıyan uğurlu ya da uğursuz olayların bütününü toplayarak bir senteze varırlar.

Yazılarla kanıtlanan Yunan tarihi, altı yüzyıllık bir dönemi kapsar. Başlangıcı ilk Olimpiyat oyunlarının (İ.Ö. 776) kutlanmasına rastlar. Sonu ise Yunanistan'ın ve şimdi Anadolu dediğimiz Küçük Asya'nın, Roma eyaletleri durumuna geldiği İ.Ö. 133 yılında yer alır.

Ama, bu dönemden önce başka bir dönem vardır. Bu da üç bin yıl süren "tarihten önceki" dönemdir ki, ondan bize efsanelerden destansal anlatımlardan başka hiçbir şey kalmamıştır. Önce sözlü olarak kuşaktan kuşağa geçen bu anlatımlar, çok daha sonraları yazılı belgeler durumuna gelmiştir.

Tarihöncesi, insanın araçlarını ve silahlarını yapmak için kullandığı maddelere göre bölünür: Bunlar, yontulmuş taş (paleolitik), cilalı taş (neolitik), bronz ve demir çağlarıdır. Başlangıçta insanoğlu, taşın yontulmasıyla elde edilen eşyalar kullandı. Sonra taşlar cilalanarak kullanıldı. Daha sonra çömleği icat etti. Kili ateşte pişirmeyi öğrendi. En sonunda da madenleri işlemeyi başardı. Taşı bronz, ondan sonra da demir izledi. Ve bütün dünyada bu böyle oldu.

Paleolitik çağda Yunanistan'da insan yaşamadığı sanılmaktadır. Akhilleus'un vatanı Tesalya'nın, Yunanistan'ın kolonileşmesinde kesin bir rol oynadığı gerçek gibidir. Sonra neolitik çağda Asya'dan gelen insanlar oraya yerleştiler. Helen uygarlığının en eski dönemi olan bu dönemin adı, başlıca keşiflerin gerçekleştirildiği Tesalya'daki 'Sesklo'nun adını taşır. Bu dönem İ.Ö. 3000 ya da 2800 yılına rastlar. Sesklo uygarlığı bütün Yunan topraklarına yayılmıştır.

Onu izleyen dönem Tuna uygarlığıdır. Bunun başlangıç noktası, peş peşe oluşan iki göç dalgasıyla Macaristan ve Banat bölgeleridir. Son göç hareketlerinde Hint-Avrupa öncesi dalgalanmaları görülmüştür ama bu tezi belgeleyen pek bir şey yoktur ortada. Aslında bu göçmenler yalnızca Tesalya'ya yerleşmişlerdi. Kültürleri, geçmişlerinin izlerini taşıdığı için 'Dimini' adını taşır. İkinci bir dalga, Peloponez'in kuzeyine yerleşmiştir. Yunanistan'ın geri kalan bölümü, aslında daha önce birinci derecede (İ.Ö. 2500-2400) Helen öncesi uygarlığın yer aldığı bölgeydi. Bu dönem neolitikle bronz çağı arasına rastlar.

Daha sonraki iki derece, yalnızca bronz çağına geçişi sağlayan 'Helen öncesi II' ve 'Helen öncesi III' dönemleridir. İ.Ö. 1900 yılına doğru ortaya yeni bir ulus çıkar: Kuzeyden gelen saldırganlar oraya yerleşmiş olan birçok yerliyi yok ederler. Bunlar Hint-Avrupalı olabilirler ama Grek olduklarına dair hiçbir belirti yoktur. Bu insanların gelişi, Mikene öncesi bronz çağının başlangıcına rastlar. Buna aynı zamanda, Mikene bronz çağından gelen 'Orta-Helen Dönemi' de denir. Bu dönem İ.Ö. 1600 yılına doğru başlar. Hindistan'dan gelen ve aşağı yukarı aynı dönemde bu bölgeye giren iki tekerlekli bir araç olan koşu ve savaş arabasının ortaya çıkması, yeni bir göçmen dalgasının varlığını ortaya koyar gibidir. Bu göçmenler Homeros'un destanlarındaki kahramanlardan, yani Mikeneli Greklerden başkası değildir.

Girit uygarlığının büyük etkisi altında kalan Mikene kültürü, İ.Ö. 1200 yılına doğru Ege işgali sırasında yok olmuştur. Bu felaket, tarihöncesinin en önemli olayı olan ulusların geniş bir göç hareketinin sonucudur. İşgalciler ölülerini yakıyor ve küllerini toprak kaplara koyarak gömüyorlardı. Bunlar kümelendiği zaman gerçek mezarlar oluşuyordu. Bu mezarlar, göçün gerçekliğini belirlemektedir. Göçün hareket noktası, bugünkü Almanya'nın ortasıydı. Etkileri bütün uygar dünyada hissedilmiştir. Onun arkasından başka topluluklar geldi. Küçük Asya'da Hitit İmparatorluğu çöktü. Mısır bile tehdit altında bulunuyordu.

Bu olaylar, İ.Ö. 1200 yılına doğru bütün Yunanistan'ı sarstı. İllirya topluluklarının dostu olan Dorienler yüzyıl sonra Helen topraklarına yerleştiler.

Mikene ve Tirinte adlarında iki şehir Grek bronz çağının kalıntılarıdır. Bunlar Peloponez bölgesindeki Argolid'deydiler. Homeros, İliada'da sözünü etmeseydi belki de hiçbir zaman çağdaş arkeologlar araştırmaya girmeyeceklerdi.

Mikene, Truva'yı kuşatan Kral Agamemnon'un kalesi değil midir?

Bu sorunla ilgisi olarak tartışmalar yapılmıştır: Agamemnon efsane kişisi midir, yoksa tarihsel bir kişi midir?

Çağımızın dramıdır bu; bir şeyi ölçüp hesaplayabiliyorsanız, ne ala; o zaman bu şey bir gerçektir. Eğer bunu yapamıyorsanız, gerçek olduğuna kimseyi inandıramıyorsunuz. O zaman efsane, mit ya da şairlerin ve yazarların düş gücünden çıkmış ürünler deniyor. Böylece, elle tutulamayan gerçeklerle büyük değerleri yakalayamıyoruz. Mit'e olan saygımızı ve yaşamın gerçek temelleriyle olan ilişkimizi yitirmişiz. Oysa yazının ve matbaanın olmadığı zamanlar sözün bir değeri vardı.

Yunanistan'ın bütün mit'lerinin kökeni bronz çağının Mikene dönemindedir. Demek ki bunlar, İ.Ö. 1000 ya da 2000 yılından kalmaktadır. Geçen yüzyılda arkeologlar mit'in karan-

lıklarından yeni şehirler ve yeni kahramanlıklar çıkardılar. Efsane siteleriyle kişileri, gerçek siteler ve kişiler durumuna dönüştü.

Truva'yı kuşatan adamın, yani Agamemnon'un, İ.Ö. 1200 yıllarında yaşamış olduğu bugün artık bilinmektedir. Homeros, onun babası Atre ile kardeşi Menelas'ın adlarını da açıklar. Onlar da yaşamıştır. Efsane aynı zamanda Herakles'den de söz eder. Onun torunları olan Heraklitler, son büyük Grek göçleri arasında Dorien göçlerinin kahramanlarıydı. Bu adam Tirinte'ye yerleşerek amcası Mikene Prensi Öriste'ye hizmet etti. Herakles, tarihin tanıdığı en güçlü adamdır. 3000 yıl önce böyle biri yaşamıştır; çünkü bu dev adam yalnızca halkın düş gücünden çıkmış olamaz. Roma okullarında Herakles'in savaşları anlatılırdı. Şu var ki, Romalılar, Herakles adını Herkül yapmışlardı. Mikene'deki Öriste, on beş kilometre kadar ötedeki Tirinte'de oturan bu insanüstü kişiden çekinirdi. Öriste, Herakles'in birbirinden zor on iki sınavdan yüzünün akıyla çıkmasını istemiş. Ona göre Herakles bunların üstesinden hiçbir zaman gelemeyecekti. Bu yüzden Herakles Cebelitarık Boğazı'na kadar gitmek zorunda kalmıştır. Yine de bu nedenle Antikitede, Atlas Okyanusu'nun kapısı önündeki kayalara 'Herkül Sütunları' adı verilmiştir.

Adı Öriste ve Herakles'e, Atre ile Agememnon'a bağlı olan şehri bulmak, demek ki mümkün olacaktı.

Ama tahmin edilen yerde yalnızca basit bir tepe vardı.

Lord Elgin ve Lord Sligo adlarında iki İngilizle, Veli Paşa adında bir Türk kazılara giriştiler. Bu kişiler antik anıtları gün yüzüne çıkarmaktan çok, heykelleri, antik eserleri ve hazineleri bulmaya çalışıyorlardı.

Heinrich Schliemann, değişik bir amaçla işe girişti. Mit'e ve sözün değerine inanmış bir insandı. Homeros'un anlattığı sahnelerin tarihselliğini kanıtlamayı başaracağına inanmıştı. Truva'yı bulan bu adam, 1874'te Mikene'deki tepeyi inceleme-

ye başladı. Agamemnon'un mezarıyla Atridlerin hazinesini ilk o bulmak istiyordu. Bu çok cesurca bir şeydi. Bugün, Niebelungenlerin hazinesini aramaya kim girişir ki? Schliemann kazılara 1876'da başladı ve arkeologların bilmediği bir dünyayı ortaya çıkardı. İ.Ö. XVI. yüzyıldan kalma beş tane kral mezarı buldu. Bu mezarlar, 3500 yıl hiç el değmeden öylece kalmış, kimse açmamıştı. Her yıl kazılara yüz bin mark harcayan Schliemann, bu işte başarı sağlarsa adının ölmez ünlüler arasına gireceğini anladı.

Daha sonra şunları yazmıştır: "Bütün kralların mezarlarını ortaya çıkarmadan önce Mikene kazılarını bırakamazdım. Aramalarımın ne kadar büyük bir başarıyla sonuçlandığı ve Yunan ulusunu zenginleştirdiğim hazinenin değeri ortadadır. Gelecek yüzyıllarda Mikene müzesini hayranlıkla izlemek ve hiçbir çıkar gütmediğim uğraşlarımın meyvesini görmek için dünyanın her yerinden insanlar Atina'ya geleceklerdir."

Stamatakes adında bir Yunanlı, 1877 ve 1878 yıllarında aramaları sürdürdü. Altıncı bir mezar buldu ve buna "Agamemnon'un Mezarı" ya da "Atre'nin Hazinesi" adını verdi. Geçen yüzyılın son yıllarında Tsuntas adında başka bir Yunanlı de Heinrich Schliemann'ın izinde yürüdü. Böylece Mikene uygarlığı kesinleşmeye başladı. Sonra Keramopulos ile Alman Rodenwald kazılara yeniden başladı. 1920 yılından sonra da Atina İngiliz Okulu, Mikene'de çalışmaları sürdürdü.

En sonunda İngiliz arkeologu Alan J. B. Wace, Mikene'de yeni kazılar yaptı ve yeraltından 'Linear B' tipinde 42 tablet çıkardı.

Mikene akropolünde, İ.Ö. 3000 yılında bile insanlar yaşıyordu. Başka bir deyişle, o zamandan bu yana aradan beş bin yıl geçti. Genellikle benimsenen bir düşünceye göre Grek toplulukları Argolid'e İ.Ö. 2000 yılında yerleşmişlerdir. Daha sonra şehrin altın çağı başladı. Mikene, Girit'le yakın ilişkiler kurarak onun töresini, geleneklerini, sanatını, tekniğini, tek keli-

meyle uygarlığını benimsedi.

Girit'in kudreti yıkılıp da kıta devletleri kendi kaderlerine sahip çıkınca, Mikene uygarlığının en yüksek noktasına ulaştı. İ.Ö. 1350 yılında şehir gelişti. Büyük taşlardan duvarlar yapıldı. Duvarların arasındaki kapıların üzerlerinde taştan aslanlar vardı. Daha sonra Grekler bu kadar büyük bir eseri insanların yapmış olabileceğine ihtimal vermediler ve alınlarının orta yerinde tek gözleri bulunan 'siklop' adındaki canavarların yaptığını ileri sürdüler. Tirinte'yi dev duvarlar çevreliyordu. Tirinte ile Mikene askeri bakımdan güçlendirilmiş Avrupa'nın en eski iki şehridir.

Argolid bölgesinde bir dizi kale yükseliyordu. Bunların arasında Tirinte, Nauplia, Azine, Midaia, Argos, Prozimna vardı. En güçlüsü de Mikene'ydi. Bu sitelerin kalıntılarının çoğu, İ.Ö. 1100 yılına doğru uğradıkları felaketlerin izlerini taşır. Önce yağma edilen bu siteler, daha sonra ateşe verilerek yakıldı. Mikene ne kadar zaman boş kalmıştır? Bilinmiyor. Ama buna karşılık İ.Ö. 1100 ile 750 yılları arasında yok edildiği bilinmektedir. Orayı II. yüzyılda ziyaret eden Grek coğrafyacısı Pausanias yalnızca kalıntılarla karşılaştı. Yerinde başka bir şehrin kurulmamış olması gariptir. Mikene, kalıntıların altında gömülü kaldı ve tıpkı Tirinte ile Truva gibi önemsiz bir tepecik haline geldi.

Mezarlar, Mikene'deki günlük yaşantıyı olduğu gibi yansıtmaları bakımından çok önemlidir. Tepenin altında bulunan altı mezar İ.Ö. 1600 yılından kalmadır. Bunlar, bilinmeyen bir uygarlığın tarihini açığa çıkarmışlardır. İskeletler sırtüstü yatıyordu, başlar doğuya dönüktü. Adamlar, silahlarıyla birlikte gömülmüştü. Yüzleri altın bir maskeyle örtülüydü. Etleri çürümüştü ama maskeler olduğu gibi duruyordu. Böylece Mikene prenslerinin yüz çizgileri bilinmektedir. Bu adamlar bir kuzey ya da Akdeniz ırkına bağlıdır. Hermann Zengtson'un belirttiğine göre ilk 'Avrupalı portrelerdir'.

Mikene mezarlarında iskeletlerin üstünde ve altında çok sayıda altın plakalar bulundu. Altınların, ölüleri çepçevre saran kefenlere dikildiği anlaşılıyor. Ölülerin yanına silahlar ve kaplar konulmuştu. Bunlar arasında madeni vazolar, çömlekler, zırhlı elbiseler, keskin kılıçlar, hançerler vardı. İki kafatasının üzerinde hâlâ altın taçlar duruyordu. Bu mezarlar aslında aile mezarlarıydı. 'Mezar IV'ün içinde beş ergenle iki çocuk vardı. 'Mezar III'ün iskeletleri mücevherlerle kaplıydı. Mücevherlerin hepsi altındandı. Mezarın bir köşesinde otuz beş tane ok, yığılı halde duruyordu. İki bebek ölüsü de altından süslerle donatılmıştı. Bu zenginlik, ölüleri gömenlerin onları ne kadar çok sevdiklerini göstermektedir.

Mikeneli kadınlar güzelliklerini büyük bir özenle yansıtmaya ve korumaya çalışırlardı. Bulunan küçük cımbızlar, far fırçaları, bu kadınların güzelleşmeye çok düşkün olduklarını kanıtlar. Kazılarda ortaya çıkarılan fildişlerinden bir tarak, küpeler, küçük zincirler, yüzükler, bir abanoz vazonun içinde bulunan otuz yedi tane düğme, Mikeneli kadının güzelliğini değerlendirmeyi bildiğini gösteriyor.

Bununla birlikte Mikeneli kadın aynanın ne olduğunu bilmiyordu. Daha doğrusu öyle sanılmaktadır. Kazılarda tek bir madeni ayna bulunmuştur ama arkeologlar bunun neye yaradığını, niçin kullanıldığını daha anlayamamışlar.

Mikeneli erkekler, etek ya da kısa külot giyerlerdi. Yazın çıplak dolaşmak, törelere karşı gelmek demekti. Soylu kadınların kısa kollu ceketleri vardı. Bazen göğüsleri çıplak olarak dolaşırlardı. Bronz çağının başındaki ve ortasındaki insanların ayaklarına ne giydikleri bilinmemektedir. Yine de mezarların içinde kumaş parçaları, özellikle selvi ağacı kalıntıları, usturalar, bir dama takımı, altın kasklar ve günlük yaşamda kullanılan çok sayıda alet çıkarılmıştır.

Mikeneliler, kartalı, kırlangıcı, kelebeği, deniz helezonunu ve ahtapotu biliyorlardı. Hatta deniz canavarlarının onların

gözünde büyük bir önem taşıdığı da sanılmaktadır. Aynı zamanda, mezar taşlarının üzerinde iki tekerlekli bir Grek savaş arabası bulunmuştur.

Öküz, inek, koyun, domuz, keçi, eşek gibi hayvanlar evcilleştirilmiştir. O dönemin fresklerinde tavuk, ördek, kaz ve at figürlerine çok rastlanır. Köpek, daha o zaman insanlara en bağlı hayvandı. Bu hayvanların kalıntıları da Mikene prenslerinin iskeletlerinin yanında bulunmuştur.

Mikene mezarları son derece parlak bir uygarlığın varlığını ortaya çıkarıyor. Antikite kahramanları, tozun, toprağın kalıntıların içinde gün ışığına çıkmışlardır. Dört bin yıllık tarihöncesi, böylece efsanenin karanlıklarından kurtularak yeniden diriltilmiştir.

DÜNYANIN İLK DEMOKRASİSİ

> "Biz Atinalılar, Maraton'da Perslerle tek başımıza savaştık. Yeniden geldikleri zaman, toprağımızı savunacak kadar güçlü olmadığımızdan, gemilerle denize açıldık ve öteki Greklerle birlikte onlara karşı Salamis savaşını verdik." (Tusidides, 1,73)

Yunanistan dağlık, ormanı olmayan çorak bir yarımadadır. Akdeniz'in ucunda küçük bir ülke olan bu yerin önemi ikinci derecededir. Ama, Balkan yarımadasının en güneyinde oluşan 'Grek tarihi', Batı uygarlığının ortaya çıkmasını sağlayan tohumdur. Bu 'tarih', ister eskiden sanıldığı gibi altı yüzyıl sürmüş olsun, isterse en son kazıların belirlediği gibi on üç yıllık bir süreyi kapsasın, pek önemi yoktur.

Yunanistan'ın tarihi İ.Ö. 776 yılında ilk Olimpiyat Oyunları'yla başlar ve İ.Ö. 133 yılında sona erer. Altı yüzyıl boyunca Grek ulusu, Batı'nın sahne olduğu en önemli olayları oluştur-

du. Önce Yunanistan vardı ve bunu yirmi yüzyıllık tarih izledi.

O zamana kadar dünyayı yöneten Doğu'nun putlarını bir avuç insan devirdi. Doğu'nun efsaneye dayanan yanlışlıklarını atan Grekler, evrenin organik bir bütün olduğu kanısına vardılar ve insanın evreni yöneten yasaları akıl yoluyla bulabileceğine inandılar. Yunanistan ahlakın değerini anladı ve gerçeği insanlık ülküsü olarak benimsedi.

Biz Greklere özgür devlet anlayışını, yasalar önünde eşitliği, demokrasi kavramını ve tiranlığın benimsenmemesi gerekliliğini borçluyuz. İki bin yıllık süre, bu amacın mirasını zedelememiştir. Hareketli bir tarihin bu temelleri, Avrupa düşüncesinin temeli olan bu klasik uygarlık, bu Grek mucizesi, geçmişin, bugünün ve yarının olaylarının akışını anlamamızı sağlayan anahtarlardır.

Grekler, bilgilerini Romalılara miras bıraktılar. Daha sonra Roma'da Grek ahlakı ile Hristiyanlığın sentezi oluştu ve Batı uygarlığına götüren iki bin yıl önceki durumuna dönüştürdü.

İ.Ö. 1500 yılına doğru Yunanistan'a birçok göçmen dalgası akın etti. Güneye doğru inen Avrupalı topluluklar, Peloponez'e yerleştiler. Akeenleri Eolienler, onları İonienler, onları Dorienler izledi. Bu sonuncular Peleponez'e, Girit'e, Rodos'a ve Ege Denizi'ndeki birçok adaya yerleştiler. Dorien göçü (İ.Ö. 1200) Minos ve Mikene uygarlıklarının yok olmalarına yol açtı. Dorienler kendilerinden birkaç yüzyıl önce gelmiş olan Akeenleri egemenlikleri altın aldılar.

Bu Grek toplulukları, hiçbir zaman kaynaşıp ulus olamadı. Ama kendilerini aynı ulusun bölümüymüşler gibi görüyorlardı. Başka insanlar onların gözünde yabancıydı, "barbarlardı. Birçok değişikliklerine rağmen dil ve din bakımından ortak yönleri vardı. Grekçe konuşan herkes Delfi'ye ya da Olimpia'ya gidiyordu. Bu insanlar Helen olduklarını söylüyor, böylece Hellas'ta oturan insanlar olduklarını belirtiyorlardı. Grek

kelimesi İtalyan kökenlidir. 'Graer'ler adını taşıyan bir Grek topluluğu, İtalya toprakları üzerinde ilk Grek şehrini kurmuştu. Daha sonraları Yunanistan'da oturan insanları belirleyen Latince 'Graeci' deyimi oradan gelir.

Bütün tarih kitapları, Grek ulusunun olağanüstü yükselişini anlatır. Ama Grek uygarlığının özelliğini anlamak için Dorien ve İonien uygarlıklarının özelliklerini bilmek gerekir.

Dorienler, pratik, sert, basit, içten kişilerdi. Denizci ya da tüccar bir ulus olan İonienler, dış etkilere daha açıktı ve aydın öğeleri onlar temsil ediyor gibiydi. Meraklı olan Ionienler geziler yapmayı ve serüvenlerini güzelleştirerek anlatmayı severdi. Bu ulusların birleşmesiyle Grek gelişmesi başladı.

Grekler Küçük Asya kıyılarında, İtalya'nın güneyinde, Sicilya'da, Kuzey Afrika kıyılarında birçok koloni kurdular. Hatta o zamanlar 'Herkül Sütunları' diye adlandırılan Cebelitarık Boğazı'na kadar gittiler. Tarant, Sibaris, Kroton ve Napoli gibi Sicilya'da Siraküza ile Afrika'da Sirena'yı da Grekler kurdu. Marsilyada bir Grek kentidir.

Greklerin gerçek vatanı Yunanistan değil, 'site'dir (polis). Yunanistan peş peşe dört gelişme aşamasından geçen 'siteler' ve şehir devletleri mozaiğiydi.

Bunların ilki krallıktır. Ama, krallar yavaş yavaş yok oldu. İ.Ö. yedinci yüzyılda onların yerini oligarklar aldı. Oligarşi ise tiranlığı ortaya çıkardı. Tiran, egemenliğini vaatler üzerine kuruyordu; sözünü tutmayınca halk onu deviriyordu. Çoğu zaman tiran öldürülüyor, ulusun kendisi hükümetin dizginlerini ele alıyordu. Tiranlık, demokrasiyi, yani ulusun kendi kendini yönetmesini doğurdu. Grek tarihi, tiranlığın her zaman demokrasinin öncüsü olduğunu belirtmiştir. Tiranlık, oligarşi ile demokrasinin arasında yer alan bir yönetim biçimidir.

Pisistrat İ.Ö. 527 yılında eceliyle öldüğü zaman iktidarı oğulları Hippias ve Hippark'a bıraktı. Büyük oğlu Hippias kendini devlet işlerine, Hippark ise şiire ve aşka verdi.

O dönemde Atina'da zengin Atinalı Aristogiton'un sevdiği, Hermodios adında olağanüstü güzellikte bir delikanlı yaşıyordu. Hippark da genç Hermodios'a aşık oldu. Hermodios Hippark'ın kendisiyle ilgilendiğini Aristogiton'a haber verdi. Aristogiton bundan aşırı kıskançlık duydu.

Hermodios Hippark'ın teklifini ikinci bir defa geri çevirince, Aristogiton rakibinden öç almaya ant içti.

Hermodios'un kız kardeşi, bir gün Panatenler dinsel alayında sepet taşımak için seçilmişti. Bu, bütün Atinalı genç kızların ve kadınların ulaşmak istedikleri büyük ve onurlu bir görevdi. Hippark, genç kızın adını seçilenlerin listesinden sildi. Hermodios ve Aristogiton buna çok bozuldular ve Panatenler törenini fırsat bilerek Hippark'ı devirip diktatörlüğü kaldırmaya karar verdiler. Gerçekten de bayram sırasında kuşku uyandırmaksızın silahlı olarak dolaşabiliyorlardı. Hippark geçerken suikastçılar onu hançerlediler. Aristogiton kaçmayı başardı ama Hermodios hemen oracıkta öldürüldü.

İki tiran iktidardaysa, en iyisi ikisini birden öldürmektir. Hippias, suikasttan kurtulmuştu. Tedbir olarak birçok Atinalıyı öldürttü. Bunların arasında işkence edilerek öldürülen Aristogiton'da vardı. Bu arada, Leaena adında bir kadın da güzel Hermodios'u sevmişti. Bu kadına da işkence yapıldı. Ama, Leaena hiç konuşmadı ve dilini dişleriyle keserek celladın yüzüne tükürdü. Hippias üç yıl daha egemenlik sürdü. Sonra İ.Ö. 510 yılında tahtını bırakarak Pers Kralı Dariüs'ün yanına sığındı. Yirmi yıl sonra da öcünü aldı. Maraton savaşını Perslerin yanında izledi. Birçok Atinalının savaş alanında öldüğünü gördü. Hermodios ile Aristogiton Atina'da özgürlük simgeleri oldular.

Klisten, gelip şehre yerleşti ve tarihin ilk demokratik rejimini kurdu. Bu olay İ.Ö. 507 yılına geçiyordu. Diktatörlüğü benimseme eğilimi gösteren kimselerle Atina'da rejim için tehlikeli görünen herkes on yıl süreyle sürgüne gönderilmekteydi.

Siyasal sürgünün kökeni işte budur. 2500 yıl önce başlayan bu sürgün anlayışı hâlâ yürürlüktedir.

Sparta, Greklerin en büyük askeri gücü olmuştu. Likurgus'un otoritesi altındaki şehir, monarşik rejimini koruyordu. Monarşist Sparta, demokrat rakibi Atina'yı kıskanmaktaydı.

Grekler, bilimlerle ve felsefeyle o dönemde ilgilenmeye başladılar ve bu alanlarda dehalarını gösterdiler.

İlk Grek felsefecisi Tales, Miletliydi. İ.Ö. 28 Mayıs 585 tarihinde güneşin tutulacağını söylemiş, gerçekten de tam o tarihte güneş tutulmuştu. O günden beri bütün Yunanistan ona hayrandı.

Thales, öğretisinde evrenin her yanının canlı olduğunu ve bitkilerin, madenlerin, hayvanların, insanların ölümsüz bir ruha sahip olduklarını belirtiyordu. Bir gün Thales'e en zor şeyin ne olduğunu sordukları zaman şu cevabı vermiş: "Kendi kendini tanımak." "Peki en kolayı nedir?" "Öğüt vermek."

Pithagoras, Samos'da doğmuştu ama, İ.Ö. 529 yılından sonra İtalya'daki Kroton'a yerleşti. Onun için, "Ondan bilinçli bir araştırmacı olamaz," diyorlardı. Kroton'da birtakım kimselerin toplandığı bir yer açtı. Burada Pithagoras'ın anlayışına uygun felsefe ve ahlak öğretiliyordu. Pithagoras matematikle ve geometriyle ilgilenmiyordu. Bu filozof, uyum kanunlarını da formülleştirdi. Aynı zamanda olağanüstü bir astronomdu.

Buna karşılık filozof Heraklitus, insanlar içine karışmaktan hoşlanmayan bir adamdı. İ.Ö. 540-475 yılları arasında Efes'te yaşadı. Evrenin birliği ve doğal gösterilerin karşılıklı bağlantısı üzerine kurulan metafizik sistemi ilk o buldu. Herklitus'a göre sıcak, soğuk, iyilik, kötülük, gece, gündüz bir bütündür: Karşıtlar çatışmazlar. İlkel madde ateştir. Birbiri ardına gelme olayı (alternans) evrende yaşamı düzenleyen temel ilkedir. Herklitus'un öbür insanları hor görmesi, insanlardan kaçması, felsefenin derinliği ve kahinlerin açıklamalarına benzer gibi görünen kapalı üslubu yüzünden ona "Anlaşılmaz fel-

sefeci" unvanı yakıştırılmıştır. Herklitus yetmiş iki eser yazdı. Eserlerinde konu olarak atomu, kozmolojiyi, evrenin köklerini, ruhu duyuları, ahlakı ve teolojiyi (ilahiyatı) ele alır.

Demokrit'e göre, cisimleri en küçük atomlardan kurulu olan yaratıklar, havanın yüksek bölgelerinde yaşarlar. Bunlar ölümlülerden daha az yaşlanmanın etkisinde olmakla birlikte yine de ölümlüdür. Demokrit İ.Ö. 450'ye doğru yaşamıştır.

Şair Anakreon küçük bir İonien şehri olan Teos'ta 563 yılında doğdu. Anakreon yaşamanın keyfini tam anlamıyla çıkaran bir adamdı. Tıpkı bir Çinli felsefeci Lao-Tse gibi, Anakreon da şarabı, genç erkek çocukları, kadınları, müziği ve güzel yemekler yemeyi severdi. Aşırılıklarına rağmen ya da Greklerin ileri sürdüğü gibi aşırılıkları yüzünden seksen beş yaşına kadar yaşadı. Çok zaman içkili olan şair, tutarlı bir iyimserliği yansıtan Baküs törenleriyle ilgili şiirler yazdı. Yazmış olduğu beş şiir kitabından bugün elimizde birkaç parça kalmıştır. Öldüğü zaman mezara şu yazıtı diktiler: "Ey üzüm kütüğü, Anakreon'un mezarında filizlen ve geliş."

En büyük Grek şairi ise Safo'ydu. Bu kadın şair şaraplarıyla ve çiçekleriyle ün salan Lesbos adasında İ.Ö. 635 yılına doğru doğdu. Dokuz tane şiir, hiciv ve ağıt kitabı yazdı. Daha elli, altmış yıl öncesine kadar eserleri yalnızca eski yazarların verdikleri örneklerden tanınıyordu. O zamandan sonra Mısır'da üzerlerinde Safo'nun şiirlerinin yazılı olduğu papirüsler bulundu. Bu papirüsler şimdi, Londra'da, Floransa'da, Hall'de ve Graz'dadır.

Safo, aşk tutkusunu ve coşku içindeki duyguları yansıtan en büyük şairlerden biridir. Erkeklerden kaçardı, daha doğrusu erkeklerle ilişki kurmaktan hoşlanmazdı. Bedenini de ruhunu da aşk tanrıçası Afrodit'e adamıştı. Safo'nun şiirleri ve övgüsel koşukları Venüs'e duyduğu sevgiyi coşkuyla yansıtır. Safo aynı zamanda rahibeydi. Buradaki rahibe kelimesi çağdaş anlamdaki rahibeyle ilgili değildir. Lesbos'ta evlenme ça-

ğındaki genç kızlar “thiasoi” adı verilen birlikler halinde toplanırdı. Bu birliklerin amacı, kız oğlan kızların eğitimini tamamlamaktı. Kızlara dans, şarkı, müzik öğretilir, Afrodit aşkı zihinlerine yerleştirilir ve evlenmeye hazırlanırdı. Bu çeşit birçok birliğin bulunduğu Lesbos’un başkenti Mitilen’de bunlardan birini Safo yönetiyordu. O çağın dünyasının her yanından gelen genç kızlar onun çevresinde toplanmaktaydı.

Grek coğrafyacısı Strabon (İ.Ö. 63- M. S. 19) bu kadın şairden söz ederken şöyle der: “Bizim bildiğimiz kadarıyla tarihte Safo’dan üstün bir kadın şair yetişmemiştir.” Eflatun, Safo için: “Onuncu müz,” der.

Yunan mitolojisinde “Müzler”, şiir, tarih, müzik, dans, sahne gösterisi, astronomi, güzel konuşma sanatı tanrıçalarıydı.

Mitilen’de ölen Safo, yalnız kahramanlar için düzenlenen bir törenle gömüldü. Ne yazık ki, Safo’nun eserlerinden yalnızca parçalar kalmıştır. Zaman ötekileri dağıtıp yok etmiştir. İyiliksever, yumuşak, alçak gönüllü ve dinine bağlı olan bu kadın, çok daha sonraları bir ahlaksızlık canavarı gibi gösterildi. 1703 yılında kilise yetkililerinin buyruğuyla eserleri Roma’da yakıldı. Ama 1897 yılında Greufell ile Hunt, Mısır’da Ozirinkos’ta pres edilmiş kartondan yapılma bir tabut buldular. Tabutun dış bölümünü yapmaya yarayan papirüsleri inceleyince, bunların üzerinde Safo’nun birçok şiirlerinin yer aldığını görerek şaşırdılar.

İktidarı ellerinde bulunduran aydınlık kafalı insanların uğraş ve çabalarıyla Yunanistan tam büyük bir gelişme içindeyken Doğu’da fırtına kopmak üzereydi. O çağın en güçlüsü olan Pers devleti, birbirine taban tabana karşı iki anlayışın yayılmasından ürkmeye başlamıştı.

Perslerle Grekleri karşı karşıya getiren savaşlar, Grek düşmanlığının gösterileri olarak ortaya çıktı. Datis’in, Artafernes’in, sonra da Zerzes’in teşebbüslerine karşı Greklerin zaferle sonuçlanan direnişleri, onların rakiplerinden daha üstün

bir ahlaka ve ülkülere sahip olduklarını gösterir. Grekler eninde sonunda şehirlerin ve özgür devletlerin, bir tirana bağlı uyruğun üzerinde üstünlük kuracağını biliyorlardı. Grekler inanarak, Persler ise kendilerini zorlayarak çarpışıyorlardı. Maraton, Termofil, Plate ve Mikal savaşlarında bir cüce ile bir dev karşı karşıya geldi. Zaferi kazanan birincisi oldu; çünkü ahlak ve düşünce planında rakibine üstündü. Çağdaş Alman hümanistlerinin en büyüklerinden biri olan Ulrich Von Wilamowitz-Möllendroff, bu konuda şunları yazar: "Maraton ve Salamin zaferleri, dünya tarihinin 'dönüm noktaları'dır. Özgün bir Avrupa uygarlığının varlığını ve Doğu'nun tanıdığı Hint-Avrupa ya da Semit gibi devlet ve topluluk biçimlerinde daha gelişmiş bir devlet biçimini ve toplumunu, kader o sırada ortaya çıkarmış oldu."

Ölümünden kısa bir süre önce büyük bir bilgini ziyaret ettim. Çok zayıflamıştı. Omuzlarından birinin ötekinden daha eğik oluşu dikkatimi çekmişti. Büyük bilgin bana dedi ki: "Kafalarıyla çalışanlarla elleriyle çalışanlar arasındaki ayrılık işte buradadır. Omzum neden biçimsiz, biliyor musunuz?" Bir fişleme kutusunu göstererek şunu ekledi: "Çünkü bu hareketi 8.000.000 defa yaptım. Biliyorum çünkü saydım."

YERYÜZÜNDEKİ ÖLÜMSÜZLÜK

> "Uygarlığın en parlak dönemlerinden birine adını veren Perikles, işte bunu elde etti. Bu çapta adamların yeri doldurulamaz." (Leopold Von Ranke-1795-1886)

Yunanistan'ın sahip olduğu en büyük devlet adamı Temistokles, Avrupa tarihinin ilk büyük kişilerindendir ve aynı zamanda Atina'ya prestij kazandıran adamdır. Bilgeliğin bece-

rikliliğe yaklaştığı ölçüde dahi olan ve amacına ulaşmak gerektiği zaman pek kuruntuya kapılmayan Temistokles, az rastlanan zekada bir insandı. Ondan önce kimse Atina'ya hizmet için bu kadar çaba harcamamıştı. Yine şehir için yaptığı hizmetlerin karşılığını çıkarmaya da kimse onun gibi kararlı değildi. Onun için "tutkulu, çıkarcı, kurnaz ve anlaşılmaz bir adam diyorlardı. Gençliğinde kudrete susamışlığı o dereceye varmıştı ki, Maraton savaşından sonra geceleyin uykusu kaçmıştı. Onu çok düşünceli gören arkadaşları endişesinin sebebini sordular. Temistokles de Miltiades'in zaferi yüzünden uykularının kaçtığını söylemiş.

Temistokles'in İ.Ö. 514 yılında doğduğu kesin gibidir. Gençliği ile ilgili olarak pek az şey biliniyor. Daha sonra en yüksek noktaya çıkmak için elinden geleni esirgemedi. Kendine göre bir planı vardı ve bunu uygulamaya karar vermişti.

Yunanistan Pers tehlikesinin büyüdüğünü görüyordu. Zerksus'un güçlü orduları ve filoları her gün biraz daha yaklaşıyordu. Tehlikeyi saptırmanın yolunu ancak Temistokles biliyordu ve 200 gemilik bir filo yapılması, limanın askeri bakımdan güçlendirilmesi ve şehrin yüksek duvarlarla çevrilmesi için Atinalıları inandırınca, gerçekten tehlikeyi önleyecek tehlikeyi bulmuş oldu. Başka bir deyişle, Atina'nın geleceğinin denizde olduğuna Atinalıları inandırdı. Pire bir savaş limanı, Atina deniz alanında bir güç ve Temistokles de Yunanistan'ın en büyük devlet adamı oldu.

Ondan sonra Atina gemileri Akdeniz ve Asya kıyılarında dolaşmaya başladı. Herkül sütunlarına kadar gitti. Şehirde oturanların kasaları altın doluyordu. Erkekler, kadınlar ve çocuklar siteyi koruyacak olan duvarları yükseltiyorlardı. Her bir dakikanın değeri vardı. Rıhtımlar, mağazalar, gemi şantiyeleri kuruldu. Bu şantiyelerde ilk defa olarak kızaklarda gemi onarımı yapıldı.

Ama gittikçe endişelenen Sparta, Atina'nın gücünün artı-

şını izliyordu. İki şehir eskiden beri yarışma durumundaydı. Bununla birlikte, Temistokles'in siyasal yeteneği Sparta'nın kıskançlığına üstün geldi ve Salamin'de kazandığı zafer, Attika üzerine ağırlığını koyan Pers filosunun varlığıyla tehlikeyi başka yöne çevirdi. Temistokles bütün şehirlilere, Atina'yı boşaltmaları emrini verdi. Silah kullanabilecek yaşlardakilerin hepsi Atina donanmasına katılmak zorunda kaldılar. Kendilerine danışılan Delfi kahinleri her şeyin bittiği kehanetinde bulunmamışlar mıydı? Bununla birlikte kahinler gaibe son bir soru sordular ve şu karşılığı aldılar: "Atina tahtadan büyük bir duvarın arkasında toplanmalıdır". Bunu Temistokles kendine göre yorumladı. Ona göre tahta duvar gemilerin bordalarıydı. Bu yüzden Atinalılar gemilere girmeye çağrıldı. Zersus'un komuta ettiği Pers ordusu, boşaltılmış bir şehir buldu. Askerler, Akropolis'i, tapınakları ve kutsal korulukları ateşe verdiler.

Büyük Alman tarihçisi Leopold Von Ranke'ye göre Temistokles'in kararı insanlık tarihinin en tehlikeli kararlarından biridir. Onun emri ile Atina'nın boşaltılması olayı Napolyon'u geri çekilmeye zorlayan Moskova yangınına benzemektedir.

Deniz kıyısı boyunca yükselen kayalar üzerine Zerksus bir taht hazırlamıştı. Gözlem yeri gibi kullanacağı bu yerden savaşı izlemek ve gemilerdeki askerlerinin yiğitliklerini görmek istiyordu. Bir zafer Atina'ya son darbeyi indirmiş olacak, Grek filosu kesinlikle bozguna uğrayacaktı. Pers askerlerini taşıyan Finike gemilerinin desteğiyle Zerksus'un başarısı gün gibi açıktı. Ama Salamis körfezinin darlığı çok sayıda Pers filosunun savaş düzenine geçmesine engel oldu. Karışıklık ve dağınıklık Zerksus'un savaşçılarının yok olmalarına yol açtı.

Bir Pers gemisinde bulunan Halikarnas Kraliçesi Artemis, canını kurtarmak için geminin batırılması emrini verdi.

Salamin zaferinden sonra Temistokles, Greklerce bir kahraman gibi benimsendi ama daha sonra Atinalılar ondan çekindiler. Atina'nın rakibi Sparta, Temistokles üzerinde şüp-

he toplamayı başardı. Gerçekten de Spartalılar, başlarında bulunan Pausanias'ın Perslerle gizlice mektuplaştığını, Temistokles'in de Perslerle ilişki kurduğunu ortaya çıkardılar. Durumu öğrenen Atina hükümeti Temistokles'in tutuklanması emrini verdi. Sparta, öcünü almış oluyordu. Vatana ihanetini onaylayan kendi hükümeti, Pausanias'ı Atena Çalkoikos tapınağına kapattı. Pausanias orada açlıktan ölmeye bırakıldı. Temistokles Küçük Asya'ya kaçtı ve Zerksus'un oğlu I. Artazerksus'a haber göndererek, Perslere karşı duyduğu dostluktan ötürü Greklerin peşine düştüklerini bildirdi. Pers Kralı, babasını yenilgiye uğratan bu adamın fırsatçı zekasına hayran kaldı ve onu sarayına çağırdı. Temistokles bu arada Persçe'yi öğrenmişti. I. Artazerksus ona Küçük Asya'nın birçok şehrinin gelirini ödenek olarak verdi. Buna karşılık Temistokles, Artazerksus'u destekleyeceğini vaat etti ve bütün Yunanistan'ı egemenliği altına almasını öğütledi. Ama, Temistokles öç alma planını uygulayamadan İ.Ö. 459 yılında Magnesia'da öldü. Altmış beş yaşındaydı.

Temistokles Akdeniz dünyasında hem saygı hem de nefretle anılırdı. Magnesia şehri, onun için olağanüstü bir mozole yaptırdı. Daha sonra da bu şehrin halkı, Temistokles'e bir tanrıya tapar gibi taptı. Grekler, ölüsünün Helen toprağına gömülmesine karşı çıktılar ama dostları ölüyü gizlice Attika'ya getirdiler. Daha sonra Pire yakınında kazılan mezarı kutsal bir ziyaret yeri oldu.

Eğitimciler öğrencileri üzerinde kesin bir etki yaratabilir. Her şey birincilerin zeka ve irade gücüne, ikincilerin de yeteneklerine bağlıdır. İ.Ö. 500 yılına doğru felsefeci Anazagor, zihnine mükemmel öğeler yerleştirdiği olağanüstü birini öğrenci olarak eğitmek şansına sahip oldu.

İnsanlar, geleceklerini kaygıyla düşünürler. Anazagor insanın zihnini kurcalayan ve geleceğe kuşkuyla bakmasına yol açan her şeyin eşyanın mantığında bulunduğunu ve bunun da

doğal bir oluşumun sonucu olduğunu öğretiyordu. Bu şartlar altında kaderin darbelerinden neden korkmalıydı? Kişinin huzurunu hiçbir şey bozmamalıdır. Gençliğinde, Perikles bu öğretiyi benimsedi. Batıl inancın, korkunun ve kuşkunun ne olduğunu bilmeyen Anazagor'un öğrencisinin normal olarak devletin başına geçmesi gerekiyordu. Perikles inançlı bir demokrattı. "Gerekli olan, ulusun desteğini sağlamak ve ulusça anlaşılabilmektir", diyordu. Tarihçi Tusidides, Perikles'in halkı izlemediğini, ama buna karşın halkın onu izlediğini yazar. İktidar "demos"un ellerindeydi ama Perikles otoritesine bir temel sağlamak için Meclis'i kullanıyordu. Tarihte, bir ulusla bir devlet başkanı arasında bu kadar uyumlu ve parlak bir işbirliği gösteren başka bir örneğe rastlanmaz.

Perikles, gezintilerini eviyle meclis arasında sınırlamıştı. Meclisteki konuşmaları parlaklık bakımından her zaman öteki konuşmacıları gölgede bırakırdı. Bir konuşma yapmadan önce ağzından gereksiz bir söz çıkmaması için tanrıya dua ederdi. Duygularını ve coşkularını gizlerdi. Olağanüstü bir siyaset adamıydı. Küfürlere, aşağılamalara ve rakiplerinin saldırılarına kulakları tıkalı kalır, seçtiği yoldan onu kimse döndüremezdi. On ordu şefinden kurulu topluluğa başkanlık ediyordu. Atina'da düzeni korumak ve önemli bir şey olan bayramları düzenlemekle görevli olan Perikles, aynı zamanda devletin sağladığı paraları da koruma ve kullanma sorumluluğunu üzerinde taşıyordu.

Temistokles gibi, Perikles de deniz gücünün kara gücüne üstün olduğuna inanmıştı. Bundan ötürü, Atina savaş gemileri her an denize açılmaya hazır durumdaydı.

Perikles'in yönetimi altındayken, sanatlar daha önceleri ve daha sonraları erişilmeyen bir gelişme gösterdi. Perslerin yaktığı Akropolis, o iktidara gelmeden önce yeniden yapılmıştı.

İ.Ö. 447-437 yılları arasında Kallikrat ve İktinos adlarındaki mimarlar Tanrıça Athea Parthenos adına, mermer Parthenon

tapınağını yaptılar. Bu, Avrupa mimarlığının şaheseridir.

O çağın bütün tarihçileri Perikles'i evrensel bir deha olarak görürler. Bilgeliğini, ağır başlılığını, dürüstlüğünü överler ve onu örnek olarak gösterirler ama özel yaşantısını unuturlar. Perikles'in evliliği hiç mutlu olmamıştı. Bir gün gelip Atinalı olmayan bir kadının metresi olacağını kuşkusuz kendi de bilmiyordu. Atinalı vatandaşların yabancılarla evlenmesini yasaklayan yasayı kendisi kabul ettirmemiş miydi? Kendi tuzağına düşen Perikles, karısından boşandıktan sonra Milet asıllı Grek kadını Aspasia ile hiç evlenemedi. Perikles'in ilişkisi Atina'da söylentilere yol açtı: Aspasia yabancı bir kadındı ve Aristofanes'e inanılacak olursa Perikles'in dostu olmadan önce kadın satıcılığı ile geçimini sağlamıştı. Şurası bir gerçektir ki, Grek 'hetaira'ları adi fahişeler değildi ve çoğu da çok kültürlüydü.

Aspasia, Atina'da "Güzel Konuşma ve Felsefe Okulu" açtı. Genç kızları, kadınları ve hatta erkekleri çevresinde topladı. Aspasia'nın okulu Atina'nın en çekici yerlerinden biri oldu. Sokrates'in kendisi bile, güzel konuşma sanatını Aspasia'dan öğrendiğini açıklamıştır. Geniş bilgi sahibi kişiler, felseficiler, bilginler, sanatçılar ve özellikle eski inanışlara saldıran ve Sofistler adı verilen cesur yenilikçiler, Aspasia'nın çevresinde toplanmıştı.

Tarihçi Herodotos, o çağın en büyük şehircilik uzmanı Klazomenalı Anazagor, Miletli Hippodamos, Sophokles, en büyük Grek heykelcisi Fidias, Perikles'le Aspasia'nın çevresindeydiler.

Perikles hükümetinin son iki yılı, "Antikitenin otuz yıl savaşı" diye adlandırılan bir savaş yüzünden yasa büründü. 434-404 yılları arasında Atina ile Sparta karşı karşıya geldiler. Sonunda Sparta zaferi kazandı. Bu savaştan asıl kazançlı çıkan Pers Kralı oldu.

Savaşın ikinci yılında Perikles, yalnız Atina şehrini savunmaya karar verdi. Sparta bir kara gücü, Atina bir deniz gü-

cüydü. Perikles, Attika'yı düşmana bıraktı; orada oturanlara da Atina'yı Pire'ye ve Faler'e bağlayan büyük duvarların içine sığınmalarını öğütledi. Atina filosu zaferi elinde bulundurdukça kalenin ele geçirilmesi imkansızdı. Yiyecek ve cephane denizden gelmekteydi.

Göç başladı. Binlerce Grek yuvalarını bırakıp büyük duvarların gerisine sığındı. Hatta aralarından bazıları, yıkılan evlerinin kalaslarını birlikte götürdü.

Ama tam o sırada kimsenin tahmin etmediği bir felaket oldu. Pire halkı arasında bir salgın hastalık baş gösterdi. Bu hastalığın adı üzerine ileri sürülen düşünceler değişiktir. Yüksek ateş, gözlerde ve boğazda yanma, göz yaşarması, vücutta kırmızı lekeler, şiddetli öksürük, kusma. Hastalığın belirtileri bunlardı. Son gelişme durumunda karnın altında apseler ortaya çıkıyor, hastaların gücü azalıyor, sonra da ölüyorlardı. Bazıları kangren oluyor, bazıları gözlerini, bazıları belleğini yitiriyor, bazıları da aklını kaçırıyordu. Yüksek ateşin etkisi altında zavallılar, soğuk suda yıkanıyor ve korkunç bir su isteğiyle sarnıçlara saldırıyorlardı.

Bulaşıcı hastalık bir yangın hızıyla yayıldı. Bütün hastaları tedavi etmek ve binlerce ölüyü gömmek imkansızdı. Sağ kalanlar, hastalığın kendilerine de bulaşmasından korkuyorlardı. İnsanlar, sinekler gibi ölmekteydi. İ.Ö. 430 yılındaki sıcak da korkunçtu, sayılı sıcaklardan biriydi. Bu da durumu ağırlaştırıyordu. Kulübeler küçüktü, sokaklar can çekişen insanlarla ve ölülerle doluydu. Tapınaklarda ölüden geçilmiyordu. Paniğe kapılan insanlar ölülerin yakıldığı odun yığınlarını ellerine geçirebilmek için işi dövüşmeye vardıracak kadar hırçınlaşmışlar.

Ama Atina halkını korkudan çok, bir keyif sürme çılgınlığı kapladı. Aşırılıklara, eğlence düşkünlüğüne, şaraba ve kumara dalarak acılarını unutmaya çalıştılar. Ölümün çevrelerinde kol gezdiğini hissettikçe herkes bütün parasını harca-

maya yöneldi. Artık kimse tanrılara ve yasaklara saygı duymuyordu. Nasıl olsa, kaderin ölümlülük darbesini yiyen insanlar daha büyük bir cezaya çarptırılamazlardı. Ama bu duruma rağmen mahkemelerde duruşmalar sürdürüldü. Ölümün çok yakın olduğu duygusuna kapılan Atinalılar, kişisel hınçlarını keyifle alabilmek için yaşayabildikleri süreden alabildiğine yararlanmaya çalışıyorlardı. Şehrin merkezinde ölülerin yakıldığı odun yığınlarından duman sütunlarının yükselişi görülüyordu. Daha sonra salgın hastalık Atina filosunun mürettebatını da sardı.

Gariptir, Peloponez ve Sparta halkı salgından kurtuldular. Spartalı askerler, hastalık bulaşacağı korkusuyla bütün tutsakları öldürüyorlardı. Peloponez ve Sparta halkı salgından kurtuldular. Spartalı askerler, hastalık bulaşacağı korkusuyla bütün tutsakları öldürüyorlardı.

Peloponez birliklerinin yeni bir ilerleyişi, bu birliklerin indirdiği korkunç darbeler, savaşın felaketleri ve bulaşıcı hastalığın korkunç sonuçları Atinalıları umutsuzluğun sınırına götürdü. Onlar da bu durumlardan Perikles'i sorumlu tuttular. Atina'yı Sparta'yla savaşa sürükleyen o değil miydi? Düşmanın gücünü ve yaratacağı tehlikeyi bilerek küçümseyen o değil miydi? Atinalılar, onu açıkça hor görüyorlardı artık. Öfkelerinden yumruklarını sıkıyorlardı.

Ama tehlike saatinde Perikles soğukkanlılığını yitirmedi. Enerjisi tamdı. "Hayatlar" adlı eserinin Perikles'e ayrılan 2. bölümünde Plutarkos, onun Aspasia'yı içtenlikle sevmeyi sürdürdüğünü, meclise giderken ya da evine dönerken Aspasia'yı kucaklamadan yapamadığını yazar. Atinalılar, hükümetin dizginlerini elinde tutan adama söylemediklerini bırakmıyorlardı. Hiciv şairleri ise uzun süredir Aspasia'yı alay konusu yapmışlardı. Perikles'le ilgili türlü söylentiler dolaşıyordu. Bir gün geldi, dinsizlik ve kadın satıcısı olmakla suçlandı. Perikles, mahkeme önünde olağanüstü bir konuşma yaparak met-

resini savundu ve temize çıktı. Ancak dürüstlüğü, açık sözlülüğü ve inandırma yeteneğiyle sağladığı "bu adam yanılmaz" yargısı artık yok olmuştu. Atinalılar hiçbir şeyi beğenmeyen, her şeyi eleştirmeyi seven insanlardı. Çevirdikleri dolaplar, ettikleri şikayetler ve giriştikleri çekiştirmeler, devlet adamlarının enerjisini yavaş yavaş yok ediyordu.

Fidias, Perikles'e dostluk bağıyla bağlıydı. Bu sanatçının yeteneği kendisine birçok düşman yaratmıştı. Athena'nın altın ve fildişinden heykelinin yapımı için gerekli altının bir parçasını kendine ayırdığı bahanesiyle Fidias aleyhinde bir dava açılarak Perikles'e darbe indirilmek istendi. Hüküm giyerek cezaevine atıldı. Atinalıların bundan sonraki kurbanı, Perikles'in öğretmeni ve dostu, Felsefeci Anazagor oldu. Anazagor'a göre yaradılış bir rastlantının eseri değildi; üstün ve tek bir ruhun eseriydi. Anazagor dinsizlikle ve zararlı öğretileri yaymakla suçlandırıldı. Perikles onun davasını savunduysa da filozof yine de beş talent ceza vermek zorunda kaldı.

Öfkeleri gittikçe artan Atinalılar, söylentilere gittikçe daha çok kulak kabartıyorlardı. Günün birinde Perikles de hazinenin paralarını çarçur etme suçuyla mahkemeye verildi. 430 yılının yaz mevsiminin sonunda Atina halkını kırıp geçiren salgın hastalık son bulunca, "strategos autocrator görevleri Perikles'in elinden alındı. Ertesi yıl Perikles temize çıkarıldı. Yoksulluk ve düşkünlüğü çok yakından görmüş olan Atinalılar, onun gibi bir şefin gelmemiş olduğunu sonunda anladılar. Artık Perikles'in gücü azalmıştı. İki oğlu hastalıktan ölmüştü. Perikles de bu hastalığın kurbanı oldu. 429 yılında bir gün gözlerini dünyaya yumdu. Uygarlığın en büyük dönemlerinden birinin onun adını taşıması, Perikles'i ölümsüzler arasına sokmuştur. Ondan söz ederken, Ranke: "Bu çapta adamların yeri doldurulamaz" diye yazar.

ATİNA'NIN EN TEHLİKELİ DOSTU

ALKİBİADES

> Genel sempatiyi üzerine çeken bu adam yalnızca iki kişiyi severdi: Sokrates'i ve kendisini.

Temistokles, Yunanistan'ın en büyük devlet adamıydı. Atina'nın kurtarıcısıydı. Salamin zaferini kazanarak Pers tehlikesini uzaklaştıran adamdı. Doğuştan soylu bir kişi olan Perikles, Atina'yı Atina yapan adamdı. O dönemin en büyük siyasetçisiydi. Alkibiades ise, Atina'nın taparcasına sevdiği ve aynı zamanda Atina'yı felakete sürükleyen adamdır. Üçü de Atinalılarca suçlandılar ve ihanete uğradılar. İstifini bozmayan Perikles, Atina'ya bağlı kaldı. Atina'nın düşmanı olan Temistokles ile Alkibiades Pers topraklarında öldü.

Peloponez savaşı başladığında, Alkibiades on dokuz yaşındaydı. Vurularak öldüğü zaman Sparta, kesinlikle Atina'nın yerini almış bulunuyordu. Bu şehrin yenilgisinin Alkibiades'in ölümüyle aynı zamana rastlaması basit bir rastlantı değildir.

Güzel çocuk, güzel delikanlı, güzel erkek olan Alkibiades, hoşa gitmek için her şeye sahipti. Kusursuz bir beden yapısı olan bu adam aynı zamanda zihinsel bütün özellikleri de kendisinde toplamıştı. Ama, 'j', 'g' ve 's' harflerini 'z' gibi söylüyordu. Ona hayran olan Atinalılar da Alkibiades'i taklite kalkışırdı.

Kanı kaynayan bir adamdı Alkibiades. Çok tutkuluydu. Çocukken, güreşte kendinden güçlü olanlarla boy ölçüşmeye kalkışırdı. Bir gün bunlardan biri, güreşi keserek: "Kadın gibi ısırmaya utanmıyor musun?" dedi. Çok bozulan Alkibiades şu karşılığı verdi: "Kadın gibi mi? Ben olsam aslan gibi derdim!"

Başka bir gün, Atina sokaklarında zar atarak kumar oynarken çok yüklü bir araba az daha arkadaşlarını eziyormuş.

Alkibiades: “Dur!” diye bağırmış. Ama, arabacının hiç tınmadığını görünce boylu boyunca yere uzanmış. Korkan arkadaşları kaçmışlar. Bu soğukkanlılık karşısında şaşıran arabacı oracıkta kalakalmış. Daha sonra Alkibiades’in ataklıkları, Atinalıları her zaman şaşırtacaktır. Delikanlılık çağındayken vatandaşlarına: “Flüt, ağza da sese de zararlıdır, flüt çalmak yüzün biçimini bozar,” diyerek flüt çalmaktan vazgeçirmişti onları. Bu söze uyan Atinalılar, lir çalmaya başlamışlardı.

Aslında Alkibiades, Atinalıları birazcık olsun umursamıyordu. Hepsinin ona sempatisi vardı. Herkes onunla dostluk kurmak istiyordu. Ama o iki kişiyi seviyordu: Kendisini ve en büyük Yunan filozofu Sokrates’i.

Alkibiades, zengin ve sayılan kimselerle pek dostluk kurmazdı. Her gün, yemeği Sokrates’le birlikte yerdi. Fiziksel formunu korumak için onunla güreşirdi. Sokrates’in çadırında yatar, öteki erkeklerden uzak dururdu.

Alkibiades’in bütün çılgınlıklarına göz yumarlardı. Sokrates ona, kendine gelmesini söyleyince Alkibiades ağlamaya başlardı. Sokrates, yanına uğramadığı zamanlar Alkibiades’i aramaya çıkardı. Bulunca da Alkibiades özürler diler ve bir daha bu gibi davranışlara girişmeyeceğini söylerdi. Sokrates, iki defa öğrencisinin hayatını kurtardı: Potide ve Delios savaşlarında.

Alkibiades, bir süre Perikles’in evinde oturdu. Bir gün Perikles ona: “Ben senin yaşındayken daha uslu, daha akıllıydım!” dedi. Alkibiades de şu karşılığı verdi “O güzel döneminde seni tanımamış olmam ne kadar yazık!”

Başka bir seferinde Homeros’un bir kitabına ihtiyaç duyunca bir pedagoga başvurdu. Kitap adamda yoktu. Alkibiades, cezalandırmak için adamı tokatladı.

Başka bir tokat, evlenmesiyle sonuçlandı. Alkibiades, Hipponikos adında birini tokatlamaktan zevk duyacağını arkadaşlarına söylemişti. Arkadaşları, “Tokatlayamazsın,” de-

yince onlarla bahse tutuştu. Hipponikos zengindi ve Atinalıların saygı duyduğu bir adamdı. Alkibiades düşüncesini uyguladı ve adamı tokatladı. Ama ertesi gün onun kapısını çalarak bir gün önceki davranışına karşılık olarak kendisine sopa ile vurup hıncını almasını ev sahibinden rica etti. Şaşıran ve duygulanan Hipponikos da kızı Hipparete'yi eş olarak Alkibiades'e verdi. Kız, böyle bir adama vardığına kısa süre içinde çok pişman oldu. Erdemli olan bu kadın, kocasını içtenlikle seviyordu. Oysa, Alkibiades asıl hetairalardan hoşlanıyordu. Sonunda bu duruma dayanamayan Hipparete, kocasının evinden ayrılarak kardeşinin evine gitti ve boşanmak için mahkemeye başvurdu. Kadın, yargıcın karşısına çıkınca Alkibiades onu kucakladığı gibi büyük alanı geçerek Hipparete'yi kendi evine götürdü. Kaderine razı olan Hipparete, uçarı kocasının kendisine ara sıra gösterdiği yakınlıklarla yetindi ve kısa süre sonra da öldü.

Bir gün Alkibiades köpeğinin kuyruğunu kesti ve bu gereksiz zalimlik yüzünden olmadık hakarete uğradıysa da: "Oh ne ala! Hiç olmazsa bu arada benim için daha kötü şeyler söyleyemezler!" dedi.

Olağanüstü bir konuşmacı olan Alkibiades düşüncesini belirtecek en uygun kelimeleri bulmak için sık sık konuşmasını keser, kelimeleri bulunca yine konuşmaya başlardı. Yarış atları ahırına sahipti. Bir defasında Olimpia yarışlarına katılmak için yedi yarış arabasıyla yedi at göndermiş. O zamana kadar hiç kimse, hatta bir kral bile yarışlara yedi araba ile katılmamış. Alkibiades bu yarışlarda birinci, ikinci ve üçüncülük ödülleri almış.

Alkibiades döneminde Atina'da, Timon adında biri yaşıyordu. Bu adam insanlardan uzak durmasıyla ün yapmıştı. "Kuşlar" adlı oyununda Aristofanes, çok daha sonra da "Atinalı Timon" oyununda Shakespeare, onun adını ölümsüzleştirdi. O sıralara bir gün Alkibiades Meclis'te çok parlak bir konuş-

madan sonra Sparta'yla yapılan anlaşma kararını bozdurmuştu. Kendinden yana olanların gösterileri arasında evine dönerken Timon ona yaklaşarak: "Oğlum," demiş, "bu kadar güçlü olman iyi bir şey; ama sen, seni alkışlayanların aksi yönünde üne ulaşacaksın." Bu söze bazıları gülmüş, bazıları da Timon'u lanetlemiş. En sonunda Timon haklı çıktı.

Daha Perikles hükümeti zamanında Sicilya seferi, Atina'nın amacıydı. Şehirliler enerjilerini bu amaca yöneltmişti. Siraküza, Sicilya'nın bütün şehirlerine hegemonyasını kabul ettirmişti. Vatandaşlarının gözünde Sicilya'nın değerini bilen Alkibiades, güçlü bir filonun kurulmasını ve adanın fethedilmesini teklif etti. Adanın zenginliğini ballandıra ballandıra anlattı, Atina'nın sağlayacağı yararları sayıp döktü. Aslında Sicilya, Kartaca'ya, Kuzey Afrika'ya, İtalya yarımadasına ve kesinlikle Akdeniz'in batı bölgesine atlama tahtası olacaktı. Bütün bu tasarıları coşkuyla karşılayan delikanlılar, Atina'nın jimnazyumlarındaki kumların üzerine Sicilya'nın sınır çizgilerini çiziyorlardı. Sokrates, bu sefere çıkılmamasını öğütlemişti. Hem astronom hem de astrolog olan Meton, haberi duyunca o kadar öfkelenmişti ki bir meşale kaparak evini ateşe vermişti.

Alkibiades'in duygularına kapılarak davranan bir insan, General Nisias'ın ise çok sakıngan olduğunu düşünen Meclis üyeleri, ikisini de başkomutan yaptılar. Lamakos adında başka bir generali de onlara yardımcı olarak verdiler.

Filo tam hareket etmek üzereydi ki, Atina'nın yenilgisinin ön belirtisi olan garip bir olay oldu. Batıl inançlara inanan vatandaşlar, üzerlerinde Hermes'in resmi bulunan taşlara saygı duyarlardı. Bu taşlar herkese açık yapılarla birçok evin önlerine yerleştirilmişti. Her yıl Afrodit ile Adonis onuruna kutlanan bayram dönemi gelmişti. Bir sabah Atinalılar, koruyucu taşların kimliği bilinmeyen kişilerce kırılmış olduğunu görünce çok bozuldular.

Atinalıların çok kötü bir adeti vardı. Şehirleri bir felakete

uğrayınca her zaman kuşkuları en tanınmış devlet adamları üzerinde toplanır ve sorumluluk onlara yüklenirdi. Sayısı gittikçe artan düşmanları Alkibiades'i ve arkadaşlarını suçladılar. Onlara göre bu barbarlık, Alkibiades'in işiydi. Alkibiades savunmasını yapmak istedi. Konuşursa davasını kazanacağını bilen rakipleri, daha iyi bir fırsat beklemeyi uygun buldular.

Alkibiades kendini savunacakken, denize açılma emri bunu engelledi. Emrinde yüz kırk kadırgalık bir filo vardı. İtalya kıyılarına ulaştı, Rhegion'u ele geçirdi, Sicilya'ya geçti, Katana'yı teslim aldı.

Bu sefer meclis, hareketinden önceki olaylarla ilgili açıklamalar yapması için onu Atina'ya geri çağırdı. Rakipleri kesin deliller toplayamamışlardı ama yokluğundan yararlanarak suçlamaları şiddetlenmişti.

Bir kadırga, suçluyu almaya geldi. Taptıkları komutanlarından yoksun kalan Sicilya'daki Grek askerlerinin cesareti kırıldı. Yalnız Nisias'ın komuta edeceği ihtimali, savaşın uzayıp gideceği korkusunu zihinlerine yerleştirmişti.

Atina'ya dönerken Alkibiades vatandaşlarınca ölüme mahkum edildiğini öğrendi ve ölmeye hiç niyeti olmadığını onlara kanıtlamaya karar verdi. Gemi, Thurium'a uğrayınca karaya çıktı, oradan Peloponez'e gitti. Peloponez'de, Sparta meclisinden, kendisine sığınma hakkı tanınmasını istedi. Atina'yı yenilgiye uğratmak için yardıma hazır olduğunu bildirdi. Makedonyalılara, Sicilya'yı ellerinde bulunduran Grek birliklerine karşı adaya bir ordu göndermelerini öğütledi. Vatanına karşı açığa vurduğu bu kinden ötürü Sparta halkı ona saygı ve sevgi duydu.

Öteki yeteneklerinin yanı sıra Alkibiades'in bir yeteneği daha vardı. Çok iyi bir aktördü. Kendini herhangi bir şeye uyarlama konusunda ustaydı. Spartalılar sade bir ömür sürerlerdi. Abur cubur yemezlerdi. O güne kadar yaşantısı tantana ve bolluk içinde geçen Alkibiades, saçlarını kazıttı. Eurotas'ın

buz gibi sularında her gün banyo yaptı. Arpa ekmeği yedi. Spartalılar tatsız tuzsuz ünlü 'kara çorba'sına kendini alıştırdı. Artık bütünüyle değişmişti. Atina'da en iyi aşçıya, en iyi merhem hazırlayıcısına, en iyi elbiselere ve en zarif sandaletlere sahip olan bu adam, Spartalılardan da çok Spartalı oluvermişti! Görünüşte, yeni rolünden hoşlanmıştı. Amacına erişmek için bütün maskeleri takabilirdi. Ama, şehvet düşkünlüğünü yenemiyordu. Sparta kraliçesi Timaia'yı gözüne kestirmişti. Bir efsaneye göre, Timaia'nın kocası Egis, kendisini çok korkutan şiddetli bir fırtınadan sonra altı ay karısıyla cinsel ilişki kuramamıştı. Egis'in geçici iktidarsızlığından yararlanan Alkibiades, Timaia ile sevişti. Kadın onun metresi olmuştu. Timaia dünyaya bir erkek çocuk getirdi. Babasının kim olduğu apaçıktı. Üstelik kraliçe, güzel Alkibiades'e o kadar aşıktı ki, "Aman söz aramızda kalsın," diyerek çocuğunun babasının adını arkadaşlarına açıklamıştı.

Sicilya'da, Nisias'ın yönettiği savaş Atinalılar için felaketle sonuçlandı. Üstelik Alkibiades'in çevirdiği dolaplar yüzünden İonia'daki Grek şehirleriyle Atina arasında bir kopma olmuştu. Aldatılmış koca durumuna düşen Kral Egis, çifte kıskançlık içindeydi: hem karısını hem de Alkibiades'in prestijini kıskanıyordu. Yaşamının Sparta'da pamuk ipliğine bağlı olduğunu anlayan Alkibiades, Küçük Asya'da Sardis şehrindeki Pers Valisi Tissafernes'in yanına gitti. Zalimliğiyle ün salan bu barbarın Greklere karşı korkunç bir kini vardı. Becerikliliği ve güzel konuşmasıyla Alkibiades valinin güvenini kazandı ve onu Sparta'ya karşı savaş açmaya kışkırttı. Ama bir yandan da Atina'da Meclis'in yerini alan Beş Yüzler Meclisi'yle gizli ilişkiler kurmaktan da geri kalmıyordu.

O dönemde Samos yakınında bir araya gelen Atina filosu, eski müttefiklerinin yeniden Atina'yla birleşmesini sağlamak ve Grek sömürgelerini korumak amacıyla bir gösteriye girişmişti. Bir defa daha maske değiştiren Alkibiades, Grek gemi-

lerine katılıp Hellespont'u (şimdiki Çanakkale) geçti. Filonun başında, Abidos'ta bir Sparta filosunu yenilgiye uğrattı. Başka bir Sparta filosu da Sizikus'ta Alkibiades'e yenildi. Sonra Alkibiades Kalsedon'u (şimdiki İstanbul), daha sonra da Bizans'ı ele geçirdi. Bütün bu zaferlerden sonra vatanına dönmek istediğini duydu.

Atina halkı onu çok büyük bir coşkuyla karşıladı. Gemilerin bordalarına düşmandan alınmış kalkanlar asılıydı. Bununla birlikte karaya ayak basmaya çekiniyordu. Kuzeniyle bazı arkadaşları onu karşılamaya gelince ancak o zaman karaya çıkmaya karar verdi. Atina kahramanı Alkibiades, vatandaşlarının hayranlığını kazanmıştı. Kahraman, çocuklara gösteriliyordu. Meclis'in karşısına çıkıp gözlerinden yaşlar akarak kurbanı olduğu haksızlığı anlattı. Halk ona altından taçlar sundu ve hem kara hem de deniz orduları komutanlığına atadı kendisini.

Ün, bir kimseye uğursuz gelmişse o da Alkibiades'ten başkası değildir. Vatandaşlarının gözünde Alkibiades şaşmaz, aldanmaz, kusur işlemez bir adamdı. Onun girişeceği her iş kesinlikle başarılı olurdu. Ama, ününü yitirmesi için bir tek başarısızlık yeterliydi.

Lizandr'ın komuta ettiği yeni bir Sparta filosu yaklaşıyordu. Atinalı mürettebatın aylıklarını ödemek için para bulma kaygısına düşen Alkibiades, gemilerin komutasını Antiokos adında birine bıraktı. Kısa süre içinde gidip gelecekti. Hareketinden önce bir defa daha olmak üzere 'strategos'a her ne olursa olsun Spartalılara karşı savaş açmamasını emretmişti. Antiokos da bu emri yerine getirdi. Yalnız filo yenilgiye uğramakla kalmadı, aynı zamanda Antiokos da hayatını kaybetti. Değişken insanlar olan Atinalılar daha dün taparcasına sevdikleri adamı yerin dibine batırdılar. Alkibiades'i suçlayan deliller acele olarak toplandı. Ama Alkibiades daha atak davranarak Bitinya'ya kaçtı.

Zaferi kazanan Lizandr, Potamos yakınında başka bir Atina filosunu kıstırıp yenilgiye uğrattı ve Atina'yı kuşattı. Aç kalan Atinalılar teslim olmak zorunda kaldılar. Spartalılar Pire limanında buldukları bütün gemileri ateşe verdiler ve bütün surları yıktılar. Artık Atina'nın olduğu gibi Yunanistan'ın da kaderi belli olmuştu.

Hem Atinalılardan hem de Spartalılardan korkan Alkibiades, ömrünün son yıllarında Pers Kralı'nın yanına sığınan Temistokles'i anımsadı. Artazerksus'a sığınmaya karar verdi. Frigia Valisi Farnabaz'ın yanına gitti. Valinin kendisini kralının yanında destekleyeceğini umut ediyordu.

Ama sanki rahat ve huzura kavuşamayacağı alnına yazılmış gibiydi. O sağ kaldıkça Sparta kendi zaferini eksik görüyordu. Atina yenilmişse de Alkibiades'in Atina'ya verdiği bir ruh vardı, o yaşıyordu. İngilizler Sainte-Helene adasındaki Napolyon'dan nasıl korkuyorlardıysa Spartalılar da ondan öyle korkuyordu. Lizandr'ın isteği üzerine Pers Kralı konuğunu öldürtmeye karar verdi.

Alkibiades, sonunun yaklaştığını anlıyordu. O sırada, Timandra adında bir fahişeyle yaşamaktaydı, gecelerini kabuslar içinde geçirmekteydi. Gördüğü korkunç düşlerde Farnabaz'ın kardeşi kellesini uçuruyor ve ölüsünü alevlerin arasına fırlatıyordu.

Alkibiades'i öldürmekle görevlendirilen adamlar, ünlü çağdaşlarına son darbeyi indirecekleri anda bundan vazgeçtiler. Alkibiades'in kaldığı evi çevirmekle ve ateşe vermekle yetindiler. Alkibiades örtülerle elbiseleri toparlayarak yangını söndürmeye çalıştı. Dumandan yarı boğulmuş olarak mantosunu sol koluna sardı, keskin kılıcını kaptığı gibi ateşlerin arasından fırlayıp kendisini öldürmeye gelenlerin peşine düştü. Onu gören adamlar kaçmaya başladılar. Hiçbiri onunla boy ölçüşecek cesareti bulmamıştı. Uzaktan önce oklar, sonra da mızraklar fırlattılar. Kanlar içinde kalan Alkibiades yere yu-

varlandı. İ.Ö. 404 yılında ruhunu teslim ettiği zaman daha otuz altı yaşındaydı. Birlikte yaşadığı fahişe kendi elbiselerini çıkararak Alkibiades'in ölüsünü örttü.

Böylece, Grek gücüyle ünlü Helen geçmişi tarihe karışmış oluyor, Avrupa'nın ilk büyük ulusu tarih sahnesinden siliniyordu.

LAİK ERMİŞ SOKRATES

Bu adam tanrıların bir "armağanı" oldu ama tutumlu olan tanrılar böyle armağanları bin ya da iki bin yılda bir verirler.

Usavurmayı, ahlak felsefesini, erdemi ve zekayı ilk defa, o zamana kadar hiç bilinmeyen bir düzeyde ele alan adam İ.Ö. 470 yılında doğdu. Onun çabasıyla, insanlık daha insancıl bir düzeye ulaştı.

Sokrates'in babası Sofroniskos heykelci, annesi Fairanete ebeydi. Atinalı namuslu burjuvalar olan bu insanlar ecelleriyle öldüler.

Buna karşılık oğullarının, yetkililerle başı derde girdi, ölüm cezasına çarptırıldı ve ölümsüzler arasına katıldı.

Sokrates'in yaşamı ve davranışları ile ilgili başlıca iki kaynak Eflatun'la (Platon) tarihçi Ksenofon'un eserleridir. Sokrates'ten kırk beş yaş kadar küçük olan bu yazarlar, felsefecinin yaşamının son on, on iki yılını yansıtırlar.

Bir rastlantı eseri asker olan Ksenofon, Atinalı aristokratların arasında kendini rahat hissedemeyecek kadar aristokrattı. Sirus'un ordusuna katıldı, Spartalılarla birlikte savaştı ve kendi vatandaşlarınca sürgüne gönderildi. İ.Ö. 354 yılında ölen Ksenofon birçok eser bıraktı. Eserlerinin hiçbiri edebiyat şaheseri değildir. Ksenofon, "Unutulmazlar" adlı dört ciltlik

eserinde Sokrates'in savunmasını yapar ve ona karşı yöneltilen suçlamaları çürütür. Unutulmazlar'da Sokrates bir insan olarak ortaya çıkar. Buna karşılık Eflatun bu filozofun kişiliğini değerlendirir. Şu da bilinen bir gerçektir ki Ksenofon uluorta bir yazardır. Eflatun ise en büyük düşünürlerden biridir.

Eflatun'un hemen bütün eserleri karşılıklı konuşma biçiminde yazılmıştır. Birinin dışında, bütün eserlerinde Sokrates başlıca kişidir. Eflatun'da, yaşanmışla uydurulmuşu birbirinden ayırmak kolay değildir. Ama Eflatun, Sokrates'in portresini gerçeğe o kadar uygun ve canlı olarak çizer ki, yazdığı şeyler uydurulmuş olaydı onun dehası Sokrates'inkinden üstün olurdu! Eflatun savunma bakımından sağlam bir temel sağlamaya çalışır. Düz yazıyla yazılmış bütün eserleri bize kadar ulaşmıştır. Bu eserleri Sokrates'in ününe dikilmiş kocaman bir anıt niteliğindedir. Sokrates'in kendisi yazılı eser bırakmamıştır.

Kuşkusuz, Sokrates'in geometri ve astronomi bilgisi ve belki heykelcilik yeteneği vardı. Bilimin önemini kabul etmekle birlikte araştırmaya yöneliyordu. Üzerinde özellikle durduğu konu, erdemdi. Buna karşılık siyasetten hep uzak durur ve resmi görevler almaktan hiç hoşlanmazdı. Bir kamu görevini üzerine almak onun ilkeleriyle bağdaşmıyordu. Sokrates, uzlaşmanın yeminli düşmanıydı.

İ.Ö. 406'dan 405'e kadar on iki ay süreyle, Beş Yüzler Meclisi'nin üyesi olmuştu. Ama, o şöyle diyordu: "Kim ki adalet için savaşır, onun yalnız yaşaması, kamu görevlerinden uzak durması gerekir. Şunu biliniz ki ey Atinalılar, devlet işlerine karışmış olsaydım çoktan ölmüş olurdum ve ne size ne de kendime bir yararım dokunurdu."

Hiciv şairleri, maddi şeylerin elde edilmesine değer vermeyen Sokrates'in yoksulluğuyla alay ediyorlardı.

Yaşı ilerlediği bir çağda Sokrates, Ksanthip adında bir kadınla evlendi. Ondan üç oğlu oldu. Kurala uygun olarak, bu

dehanın oğulları da sıradan birer kişi oldular. Babaları kendi soyunun kaynaklarını kurutmuştu. Ksanthip'in çok hırçın bir kadın olduğu söylenir. Ksenofon'a göre Sokrates'in karısı oldukça öfkeliymiş. Yan tutmadan söylenecek olursa, Sokrates, koca olarak hiç de imrenilecek bir kişi değildi. Üç savaşa katılmasına rağmen görünüşü askerce olmaktan çok uzak, hatta oldukça gülünçtü. Kısa boylu, şişkin karınlıydı. Kocaman, patlak gözleri vardı. Burnu kısa ve basıktı. Büyük ağızlıydı. Kısacası, güzellikle yakından uzaktan ilgisi yoktu. Ama, Eflatun'un yazdığı gibi "Tanıdığım insanların en bilgesi, en doğrusu ve en iyisi" olan bu adam, keskin bir zekaya, şaşılacak bir kendini denetleme gücüne ve olağanüstü bir dayanma yeteneğine sahipti. Sokrates, kısıtlamaya kendini o kadar iyi alıştırmıştı ki, en gerekli olan şeylerle yetinirdi. Zevklerin peşinden koşmayan bu adam, bunlar ayağına geldiği zaman geri çevirmezdi. Hoş sohbet kimselerin meclisinden hoşlanır, nükteli konuşmasını bilirdi. Şölenlerde herkes onun çevresine toplanırdı. Öbür insanlar gibi kendisinin de kusursuz olmadığına inanan filozof, insanlara akıl ve doğruluk yolunu göstermeyi görev edinmişti.

Sokrates, vaktinin sokakta, pazar yerlerinde, herkesin toplandığı alanlarda, jimnazyumlarda geçirirdi. Köylere, kırlara gitmekten hiç hoşlanmaz, doğup büyüdüğü şehirden pek seyrek ayrılırdı. Kendisi için sık sık: "Bildiğim bir şey varsa o da hiçbir şey bilmediğimdir" derdi. Ama, kendilerini çok önemseyen kimselerle konuştuğu, tartıştığı sırada onların bilgilerinin kıt olduğunu görünce kendi üstünlüğünün bilincine varırdı.

Sokrates'in ülküsü, bilgiye ulaşmaktı. İnsanları bilginin önemine inandırmayı varoluşunun amacı sayıyordu. Yoksulluk, aç kalmak ya da başkalarınca alay konusu edilmek onun için hiç önemli değildi. Her zaman yalınayak dolaşır, her mevsimde aynı elbiseyi giyerdi. Çağdaşları için büyük bir rol oy-

nayan dünya nimetleri onu ilgilendirmezdi. Bu durum Antifon'un şu sözü söylemesine yol açmıştır: "Bir köle, Sokrates'in sürdüğü yaşamı sürmeye zorlanmış olsaydı kaçardı."

Sokrates'ten önce felsefe yalnızca fizik ve metafizik olayların incelenmesiydi. Sokrates'le birlikte insana doğasına ve erdeme yöneldi. Bilgeye ancak bunlarla ulaşılabilirdi. Sokrates, her önüne çıkana bunu öğretmeye çalıştı. Araştırmanın amacı insanın iyileşmesini sağlamaktır. Sokrates'in çabaları hep bu yöndeydi. Felsefeyi somut bir bilim durumuna getiren, insanlık düzeyine ulaştıran ilk filozof odur.

Sokrates'in zamanında Atina'da çok büyük etkisi olan bir felsefe okulu zardı. 'Sofistler' diye adlandırılan ve 'bilgelik öğretmenleri' demek olan bu filozoflara çok büyük saygı duyulurdu. Sofistler gezgin öğretmenlerdi. Belirli bir yerleri yoktu. Dolgun bir ücret karşılığında güzel konuşma, mantık, edebiyat, sanat, gramer, matematik, astronomi ve özellikle siyaset bilimi dersleri verirlerdi. Yüksek ücret istedikleri için, ders alabilenler yalnız varlıklı sınıfa bağlı kimselerdi.

Sofistler uzmanlaşmaya önem verirdi; öğrencilerini özel ve kamu yaşamı ile ilgili uygulamalara yöneltirlerdi. Sofistler mutlak gerçek olmadığını, her şeyin göreli olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu durumda ahlaki ilkeler görelilik kazanıyordu.

Sofistlerin yaydığı öğretinin yerleştirilmek istenilen aşırı uzmanlaştırılmadan ötürü zararlı olduğu anlaşıldı en sonunda. Aşırı bireysellik bencil bir ahlakın yerleşmesi sonucunu doğurmuştu. Herkes şu açık gerçeği uygulamaya başlamıştı: "Yararlı olan her şey yapılabilir."

Sofistler bütün konularda tartışma sanatını öğretirlerdi. Öğrencileri savunucu rolünü üzerlerine alırlar, bazen de karşı yandan olurlardı. Diyalogun tartışma sanatı bütün inceliklerini kavrayan öğrenciler, haklı bir davayı çürütmeyi ya da bunun tersini yapmayı çok iyi bilirlerdi.

Sofistlerin öğretisi Grek ahlakının temellerinin yavaş ya-

vaş yıktı. Filozofların çabası, aslında bu amaca ulaşmak değildi.

Tehlikeyi gören Sokrates sofistlere karşı savaşa girişti.

Şunu da unutmamak gerekir, Sokrates zamanında Grekler hâlâ eski inançlara sahipti. Şeytanlara, putlara, yeryüzü ve yeryüzü-dışı tanrılara tapıyorlardı. Helen tanrıları göksel yaratıklardan çok insanlar gibi davranıyorlardı, ahlak anlayışları da çok karışıktı. Olimpia tanrıları yüz kızartıcı aşklara, masal ve efsanelere konu oluyordu. Bütün Grek topraklarında içkinin, eğlencenin ön planda tutulduğu gizli törenler yapılırdı. Zamanına göre çok ileri düşünceli olan Sokrates, Grek mitolojisinin şairlerle yazarların düş güçlerinin ürünü olduğunu açık açık söylüyordu. Sokaklarda, alanlarda insanları çevirerek onlarla tartışmalara giriyor ve şaşmaz bir mantıkla, anahtarına yalnız tanrıların sahip olduğu bilgiye zeka ile ulaşılabileceğini öğretmeye çalışıyordu. Oysa, kimse onu dinlemiyor, herkes alay ediyordu. Büyük hiciv şairi Aristofanes sakallı ve yalınayak filozof Sokrates'i 'Bulutlar' adlı oyununun baş kahramanı yapmıştı.

Aristofanes'in yererek ulaşmak istediği amaç şuydu: Sokrates, Atina gençliğini dinsizliğe ve ahlaksızlığa yöneltmişti. Buna çok öfkelenen öğrencilerinden birinin babası, Sokrates'i ateşe atmak istedi. Sokrates, doğrudan doğruya demokrasinin ilkelerine saldırmamış olsaydı, eleştirilerini Atinalılar hoşgörüyle karşılayacaklardı.

Ona göre, ahlak, ancak akılla ulaşılabilecek bir bilginin yayılmasıydı. Öyleyse, hükümetin dizginlerini en iyi kimseler, başka bir deyişle en zekiler ellerinde tutabilirdi. Sokrates'in siyasal öğretisinin temeli budur. Sokrates'in sağlığında Atina'yı aklı başında bir devlet adamının yönetmemiş olması üzücüdür. Alkibiades bile, Sokrates felsefesinin ülküsüne uymuyordu.

İ.Ö. 404 yılında Sparta, Atina'yı teslim olmaya zorlamış, şehrin büyük duvarları yerle bir edilmiş, filosu ateşe verilmiş-

ti. Sparta'nın zaferi kesindi. Bunun sorumlusu da Alkibiades'ti. Alkibiades, Sokrates'in öğrencisi değil miydi? Atina'dan sürülen Alkibiades'i kim getirtmişti yeniden Atina'ya? Kritias getirtmişti. Sparta'nın yarattığı otuz tirandan biri olan Kritias da Sokrates'in öğrencisi değil miydi?

403 yılında genel af çıkartıldı. Kendisine karşı yöneltilen suçlar ne olursa olsun artık Sokrates cezalandırılamazdı. Ama, 399 yılında kasıtlı olarak daha belirsiz bir suçlama nedeni bulundu: "Sokrates halkın kötülüğünü düşünen bir kişidir; çünkü, devletin tanıdığı tanrıları tanımayıp yeni şeytansı yaratıklar getirtmiştir. Aynı zamanda gençliğin ahlakını bozmaktadır."

Baş suçlayıcı, Meletos adında önemsiz biriydi. Ama, onun arkasında güçlü Anitos bulunuyordu. Anitos'un arkasında da yenilgiye uğramış, acılar içinde bulunan ve eski inanışlarının tutsaklığından kurtulmamış Atina halkı vardı. Bu halkın arkasında da bütün Antikite dünyası yer almıştı.

SİZE DEĞİL TANRI'YA BOYUN EĞMEK GEREK

> "Çünkü beni öldürürseniz bana benzeyen başka birini bulmanız kolay olmayacaktır." (Eflatun. 'Sokrates'in Savunması')

Büyük aşıkların anısı, ancak aşkları ölümle sonuçlandığı zaman insanların belleklerinde yer eder. Yine, ahlak öğretileri yaratıcılarının da kendilerine inanılması için kanlarını dökmeleri gerekir. Din yoluna kurban gitmek, ateşe verilen bir odun yığını üzerinde yakılmak, arenada ölmek, bu gibi kişilere ölümsüzlük kapılarını açar. Sokrates'e gelince, o baldıran denilen zehirli bitkinin suyunu içti. Atina uygarlığı bizimkine örnek oldu ve Atinalıların yanlışları, daha sonraki kuşaklarca da taklit edildi. Sokrates'in ölümünden 430 yıl sonra Kudüs'ün

dar sokaklarında: "Çarmıha gerin onu!" sesleri yükseldi.

1500 yıl sonra da Rouen şehrinin sokaklarında: "Jeanne odun yığınına!" sesleri yükseliyordu.

Tıpkı Jeanne d'Arc (Jan Dark) gibi Sokrates de büyücülükle suçlanarak hüküm giydi. Ama, Sokrates Hristiyan değildi; o çağda Hristiyanlık yoktu. Sokrates de puta tapan biriydi. Hemşerilerinin gözünde, Atina tanrılarını tanımadığı ve başka tanrılara taptığı için suçluydu. Onu suçlayanların şeytansı yaratıklar dedikleri şey, Sokrates'in demonion'undan başka bir şey değildi. Sokrates düşünde, içinden böyle bir ses yükseldiğini duyuyor, bu sesi tanrısal bildiriler gibi yorumluyordu. Doğal olayları incelemek yerine erdemi araştırdığı doğruydu. Ama gençliği ahlaksızlığa sürükleme suçlaması yersizdi. Bununla birlikte, her ne olursa olsun, suçlanan kişi sağken yargıçlar her zaman haklıdır. Gerçeğin aydınlığa çıkması için o kişinin ölmesi gerekmektedir.

Sokrates için ölüm cezası istendi. Halk mahkemesinde yargıcılar kurulu, 220'ye karşı 281 oyla onu suçlu buldu 201'e karşı 300 üye de ölüm cezasını onayladı. Eflatun, Sokrates'in savunmasının metnini bize ulaştırmıştır. Sokrates savunmasını, sanki yargıçlar kendisini mahkum edeceklermiş gibi yaptı ve suçlamanın anlamsızlığını kanıtladı. Bazılarının ileri sürdüğü gibi, artık yaşamaktan bıktığı için Sokrates'in kendini yumuşaklıkla savunduğu doğru değildir.

Eflatun'un bize olduğu gibi ulaştırdığı bu savunma, insanın iyi şeylere yöneltilmiş ülküsünü güden bir dehanın yaptığı en soylu savunmalardan biridir.

Sokrates şöyle diyordu: "Eğer ölürsem beni öldürecek olan şey Melitos değildir, Anitos da değildir, bunca dürüst kişinin ölümüne yol açan iftira, çekememezlik ve kıskançlıktır. Korkarım ki, bunlar başkalarını da ölüme sürükleyecektir..."

Sonra şöyle ekliyor: "Ama, size söylemiş olduğum gerçekten hiçbir zaman kuşkuya düşmeyiniz; ben bu yüzden çok

sayıda vatandaşın kinine hedef olmuş durumdayım... Gerçekten de, ey Atinalılar, ölümden korkmak demek, bilge olmaksızın bilge olduğunu sanmaktan başka bir şey demek değildir... Siz gençleri ya da yaşlıları inandırmak için her bakımdan çırpınmamın tek amacı, önemli olan şeyin bedene gösterilen özenlerle sağlanan zenginlikler değil, ruha gösterilen özenle onun gelişmesinin sağlanması olduğudur... Ey Atinalılar, size saygım vardır, severim sizleri; ama, size değil tanrıya boyun eğmem gerek. Ben yaşadıkça ve gücüm yerinde oldukça kendimi felsefeye adamaktan, size öğütler vermekten ve karşılaştığım herkese şunları söylemekten geri kalmayacağım: 'Ey benim dostum, ey Atinalı, dünyanın en büyük ve en çok bilgeliğe sahip şehrinin vatandaşı ey sen, nasıl olur da sen mümkün olduğu kadar çok para, onur ve ün sağlama kaygısına düşersin böyle? Bilgelikle gerçeği neden aramazsın peki?' İşte bunun içindir ki, ey Atinalılar, Anitos'un istediğinin yapınız; beni ister beraat ettiriniz, ister ettirmeyiniz; ama ne yaparsanız yapın, birçok defa ölsem bile hiçbir zaman yol değiştirmeyeceğimi biliniz... Gerçekten, Melitos da, Anitos da isteseler bile bana bir kötülük yapamazlar. Çünkü kötü bir kişinin dürüst bir kişiye kötülük yapabileceğine ben inanmıyorum... Şimdi, ey Atinalılar, gördüğünüz gibi kendimi savunuyorum ve sizin adınıza korkuyorum. Çünkü beni mahkum edecek olursanız tanrının size sunduğu armağanı saymamakla tanrıya hakaret etmiş olabilirsiniz, işte bundan korkuyorum. Çünkü beni öldürürseniz, bana benzeyen başka birini bulmanız kolay olmayacaktır... Üzgün değilim, ey Atinalılar, benim için vereceğiniz yargıdan... Kimse bilmez ölümün ne olduğunu, belki de ölüm insan için en iyi şeydir, bunu da kimse bilemez..."

Yargı verilmeden önce Sokrates işte böyle konuşmuştu. Verildikten sonra şunları söyledi. "Kuşkusuz böyle olması gerekirdi; ve bana göre, en iyisi de bu olmuştur... Ama, eğer ölüm bu dünyadan bir başkasına geçmekse, eğer söylenen

doğruysa, bütün ölüler orada buluşuyorlarsa, bundan büyük iyilik düşünülebilir mi ey yargıçlar? Çünkü, sonunda cehenneme varıldığında, burada yargıç olduklarını ileri sürenlerden bütünüyle kurtulan kişi, orada gerçek yargıçlar bulacaktır... Bu da yabana atılır şey değildir... Bu gerçekse, bin defa ölmek isterim... Haksız yargılara kurban giderek ölen eski zamanlardaki kişilerle karşılaşmak ne bulunmaz bir zevk olurdu benim için... Yaşadığı sırada da öldükten sonra da dürüst bir insan için hiçbir kötülük yoktur... Sizden bir ricada bulunmak isterim: Oğullarım büyüyünce onların zenginlikleri ya da başka bir şeyi erdeme tercih ettiklerini görürseniz, ben sizi nasıl üzdümse siz de onları öyle üzünüz... Artık ayrılma zamanı geldi. Benim için ölüm, sizin için yaşama zamanı… Kimin kaderi daha iyi? Tanrıdan başka kimse bilmez."

Sokrates yine yaşamasını eskisi gibi sürdürdü. Kapatıldığı yerde dostlarıyla konuşuyordu. Bu durum, onun tam bir sessizlik içinde kendini felsefeye vermesini sağlıyordu. Kriton, Sokrates'e: "Seni nasıl gömelim?" diye sorunca Sokrates şu karşılığı verdi: "Önemli değil; önemli olan beni elinizde bulundurmanız ve beni kaçırmamanızdır!"

Bir banyo yaptıktan sonra Kriton'un yanında karısı ve çocuklarıyla konuşup onları gönderdi.

Güneş batmak üzereyken cezaevinin gardiyanı içeri girdi: "Ey Sokrates," dedi. "Zehri içmelerini kendilerine söylediğim zaman beni lanetleyen ötekiler gibi senden yakınmayacağım. Sen buraya gelenlerin en soylusu, en iyisisin. Artık elveda. Önüne geçilemez olan bu şeye, elinden geldiği kadar katlanmaya çalış!"

Gardiyan ağladı ve dışarı çıktı. Onu gözleriyle izleyen Sokrates şöyle dedi: "Bu adam ne kadar iyi bir insan! Benimle ilgilendikten sonra şimdi de kaderim için gözyaşları döküyor!"

O zaman Kriton söz aldı ve şu karşılığı verdi: "Güneş hâlâ dağların doruğunu aydınlatıyor. Daha batmadı. Ben, zehiri da-

ha geç bir saatte içenleri bilirim. Bazıları yiyip içtiler, bazıları da isteğin etkisi altında bir kadın getirttiler. Acele etme çünkü vakit var."

Sokrates, "Onlar öyle davranmakta haklıydılar," dedi. "Gönül kandırıcı bir şey bulduklarını sanıyorlardı. Ama ben içmek için beklersem elime daha çok bir şey geçmez. Yaşamaya sıkı sıkı sarılmaktan utanç duyarım üstelik."

Kriton bir çocuğa işaret etti. Çocuk çıktı ve Sokrates'e baldıran bardağını uzatacak olan adamla döndü. Adamı görünce Sokrates: "Nasıl davranılacağını biliyor musun bari?" diye sordu. Adam, kabı Sokrates'e vererek; "İçtiğin zaman birkaç adım at; bacakların ağırlaşmaya başladığında yere uzan, zehir etkisini gösterecektir," dedi.

Hiç titremeyen Sokrates bardağı aldı ve şunları söyledi: "Tanrılara dua edecek kadar zaman var daha. Bu dünyadan ötekine geçiş mutlu olsun dilerim; duamın amacı işte budur. Ne yazıldıysa o olsun!" Ve hiç duraksamadan zehiri sonuna kadar içti.

Eflatun, tanıklardan Fedon'u şöyle konuşturur: "O zamana kadar çoğumuz gözyaşlarımızı tutabilmiştik. Ama zehiri içtiğini görünce tutamadık artık kendimizi. Gözlerimden o kadar çok gözyaşı akıyordu ki, doya doya ağlayabilmek için arkamı dönmek zorunda kaldım.

Kendini tutamayan Apollodor da hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Hepsi de allak bullak olmuşlardı. O zaman Sokrates öğrencilerine şöyle dedi: "Ne yapıyorsunuz siz, garip adamlar? Ben kadınları bunun için gönderdim; çünkü bana her zaman ölüm anında insanın sessizliğini koruması gerektiğini söylediler."

Fedon sözlerini şöyle bitirir: "Bu sözleri duyunca hepimiz utanarak acımızı içimize attık. Sonra Sokrates celladın öğütlediği gibi bacaklarının ağırlaştığını hissedince uzandı. Zehiri veren adam ara sıra ayaklarını ve bacaklarını incelemek için elini değdiriyordu. Bir ara ayağının üzerine sıkıca bastı ve bir

şey duyup duymadığını sordu. Sokrates. 'Hayır' diye karşılık verdi. O zaman adam dizine dokundu, sonra felcin yarattığı gelişmeleri göstererek elini kalçaya doğru götürdü. Sonra, soğukluk karın altına ulaşınca Sokrates soyundu. Son sözleri şu oldu: 'Ey Kriton! Asklepios'a bir horoz borcumuz var! Sakın unutayım deme bunu!' Kriton, 'Dediğin olacaktır,' diye karşılık verdi: 'Başka bir diyeceğin var mı?' Ama Sokrates'in ağzından tek kelime çıkmadı artık; az sonra son bir titreme geçirdi ve gözleri kan çanağına döndü."

VENÜS'ÜN KISRAKLARI

> "Müziği seven ve para sızdırma sanatında usta olan şu tatlı dilli kadınlara bakın; Eridan'ın kutsal sularında yıkanan periler gibi örümcek ağına benzeyen tüllerle sanki geçit resmine gidiyorlar." (Athanaios, Sofistlerin Şöleni, İ.S. 192)

Ünlü seksolog Alfred Kinsey'in kitaplarını okumuş olanlar bile 'kulplardan öpüş' deyiminin anlamını bilmezler.

Eski Yunanistan'da, Anteia adında bir güldürü gösteriliyordu. Yazarı Eunikos adında biriydi. Bu güldürünün yalnızca iki dizesi çağımıza ulaşmıştır: "Kulaklarımdan tut beni ve beni kulplardan öp." Yazar, kahramanının başını bir amforaya (testi) benzetmektedir. Gülmesini ve sevmesinin bilen bir ulusun, iyimserliğinin ve neşesini gösteren 2400 yıllık değerli bir tanıklık diye buna derler.

Rastlantı eseri olarak bir Grek fahişesinin sandaleti de 2000 yıl sonra ortaya çıkarılmıştır. Sandaletin tabanında çivilerle kazılmış olan "izle beni" yazısı bulunmaktadır. Kadın her adım atışında yazı yere çıkıyormuş. Atinalıların buluş güçlerinin güzel bir örneği. Şunu da Homeros, Afrodit için söyler:

"Yakıcı aşkı, uyandırdığı istek, okşama ihtiyacı ve bilgelerin bile başını döndüren hadi hadi çabuk gel deyişleri, hepsi tamamdı!"

Bu sözler tarihsel dönemdeki Greklere çok uymaktadır. Kendisine bir doğulu gibi davranılan Grek kadını nasıl olmuştur da hareme kapatılmış ve aşağı bir yaratık gibi görülmüştür?

Kimse bu soruya bir karşılık bulamamıştır. Çeşitli dönemlerde kadının durumunun ne olduğunu anlamak için bir erkeğin nasıl eş sağladığını öğrenmek yeter. Homeros zamanında kadın hâlâ satın alınırdı. Ama, zamanla fiyat gittikçe düştü. Bir zaman geldi ki artık para verme yerine, evlenen kadının babası nişanlı erkeğe drahoma vermeye başladı. Drahoma olmayınca evlenme de olmuyordu.

Grekler her şeyden önce bağımsızlıklarına bağlıydılar. Erkeğin bağımsızlığı arttıkça kadın kendi bağımsızlığını yitirdi. Aynı zamanda çok sevilen çocuğun da rolü o oranda büyüdü.

Atinalı erkek, yuvasının dışında, sokakta, herkesin toplandığı alanlarda, jimnazyumlarda yaşardı. Kendi işleri peşinde koşar, toplantılara katılırdı. Buna karşılık kadınlar çoğu zaman evlerinde otururlardı. Genç olanlar yakın akrabalarının dışında hiçbir erkekle konuşmazlardı. Böyle durumlarda aşktan söz edilebilir mi? Aşk evlenmelerinin Atina'da pek az görülmesi bundan ötürüdür. Genç kızlarla genç erkekler, ancak kurban ya da cenaze törenleri gibi törenlerde birbirleriyle bakışıp anlaşmaya çalışırlardı. Günümüz genç kızları için balo ne ise cenaze törenleri de Atinalı genç kızlar için o demekti. Evlenmeden önce hiç kimse bir genç kızın fikrini sormazdı. Genç kıza bir koca verilirdi ve çok zaman da kız bu erkeği hiç görmemiş olurdu. Atinalı erkek ise otuzla otuz beş yaş arasında evlenirdi. Demek ki genellikle kocaların yaşı eşlerinin iki katıydı.

Felsefeci Aristozen oyunları ve zorlu idmanları öğütlerdi. Bu felsefecinin düşüncesine göre, gençler yirmi yaşına kadar gönül işlerinin dışındaki uğraşlara yönelmiş olacaklardı böylece. Aynı felsefeci, daha sonra bile gençlerin aşktan uzak durmasını isterdi.

Greklerin gözünde kadın aşağı bir durumdaydı. Zeka olgunluğundan yoksun bulunduğu için kamu işlerinde bir rol oynamasına imkan yoktu. Bütün yararı, erkeğe hizmet etmesinde ve çocuk doğurmasında toplanıyordu. Doğa, kadını aşağı bir düzeye yerleştirmişti; inanış böyleydi. Yakınlarının dışında kimse kadınların varlığına ve yuvanın çevresindeki uğraşlarına dikkat etmezdi. Bir ev kadınının her şeyden önce kocasına boyun eğmesi, çocuklarını yetiştirmesi, köleleri denetlemesi, yün eğirmesi, elbiselerin yapımı için gerekli olan kumaşı dokuması önemliydi. Bunun yanı sıra, evinin içinde güzelliğine de özen gösterirdi. Kanuni hiçbir hakkı yoktu. Atina'da bir kadın, ölünceye kadar rüşte erişmemiş bir yaratık gibi görülürdü.

Genç kızların eğitimi kadınlara ve hizmetçilere bırakılmaktaydı. Bu da Atinalı kadınlar arasında kültürlü olanların sayısının neden az olduğunu göstermektedir. "Jineseum" denilen yer, ne bir cezaeviydi ne de bir harem, yalnızca kadınların oturmasına ayrılmış bir bölümdü. Genç kızlar ancak evlendikleri zaman oradan çıkarlardı. Evli kadınlar ise, kocalarının izni olmadan jineseumdan çıkamazlardı. Evli kadının yalnız hizmetçilerle ve kölelerle ilişkisi vardı. Sparta'da durum bunun tam tersiydi. Evli kadın eve kapatılır, genç kızlar ise genç erkeklerle ilişki kurabilirlerdi. Eşlerini jineseuma kapatmakla yetinmeyen birçok Yunanlı koca evlerinden ayrıldıkları zamanlar kapıya kendi mühürlerini yerleştirirdi.

Grekler için aşk bir hastalıktı, öyle olmasa bile bir dengesizlik belirtisiydi. Onlara göre aşk, ruhla beden arasındaki dengenin bozulmasına yol açıyor ve zihinsel nitelikleri azaltı-

yordu.

Ama, gerçeği söylemek gerekirse, şehvet konusunda dengelerini hiç umursamıyorlardı. Bu bakımdan istedikleri gibi davranırlardı. Birçok Grek yazarı hetairalarla (fahişeler) yaşadıkları aşkları anlatırlar. Hetaira kelimesi arkadaş, dost anlamına gelir ama bu kelimeyle anılan kadınlar, fahişelik mesleğinin soylu kadınları için kullanırdı. Başka kadınlar vardı ki bunlar köprü üzerlerinde, sokaklarda ya da Atina'nın dar sokaklarında işlerini yürüten adi fahişelerdi. Bazılarına 'kurtlar', bazılarına da elden ele geçtikleri için 'zarlar' denirdi. Buna karşılık bazı hetairalar kültürlüydü, müzik, felsefe ya da edebiyat gibi dallarda ustaydılar. Erkekler yuvalarında bulamadıkları eşlerini onların yanında bulurlardı. Hetairalarla düşüp kalkmak hiç ayıp değildi.

Hetairaların en parlağı, kuşkusuz Perikles'in dostu Miletli Aspasia'ydı. 'Tatlı' diye adlandırılan Gliser, şair Menandr'ın metresiydi. 'Küçük' yüz unvanıyla tanınan Gnatheana, Atina sokaklarında kızıyla birlikte dolaşırdı. Bu kadın, kızının ticari değerinin kendisininkinin iki katı olduğunu söylerdi. Propers'e inanılırsa, bütün Yunanistan ünlü Lais'in kapısını aşındırırmış. Bu adı taşıyan iki hetaira vardır.

Hetairalar aşıklarına pek seyrek bağlı kalırlardı. Sık sık aşık değiştirirler ve Atina erkekleri arasında karışıklık yaratırlardı. Sözgelişi, Kriton'un metresi Filomena güzel bir utanmazlıkla aşığına şöyle yazar: "Neden uzun nameler yazarak canımı sıkıyorsun? Mektupların bana vız gelir. Benim istediğim şey elli altındır. Beni seviyorsan parayı ver! Yok, paranı bana tercih ediyorsan beni rahat bırak! Söylemedi deme, anlaşıldı mı?"

Hetairalar kendilerine büyük bir özenle bakıyorlardı. Saçları kıvırcıktı, kırmızı elbiseler giyerlerdi. Tırnakları bakımlıydı. Lukillos adında biri, hetairalardan biriyle şöyle alay eder: "Bazıları saçlarını boyadığını söylüyorlar ey Nikilla! Oy-

sa onları pazarda satın aldığın zaman siyahtılar!"

Aristofanes, çekiciliklerini değerlendirmek için Atinalı fahişelerin ne gibi şeyler kullandıklarını bir listeyle vermiştir. Bunların arasında aynalar, makaslar, örtüler, saç fileleri, eşarplar, dekolte elbiseler, kuyruklu elbiseler, kuşaklar, kemerler, tunikler, farlar, çeşitli balmumları, topuk taşları, el ve ayak bilezikleri, yapma benler, küpeler, gerdanlıklar, mücevherler ve daha birçok şey vardır. Bundan başka, mesleğin kurallarını belirleyen gerçek anlaşmalar da vardı.

Bunlardan birinde bir aşk kılavuzu şu açıklamayı yapar: "Her şeyden önce bağlılık kelimesinin anlamını unutacaksın ve yalancılık sanatını bileceksin. Utanmaya gelince, bütünüyle unut! Aşığın sabrını yitirirse saçını başını yoluyormuş gibi yap. Sana armağanlar verirse kendisiyle barış. Aman kapıcın tetikte bulunsun; yalnız zenginlere açsın kapıyı, yoksulların suratlarına kapasın. Sana şiirler yazan ama ne para ne de armağan veren bir şair neye yarar ki?"

Ama hetairaların oynadığı rol ne kadar büyük olursa olsun, Yunanlı karısını severdi. Atinalı erkeklerin evlilik bağlarına çok büyük saygı duyduklarını gösteren birçok belge vardır elimizde. Marathonis adında biri bir mezar taşının üzerine şu yazıyı kazdırmıştır: "Marathonis, bu taşın altına Nikolopis'in ölüsünü yerleştirdi ve tabutunun üzerine göz yaşları döktü. Ama boşuna! Karısı ölen ve dünyada yapayalnız kalan bir erkek artık ne bekleyebilir!"

İTALYA

ETRÜSK ESRARI

İlk büyük İtalyan uygarlığını yaratan Etrüsk ulusu, sırlarını mezara götürdü.

3000 yıl önce göçmenler, Tirenyen Denizi kıyılarına çıktılar. Yavaş yavaş şimdiki Toskana'nın ve Ombria'nın bulunduğu toprakları ele geçirdiler, şehirler kurdular, orijinal bir uygarlık yarattılar; çok büyük duvarlar, ünlü freskler ve heykeller yaptılar.

Esrarengiz bir dil konuşan garip bir ulustu bu. Daha yavaş yavaş çözümlenmeye başlayan bu dili konuşan insanlar, kökenlerinin sırlarını da kendileriyle birlikte götürdüler. 700 yıllık bir varlıktan sonra bu ulus tarih sahnesinden ayrıldı. Eski Estruria toprakları kazıldıkça ve epigrafik belgeler çözümlenmeye çalışıldıkça Etrüsklerin özellikleri ve niteliği de o kadar gizli kalmaktadır. Neden bu ulus birtakım metinler bırakmamıştır? İtalya'ya gelişinin sebebi nedir? Nereden gelmişlerdi bu göçmenler?

İ.Ö. 1200 yılına doğru Akdeniz'in doğu kıyılarındaki ülkeler antik dünyanın temellerini sarsan bir felakete sahne oldu. Krallıklar çöktü, şehirler yerle bir oldu ve topluluklar vatanlarını bırakıp gitmek zorunda kaldılar. Yunanistan, Küçük Asya,

Suriye ve Ege Denizi'ndeki adalar, denizin birdenbire kabarması gibi bir istilaya uğradı. Asur tabletleri, Eski Ahit ve eski Mısır belgeleri bu felaketten pek az söz ederler.

İstila bu duruma uygun bir kelime değildir. Çünkü, bu bölgeleri ellerine geçirenler yalnız savaşçılar değildi. Arabalarıyla ve eşyalarıyla erkekler, kadınlar, çocuklar da bu göçe katılmışlardı. Bu göçmenlerin Orta ya da Kuzey Avrupa'dan geldikleri tahmin edilmektedir. Dorien istilası denilen bu akın, Mikene uygarlığına son verdi. Yeni gelenler Yunanistan'a yerleştiler. Greklerin 'Tirsanoi' adını verdikleri ve Etrüsklerin ataları olan bir ulus da bu yüzden bu bölgeden ayrıldı.

Herodotos Etrüsklerin kökenlerinden söz eden ilk ve tek tarihçidir. Bu ulusla ilgili olarak şunları yazar: "Kral Aris'in egemenliği sırasında, Küçük Asya'nın batı kıyılarında bulunan Lidya ülkesi büyük bir kıtlığa uğradı. Ulusunu kurtarmak için Aris oğlu Tirsanos, kendi yönetiminde halkın yarısının vatanlarından ayrılması emrini verdi. Göçmenler Smirna'ya (İzmir) gelince tekneler sağladılar ve eşyalarını bunlara yükleyerek denize açılıp yeni topraklar aramaya çıktılar." Herodotos yazısını şöyle bitirir: "Birçok ulusun yaşadığı birçok kıyıyı geçerek sonunda Ombrienlerin ülkesine vardılar, orada şehirler kurarak yerleştiler. Ama, Lidyalılar adından vazgeçerek kendilerini buralara kadar getiren kralın adını alıp uluslarına 'Tirsenoi' adını verdiler."

Herodotos'un Ombrienler dediği topluluk şimdiki Ombria'da oturmaktaydı. Demek ki Lidyalılar, Asya'dan İtalya'ya gelmiş bulunuyorlardı. Antikite tarihçilerinin çoğu, bu geçişe dayanarak Tirsenyalıların Asya kökenli olduklarını açıklamışlardır. Daha sonra Romalılar bu ulusa 'Etrüskler' adını verdi.

Greklerin, Tirhenois, Tirsenoi ya da Tirsanoi dedikleri bu insanlar kimdi? Grekler bu adı, bazen Lidya kralının oğlu Tirsanos'a bazen de askerlik bakımından güçlendirilmiş yer anlamına gelen 'tirsis' kelimesine bağlıyorlardı. Ama Etrüskler

hiçbir zaman kale gibi şeyler yapmadıklarından, Tirsenoi'nin aynı zamanda bir şehrin halkını gösterdiği tahmin edilebilir. Ve burası, Tirsa adını taşıyan bir şehir olabilir. Etrüsklerin kökenleri sorununu kesinlikle çözümleyebilmek için, bir arkeologun sezgisini kullanıp kazmasıyla küreğini tam yerine saplaması ve Tirsa'nın kalıntılarını bulması gerekmektedir. Neredediir bu Tirsa? Bu eski şehrin bulunması kesinlikle çok büyük bir ilgi uyandıracaktır.

Etrüskolog Schachermeyr, araştırmaların yapılması gereken yerin neresi olduğunu belirtmiştir. Ona göre Tirsa'nın kalıntıları, Yamanlar dağının yakınındaki arkeolojik bölgededir. Burası Lesbos adasının karşısındaki eski Misia'nın bulunduğu yerdir.

Ama, kazıların yapılması için bu neden yeterli midir? Belki de Tirsa diye bir şey hiçbir zaman olmamıştır. Belki de Etrüskler, İtalya yarımadasının yerlileriydi. Etrüskler, İtalya yarımadasının yerlileriydi.

Etrüsk diliyle yazısı, birçok eserin konusudur. Yüzlerce arkeolog ve filolog bu garip dilin esrarını çözmeye çalışmışlardır.

Arkaik Grek alfabesinden gelen harfler çoktan belirlenmişse de bu işaretlerle yazılan metinler yirmi yıl öncesine kadar henüz çözümlenememişti. Elimizde, Etrüsk diliyle yazılmış dokuz bin kadar yazı bulunmaktadır. Bunlar birtakım listeler, mülk sözleşmeleri ve mezar taşı yazılarıdır. Taşı, ateşte sertleştirilmiş kile ve maden üzerine yazılmış olan bu belgeler yüzyıllara meydan okumuştur. Biraz önem taşıyan tek Etrüsk metni, Agram metnidir. Bu yazı bir Mısır prensesinin mumyasını çevreleyen bantların üzerindedir. Metinde bulunan bin beş yüz kadar kelime, dinsel törenlerin kurallarını belirten bir sıralamadır.

Berlin Müzesi'nde, Santa Maria di Capua'da bulunan kilden yapılmış bir tablet vardır. Bu tabletin üzerinde üç yüz kelime bulunmaktadır. Bu da bir dinsel metindir. Peruz'da bulunan bir mezar taşının üzerinde bir mezarın kullanılışı için bir

ailenin üyeleri arasında yapılmış sözleşmenin metni bulunmaktadır. Ama en önemli belge, Plaisance'da (Plezans) bulunan bir bronz parçasıdır. Bu bronzun üzerinde Etrüsk tanrılarının adları yazılıdır.

Etrüsk dilinin bir Hint-Avrupa dili olduğunu sanan arkeologlarla filologlar yanılmışlardır. Morfolojisi (kelime biçimleri) bakımından bu dil, Fin-Uygur dilleriyle bazı benzerlikler gösterir. Aslında, bazı Etrüsk kelimeleri Latince'ye geçmiştir. Hatta Roma kelimesinin Etrüsk dilindeki 'Rum'dan geldiği ileri sürülür.

İlk İtalyan şehirleri Etrüsklerce kurulmuştur. Etrüskler şehirlerini kurarken özellikle tepeleri seçerler ve bu tepelerin yanlarını, yaptıkları evlerin terasları olarak kullanırlardı. Cortona (Kortona), Çiusi, Cosa (Koza) ve Peruz böyle kurulmuştur. Buna karşılık şehirlerini bir ırmağın kıyısında kurdukları zaman karşı yakayı mezarlık olarak kullanırlardı. Böylece, ölülerin ve sağların şehirleri karşılıklı oluyordu. Vulci (Vulçi), Cerveti (Çerveti) ve Tarkini bunlar arasındadır. Büyük duvarların çevrelediği bu siteler bir tapınağın çevresinde toplanmıştı. Yakında bir yerde açılmış olan bir kuyu da yeraltı dünyasıyla, yani ölüler ve şeytanlarla bağlantıyı sağlamaya yarayan bir simgeydi.

Etrüskler geldiği zaman İtalya yarımadası ormanlarla kaplıydı. Başlangıçta bütün Etrüsk evleri, tapınakları, kapıları, köprüleri ve bunlara benzer her şey ağaçtan yapılmıştı. Romalılar Etrüskleri özellikle şaraba ve güzel yiyeceklere düşkün, çok zaman şişman ve sonuç bakımından antipatik insanlar olarak anlatırlar.

Pek de sevimli olmayan bu yargının bir nedeni vardır: Romalılar yüzyıllar boyunca onları hep karşılarında bulmuşlardır. Etrüskleri başka türlü anlatsalardı şaşırtıcı olurdu doğrusu! Güney Etruri'nin en büyük şehri olan Veies, İ.Ö. 396 yılında Romalıların eline geçmeden önce on yıl süreyle kuşatmaya dayanmıştı. Buranın düşmesiyle Etrüsk hegemonyası

sona erdi. Ama, Roma ile savaş üç yüzyıl daha sürdü. Fidenak'ta (İ.Ö. 426) ve Sutri'de (İ.Ö. 356) rahipler ellerindeki yılanlarla meşaleleri havalara kaldırarak Etrüsk savaşçılarının başına geçip, onları Romalı birliklere karşı savaşmak için kışkırttılar. Sekiz yıl boyunca Romalılar, Tarkini şehrini ele geçirmeye çalıştı. Zaferi kazanan Etrüskler, Romalılardan aldıkları 307 tutsağı tanrılarına kurban ettiler. Ama İ.Ö. 353 yılında Roma bunun öcünü aldı. 358 Etrüsk soylusu forumda önce taşlandı, sonra da kafaları uçuruldu. İ.Ö. 79'da yılında Silla, başkaldıran Populania ve Volterra halkını sindirebilmek için üç yıl savaştı. Bunlar, Romalı tarihçilerin anlattıklarının tersine, Etrüsklerin hiç de korkak ve kadınsı kişiler olmadığını açıkça göstermektedir.

Etrüsklerde erkeklerin eşiti olan kadınlar, bayramlara, oyunlara, spor gösterilerine ve kamu toplantılarına katılırlardı. Birçok freskle heykel, çiftleri ölümün bile ayıramadığını göstermektedir. Etrüsk toplumunun anaerkil olduğu, yani annenin ailelerde en büyük rolü oynadığı bir toplum olduğu sanılmaktadır. Etrüsk kadını güzelliğiyle ün salmıştı. Toskanalıların çizgilerinde Etrüsklerin bu durumu açıkça görülür.

Etrüsk yaşayışı ahrete dönüktü. Ölüm, yaşamın ayrılmaz bir parçasıydı. Mısır'da ve Babil'de olduğu gibi çok güçlü bir rahip sınıfı, ulusun kaderi üzerinde kesin bir etki yaratırdı. Sokaklar, tapınaklar, kapılar ve halkın toplandığı alanlar, Tina, Uni ve Menerva gibi başlıca tanrıların adlarını taşırdı. Cenaze törenleri, ölünün onuruna bayramlar ve şenlikler düzenlenmesine yol açardı. Şölenler, spor gösterileri, danslar, pantomimler birbirini izlerdi. Ölüler için düzenlenen törenlerle mezarlar olmasaydı, Etrüsk uygarlığına ilişkin hiçbir şey öğrenemezdik.

Cerveteri ve Tarkini'deki mezarlıklarda bulunan mezarlar gerçek yeraltı evleridir. Bu dinlenme yerlerinde hazineler vardı. Kuyumcu işleri, çömlekler, mücevherler, freskler ve hey-

keller oralardan çıkarılmıştır. Roma'da kölelerin ölüleri ortak çukurlara atılırken, Etruri'de kölelerin külleri ölüm taslarına konulduktan sonra efendilerinin mezarının yanına bırakılırdı.

Etrüsk'lerin Roma uygarlığına katkıları çok büyüktür. Etrüskler Romalılara kemerler ve köprüler yapmasını ve gerçekçiliği bakımından olağanüstü heykeller yaratmasını öğrettiler. Etrüsk modası, giyimi, müziği ve tiyatrosu, Roma yaşantısında büyük bir rol oynardı. Gelecekle ilgili belirtilerin yorumu, yıldız bilimini, doğal bilimleri, İtalya'ya Etrüskler getirmiştir.

Etrüsk hegemonyası yedi yüzyıl sürdü ama, Etrüsk uygarlığı yerinde durmaktadır. Her gün ortaya çıkarılan yeni mezarlar, arkeologlara yeni ipuçları sağlıyor. Etrüsk lahitleri üzerindeki kişiler belirsiz bir bakışla esrarengiz bir biçimde gülümsemelerini sürdürmektedir. Yüzlerinde büyük bir soyluluk var; hafifçe aralık duran dudakları sanki şu sözü mırıldanır gibi: "Yaşam dediğin bir günden çok sürmez. Sonsuzluk kimindir?"

"DANASI BOL ÜLKE"

Roma'nın yedi tepesinden biri olan Palatina'nın dibinde eskiden bir bataklık vardı. İlk Romalılar ölülerini buraya gömerlerdi. Daha sonra bu mezarlık 'Forum Romanum' oldu. Bundan yirmi yıl kadar önce buradan, üç bin yıl önce ölen Romalıların iskeletleri çıkarıldı.

Roma tarihinin ve İmparatorluğu'nun başlangıcında bir köprü vardır.

Ağzının on kilometre kadar ötesinde Tiber nehrinin bir kıvrımı ortaya çıkar. Tam orada bir ada ile bir de ırmağı aşmayı sağlayan tahta köprü bulunmaktaydı. Bu köprü çok eski zamanlardan kalmaydı. Yapılışı bronz çağından öncedir. Köp-

rüde ne bir çivi ne de madeni bir parça vardı. Tarih öncesinin soylu malzemesi olan ağaç kullanılmıştı yalnızca.

Tam o yerde, Tiber'in sol kıyısında ve Latium'un bereketli ovasında bir şehir kuruldu. Her baharda dansçılar orada toplanıp çılgın ve yabanıl bir savaş dansı gösterisi yaparlar ve silahlarını çarpıştırırlardı. Ağırlıklarının altında köprünün kalasları sarsılır, şarkıları öte kıyıdan duyulurdu. Bu köprüyü rahipler beklemekteydi. Çünkü kutsal olarak benimsenmişti.

Rahiplerden birinin adı 'pontifeks'ti. Bu kelime, 'köprü yapımcısı anlamına' geliyordu. Bugün Hıristiyanlıkta kullanılan 'pontif' deyimi, yeryüzünde Tanrı'nın temsilcisini belirlemektedir. Başka bir deyişle bu temsilci, insanla Tanrı arasındaki köprüdür.

Roma'nın yedi tepesinden ikisi olan Palatina ile Kapitol arasında derin bir vadi, vadide bir bataklıkla üç göl bulunuyordu. Kapitol'ün kuzeydoğusunda Kirinal adında başka bir tepe vardı. Sabinler kabilesi orada bir köy kurmuştu. Latinlerin köyü, Palatina'daydı. Roma, o sıralar samanla örtülü toprak kulübelerden kurulu bir yerdi. Barınakların yakınında ağıllar vardı. İnekler öküzler kırlarda otlayıp dururdu. Yabanıl görünüşlü ve kaba olan bu köylüler daha sonra dünyayı egemenlikleri altına alan insanların atalarıydı.

Palatina'nın dibindeki vadide, yani Forum'un bulunduğu yerde bir mezarlık uzanırdı. Cicero'nun (İ.Ö. 106-43) zamanında bile Romalılar bu mezarlığı anımsıyorlardı. 'Doliola' diyorlardı oraya. Oradan geçerken seslerini alçaltıyorlar ve yere hiç tükürmüyorlardı. 1925 yılında ölen İtalyan arkeolog Giacomo Boni, kazılara girişmiş ve Antonin'le Faustin tapınaklarının dibinde demir çağının başlangıcından, yani İ.Ö. IX. ile sekizinci yüzyıllar arasındaki dönemden kalma bir mezarlık çıkarmıştı ortaya. Bu, Roma toprakları üzerinde insanoğlunun bıraktığı en eski kalıntıdır.

Palatina'da oturan Latinlerle Kuirinal'de oturan Sabinler,

hiç geçinemezlerdi. Tepeden tepeye birbirlerine savaş açarlardı. "İnsan eserleriyle yükselir," diye bir söz vardır. 'Eserler' deyince aynı zamanda yıkma eylemi yönündeki eserleri de hesaba katmak gerekir.

Bir gün iki kabile barış yaptılar. Latinlerle Sabinler, gelişme içindeki köylerini birbirinden ayıran bataklıkları kurutmak için çabalarını birleştirdiler. Gerçekten, kurutulan vadi pazar ve toplanma yeri oldu. Kapitol'ün dibindeki bir kayanın üzerinde tarih-öncesi insanları, Saturn'le Vulkan adına tapınağımsı şeyler yapmışlardı. Palatina'nın dibinde de tapınılacak bir yer vardı. Burada tanrıça Vesta'ya tapılırdı.

İlk Romalılar, garip tanrılara taparlardı. Tanrı Pales, davarın koruyucusuydu, temizlik işlerinin tanrıçası Deverra'ydı. İki kafalı tanrı Janus, yuvanın bekçisiydi. Bunlardan başka su ve orman ruhlarına, su, çeşme ve orman perilerine çok büyük saygı duyarlardı. Her 15 şubatta bir tanrı Faunus'un onuruna düzenlenen bayramda bellerine yalnızca keçi derisinden yapılmış kemerler takan rahipler, Palatina'nın çevresinde koşarak dolaşırlar ve anne olmaya özendirmek için ince uzun kayışlarla kadınlara vururlardı.

Roma'nın ilk insanları hayvan postlarıyla örtünürlerdi. Kabaydılar, daha okuma yazma bilmiyorlardı. Tanrılarına tapmak için birtakım yerler yaparlardı ama ne tapınak ne de heykel yapmasını biliyorlardı. İ.Ö. 1000 yıllarında, Homeros'un anlattığı Akeenlerde, kuzu, para birimi olarak benimsenmişti. Roma'da da böyleydi. Sığır, para birimiydi. Para anlamına gelen 'pecunia – pekunya' kelimesi Latince'de hayvan anlamına gelen 'pecus-pekus'tan gelir. Grek uygarlığının yüksek bir düzeye ulaştığı o dönemde, Latinler hâlâ bronz silahlar yapıyor, boğalar kurban ediyorlar ve sütle besleniyorlardı. Peynir yapımını da öğrenmişlerdi. Üyelerinin, sonradan Latince'yi oluşturacak olan bir lehçe konuştuğu bir kabile, ötekilerden daha gelişmişti. Ama, İtalya yarımadasındaki bütün top-

luluklar aşağı yukarı birbirine benzeyen diller konuşuyorlardı.

Greklerin, İtalia adını verdikleri bu ülkenin adı önceleri 'Danası bol ülke'ydi.

Latinleri, güçlü komşuları Etrüsklerden Tiber ayırıyordu. Etrüsklerin saldırılarından korunmak için Romalılar savaşçılığı öğrenmek zorunda kaldılar. Rakiplerini taklit ederek silahlandırılmış piyade birlikleri kurdular. Bu savaşçılar, savaş alanına dörtgen biçiminde bir düzen kurarak giderlerdi. Miğfer, zırh, mızrak ve kalkan kullanmaktaydılar. Alında, Etrüskler de bu savaş düzenini Greklerden görerek uygulamışlardı.

İlk Roma kralları Tarkin'ler, Etrüsktü. İ.Ö. 600 yılında Latinler, güçlü komşularının egemenliği altına girmişlerdi. Romalılar ancak 509 yılında başkaldırdılar. Etrüsk kralını kovarak onun yerine iki konsül getirdiler. Cumhuriyet başlıyordu.

Etrüsk vasiliğinden kurtulan Romalılar bu sefer başka rakiplere doğru döndüler. Bunlar İtalya yarımadasının güneyinde ve Sicilya'da kurulan Grek kolonileriydi. Bu bölgenin adı 'Büyük Yunanistan'dı. Tarant, Herakle, Regio, Lokres, Kroton ve Sibaris özellikle Greklerin oturdukları şehirlerdi.

Ama, bu siteler er geç bağımsızlıklarını yitirmeye mahkumdu. Makedonya Kralı Büyük İskender'in ölümünden beri Greklerin askerlik gücü yalnızca bir anı olarak yaşıyordu. Kuşkusuz, Yunanistan'da hâlâ birçok sanatçı, yazar ve trajedi yazarı vardı. Her yerde Aeskilus'un, Sophokles'in, Euripides'in ve Aristofanes'in oyunları oynanıyordu. Ama, yaratıcılık tükenmişti; oyuncular artık oyun yazarlarından üstündü. Helenleşen Doğu'da ve Yunanistan'da, bayramlar birbirini kovalıyordu. Epikür'ün öğretisi uygulanmaktaydı. İnsanlar, dünya zevklerinden alabildiğine yararlanıyordu. Ticaret hiçbir zaman askerlik bakımından böyle bir güçsüzlüğe düşmemişti. İşte bu güçsüzlükten yararlanan Roma, Güney İtalya'da

egemenliğini kurdu.

Roma, tam Akdeniz dünyasını ele geçirmeye çalışırken son bir rakip buldu karşısında. Bu adam Epir kralı Pirüs'tü. Pirüs, bir kahramandı ama ne yazık ki lüksten gevşeyen vatandaşlarınca hiç anlaşılmamıştı.

Çocukluğundan beri kraldı. Zorlu bir okuldan yetişmişti. Daha çok gençken onu rehine olarak İskenderiye'deki Ptoleme'nin sarayına göndermişlerdi. Pirüs, Ptoleme'nin üvey kızı Antigon'la bu şehirde evlendi.

Güney İtalya'da, Hellenizm'in yuvası Tarant şehriydi. Çok parlak ve çok gelişmiş bir siteydi burası. İ.Ö. 281 yılında, genç Roma, gücünün sarhoşluğu içinde bu şehri ele geçirmeyi düşünüyordu hep. Tarantlılar bunun üzerine Epir kralına baş vurdular. Pirüs, yirmi beş bin piyade askeri, üç bin atlı ve fillerle Adriyatik'i geçti. Pirüs'ün ordusu, Herakle'de, Konsül Valerius Laevinus'un komutasındaki Roma ordusuyla karşılaştı. Pirüs başarıya ulaştıysa da, bu savaş, çok pahalıya mal olan bir zafer olarak tarihe geçti.

İlerlemekte olan Pirüs'ün birlikleri hemen hemen Roma duvarlarına yaklaştı. Pirüs'ün barış teklifini Roma senatosu kabul etmedi. Epir kralı Pirüs o kadar çok zafer kazandı ki, en sonunda ordusunun saldırı gücü tükendi. Kartacalılar Romalılarla birleşti. Aynı zamanda Sicilya'ya gitti; bu defa da Kartacalılar Romalılarla birleşti. Aynı zamanda Sicilya'daki Grekler, denetimi altındaki bölgelerde tiranlığı sürdürmesi yüzünden Pirüs'e başkaldırdılar. Sicilya'da üç yıl kalan Pirüs, yeniden İtalya'ya saldırmak istediyse de, 270 yılında Benevent'de Roma ordularınca yenilgiye uğratıldı. Beş yıl sonra, bütün Güney İtalya Roma'nın egemenliği altına giriyordu.

Pirüs, İtalya yarımadasından düş kırıklığı içinde ayrılarak vatanına döndü. Roma ile Kartaca'yı karşı karşıya getirecek olan savaşı tahmin etmişti. Tarih sonsuz bir tekerrürdür: İki güçlü devlet, ortak bir rakiple savaşmak için birleşir, sonra

zafer kazanılınca bu sefer onlar kendi aralarında savaşırlar. Roma ile Kartaca için de bu böyle oldu.

Gemiye binerek İtalya yarımadasından ayrılırken Pirüs şu peygamberce sözü söyledi: “Kartaca ile Roma’ya ne müthiş bir savaş alanı bırakıyorum!” Yüz yıl süreyle iki rakibi karşı karşıya getirecek olan savaşı Pirüs daha o zaman görmüştü. Bütün amaç Akdeniz dünyasını ele geçirmekti.

Ortaya çıkarıldığında Babil aynen bu durumdaydı. Ön planda, Berlin'e götürülen İştar Kapısı görülmektedir. Kalıntılarda binlerce tablet bulunmuştur. Bu değerli belgeler sayesinde kentin ve sakinlerinin tarihi belirlenmiştir.

Irak'ın kuzeyinde bulunan bu "bazalt heykel" Mısır ehramları kadar eskidir. Bu eser arkaik Sümer heykelciliğinin en önemlilerinden biridir.

Bundan beş bin yıl önce bira, suda mayalanmaya bırakılan arpa ekmeği ile yapılırdı. Eski Mısır'da bira hazırlayan bir köle görülüyor.

Üçüncü Amenofis'in egemenliği sırasında Tebai'de inşa edilen Luksar Tapınağı (1413-1377).

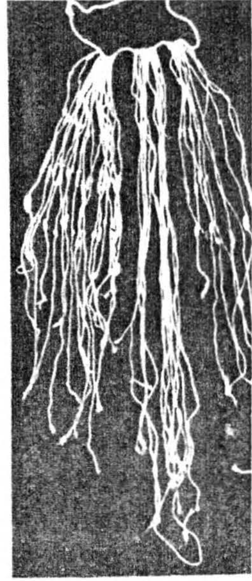

Darius'un sarayını süsleyen boğa biçimindeki sütun başlığı. Gri mermerden yapılan bu heykel Sus'da bulunmuştur.

Gupta döneminin Budha'sı. Hint sanatının en yüksek noktasını belirleyen bu dönem Kral Şandragupta'nın egemenliği sırasında başlamıştır.. (M.S. 330)

İnka "kipu" su. Kipu'lar kalın bir ipe bağlanmış daha ince iplerdir. Uzunlukları ve renkleri değişiktir. Düğümlerin hesap işlerinde ve kronolojide kullandığı sanılmaktadır.

Oahaka müzesinde bulunan bu heykelcilik bir Zatopek eseridir. İlk Mısır dönemindeki eserlerle benzerliği vardır.

Maya tanrısı Kukulhan'a bir kurban verilirken. Dikenler eklenen bir ip kurban edilen zavallının dilinin arasından geçmektedir. Akan kanlar da bir tören vazosunda toplanmaktaydı.

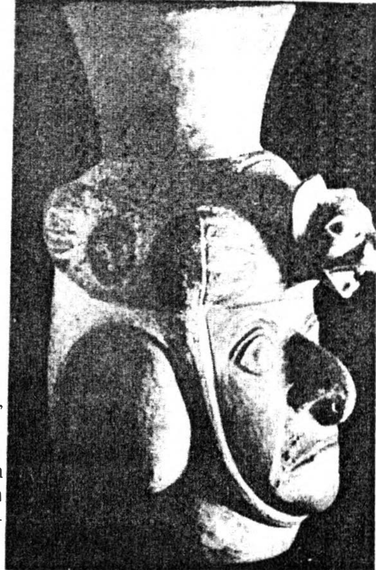
Avustralya resimleri. (Humbert Irmağı, Kuzey Bölgesi) Eski Avustralyalıların eserlerinde çok zaman bir karikatür niteliği vardır..

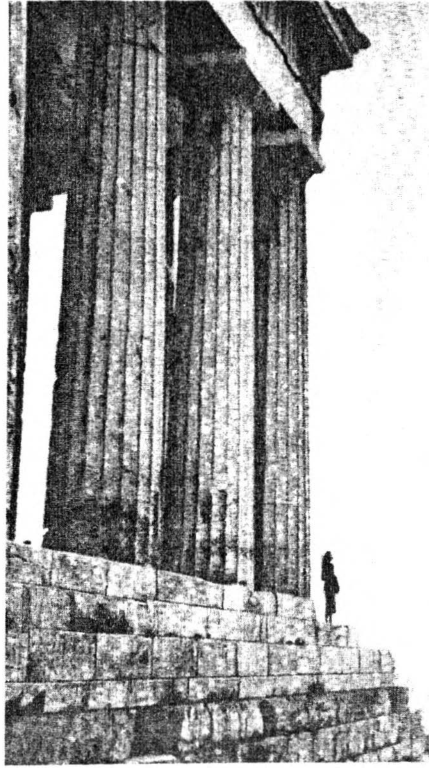
Paskalya adasının ağaç heykelciliği. Bu heykelcikler adanın kumsallarına akıntılarla vuran tahtalardan ve ağaçlardan yapılmıştır..

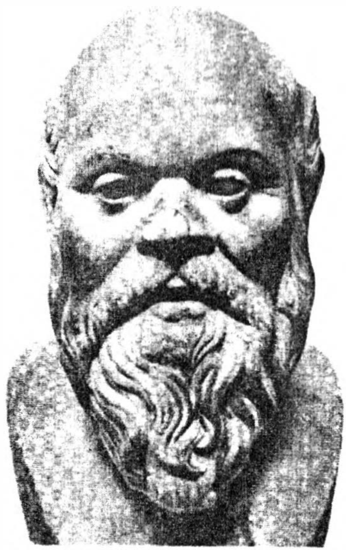

Melanezya heykelcilikleri (Yeni İrlanda, Bismarck takım adaları).

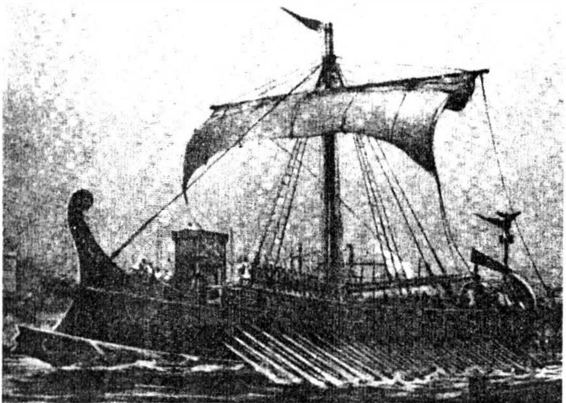
Peru'nun kuzey sahillerindeki mezarlara ölünün yanına gömülen bir vazo. Vazonun biçimi Moşika üslubunun tipik bir örneğidir.

Felsefecinin ölümünden on dokuz yıl sonra M.Ö. 380 yılında Atinalılar Sokrates'in bronz heykelini diktiler.

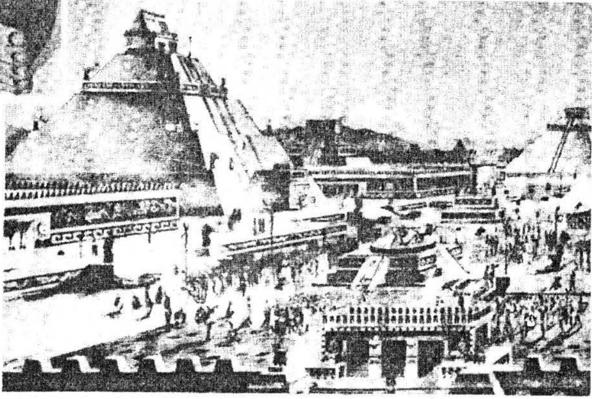
Perikles'in buyruğu üzerine İktinos tarafından yapılan Partenon. Bu yapıt M.Ö. 438 yılında tamamlanmıştı.

Üç sıra kürekli Roma kadırgası. Bu gemilerde yirmi köle kürek çekerdi.

Kortez tarafından 1519 yılında ele geçirildiği zaman Meksiko'nun adı "Tenoştlikan" idi. Soldaki Büyük Ehrama Kortez'le Montezuma beraber çıkmışlardı. Ortadaki tapınakta insanlar kurban edilirdi.

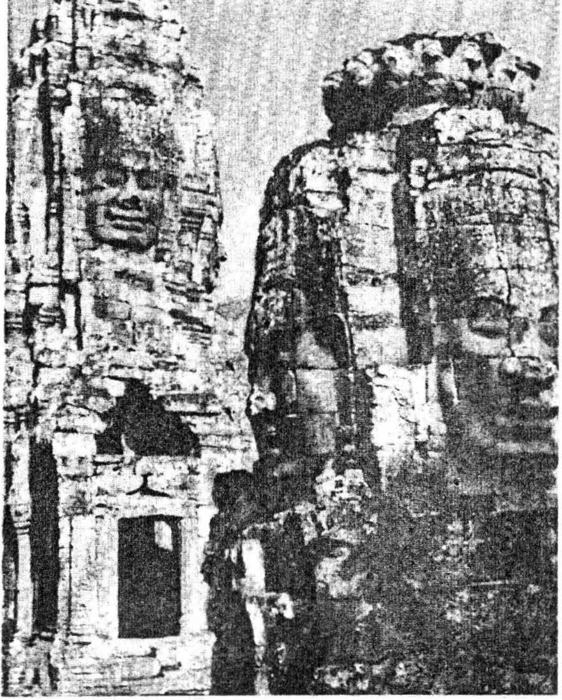

Mihtekiella bölgesinde bulunan 15 cm. boyunda bir figürin. Bu bir Totonek eseridir.

Şarap kasesi (M.Ö. V. yy.) üzerinde belirtilen sahneler: Babil'de bir avlanma, Patroki onuruna düzenlenen bir araba yarışı, Tetis'in evlenme törenine giden bir alay, Troilus'un peşine düşen Akileus, pigmelerin savaşması, "François vazosu" adı verilen kase Etrüsk kentlerinden Kiusi'de bulunmuştur.

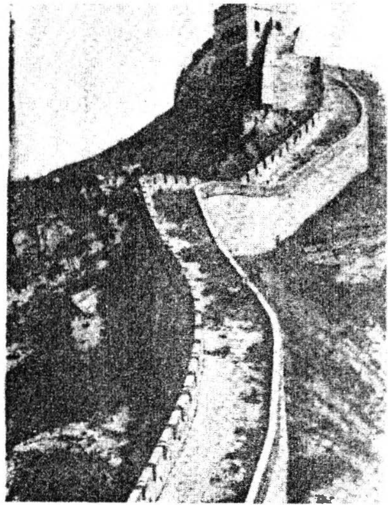
Angkor Tom'daki Bayon tapınağında her birinin üzerinde Brahma'nın dört yüzü bulunan elli kule vardır. M.S. 890 yılında Angkor Tom Khmer'lerin başkentiydi.

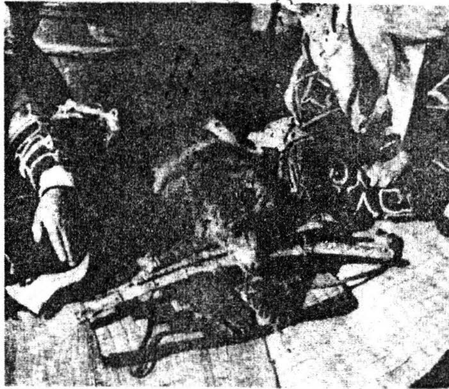
Angkor-Vat. Orta kule toprak düzeyinde 70 metre yüksekliktedir.

Çin sanatı en yüksek noktasında Tang sülalesi imparatorlarının egemenliği (M.S. 618-906) sırasında ulaşmıştır. Heykel o dönemden kalmadır.

Büyük Çin Duvarının (2450 km.) yapımına İmparator Çi-Huang-Ti'nin egemenliği sırasında başlandı. M.Ö. 221-210 yılları arasında burası sadece toprak bir duvardı. 15. yy. Ming sülalesi imparatorları zamanında bugünkü görümünü almıştır.

Aino uygarlığı, "Ayı Bayramı" sırasında öldürülen ayının eti yenir.

Utamaro'nun fırçası Yoşivara'nın bu genç geyşasını ölümsüzleştirmiştir.

UYGARLIK TARİHİ

IVAR LISSNER

İnsanların binlerce yıldır uygarlığın gelişmesi uğrunda yaptıkları ve yapmaya çalıştıklarını toplu olarak anlatan *Uygarlık Tarihi* kitabında, Orta Asya'da uygarlıkların beşiğinden başlayarak Çin, Japon, Mezopotamya, Asur, Finike, Filistin, Pers, Hindistan, Yunan, Girit, Truva, Kartaca, Etrüsk, Hindistan, Polinezya, Melanezya, Meksika, Aztek, İnka, Peru, Kızılderililer, Kamboçya ve Avustralya'ya kadar gelmiş geçmiş ve dünyamızda iz bırakmış bütün uygarlıklar etraflıca ele alınmakta ve son derece ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

Uygarlık Tarihi bütün bu bilgileri bir ders kitabı gibi değil, basit bir öykü anlatıyormuş gibi sunmaktadır.

www.noktakitap.com

